



ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО  
ЮРІЙ ЗАБЛОЦЬКИЙ

# ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ



11

ТЕТЯНА ЛАДИЧЕНКО  
ЮРІЙ ЗАБЛОЦЬКИЙ

# ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

(ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)

# 11

**Підручник для 11 класу  
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано Міністерством освіти  
і науки України*



Київ  
«ГЕНЕЗА»  
2019

УДК 94(100)(075.3)  
Л15

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*  
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

**Видано за рахунок державних коштів.  
Продаж заборонено**

**Ладиченко Т.В.**

**Л15** Всесвітня історія : (профільний рівень) : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Тетяна Ладиченко, Юрій Заблоцький. — Київ : Генеза, 2019. — 224 с. : іл., карти.

**ISBN 978-966-11-0979-6**

У підручнику широко висвітлюються події новітньої світової історії — від часу закінчення Другої світової війни до 2019 р., подані через призму конкретних фактів, документів, свідчень безпосередніх учасників описуваних подій. Матеріали підручника сприяють формуванню в учнів критичного та творчого мислення, яке слугуватиме стимулом до розвитку особистості.

Зміст підручника відповідає вимогам нової навчальної програми із всесвітньої історії профільного рівня.

**УДК 94(100)(075.3)**

**ISBN 978-966-11-0979-6**

© Ладиченко Т.В.,  
Заблоцький Ю.І., 2019  
© Видавництво «Генеза»,  
оригінал-макет, 2019

## **ДОРОГІ ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИКИ ТА ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИЦІ!**

Сьогодні ви розпочинаєте вивчати чи не найскладніший період всесвітньої історії. Він особливо складний тому, що йдеться в ньому не про якусь далеке, тим більше абстрактне для вас минуле. Історичний процес є стрункою, цілісною системою. Його важливо розуміти в контексті окремих фактів, епізодів, діяльності багатьох людей у конкретних історичних реаліях. Події, висвітлювані в підручнику, багато в чому безпосередньо торкаються саме вас і ваших близьких, а також позначатимуться на вашому житті в майбутньому. Адже кожна людина – творець історії. Автори намагалися показати її всебічно й неупереджено.

Користуватися підручником досить легко, оскільки він містить різноплановий документальний, фактичний, ілюстративний та картографічний матеріал. Радимо вам використовувати додаткові джерела інформації, що не лише допоможуть вивчати історію, а й нададуть змогу безпосередньо зануритися у вир зображуваних подій за допомогою відеоматеріалів, іншої цікавої пізнавальної інформації. Усе це сприятиме вам у навчанні й особистому саморозвитку.

Важливим інструментом навчання є рубрики підручника, зорієнтовані на ефективне формування ключових та предметних компетентностей. Зокрема, за допомогою рубрики **«Говорять учасники подій»** ви зможете ознайомитися з думками таких історичних осіб, як У. Черчілль, Дж. Кеннан, Ш. де Голль, Ф. Міттеран, Дж. Кеннеді; рубрики **«Документ»** і **«Факт»** доповнять загальну картину описуваного; рубрика **«Історичний портрет»** коротко схарактеризує історичних діячів періоду другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Окрему рубрику присвячено найважливішим датам (**«Запам'ятаймо дати»**). Зміст рубрик **«Аналізуємо»** та **«Набуваємо компетентностей»** допоможе осмислити нові відомості та перевірити рівень засвоєння навчального матеріалу.

Маємо надію, що історичні знання, вміння та ціннісні орієнтації, які ви отримаєте за допомогою цього підручника, не тільки сприятимуть становленню вас як успішних особистостей, але й слугуватимуть вам надалі своєрідним дороговказом у нашому суперечливому і динамічному світі.

З повагою і найкращими побажаннями – **Автори**





# Облаштування ПОВОЄННОГО СВІТУ

## § 1 Зміни у світі внаслідок Другої світової війни

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте матеріал, вивчений у 10-му класі, назвіть причини та підсумки Другої світової війни.

### 1 *Суперечності всередині антигітлерівської коаліції.*

Чим швидше наближалася до кінця війна, тим складнішими ставали стосунки між основними учасниками антигітлерівської коаліції. Скориставшись послабленням своїх європейських конкурентів – Німеччини, Італії та Франції, – Велика Британія й США прагнули переділити світ по-своєму.

Вже в 1944 р. Велика Британія здійснила агресію у Греції проти учасників антинацистського Руху Опору, що спричинило там багаторічну громадянську війну. Так само у Бельгії окупаційні англо-американські війська сприяли утвердженню при владі еміграційного уряду П'єрло та роззброєнню і розпуску сил Опору. І навіть активна участь у коаліції не захистила від спроб усунення тимчасовий французький уряд Ш. де Голля. Уся влада на звільнених землях Франції початково була передана генералові Д. Ейзенхауеру. Також і до участі в роботі Потсдамської конференції Францію не запрошували, і лише потім де Голлю надіслано було текст основних угод з пропозицією засвідчити їх підписом.

Усвідомлення того факту, що в геополітичні наміри лідерів західної моделі світу може втрутитися Радянський Союз, прийшло із значним запізненням, коли американський Комітет начальників штабів у доповідній записці держдепартаменту (аналог міністерства закордонних справ) змушений був констатувати «революційні зміни», що відбулись у військовій потужності Червоної армії, яка перетворилася на найсильнішу армію світу.

Просуваючись у бік Берліна, радянські війська одну за одною звільняли від німецьких загарбників країни Східної Європи, передаючи там управління в руки представ-



ників місцевих Рухів Опору, які практично скрізь очолювалися комуністами. А це, у свою чергу, робило неминучими докорінні зміни в цих країнах, що мали здійснюватися за радянським зразком. Крім того, комуністичні сили перемагали в Югославії, Албанії і Китаї. Відбувалося народження **двополюсного (біполярного) світу** – світу, поділеного між двома основними системами держав з різним суспільним устроєм.

У керівництві Великої Британії й США думки із цього приводу розділилися. Перспективу появи нових соціалістичних країн одні розглядали як трагедію, інші ж, навпаки, виявляли схильність до співробітництва. Саме тому в американсько-британській політиці періоду закінчення Другої світової війни одночасно яскраво виявлялись дві різні лінії – лінії на конфронтацію й пошуків компромісів.



■ Зустріч радянських і американських військ на р. Ельба.

### ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

**Конфронтація** (від франц. *confrontation*) – протиборство, протиставлення, зіткнення соціальних систем, інтересів, поглядів тощо (наприклад, політика конфронтації, ідеологічна конфронтація, військова конфронтація).

Більшість країн Східної та Центральної Європи традиційно перебували під впливом Великої Британії. Тому втрату контролю над ними У. Черчілль сприймав особливо болісно, намагаючись підштовхнути Ф. Рузвельта до спільного військового виступу проти СРСР з метою витіснити його з Європи. Проте американський президент вважав інакше.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Ми у жодному випадку не повинні роздмухувати протиріччя між нами і нашими союзниками, особливо у тому, що стосується долі народів, звільнених від фашистської тиранії. Навпаки, слід прагнути до залагодження подібних протиріч, а потім створити міжнародний механізм, за допомогою якого можна було б виправляти зроблені помилки. (Із звернення до народу Ф.Д. Рузвельта).*



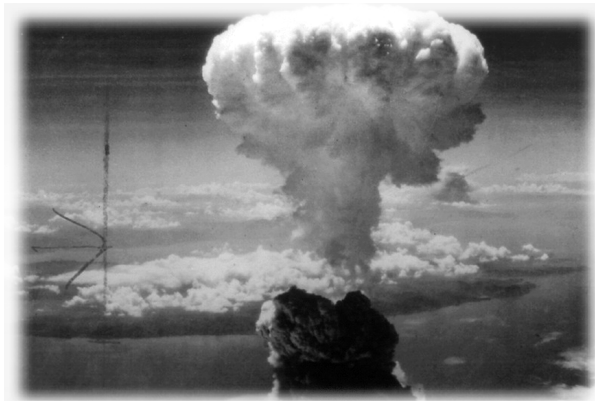
*Висловте своє ставлення до цих слів. Аргументуйте.*

Така позиція Ф. Рузвельта пояснювалась не тільки особистими, але й об'єктивними міркуваннями: експерти підраховали, що без допомоги СРСР після завершення війни в Європі бойові дії американців проти Японії триватимуть не менше 18 місяців, а кількість загиблих має перевищити 1 млн осіб.

Також помірковані сили у США:

- ▶ загалом не претендували на Східну й Центральну Європу;
- ▶ прагнули уникнути розпаду світу на два ворогуючі табори;
- ▶ були зацікавлені в обмеженні впливу Великої Британії;
- ▶ розуміли безперспективність застосування сили проти СРСР.

Раптова смерть Ф. Рузвельта, що сталася **12 квітня 1945 р.**, призвела до зміни не тільки влади, але й зовнішньополітичного курсу США. На останніх виборах керівництво демократичної партії замість ліберального Генрі Уоллеса нав'язало Ф. Рузвельту на



■ **Г. Трумен** – президент США в 1945–1953 рр.

Прагнув до гегемонії США у світі. Санкціонував скидання атомних бомб на японські міста Нагасакі і Хіросіму, що коштувало життя не менше 200 тис. мирних жителів. Автор доктрини (теорії) «стримування комунізму», так званої «доктрини Трумена».

посаду віце-президента сенатора від штату Міссурі **Г. Трумена**, відомого прихильника взаємознищення СРСР і Німеччини.

### ДОКУМЕНТ

Якщо ми побачимо, що виграє Німеччина, то нам необхідно допомагати Росії (так Трумен називав Радянський Союз. – Прим. авт.), а якщо перемагатиме Росія, то нам слід буде допомагати Німеччині, й у такий спосіб нехай вони вбивають якомога більше. Хоча мені не хотілося б бачити Гітлера переможцем за жодних обставин. (З висловлювання Г. Трумена, оприлюдненого в газеті «Нью-Йорк таймс» від 24 червня 1941 р.).



Спробуйте пояснити причини такої позиції. Чому ви так вважаєте? Свою думку аргументуйте.

З перших же днів перебування в Білому домі Трумен одразу почав твердити, що США повинні «взяти на себе керівництво розвитком світу по шляху, яким його треба вести». **23 квітня 1945 р.** на нараді в Білому домі він заявив, що США віднині більше не зацікавлені у союзі з СРСР і тому можуть не виконувати попередніх домовленостей. **7 травня 1945 р.** у м. Реймс (Франція) США і Велика Британія, порушуючи коаліційні угоди, підписують сепаратний (без участі СРСР) акт про капітуляцію Німеччини. І лише жорстка позиція, зайнята з цього приводу радянським військовим командуванням, змусила до повторного підписання цього документа пізно ввечері 8 травня. Звістка про це досягла радянської території лише 9 травня. Тому День Перемоги над гітлерівською Німеччиною в СРСР і союзників почали відзначати у різні дні – 9 травня в СРСР і 8-го у країнах Заходу. З **12 травня 1945 р.** США припинили постачання товарів СРСР за ленд-лізом.

Зміни в політиці США були з радістю сприйняті У. Черчиллем, який усе ще сподівався на участь США у здійсненні силового повернення під протекторат Великої Британії країн Східної та Центральної Європи. Апелюючи до американського ке-



рівництва, він стверджував, що лише із солідарності з ним виступав за безумовну капітуляцію Німеччини, хоча у будь-який час міг підписати мир з Гітлером.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Я(...) був надзвичайно враженим, зустрівши настільки несамовитий і розлючений настрої і з'ясувавши, наскільки різючих перемін зазнала його позиція щодо СРСР. Це жахливо. Я охоплений страхом, що віднині не може бути миру. Мені доводилось чути, що такі настрої є в Англії, але я цьому не вірив. Щоправда, недавно банкір із Сан-Франциско повідомив мені, що член англійської делегації на конференції публічно заявив (...), що англійські й американські армії не повинні зупинятися, а йти далі, розгромити Червону армію і знищити радянську загрозу. (З інформації для уряду США спеціального представника президента Трумена Д. Девіса про зустріч з У. Черчіллем).*

**2** *Риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.* Фундамент майбутнього вигляду світу було закладено на Ялтинській конференції керівників держав СРСР, США та Англії, що відбулася **4–11 лютого 1945 р.** Вони прибули у супроводі численних делегацій, які складалися з дипломатів та військовиків. Разом з допоміжним персоналом кількість учасників конференції становила до 1 тис. осіб. Графік роботи був вкрай напруженим: у першій половині дня працювали експерти, а починаючи від 16-ї години дня у Лівадійському палаці Й. Сталін, Ф. Рузвельт та У. Черчілль узгоджували остаточні варіанти рішень. У підсумковій заяві було зазначено, що метою союзників є «знищення німецького милітаризму й нацизму і забезпечення гарантій, що Німеччина ніколи більше не буде здатною порушити мир в усьому світі». Для цього союзниками було узгоджено застосування до Німеччини після війни:

- ▶ демілітаризації;
- ▶ денацифікації;
- ▶ демократизації.



*Прокоментуйте зображене на карикатурі. Чи правильно відображає вона, на вашу думку, загальний зміст того, що відбувалося на конференції? Свою точку зору аргументуйте.*



■ *Лідери великих країн ділять світ. Карикатура.*

У Ялті було оцінено загальну суму безпосередніх збитків, завданих війною з Гітлером, основним учасникам коаліції. У доларовому еквіваленті вони склали:

- для СРСР – 128 млрд;
- для Англії – 6 млрд 383 млн;
- для Франції – 21 млрд;
- для США – 1 млрд 267 млн.

Усі погодилися, що Німеччина має принаймні частково (в обсязі 20 млрд тодішніх доларів) компенсувати матеріальні втрати шляхом репарацій, здійснюваних у трьох формах:

- ▶ вилучення впродовж двох перших післявоєнних років промислового обладнання, капіталів, транспортних засобів;
- ▶ щорічних товарних поставок продукції протягом пізніше визначеного періоду;
- ▶ використання праці німців.

Половину суми, призначеної для репарацій, мав отримати СРСР.



## ОСНОВНІ РІШЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ:

- післявоєнний поділ Німеччини на чотири зони окупації (радянську, американську, французьку й британську);
- поділ міжнародних конфліктів на дві категорії: тих, що вимагали від створеної у майбутньому міжнародної організації (ООН) застосування військових, політичних й економічних заходів, та тих, які потребували лише здійснення відповідних дипломатичних кроків;
- визнання права вето на рішення ООН будь-якої з великих держав (постійних членів прописаної в проекті Статуту ООН Ради Безпеки) при вирішенні конфліктів першої категорії, навіть у разі, якщо ця країна була безпосереднім учасником конфлікту. При вирішенні конфліктів другої категорії член Ради Безпеки – учасник спору – зобов'язувався просто утриматись при голосуванні;
- прийняття заяви про «Єдність в організації миру, як і у веденні війни»;
- домовленість про скликання 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско конференції Об'єднаних Націй.

У якості плати за участь у майбутній війні з Японією до складу СРСР відходили: Південний Сахалін з усіма прилеглими до нього островами та Курильські острови, відновлювалося управління Порт-Артуром (втраченим після поразки у російсько-японській війні 1904–1905 рр.), передбачалася спільна китайсько-радянська експлуатація Східної та Південно-Маньчжурської залізниць.

На підставі досягнутих домовленостей західним кордоном Польщі ставали Одер та Західна Нейсе (з приєднанням частини колишньої німецької території), а східний – проходив лінією Керзона (з відхиленням від неї від 5 до 8 кілометрів на користь Польщі).

Незважаючи на певні ознаки зближення думок трьох лідерів (Рузвельт навіть назвав відносини між союзниками стосунками між членами однієї сім'ї), У. Черчілль залишився на конференції у меншості, оскільки, навіть власноруч підвівши теоретичну базу під включення частини польської території до складу СРСР, він так і не зумів домогтись гарантій встановлення в цій країні прийнятної для Великої Британії системи влади.



### ФАКТ

Після тієї трагедії, яку пережила Росія, коли вона захищала себе від німецької агресії, після всіх тих зусиль, які Росія доклала до звільнення Польщі, претензії росіян на Львів і на кордон за лінією Керзона засновуються не на силі, а на праві. (У. Черчілль).

- *Скориставшись відомостями з курсу «Правознавство», спробуйте дати правову оцінку аргументації британського лідера. Із чим ви погоджуєтесь, із чим – ні? Чому? Свою думку аргументуйте.*

Питання Польщі для британського прем'єр-міністра було винятково принциповим. Адже в Англії проживало чимало заможних поляків, які традиційно надавали значну матеріальну підтримку партії консерваторів, до якої належав Черчілль. Напередодні парламентських виборів він не міг повернутися до них з порожніми руками, про що відверто сказав Й. Сталіну, запропонувавши створити польський уряд негайно, на конференції.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Мене називають диктатором, а не демократом, але у мене достатньо демократичних почуттів, аби відмовитися створювати уряд без участі самих поляків (Й. Сталін).*



### ■ Учасники конференції у Лівадійському палаці.

Розгляньте фото. Чи можете ви впізнати когось із учасників? Кого саме? У чому, на вашу думку, переваги засідання саме за круглим столом? Чому ви так вважаєте? Аргументуйте.

Насправді за красивими словами на конференції ховаються інтереси, якими ні зараз, ні у майбутньому (після створення ООН) великі держави не збираються поступатися. Так, американці розраховують зберегти свій військовий контроль над колишніми британськими колоніальними територіями і не планують передавати їх «під опіку Об'єднаних Націй». «Я за жодних обставин ніколи не дозволю, щоб незграбні пальці сорока чи п'ятдесяти народів втручалися в життя Британської імперії», – говорить У. Черчілль. Й. Сталін, у свою чергу, здивований тим, що «деякі із звільнених країн, вочевидь, думають, що якщо великі держави проливали свою кров за їхнє визволення, то тепер вони можуть собі дозволити дорікати цим великим державам, що вони не беруть до уваги права цих малих країн». «Ми троє, – підсумовує він, – повинні вирішувати, як забезпечити мир на землі». Але вже Версальським договором було засвідчено, що методи диктату сильніших країн стабільності у світі не створюють. Історія другої половини ХХ – початку ХХІ ст. є дуже яскравим тому прикладом.

Формування післявоєнного балансу сил продовжилося на **Потсдамській конференції**, яка проходила з **17 по 25 липня** та з **28 липня до 2 серпня 1945 р.** Крім Сталіна і Трумена, у ній взяли участь два прем'єр-міністри Великої Британії – після поразки У. Черчілля на виборах у другій половині конференції його змінив новообраний **К. Еттли**. Це була остання зустріч лідерів великих держав у якості союзників.

Напередодні відкриття конференції у США відбулося перше випробування ядерної зброї. Трумен розраховував використати цей факт у ролі вагомого аргументу в переговорах з метою зробити СРСР поступливішим. Так само вважав і Черчілль, який, за свідченням англійського фельдмаршала Аланбрука, «вже бачив себе спроможним знищити всі центри російської промисловості і населення (...). Він негайно намалював себе як єдиного володаря цих бомб, який кидає їх там, де заманеться, і тому всемогутнього». Проте повідомлення про випробування, несподівано для обох, не справило на Сталіна жодного враження.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Не пам'ятаю точно, якого числа після засідання глав урядів Г. Трумен повідомив Й. В. Сталіну про наявність у США бомби надзвичайно великої сили, не назвавши її атомною зброєю. У момент цієї інформації, як потім писали за кордоном, У. Черчілль вп'явся очима в Й. В. Сталіна, спостерігаючи за його реакцією. Але той нічим не видав своїх почуттів (...). Як Черчілль, так і багато інших англо-американських авторів уважали згодом, що, ймовірно, Й. В. Сталін (...) не зрозумів, про що йде мова. Насправді (...) вийшовши із засідання, Й. В. Сталін у моїй присутності розповів В. М. Молотову про розмову, що відбулася з Г. Труменом. В. М. Молотов одразу сказав: «Ціну собі набивають». Й. В. Сталін розсміявся: «Нехай набивають. Треба буде переговорити з Курчатовим про прискорення нашої роботи». Я зрозумів, що мова йшла про атомну бомбу. (Зі спогадів маршала Г. Жукова).*

## ОСНОВНІ ДОМОВЛЕНOSTІ, ДОСЯГНУТІ НА КОНФЕРЕНЦІЇ:

- про створення спільної Ради міністрів закордонних справ у складі представників Англії, СРСР, Китаю, Франції й США для підготовки пропозицій з врегулювання невіршених територіальних проблем у зв'язку із закінченням війни в Європі;
- про підписання мирних договорів з Італією, Болгарією, Фінляндією, Угорщиною й Румунією;
- про переселення до Німеччини близько 6 млн німців, які залишилися на території, що відійшли до Польщі, а також перебували в Чехословаччині та Угорщині;
- про переоблаштування політичного життя Німеччини на демократичних засадах (відновлення партій і профспілок), ліквідацію націонал-соціалістичної партії Німеччини та мілітаристських військових монополістичних об'єднань;
- про поділ між трьома державами німецького військового флоту.

Пропозиції Великої Британії й США розчленувати Німеччину на кілька частин після тривалих дискусій були відхилені. Домовленість про відмову СРСР від усіх репараційних претензій на золото, захоплене англо-американськими військами в Німеччині, акції німецьких підприємств у західних зонах окупації, а також на німецькі закордонні активи, а Великої Британії й США – від репараційних претензій на акції німецьких підприємств у радянській зоні окупації, а також на німецькі закордонні активи в Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Східній Австрії опосередковано засвідчила поділ на сфери впливу великих держав різних частин Європи.

Водночас не вдалося врегулювати питання:

- ▶ створення загальнонімецького демократичного уряду;
- ▶ засудження фашистського режиму Франко в Іспанії;
- ▶ долі колишніх італійських колоніальних володінь у Африці та на Середземномор'ї, а також колишніх мандатних територій Ліги Націй;
- ▶ встановлення чотиристороннього контролю над Руром (постійним осередком німецького мілітаризму).

Отже, у цілому, долаючи протиріччя, партнерам по антигітлерівській коаліції, хоч і не без труднощів, і цього разу вдалося знайти взаємоприйнятні рішення і щодо майбутнього Німеччини, і щодо західних та східних кордонів Польщі, і навіть щодо Італії, яку США і Велика Британія намагалися поставити в привілейоване становище відносно інших країн-агресорів, запропонувавши не брати з неї репарацій й одразу ж прийняти в члени ООН.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**4–11 лютого 1945 р.** – Ялтинська конференція

**12 квітня 1945 р.** – початок президентства Г. Трумена

**17–25, 28 липня – 2 серпня 1945 р.** – Потсдамська конференція

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Визначте, скільки часу (років, місяців, днів) минуло між Комп'єнським перемир'ям та завершенням Другої світової війни в Європі.

**Просторову.** 1. Покажіть на карті, які території мали відійти до СРСР за його участь у війні з Японією. 2. Покажіть кордони Польщі відповідно до рішень Ялтинської конференції.

**Інформаційну.** Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет У. Черчілля.



**Логічну.** 1. Назвіть головні причини погіршення стосунків усередині антигітлерівської коаліції. 2. Завдяки чому, на вашу думку, на Потсдамській та Ялтинській конференціях учасникам антигітлерівської коаліції успішно вдалося подолати розбіжності? 3. Назвіть причини виникнення «біполярної» моделі світу.

**Аксіологічну.** Висловіть свою думку щодо ставлення лідерів антигітлерівської коаліції до прав та інтересів малих країн.

**Мовленнєву.** Наведіть приклади територіальних змін у світі за результатами Потсдамської конференції.

## §2 Створення ООН та її діяльність

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Спробуйте дати оцінку історичного значення та діяльності попередниці ООН – Ліги Націй. Чому вона не виконала свою функцію?

11

**1 Конференція в Сан-Франциско (25 квітня – 26 червня 1945 р.).** Відповідно до досягнутих у Ялті домовленостей, конференція в Сан-Франциско (США) відкрилася 25 квітня 1945 р. – у день, коли радянські й американські війська з'єдналися на Ельбі. Держави-ініціатори створення ООН (СРСР, США, Республіка Китай, Велика Британія) запросили до участі в конференції 42 країни. **30 квітня** на конференцію були запрошені делегації Білоруської та Української РСР й Аргентини, **5 червня** – Данії. З різних причин на конференції не були представлені Польща (Велика Британія і США мали застереження до її тимчасового уряду), а також Монгольська Народна Республіка та Албанія, що зробили вагомий внесок у боротьбу з нацизмом. Таким чином, у Сан-Франциско зібралися 282 делегати від 50 держав. Разом з допоміжним персоналом кількість учасників досягала 1,5 тис. Американську делегацію очолював державний секретар **Е. Стеттініус**, радянську – **В. Молотов**, британську – **Е. Іден**, китайську – **Сун Цзивень**.



■ Українська делегація в Сан-Франциско. Сидять (зліва направо): **О. Палладін**, **Д. Мануїльський**, **І. Сенін**.

На конференції обговорювались:

- ▶ загальні положення Статуту ООН;
- ▶ повноваження і обов'язки Генеральної Асамблеї;
- ▶ функції Ради Безпеки;
- ▶ проєкт Статуту Міжнародного суду.

**25 червня 1945 р.** в оперному театрі відбулося останнє пленарне засідання конференції, на якому було затверджено остаточну редакцію Статуту ООН, а вже наступного дня в Будинку ветеранів делегати підписали одночасно Статуту ООН і Міжнародного суду. Першими поставили свій підпис делегати Китаю – країни, яка стала першою жертвою Другої світової війни, оскільки Японія була союзницею Німеччини. Від української делегації Статут підписали троє: академік **О. Палладін**, перший народний комісар (міністр) закордонних справ **Д. Мануїльський** та заступник голови Раднаркому (Ради міністрів) УРСР **І. Сенін**.



**ДОКУМЕНТ**

«(...) Організація Об'єднаних Націй сприяє: (...) Підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення й умовам економічного й соціального прогресу й розвитку; (...) міжнародному співробітництву в галузі культури й освіти; (...) повазі й дотриманню прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови й релігії». (З 55-ї ст. Статуту ООН, внесеної туди з ініціативи української делегації).

FOR THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC:  
POUR LA RÉPUBLIQUE SOVIÉTIQUE SOCIALISTE D'UKRAÏNE:  
烏克蘭蘇維埃社會主義共和國:  
За Українську Соціалістическу Республіку:  
POR LA REPÚBLICA SOCIALISTA UCRAÏNIANA:

*І. М. Мануйльський*  
*Іван Семін*  
*Олександр Гандіш*

■ Підписи членів української делегації в Статуті ООН

У документі було залишене місце для підпису Польщі, поставленого **15 жовтня 1945 р.** Завдяки цьому й Польща увійшла до складу перших членів ООН.

**24 жовтня 1945 р.**, після ратифікації Статуту ООН Радянським Союзом, Англією, Францією, Китаєм і США, а також більшістю країн-учасників конференції в Сан-Франциско, документ набув чинності. Відтоді саме цього дня у світі щороку відзначається День Об'єднаних Націй. Першим генеральним секретарем ООН став **Трюгве Хальвдан Лі**, один із лідерів Норвезької робітничої партії. Його було офіційно введено на посаду 2 лютого 1946 р.

Із січня 2017 р. ООН очолює португальський політичний діяч **Антоніу Гутерреш**.

ООН має власну емблему й прапор, головний офіс розташований у Нью-Йорку, а додаткові – у Відні, Женеві та Найробі. Нині до складу організації входять 193 країни. Останніми до ООН вступили Східний Тимор, Швейцарія (2002 р.), Чорногорія (2006 р.) та Південний Судан (2011 р.). Офіційними мовами є англійська, російська, китайська, французька, іспанська й арабська.

**МЕТА ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ООН:**

- підтримання миру й безпеки у світі;
- запобігання актам агресії;
- втручання у внутрішні справи країн тільки з метою підтримання миру;
- вирішення міжнародних конфліктів мирними засобами;
- розвиток дружніх стосунків та культурного співробітництва між народами;
- формування поваги до прав та основних свобод людини.

**2 Структура ООН.** Статут ООН зобов'язував вирішувати всі суперечки в мирний спосіб, дотримуватися міжнародних договорів і зобов'язань. Основне призначення ООН, згідно зі Статутом, – забезпечення загального миру.

**ЗВЕРНИТЬ УВАГУ!**

На форзацах книжки (сторінках, що скріплюють блок з палітуркою) ви зможете ознайомитися зі схемами структури ООН.

**ГОЛОВНІ ОРГАНИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ:****1. Генеральна Асамблея**

Генеральна Асамблея складається з представників майже всіх націй світу. З цієї трибуни держави можуть публічно висловлювати свої тривоги та застереження.

Кожна країна – член ООН має лише один голос, незалежно від її розмірів та рівня економічного розвитку. Генеральна Асамблея збирається в Нью-Йорку. Кожна країна репрезентована дипломатом високого рангу, але час від часу міністри закордонних справ або навіть глави держав також присутні на засіданнях Генеральної Асамблеї. Ці засідання відбуваються зазвичай з вересня до середини грудня, а надзвичайні сесії – за потреби. Генеральна Асамблея є форумом, на якому країни-члени можуть обговорювати будь-які питання глобального значення. Вона виступає за співробітництво між націями в соціальних та економічних питаннях і закликає країни дотримуватися прав кожної окремої людини. Генеральна Асамблея має спеціальні комітети з питань роззброєння й фінансів, гуманітарних, соціальних та економічних проблем. Обговорення, що ведуться на сесіях Генеральної Асамблеї, знаходять відображення в підписаних угодах і в створенні нових міжнародних законів. Ці угоди або прийняті резолюції є рекомендаційними, відтак не мають сили законів.

## 2. Рада Безпеки

Головним обов'язком Ради Безпеки є підтримка міжнародного миру. Вона проводить свої засідання в Нью-Йорку, коли в цьому виникає потреба. Рада складається з 15 членів, п'ять з яких є постійними: Китай (з 1971 р., до цього часу його представляв Тайвань), Франція, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Інші 10 членів вибираються Генеральною Асамблеєю за географічною ознакою терміном на два роки, п'ять з них переобираються щороку. За Статутом Організації Об'єднаних Націй усі її члени повинні погоджуватися з рішеннями, ухваленими Радою Безпеки.

У той час як інші органи ООН, такі як Генеральна Асамблея, можуть надавати тільки рекомендації урядам, Рада Безпеки має повноваження ухвалювати рішення, які зобов'язують країни-члени виконувати їх. Проте кожен з п'яти постійних членів може накладати вето на будь-яке рішення, навіть якщо інші чотири схвалюють його.

## 3. Міжнародний суд

Суд складається з 15 суддів, вибраних Генеральною Асамблеєю. Судді вибираються за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Проте не може бути вибрано двоє суддів з однієї країни. Штаб-квартирою суду є Гаага (Нідерланди). Країни-члени можуть передавати на розгляд Міжнародного суду такі справи, як прикордонні суперечки, право на рибальство, право на корисні копалини та інші спірні питання, які згадуються Статутом. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть консультуватися із судом із будь-якого питання.



### ФАКТ

Починаючи з 1946 р. постійні члени Ради Безпеки користувалися правом вето близько 250 разів (найбільше – Радянський Союз і США, найменшу кількість вето наклав Китай). 41 раз із них це стосувалося прийняття нових членів ООН і майже стільки само – блокування призначення Генерального секретаря.

## 4. Економічна та соціальна рада (ЕКОСОП)

ЕКОСОП, як її часто називають, вирішує багато питань. Рада складається з 54 членів, які обираються на три роки. Щороку обирається 18 нових членів. Голосування відбувається простою більшістю. Рада проводить щороку місячні сесії. Вона обговорює і вивчає питання та надає рекомендації Генеральній Асамблеї щодо економічного розвитку, екологічних питань, прав людини та інших економічних проблем. Рада також координує роботу комісій та спеціалізованих організацій, таких як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП),

Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО), Організація ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО).

### 5. Секретаріат

Секретаріат – це «громадянська служба» ООН. Він має міжнародний штат кількістю 15 000 осіб, які працюють у різних комісіях та організаціях. Штаб-квартира Секретаріату знаходиться в Нью-Йорку. Інші центри ООН розташовані в Женеві та Відні. Головою Секретаріату є Генеральний секретар.

3 **Спеціалізовані організації ООН.** ООН має досить розгалужену структуру різноманітних спеціалізованих міжнародних інституцій, головне призначення яких – сприяти взаємодопомозі та налагодженню співробітництва всіх країн світу. Фінанси ООН створюються за рахунок відрахувань з ВВП країн-членів. Що більший валовий національний продукт, то більші відрахування на рахунок ООН.

Найстаршою спеціалізованою організацією при ООН є **МОП** – Міжнародна організація праці (штаб-квартира – Женева), яка діє починаючи з **1919 р.** в межах організації системи Ліги Націй.

Завданнями МОП є:

- ▶ *сприяння покращанню умов праці і соціального забезпечення населення світу;*
- ▶ *ухвалення рекомендацій щодо вдосконалення правових норм;*
- ▶ *подання членам ООН конвенцій для ратифікації.*

У **1945 р.**, одночасно з Міжнародним валютним фондом, було засновано **Міжнародний банк реконструкції і розвитку** (МБРР, головний офіс – у Вашингтоні), завдання якого надавати допомогу в розвитку і реконструкції країн із середнім і низьким доходом, стимулювати отримання ними приватних інвестицій. Кількість голосів країн тут не однакова – вона визначається розміром їхнього внеску; з причини цього напрями діяльності МБРР (а відповідно, і країни, яким надається фінансова підтримка) визначаються США, Канадою, ФРН, Францією, Італією, Японією та Великою Британією.

Вирішенню питань використання атомної енергії в мирних цілях присвячена діяльність Міжнародного агентства з атомної енергії (**МАГАТЕ**, рік заснування – **1957**) із штаб-квартирою у Відні.

МАГАТЕ займається:

- ▶ *обміном і поширенням інформації, пов'язаної з розвитком атомної енергетики;*
- ▶ *пошуком нових шляхів застосування атомної енергії;*
- ▶ *розробкою норм і обмежень для різного виду робіт у галузі атомної енергетики;*
- ▶ *наданням допомоги країнам, які не мають власних спеціалістів та центрів ядерних досліджень.*

Важко переоцінити значення існування при ООН такої впливової організації, як **ЮНЕСКО** (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, заснована 44 державами у 1946 р., із штаб-квартирою в Парижі). Рішення, які раніше приймалися більшістю голосів, останнім часом приймаються шляхом консенсусу. Станом на кінець 2018 р. до складу ЮНЕСКО входили 195 держав-членів (зокрема – з 1954 р. – Україна) та 11 асоційованих членів. Проте ряд країн з політичних причин відмовляються сплачувати членські внески. США та Ізраїль беруть участь у роботі ЮНЕСКО як спостерігачі.



## ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЮНЕСКО:

- ініціювання та координація міжнародного співробітництва в галузі освіти, науки й культури;
- розвиток освіти у країнах Третього світу, подолання неписьменності;
- надання технічної допомоги при пошуку і використанні природних ресурсів;
- захист навколишнього середовища та збереження об'єктів культурної спадщини людства.

У грудні **1946 р.** рішенням Генеральної Асамблеї ООН було створено **ЮНІСЕФ** (Міжнародний надзвичайний дитячий фонд), покликаний захищати здоров'я й права дітей та їхніх матерів, надавати допомогу найбільш знедоленим дітям та їхнім родинам, які опинились у кризових ситуаціях. У 1965 р. ЮНІСЕФ було удостоєно Нобелівської премії миру. З 1997 р. представництво фонду працює в Києві, сприяючи проведенню заходів уряду у створенні програм з охорони здоров'я, харчування, освіти та захисту дітей, а також здійснюючи низку інших, власних програм.

Виходячи із засади про пріоритетну цінність людського життя, улітку 1946 р. на Міжнародній конференції з охорони здоров'я було прийнято рішення про створення **ВООЗ** (Всесвітньої організації охорони здоров'я). Датою заснування цієї організації вважається день ратифікації її статуту – **7 квітня 1948 р.** У календарі міжнародних свят цей день відзначається як Всесвітній день здоров'я.

Відповідно до статуту діяльність ВООЗ присвячена:

- ▶ *питанням зміцнення й удосконалення національних служб охорони здоров'я;*
- ▶ *попередженню неінфекційних та інфекційних захворювань і боротьбі з ними;*
- ▶ *охороні здоров'я та екології;*
- ▶ *збереженню здоров'я матері та дитини;*
- ▶ *підготовці медичних кадрів, здійсненню медичних досліджень;*
- ▶ *збиранню й аналізу медичної статистики.*

**4 Права людини.** Статут ООН проголошував рівноправність, повагу до прав і основних свобод людини. Згодом цей розділ було доповнено ухваленою в **грудні 1948 р.** Генеральною Асамблеєю ООН **Загальною декларацією прав людини**. Декларація приймалася з метою спонукати держави світу ставитись до людей на своїх територіях відповідно до проголошених у ній норм. Досить швидко зміст декларації почав закладатися в основу трьох основних груп міжнародних та регіональних документів:

- ▶ *актів, присвячених захисту базових прав і свобод людини;*
- ▶ *актів, присвячених захисту прав окремих категорій населення;*



■ *Головний офіс ЮНЕСКО.*



▶ *актів, що захищають права людини при настанні надзвичайних обставин (війна, гуманітарна катастрофа, масові заворушення тощо).*



Чому права людини юридично були закріплені в другій половині ХХ ст.? Висловіте свої судження.

З огляду на те що резолюції ООН мають винятково рекомендаційний характер, у грудні 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла **Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права** та **Міжнародний пакт про громадянські й політичні права**, а також декілька протоколів до них. Ці пакти стали першими міжнародно-правовими документами, які встановлювали юридичні зобов'язання держав (що ратифікували пакти) з дотримання прав і свобод людини. На сьогодні учасниками цих пактів є переважна більшість країн світу.

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права набув чинності в **березні 1976 р.** Держави, що ратифікували його, зобов'язалися забезпечувати:

- ▶ *право на життя, свободу і особисту недоторканність;*
- ▶ *право на свободу думки і совісті, на мирні зібрання і на створення організацій;*
- ▶ *заборону рабства, катувань, право не перебувати в рабстві;*
- ▶ *право на правовий захист та справедливий суд;*
- ▶ *право на недоторканність житла, листування тощо.*

Контроль над виконанням цих вимог здійснює спеціальний Комітет з прав людини.

Дотримання положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права здійснюється Комітетом експертів, що діє при Економічній і соціальній раді ООН. Пактом проголошено забезпечення всім, без винятку:

- ▶ *права на працю, на справедливі й сприятливі умови праці;*
- ▶ *права на створення профспілок;*
- ▶ *права на соціальне забезпечення та освіту;*
- ▶ *права на достатній життєвий рівень;*
- ▶ *права жінок і дітей на особливий захист.*

**5** **Значення й місце ООН у сучасному світі.** За роки свого існування ООН відіграла велику роль у залагоджуванні міжнародних конфліктів, подоланні неписьменності у світі, сприянні економічному розвитку країн «третього світу», збереженні культурної спадщини людства. З **1948 р.**



■ **Миротворці ООН з Монголії.**

Дізнайтеся з додаткових джерел, у яких операціях нині беруть участь миротворці ООН.

З **1948 р.** відбулося понад сімдесят миротворчих операцій, ініційованих цією організацією. У **1956 р.** створено надзвичайні збройні сили ООН (спочатку – у складі 10 держав). Тоді ж уперше були використані блакитні берети й каски, що стали символами миротворців. Загалом до миротворчих акцій залучалося понад мільйон військових, поліцейських та цивільних осіб, зокрема й з України. Близько 3,5 тис. миротворців загинули.

У **1988 р.** миротворчим силам ООН було присуджено Нобелівську премію миру. Генеральна Асамблея ООН заснувала свято – Міжнародний день миротворців ООН.

Міжнародні миротворчі операції поділяють на:

- ▶ операції зі встановлення, сприяння миру;
- ▶ операції з підтримання миру;
- ▶ операції з примушення до миру;
- ▶ пошуково-рятувальні операції;
- ▶ гуманітарні операції;
- ▶ електоральні операції (з метою створення умов та надання допомоги в проведенні демократичних виборів до органів влади).

Одним з інструментів впливу ООН є застосування міжнародних санкцій. До **1990 р.** це відбувалося лише двічі (у 1966 р. проти Родезії (нині – Зімбабве) й у **1977 р.** – проти Південно-Африканської Республіки). Проте починаючи з 1991 р. під санкції потрапляло аж 23 країни, практично всі – з ініціативи США.

Проте, так само, як і її попередниця Ліга Націй, ООН з об'єктивних причин не завжди може достатньою мірою виконати свою миротворчу та інші функції. Виникнення **ТНК** (транснаціональних корпорацій), економічна та політична залежність від них й великих держав менш розвинутих країн Європи та «третього світу» впливають на діяльність структур ООН, гальмують спільні досягнення в різних галузях.

### ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

**Транснаціональна корпорація** – об'єднання підприємств, що мають бізнес-інтереси та розміщують капітал одразу в багатьох країнах світу. Найбільша кількість таких корпорацій є у США. Зокрема Apple, Exxon Mobile, Microsoft, IBM. Решта корпорацій засновані в Китаї, Японії, Індії, Великій Британії, Росії, Бразилії, Франції та Італії.

Однак найбільш ефективним органом, що позитивно впливає на міжнародну ситуацію, є Рада Безпеки ООН, рішення якої є вирішальними в міжнародних спорах і можуть включати як економічні санкції, так і застосування збройної сили проти країни-агресора.

Невиконання Іраком цієї вимоги міжнародного співтовариства призвело до введення всеосяжних економічних санкцій проти Іраку. Щоправда, водночас США та деякі інші західні країни без погодження із Радою Безпеки ООН направили в регіон Перської затоки свої збройні сили, які встановили блокаду морського узбережжя Іраку. Тільки після цього США повідомили Раді Безпеки ООН про свої дії, посплавшись на «невід'ємне право на індивідуальну та колективну самооборону», а також на звернення до них Кувейту й Саудівської Аравії щодо надання їм воєнної допомоги.

Участь України в міжнародних миротворчих операціях ООН дає вагомий позитивний результат, як от: зміцнення авторитету нашої держави, створення сприятливого клімату для налагодження та активізації двостороннього економічного співробітництва з відповідними державами, а також набуття військовослужбовцями значного професійного досвіду.

Україна, незважаючи на агресію Росії, продовжить свою участь у діяльності ООН з підтримання миру. Наша держава, яка здійснила вагомий внесок у миротворчу



■ Засідання Ради Безпеки ООН, 2019 р.

діяльність Організації та залишається надійним партнером у цій діяльності, має намір розширювати географію залучення українських миротворців до місій ООН.



Обговоріть у класі діяльність ООН щодо налагодження миру, проведення миротворчих місій у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**25 квітня – 26 червня 1945 р.** – конференція в Сан-Франциско  
**Грудень 1966 р.** – прийняття Міжнародних пактів про економічні, соціальні, культурні, громадянські й політичні права

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Доберіть дати до подій: створено МАГАТЕ, засновано ЮНЕСКО, створено надзвичайні збройні сили ООН, засновано ВООЗ.

**Просторову.** Покажіть на карті країни – донори МБРР.

**Інформаційну.** 1. Використавши текст підручника й додаткові джерела, визначте місце і роль України в системі ООН. 2. З додаткових джерел дізнайтеся, чому Тайвань був членом Ради Безпеки ООН замість Китаю до 1971 р.

**Логічну.** 1. Які інструменти має ООН для здійснення впливу на окремі країни та для розв'язання міжнародних конфліктів? 2. Обговоріть у групах, як вплинуло на становище у світі створення ООН. Свою точку зору аргументуйте.

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до миротворчої діяльності ООН.

**Виконайте проект у групах:** представте діяльність і значення для світового співтовариства окремих спеціалізованих структур ООН.

## §3 «Радянізація» Східної Європи

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

З курсу 10-го класу пригадайте, що означає термін «санітарний кордон». Ким і проти кого він застосовувався?

**1** **Передумови і особливості «радянізації».** Як ви вже знаєте, на Ялтинській та Потсдамській конференціях було домовлено про умовний поділ Європи на східну (СРСР) і західну (Велика Британія й США) сфери впливу. Іншими словами, кожна зі сторін планувала встановити на цих територіях прийнятні для неї режими влади – про- чи антикомуністичні. Так, власне, воно і сталося – в країнах, де перебували американські або британські війська, відбувалася демократизація за західним зразком; у країнах, що контролювали радянські війська, правлячою силою ставали соціалісти та комуністи.

### ЗВЕРНИТЬ УВАГУ!

Деякі дослідники кваліфікують ці події як окупацію. Проте для використання такого терміна неодмінною є наявність стану війни між окупантами і окупованою державою та перебирання окупантами на себе функцій управління, а не встановлення прийнятної для себе, легітимізованої виборами адміністрації.

Різниця полягала в тому, що на територіях, контрольованих соціалістами та комуністами, відбулася зміна системи власності (націоналізація промисловості та аграрного сектору), яка зачіпала інтереси не тільки місцевих великих власників, але й західних союзників, які мали активи в цих країнах. Саме тому на Потсдамській конференції США і Велика Британія порушили питання реорганізації на свою ко-

ристь складів урядів Польщі, Болгарії та Румунії, а також подальшої долі нафтової промисловості останньої.

Усе це створювало небезпеку виникнення громадянських воєн, що змушувало здійснювати «радянізацію» обережно. У більшості випадків вона відбувалася за єдиним зразком:

- ▶ створення коаліції за участі всіх без винятку антифашистських сил;
- ▶ поступове відсторонення від влади або усунення представників соціал-демократичних та будь-яких інших опозиційних партій;
- ▶ поглинання комуністами та соціалістами близьких за програмою лівих партій або об'єднання із ними.

Комуністи завойовували симпатії населення, проводячи важливі економічні перетворення: націоналізацію банків і великих підприємств, ліквідацію поміщицького землеволодіння. У державну власність переходило майно фашистів і їх поплічників. Розширювалися можливості для здобуття освіти і користування культурними цінностями. Також ініціатори соціалістичних змін мали необмежені можливості для ведення агітації.

Природно, що за таких умов опозиціонери новому курсу опинялися перед вибором: підтримати напрям реформ чи втратити позиції, ставши на шлях конфронтації. А будь-яка підпільна та підривна діяльність, тим більше спроби організувати збройний опір або переворот, були наперед приречені на невдачу. Люди втомилися вже від війни і прагнули спокою. Неодноразово оголошувані у перші повоєнні роки амністії у поєднанні з жорсткими військово-репресивними контрдіями сприяли різкому скороченню кількості учасників активної опозиції.

З метою об'єднання своїх зусиль розрізнені спочатку партії комуністичного і соціал-демократичного спрямування (а часом й недавні опозиційні) утворювали коаліції, народні фронти, зливалися з іншими. Отже, влада поступово ставала централізованою і зосереджувалася в одних руках. У цілому не викликає сумнівів, що орієнтація на побудову «народної демократії» у східноєвропейських країнах позитивно сприймалася на той час переважною частиною населення. Лідерами країн ставали, як правило, колишні діячі Комінтерну.



■ Члени секретаріату VII конгресу Комінтерну (1935 р.).  
Зліва направо: К. Готвальд,  
Г. Димитров, О. Куусінен, В. Пік.

Трое з цих діячів після Другої світової війни очолять, відповідно, Чехословаччину (ЧССР), Болгарію (БНР) і Німецьку Демократичну Республіку (НДР).

Новоутворені східноєвропейські соціалістичні країни – або, як їх почали називати, **країни соціалістичного табору** (за винятком Югославії та Албанії) – цілком залежали від сталінського диктату, що обмежував можливості вибору власних, пристосованих до місцевих реалій, форм і пріоритетів суспільства. Відповідно, і діячі, підтримувані Й. Сталіним, виявляли схильність до застосування аналогічних йому диктаторсько-репресивних методів у внутрішньопартійному житті і догматичних, поспішних, непродуманих дій у розробці програм індустріалізації або здійсненні реформ на селі. Особливо постраждали у цьому відношенні Угорщина і Польща, де помірковані громадські, державні та партійні діячі, які не боялися відстоювати свою точку зору, стали жертвами репресій. Серед інших до в'язниць, зокрема, потрапили



майбутні керівники обох цих країн **Янош Кадар** і **Владислав Гомулка**. Деякі з компартійних керівників за сталінським прикладом також побудували собі культ вождів.

У 1947 р. з метою більш тісної координації дій компартій і їхніх прихильників та здійснення пропаганди комуністичних ідей і радянської політики у Європі було утворено **Комінформ** – Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій – у складі СРСР, Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Югославії, Франції та Італії. Проте невдовзі – уже через рік – з нього було виключено Югославію, яка не підкорялася сталінському диктату. Стосунки між СРСР і цією країною надовго зіпсувались.

У 1956 р. Комінформ було ліквідовано.

### ДОКУМЕНТ

19 квітня Готвальд (лідер Чехословаччини. – Авт.) попросив мене (...) зайти до нього. Готвальд звернувся до мене з питанням – чи знаю я про телеграму Ракоші (лідеру Угорщини) (...) з приводу вантажних автомобілів, відправлених чехами Югославії і затриманих угорцями (...). Він декілька разів намагався пояснити, що вантажні автомобілі, на його думку, не є військовими матеріалами (...) й що він не бачить нічого поганого /у цьому/. Я відповів, що тітовцям не слід допомагати, оскільки вони поводяться гидко по відношенню до СРСР і країн народної демократії. (З інформаційної записки голови зовнішньополітичної комісії ЦК ВКП(б) В. Григор'яна 15 травня 1949 р.).

**2** *Суспільно-політичне життя у Польщі в перші повоєнні роки.* Територію Польщі було визволено від нацистських окупантів військами радянської армії у 1944 р. **28 червня 1945 р.**, відповідно до рішень Ялтинської конференції, **Тимчасовий уряд** Польщі було перетворено на **Тимчасовий уряд національного єднання**, до складу якого увійшли **Ст. Миколайчик** та кілька інших представників лондонського уряду. Новий уряд визнали СРСР, США та Велика Британія. Від осені того ж року розпочалася підготовка виборів до парламенту. Враховуючи напружену ситуацію в суспільстві, керівництво Польської робітничої партії запропонувало створити єдиний виборчий блок за участі всіх партій, які легально діяли на той час, а мандати між ними поділити згідно з домовленістю. Квота, виділена пролондонській селянській партії (ПСП), очолюваній Ст. Миколайчиком, становила 20 %, але він на це не погодився, наполягаючи додати принаймні ще 5 %. Унаслідок цього кроку Польська селянська партія залишилася сам на сам з **Демократичним блоком** із чотирьох партій соціалістичної орієнтації, згодом підтриманих ще двома.

Першою пробою сил став референдум щодо змін у державному устрої, який відбувся **30 червня 1946 р.** Пропоновані перетворення, зокрема ліквідацію сенату і націоналізацію основних галузей господарства, схвалило від 68,2 до 91,4 % громадян, які взяли участь у голосуванні. Цю тенденцію підтвердили і вибори до сейму **19 січня 1947 р.** Демократичний блок здобув 80,1 % голосів, ПСП – 10,3 %. Невдовзі після цього ПСП розкололася, а її лідер Миколайчик у другій половині жовтня втік до Лондона. Президентом Польської Республіки і головою Державної ради було обрано **Болеслава Берута**, одного з найбільш послідовних провідників сталінізму в Польщі.

У грудні 1948 р. з партій, що входили до Демократичного блоку, було утворено єдину **Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП)**.

**3** *Чехословаччина в 1945–1950-х рр.* Територію Чехословаччини було звільнено від нацистських окупантів радянськими військами в 1945 р. Невдовзі до країни повернувся з еміграції і знову приступив до своїх обов'язків колишній президент

**Е. Бенеш.** У 1946 р. було сформовано коаліційний уряд за участі представників усіх існуючих великих партій. Прем'єр-міністром у ньому став перший секретар Комуністичної партії **Клемент Готвальд**. У лютому 1948 р. виникла гостра урядова криза, формальним приводом до якої було звільнення із міністерства внутрішніх справ кількох старших офіцерів-некомуністів. Керівництво міністерства відмовилося надати пояснення, і тоді міністри від націонал-соціалістичної, народної і демократичної партій подали у відставку, сподіваючись таким шляхом добитися розпуску уряду, де комуністів було всього восьмеро. Проте цю акцію не підтримали представники соціал-демократичної партії, а також два безпартійних міністри, а отже, більшість членів уряду (14 з 26) залишались на посадах.

Масові мітинги і страйк на підтримку комуністів спричинили зміну керівництва в «бунтівних» партіях і повернення до союзу із КПЧ. Почалося формування народної міліції. Е. Бенеш через кілька місяців подав у відставку, й **14 червня 1948 р.** президентом республіки було обрано К. Готвальда. Новий уряд очолив комуніст **А. Запотоцький**.

В економічній площині Чехословаччина в 1950-х рр. розвивалася досить успішно. Дався взнаки значний промисловий потенціал, що його держава мала ще з довоєнних часів, висока кваліфікація чеських робітників, досить значна допомога СРСР. Економічні успіхи (національний прибуток 1960 р. виріс проти 1948 р. удвічі) дозволили комуністам констатувати, що в Чехословаччині побудовано основи соціалізму.

**4 Встановлення комуністичної влади в Угорщині.** Оскільки Угорщина в період Другої світової війни була союзницею Німеччини, у вересні 1944 р. на території Угорщини, переслідуючи гітлерівські війська, вступила Радянська армія.

**2 грудня 1944 р.** у м. Сегед було створено Угорський національний фронт незалежності (**УНФН**). До нього входили представники Угорської комуністичної партії (УКП), соціал-демократів та інших партій, серед яких була і Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ). Політрада УНФН призначила прем'єр-міністром коаліційного уряду генерала **Б. Міклоша**.

20 січня 1945 р. уряд Б. Міклоша підписав угоду про перемир'я з СРСР, США, Великою Британією, оголосивши війну Німеччині, а 4 квітня радянська армія завершила визволення Угорщини. Таким чином, влада УНФН і його уряду поширилася на всю країну.

На виборах до Національних зборів **4 листопада 1945 р.** беззастережну перемогу здобула ПДСГ (57 % голосів), коаліція УКП і соціал-демократів отримала лише 34 %. Уряд лідера ПДСГ **Ференца Надя** захищав приватну власність і обстоював існуючу політичну систему. Проте вже через кілька років склад уряду і парламенту змінився на користь прихильників лівих сил. Після об'єднання комуністів і соціал-демократів було створено нову Угорську партію трудящих (УПТ), яка стала правлячою партією.



■ *Марш загонів народної міліції.*



■ *«Найкращий учень Сталіна»  
М. Ракоші.*

**18 серпня 1949 р.** було ухвалено нову конституцію Угорщини. Відтоді офіційно країну називали **Угорською Народною Республікою (УНР)**.

Генеральний секретар УПТ **М. Ракоші**, багаторічний політ'язень, був прихильником авторитарно-репресивних методів управління. Він став справжнім диктатором для угорців. У процесі боротьби з опонентами з його ініціативи було засуджено і навіть розстріляно деяких керівних діячів партійного і державного апарату.

**5** **Ліквідація монархії та встановлення комуністичного режиму в Румунії.** Румунія, як і Угорщина, також була союзницею Німеччини під час Другої світової війни.

**23 серпня 1944 р.** у країні розпочалось антифашистське повстання. Того ж дня король **Міхай I**, попередньо домовившись із діючими нелегально антифашистськими партіями, заарештував главу фашистського уряду маршала Антонеску і сформував антифашистський коаліційний уряд, який оголосив війну Німеччині.



■ Король Міхай I і П. Гроза.

**31 серпня 1944 р.** радянські війська разом із 1-ю румунською дивізією визволили Бухарест. 6 березня 1945 р. на базі **НДФ** (Національно-демократичного фронту) було створено уряд на чолі з лідером «Фронту землеробів» **П. Грозою**.

**10 лютого 1947 р.** Румунія підписала Паризьку мирну угоду, яка гарантувала країні національну незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

Зусилля лівих сил були спрямовані на повалення монархії. Король Міхай I, опинившись в ізоляції, на вимогу комуністів був змушений 30 грудня 1947 р. зректися престолу. Країну було проголошено **Румунською Народною Республікою**.

У лютому 1948 р. партія соціал-демократів об'єдналася з комуністами. Створена на основі цього Румунська робітничка партія (РРП) стояла на засадах марксизму-ленінізму. Її лідером був **Г. Георгіу-Деж**.

РРП очолила широке політичне об'єднання – Фронт народної демократії (**ФНД**), що став правлячою силою країни.

**6** **Болгарія в перші повоєнні роки.** Будучи союзницею Німеччини, у війні проти Радянського Союзу Болгарія участі не брала. У боротьбі проти гітлеризму і монархо-фашистської диктатури сформувався союз антифашистських і патріотичних сил – Вітчизняний фронт (ВФ). Провідні позиції у ВФ прагнула захопити компартія, яка спиралася на зростаючий партизанський рух. **6 вересня 1944 р.** партизани розгорнули бойові дії, їхні загони рушили на столицю. В ніч проти 9 вересня було завдано удару по основних урядових установах у Софії. О 6-й годині ранку народ Болгарії почув по радіо звістку про те, що народне повстання перемогло і сформовано уряд Вітчизняного фронту на чолі з лідером угруповання «Ланка» **Кимом Георгієвим**. У новому уряді переважали комуністи.

Перемозі народного повстання сприяв вступ на територію Болгарії Радянської армії **8 вересня 1944 р.** Новий уряд спирався на присутність радянських військ у країні. Підписавши наприкінці жовтня 1944 р. перемир'я з країнами антигітлерівської коаліції, Болгарія вступила у війну проти Німеччини.

Вирішальні для комуністів події сталися восени 1945 р. **4 листопада 1945 р.** з багаторічної еміграції до країни повернувся **Георгій Димитров**, останній генеральний секретар розпущеного 1943 р. Комінтерну, голова ЦК Болгарської робітничої партії (комуністів) – БРП(к). 18 листопада відбулися вибори до Великих народних зборів – парламенту Болгарії. Партії, що входили до Вітчизняного фронту, висунули спільних кандидатів і здобули перемогу. Опозиційні партії ці вибори бойкотували.



Захід відреагував невизнанням результатів виборів. Однак **8 вересня 1946 р.** в Болгарії відбувся референдум щодо подальшої форми державної влади. 93 % учасників проголосували за ліквідацію монархії, 15 вересня Болгарію було проголошено Народною республікою, а її тимчасовим президентом став **Васил Коларов**. У жовтні 1946 р. було призначено нові вибори до Великих народних зборів, у яких узяли участь і представники опозиції. За кандидатів БРП(к) проголосували 50 %. Уряд очолив Г. Димитров, парламент – В. Коларов. Підписавши в лютому 1947 р. мирну угоду з Болгарією, західні країни фактично визнали нову владу.

Ухвалена у **грудні 1947 р.** конституція Болгарії закріпила прихід комуністів до влади. У серпні 1948 р. БРП(к) і БСДРП (Болгарська соціал-демократична робітничка партія) об'єдналися у Болгарську комуністичну партію (БКП).

Усередині самої БКП встановився культ її лідерів – Г. Димитрова (помер 1949 р.) і В. Червенкова, а спроби деяких болгарських комуністів, як, скажімо, секретаря ЦК БКП і голови уряду Трайчо Костова, провадити самостійну політичну лінію закінчувалися репресіями.

**7 Особливий шлях Югославії.** На території Югославії комуністи, очолювані **Й. Броз Тіто**, виявилися єдиною силою, яка послідовно боролася проти німецьких та італійських загарбників починаючи з липня 1941 р. За допомогою радянської армії, звільнивши спочатку частину країни та Белград, місцеві партизани надалі вже самі успішно позбувалися внутрішніх і зовнішніх ворогів. Проте невдовзі виявилось, що, на відміну від інших лідерів новоутворюваних соціалістичних країн, Тіто почав діяти непередбачувано, спровокувавши територіальний конфлікт з Австрією та Італією.

Особливе роздратування Й. Сталіна викликала не погоджена з ним ідея створення федерації соціалістичних країн Центральної й Південно-Східної Європи, за участі балканських і придунайських держав, а також Польщі, Чехословаччини і Греції, де вирувала громадянська війна. Практично одночасно в Кремлі дізналися про намір Югославії розмістити військову базу в Албанії, котру не прийняли ще в ООН і не визнали США і Велика Британія. В умовах погіршення стосунків із Заходом це могло перетворити Албанію на «гарячу точку».

Тіто запросили на розмову в Москву, але той ухилився, пославшись на стан здоров'я, а Політбюро комуністичної партії Югославії ухвалило рішення про подальше відстоювання своєї економічної і політичної лінії. У відповідь з Югославії були відкликані радянські військові та цивільні спеціалісти, а югославське керівництво отримало звинувачення:



■ Карикатура на Й. Броз Тіто, який тримає в руках п'ять агресивних планів: проти СРСР, Албанії, Угорщини, Болгарії та Румунії. «Neues Deutschland», 1949 р.

- ▶ в ігноруванні марксистсько-ленінської теорії;
- ▶ у проявах недружнього ставлення до СРСР як головної сили соціалізму;
- ▶ в авантюристичних діях у зовнішній і помилкових у внутрішній («збереження» куркулів) політиці.

Проте розрахунок спричинити в Югославії внутрішню кризу, наслідком якої мало стати падіння Тіто, не спрацював: переважна більшість югославських комуністів стала на бік своєї партії. Проти виступив лише кожний десятий, і кожний третій з цих десяти (більше 16 тис. осіб) був репресований і ув'язнений у концтаборах. Відтоді



в радянській пресі югославську владу називали не інакше, як «кліка Тіто», будь-яка економічна допомога країні була припинена.

### ДОКУМЕНТ

На справедливу і дружню критику помилок групи Тіто з боку братніх компартій, з боку усього табору народної демократії і соціалізму вони через болгарський друк відповідають брутальною лайкою, розпалюванням національної ворожнечі (...), широкими репресіями, арештами і вбивствами комуністів і некомуністів, які насмілилися висловити сумнів у правильності національної політики групи Тіто, з огляду на що в Югославії відверто кажуть, що «група Тіто вироджується в кліку політичних вбивць». (Із статті Й. Сталіна у газеті «Правда»).



Користуючись текстом підручника, ілюстрацією і додатковими джерелами, спробуйте дати оцінку цьому конфліктові. Чи можна було його уникнути? Висловіть власну, аргументовану точку зору.

Після остаточного розриву з СРСР у Югославії почали шукати свій шлях побудови соціалізму. Нові підходи до проблеми соціалістичного будівництва було спершу викладено Й. Броз Тіто **26 червня 1950 р.** на засіданні скупщини (парламенту) ФНРЮ. На його пропозицію парламент Югославії ухвалив того дня закон про передавання заводів в управління робітникам, який проголошував, що підприємствами як загальнонародною власністю мають керувати трудові колективи через робітничі ради і комітети та управління. Ці заходи потягли за собою реорганізацію економічної та політичної системи країни. Законом від **29 грудня 1952 р.** було проведено велику реформу в галузі планування народного господарства: чимало функцій у цій сфері передано республіканським і місцевим органам та підприємствам, галузеві міністерства ліквідувались.

Після відмови в 1953 р. від політики колективізації сільського господарства селянські трудові кооперативи було реорганізовано в кооперативи загального типу і привіняно до промислових підприємств. Тоді ж було видано закон, що обмежував приватну власність на землю максимальним наділом у 10–15 га на одне господарство; 1954 р. у межах цього максимуму було дозволено вільний продаж та оренду землі.

**8 Створення НДР.** Після капітуляції Німеччини 8 травня 1945 р. вона перестала існувати як суверенна держава і була поділена на чотири окупаційні зони союзників по антигітлерівській коаліції. Такого рішення домагалися, у першу чергу, Велика Британія і США, що прагнули позбутися потужного економічного і політичного конкурента. Але в умовах погіршення стосунків з СРСР їх точка зору невдовзі змінилася. Тепер вони потребували більш-менш міцної (хоч контрольованої ними) і милітаризованої Німеччини.



Територія, прапори і герби обох німецьких держав.

Усупереч Потсдамським домовленостям, **2 грудня 1946 р.** між Британією та США було підписано угоду про об'єднання їх зон окупації. Так виникла **Бізонія**. У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція, а Бізонія трансформувалася в **Тризонію**. В об'єднаній західній зоні почали швидко формуватися органи влади – економічна й виконавча ради, верховний суд, банк німець-

ких земель тощо. 23 травня 1949 р. було проголошено утворення Федеративної Республіки Німеччини.

**7 жовтня 1949 р.** на території радянської зони окупації в Німеччині було створено Німецьку Демократичну Республіку (**НДР**). А вже 11 жовтня тимчасовий парламент обрав президентом республіки **В. Піка**, одного із засновників комуністичної партії Німеччини. Правлячою партією стала Соціалістична об'єднана партія Німеччини, що утворилася внаслідок злиття комуністів із соціал-демократами.

Внаслідок продуманої економічної політики НДР досягла значних успіхів, зумівши обігнати значно більш розвинуту ФРН за:

- ▶ рівнем збільшення випуску промислової продукції;
- ▶ рівнем приросту промислового виробництва;
- ▶ рівнем збільшення промислового потенціалу.

Водночас політика пріоритетної уваги до продукції промисловості відбивалася на рівні випуску товарів народного споживання, спричиняючи виникнення дефіциту, а також сприяла поступовому технологічному відставанню – виробничі потужності у ФРН оновлювалися швидше.



**1946 р.** – референдуми про зміни в системі устрою в Польщі та Болгарії

**1947 р.** – утворення Комінформу

**7 жовтня 1949 р.** – утворення НДР

**червень 1950 р.** – початок реформування економіки Югославії

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Зробіть хронологічний ланцюжок дат приходу до влади комуністичних партій в країнах Центральної та Східної Європи.

**Просторову.** Покажіть на карті Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію. Чому ці країни особливо цікавили СРСР?

**Інформаційну.** Зробіть порівняльну таблицю утвердження комуністів та соціалістів при владі в країнах Центральної та Східної Європи.

**Логічну.** 1. Якими були причини виникнення урядових криз у східноєвропейських країнах у 1945–1948 рр.? 2. Як, на вашу думку, основна частина населення східноєвропейських країн сприймала зміну режимів влади? Чим ви можете це довести?

**Аксіологічну.** Висловте свою думку, чим і наскільки відрізнялася б політична карта світу, якби народи Західної і Східної Європи мали можливість зробити власний вибір свого майбутнього. Аргументуйте.

**Мовленнєву.** У групах обговоріть питання про методи реформування економіки у країнах соціалістичного табору.

## §4 Початок «холодної війни»

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що таке «біполярний світ». З яких саме угруповань він складався?

- ① **Виступ У. Черчілля і меморандум Дж. Кеннана. 5 березня 1946 р.** колишній прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль виступив у Вестмінстерському коледжі м. Фултон, штату Міссурі (США), в присутності президента Трумена. Від-



■ У. Черчілль проголошує початок «холодної війни».

давши належне Сполученим Штатам, які, за його словами, «перебували на вершині все-світньої могутності», та зазначивши, що в нього немає ні офіційного доручення, ні відповідного статусу для здійснення подібного роду виступів, він намалював обриси двох небезпек, що чатували на людство (війни і тиранії), після цього перейшовши до перспективи подальших стосунків з СРСР. Стверджуючи, що Радянський Союз відокремив Східну Європу (до неї промовець включив і Австрію) від усього світу «залізною завісою» і висловивши побоювання за подальшу долю також Італії та Франції, він запропонував створити для боротьби проти СРСР і комунізму «асоціацію народів, які розмовляють англійською мовою» (малися на увазі, у першу чергу, Велика Британія, Канада й США), що володіла б ядерною зброєю й могла б розраховувати на досягнення разючої (або вирішальної) та застрашливої військової переваги над Радянським Союзом.

Ця промова вважається початком великого геополітичного протистояння – так званої «холодної війни» у військовій, економічній, політичній, психологічній, культурній та ідеологічній сферах між недавніми союзниками, хоча, за всіма ознаками, на той час мова йшла про війну «гарячу»: за декілька днів до виступу Черчілля у США завершено було розробку плану ядерного бомбардування СРСР під назвою «Пінчер». Далі (усього за чотири роки) з'явилися аналогічні плани під різними назвами. Тому реально «холодним» протистояння зробилося лише після появи ядерної зброї в СРСР.

### ДОКУМЕНТ

Варто відзначити, що (...) Гітлер почав (...) розв'язування війни з того, що проголосив расову теорію (...). Черчілль розпочинає справу розв'язування війни теж з расової теорії, стверджуючи, що лише нації, які розмовляють англійською мовою, є повноцінними націями, покликаними вершити долі усього світу. (...) По суті справи, п. Черчілль і його друзі в Англії і США пред'являють ультиматум неангломовним націям: визнайте наше панування добровільно, й тоді все буде добре, в іншому разі неодмінно буде війна. (З відповіді Й. Сталіна на фултонівську промову У. Черчілля).



Прокоментуйте висловлювання обох політичних діячів. Висловте власну точку зору.

Текст фултонівської промови був безумовно узгоджений з Г. Труменом, але незрозуміло, чому із нею виступив саме Черчілль. Адже проголошення «хрестового походу» проти комунізму було набагато вигідніше США, ніж Великій Британії, яка володіла значно меншим військово-промисловим (тим більше – економічним) потенціалом і постраждала під час Другої світової війни. А відтак, лише США були спроможні очолити (і очолили) військово-політичний союз антикомуністичних держав, отримавши на цій підставі право розміщення на їх територіях військових контингентів і баз, а отже, й широкі можливості для проведення вигідної для себе політики, у тому числі й у країнах-союзницях.





## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Для всіх, хто мав бодай яке-небудь, навіть поверхове уявлення про Росію того часу, було цілком зрозуміло, що радянські керівники не мали ані найменшого наміру поширювати свої ідеали з допомогою воєнних дій своїх збройних сил через зовнішні кордони... (Це) не відповідало ні марксистській доктрині, ні життєвій необхідності... у відновленні руйнувань, залишених тривалою і виснажливою війною, ні, наскільки було відомо, темпераменту самого російського диктатора. (Із спогадів директора групи планування держдепартаменту США при Г. Трумені Дж. Кеннана).*



*Прокоментуйте наведений документ. Чи погоджуєтесь ви з автором? Свою думку обґрунтуйте.*

Тим не менше, саме Дж. Кеннану – наприкінці Другої світової війни раднику посольства США у Москві – судилося стати одним із головних архітекторів великого геополітичного протистояння, сенс якого він об'єктивно заперечував у власних спогадах. Адже в основу концепції «холодної війни» було покладено його телеграму держдепартаменту від 22 лютого 1946 р., яка складалася з восьми тисяч слів й нині відома як «меморандум Кеннана». У цьому документі Кеннан кваліфікував СРСР як загрозу і висунув концепцію протидії розповсюдженню комунізму шляхом стримування його всіма можливими засобами.

Така теза якнайкраще відповідала інтересам американського військово-промислового комплексу. Адже на 1945 р. США досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності. Військово-морські та військово-повітряні сили базувалися на основних напрямках світових комунікацій і в найважливіших стратегічних пунктах. США монополювали атомною бомбою. Якщо до Другої світової війни зовнішньополітичний курс країни визначала політика ізоляціонізму, то із зростанням економічної та військової могутності відбулася його кардинальна переорієнтація на військову силу, прагнення посилити свій вплив на перебіг подій у всіх країнах світу. Оптимальною, під кутом зору правлячих кіл США, формою устрою міжнародних відносин був би «мир на американських засадах» – «**Pax Americana**».

Автор доктрини прожив довге життя. Пізніше він змінив свої погляди і вважав, що США і СРСР мають співробітничати задля збереження загального миру.

**2** «*Доктрина Трумена*» і «*План Маршалла*». Основні принципи політики «миру на американських засадах» знайшли своє відображення у промові Г. Трумена на засіданні обох палат конгресу **12 березня 1947 р.** Формально йшлося про надання економічної і військової допомоги проамериканським урядам Греції (де не вщухала спровокована Великою Британією громадянська війна) і Туреччини. Але насправді питання ставилося значно ширше. Трумен оголошував США своєрідним еталоном демократії, покликаним «допомогти вільнолюбним народам убезпечувати свої вільні інститути і свою територіальну цілісність» від «прямої або опосередкованої агресії». На практиці це започатковувало активне втручання Сполучених Штатів у внутрішні справи навіть дуже віддалених територіально від них країн, а також підтримку будь-яких дружніх до США, у тому числі й антидемократичних, режимів. Ця теорія на довгі роки стала наріжним каменем американської зовнішньої політики і дістала назву «доктрини Трумена».



■ Комплекс будівель Центрального розвідувального управління США. Сьогоднішній вигляд.



**25 червня 1947 р.** конгрес ухвалив закон про національну безпеку, що вперше в американській історії запроваджував посаду міністра оборони. Крім того, було створено Раду національної безпеки (РНБ) та Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), основним напрямком роботи якого мало стати збирання розвідувальної інформації. Проте у законі містилося положення, що дозволяло «виконувати обов'язки, пов'язані з розвідкою... за конкретними вказівками» РНБ. Саме цей пункт і створив можливість в подальшому безмежно розширити повноваження ЦРУ, надавши йому право проведення підричних операцій на території зарубіжних країн, аж до військових заходів, спрямованих на ліквідацію або послаблення існуючих там режимів.

Важливим інструментом реалізації «доктрини Трумена» стало здійснення цілого комплексу різноманітних заходів, що отримали назву «**план Маршалла**» – за прізвиськом тодішнього державного секретаря США **Джорджа Маршалла**, який 5 червня 1947 р. з трибуни Гарвардського університету офіційно озвучив наміри влади США взяти активну участь у повоєнному відродженні Європи. План було затверджено конгресом **3 квітня 1948 р.**



■ Дж. Маршалл.

Сполучені Штати запросили до участі в реалізації плану всі європейські держави. «Наша політика спрямована не проти якоїсь держави чи доктрини, а проти голоду, злиднів, відчаю та хаосу», – твердив Дж. Маршалл. Така пропозиція не могла не викликати зацікавленість. Позиція СРСР із цього приводу знайшла своє відображення в телеграмі радянським послам у Східній Європі від **22 червня 1947 р.** з побажанням, «щоб дружні союзні країни зі свого боку виявили відповідну ініціативу у забезпеченні своєї участі у розробці вказаних економічних заходів».

Наприкінці **червня 1947 р.** з метою обговорення деталей плану до Парижа прибув міністр іноземних справ СРСР В. Молотов. Він мав інструкції при обговоренні будь-яких конкретних пропозицій, що стосувалися американської допомоги Європі, заперечувати лише проти таких умов допомоги, «які могли б мати наслідком ущемлення суверенітету європейських країн або порушення їх економічної самостійності».

Проте у розпал тристоронніх зустрічей з представниками Франції і Великої Британії по лінії радянської розвідки було отримано повідомлення про закулісні домовленості англійського керівництва із заступником державного секретаря США Клейтоном у жодному разі не допускати участі СРСР у плані Маршалла і протидіяти виплатам йому раніше узгоджених репарацій. Це одразу зробило подальші переговори безперспективними.

Що стосується інших держав, то для них участь у плані Маршалла була обмежена деякими істотними попередніми умовами, зокрема:

- ▶ відмови від політики націоналізації промисловості;
- ▶ збереження свободи приватного підприємництва;
- ▶ створення пільгових умов для розвитку американського бізнесу;
- ▶ вільного доступу в країни американських товарів при односторонньому зниженні ними митних тарифів;
- ▶ виведення з урядів комуністів (тобто представників найбільших на той час політичних партій, скажімо, у Франції чи Італії);
- ▶ відмови від орієнтації економік на інтеграцію з Радянським Союзом.

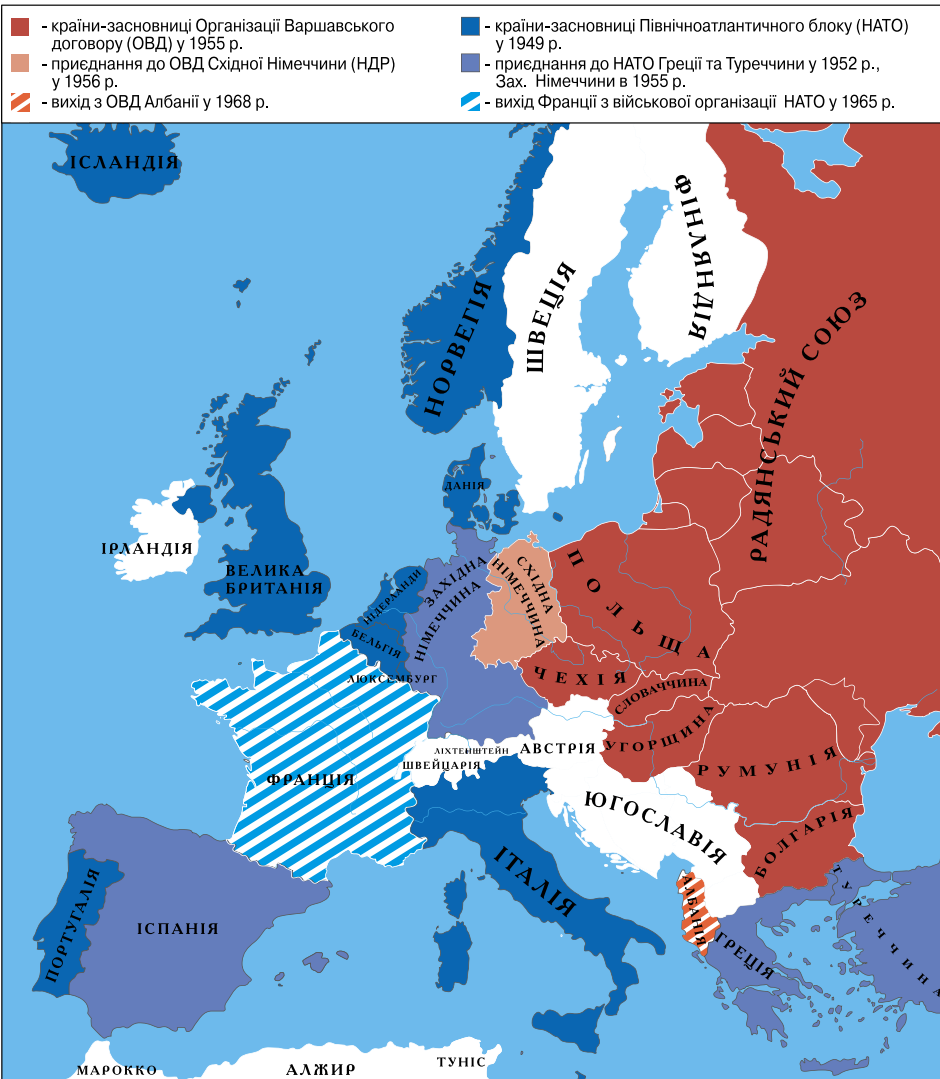
Природно, що країни Східної Європи погодитися на це не могли. Крім них, від участі в американському проекті ухилилась Фінляндія.


Згідно із планом шістнадцятьом європейським країнам (Австрії, Бельгії, Великій Британії, Західній Німеччині, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, Італії, Люксембургу, Ні-

дерландам, Норвегії, Португалії, Туреччині, Франції, Швеції та Швейцарії), які погодилися на участь у цьому трансатлантичному проекті (пізніше до них приєдналася й Західна Німеччина), протягом чотирьох років було надано кредити на суму близько 12,4 млрд доларів. Основна частка з цих сум припала на Велику Британію (2,8 млрд), Францію (2,5 млрд), Італію і Західну Німеччину (по 1,3 млрд) та Нідерланди (1 млрд).

Переважна більшість наданих коштів була витрачена на закупівлю саме американських товарів (запасні частини, сировину, харчі, добрива, машини, технічне обладнання) та – у межах доктрини «холодної війни» – на військово-переозброєння.

Протягом короткого часу в країнах-учасницях було взято під контроль інфляцію і відновлено довіру до національних валют, поживавлено промислове й сільськогосподарське виробництво. Починаючи з 1951 р. план Маршалла був замінений законом, що передбачав одночасне надання не тільки економічної, але й військової допомоги. Деякі ширші завдання, зокрема усунення торговельних бар'єрів та звільнення Європи від залежності, пов'язаної з отримуванням допомоги, також були частково реалізовані.



 Карта учасників військових блоків НАТО і ОВД.



## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

Суперництво між СРСР і США створювало багато цікавих ситуацій у світі. Особливо це стосувалося «третього світу». Деякі країни, що розвивалися, вміло грали на протиріччях обох наддержав. Варто лише було якомусь африканському диктаторові проголосити себе прихильником комунізму, як він негайно починав отримувати економічну та військову допомогу з СРСР.

І навпаки, варто було якомусь полковнику або генералу захопити владу й проголосити себе борцем із комунізмом, як він починав отримувати військову й економічну допомогу від США. (О. Трояновський, постпред СРСР в ООН у 1976–1986 рр.).



Прокоментуйте цей документ. Чи відомі вам якісь історичні приклади?

**3** **Створення військових блоків НАТО і ОВД.** У квітні 1949 р. Північноатлантичний союз (НАТО) об'єднав у одному військово-політичному блоці США, Англію, Францію, Канаду, Бельгію, Голландію, Португалію, Данію, Норвегію, Ісландію та Люксембург. У 1952 р. до нього вступили Туреччина і Греція, а трохи згодом – ФРН.

Аналогічна військова організація, складена із союзників СРСР, постала лише у **травні 1955 р.**, коли у Варшаві було підписано Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу. Цим договором передбачалося утворення спільного командування збройних сил країн-учасниць. До складу Організації Варшавського договору (ОВД), крім СРСР, увійшли Польща, Чехословаччина, Болгарія, Угорщина, Румунія, та Албанія. НДР приєдналася до них через рік.

Поява двох потужних (і протилежних) за характером геополітичних військових блоків остаточно закріпила творення біполярного світу, ставши визначальним фактором міжнародних відносин.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**5 березня 1946 р.** – виступ У. Черчілля у Фултоні

**12 березня 1947 р.** – проголошення «доктрини Трумена»

**квітень 1949 р.** – створення НАТО

**травень 1955 р.** – створення ОВД

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: меморандум Дж. Кеннана, «план Маршалла», виступ У. Черчілля у Фултоні, створення ОВД.

**Інформаційну.** Виступаючи у Фултоні, У. Черчіль протиставив демократичність виборів під контролем СРСР у країнах Східного блоку виборам у Греції, де вирувала громадянська війна, під контролем США і Великої Британії. Висловіть власну точку зору щодо наявності різниці між подібними виборами. Свою думку аргументуйте.

**Логічну.** 1. Чим пояснюється, на вашу думку, висловлена у Фултоні ідея У. Черчілля щодо створення наднаціональних збройних формувань? Кому і чому це було б вигідно? 2. У чому полягає суть «доктрини Трумена»? 3. Чому СРСР та інші країни європейського соціалістичного табору відмовилися від участі у «плані Маршалла»?

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до поглядів Дж. Кеннана, який був автором доктрини «стримування», а пізніше неодноразово говорив про необхідність радянсько-американського співробітництва задля збереження миру.

**Громадянську.** Напишіть есе на тему: «Причини виникнення “холодної війни”».



# ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

## §5 Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. США й Канада

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Якої політики дотримувалися Сполучені Штати Америки до Другої світової війни?

### США у 1945–1980 рр.

**1** *Зміцнення міжнародного статусу США внаслідок Другої світової війни.* США зробили великий внесок у розгром нацизму й мілітаризму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни обчислювалися 295 тис. вбитих й 800 тис. поранених, тих, що потрапили до полону та зникли безвісти.

Одночасно США, на території яких не велися воєнні дії, виявилися майже єдиною країною, чия економіка вийшла з Другої світової війни значно зміцнілою. Кількість промислової продукції США становила 2/3 кількості промислової продукції всього світу, за винятком країн комуністичного табору. Вони зосередили в себе 73 % світового золотого запасу, за 5 років війни чистий прибуток американських компаній досяг 87 млрд доларів, а середньорічні темпи зростання становили 18,7 %.

Основні суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Італія, Франція). США скористалися з цієї обставини, щоб оволодіти новими ринками, збільшити експорт товарів і капіталу, створити велику «імперію долара», що поставила під свій контроль значну кількість країн і ресурсів світу.

Отож, Сполучені Штати Америки після Другої світової війни перетворилися в державу-лідера західного світу.



## ПРЕЗИДЕНТИ США

- Г. Трумен (демократ) – 1945–1953  
 Д. Ейзенхауер (республіканець) – 1953–1961  
 Дж. Кеннеді (демократ) – 1961–1963  
 Л. Джонсон (демократ) – 1963–1969  
 Р. Ніксон (республіканець) – 1969–1974  
 Дж. Форд (республіканець) – 1974–1977  
 Дж. Картер (демократ) – 1977–1981



② **Маккартизм.** На початку 1950-х рр. на політичній сцені Америки все більшої ваги почав набувати нікому не відомий досі сенатор від штату Вісконсін **Джозеф Маккарті**, який проголосив себе борцем із підривними елементами всередині Сполучених Штатів. З 1953 р. він очолював сенатську підкомісію з питань розслідування антиамериканської діяльності. За прізвиськом свого ініціатора кампанія, спрямована на придушення у країні будь-якого вільнодумства, отримала назву «**маккартизму**», або «полювання на відьом».



■ Сенатор  
Дж. Маккарті.

Маккартизм виник не на порожньому місці. По суті, він був започаткований ще у 1947 р. президентським розпорядженням Г. Трумена № 9835, що передбачало здійснення федеральної програми перевірки політичної лояльності співробітників федеральних органів. Також маккартизм цілком відповідав загальному настрою тодішнього складу американського конгресу. У 1950 р. він, переважною більшістю голосів, прийняв закон **Маккарена-Вуда** про внутрішню безпеку, спрямований як проти комуністів, так і проти будь-яких інших організацій, чії програмні цілі хоча б у чомусь співпадали з комуністичними. Відтак, під законодавчу формулу «організації комуністичного фронту» потрапили сотні громадських організацій і груп, які виступали на

захист соціальних і громадських (зокрема – конституційних) прав, за мир, проти фашизму, «холодної війни», гонки озброєнь тощо.

Зокрема міністерство юстиції США оголосило підривними:

- ▶ Лігу американської молоді, що здійснювала збір підписів під Стокгольмською відозвою Постійного комітету прихильників миру про заборону ядерної зброї;
- ▶ «Інформаційний центр боротьби за мир»;
- ▶ Школи соціальних наук імені Джефферсона;
- ▶ Американський комітет захисту осіб, які народилися за кордоном;
- ▶ Ветеранів бригади Лінкольна;
- ▶ Інститут країн басейну Тихого океану.

Усі вони мали зареєструватися у міністерстві юстиції як «підривні» організації. Відмова від (або несвоєчасне здійснення) реєстрації каралися 5-річним тюремним ув'язненням і штрафом у розмірі 10 тис. доларів. Багатьох членів компартії та активістів громадських організацій заарештували й судили за те, що вони обстоювали свої переконання. Урядом було побудовано шість концентраційних таборів, розрахованих на майже 30 тис. «неблагонадійних» осіб.

Переслідувань зазнавали видатні діячі науки, мистецтва, літератури і освіти. Чимало відомих американців, у тому числі уславлений кіноактор **Ч. Чаплін**, змушені були залишити країну. Натомість, лише у 1952 р. понад 200 іноземних вчених не змогли потрапити до США з причини труднощів із отриманням в'їзних віз. Влада США заборонила в'їзд у країну всевітньо відомому художнику **П. Пікассо**. У «неблагонадійних» осіб брали відбитки пальців, багатьох із них на вимогу Федерального бюро розслідувань (ФБР) звільняли з роботи, деякого довели до самогубства. Понад 2,5 млн державних службовців пройшли перевірку на «лояльність».

Проте поступово «гоніння на відьом» почало викликати дедалі ширше невдоволення громадськості. Парламент у грудні 1954 р. засудив поведінку Маккарті. Сенатор відійшов від активної політичної діяльності й невдовзі помер від алкоголізму.

**3** *Поява і концепція постіндустріального суспільства.* У 1956 р., в період перебування при владі президента **Д. Ейзенхауера**, кількість офісних працівників та працівників сфери послуг у США вперше перевищила кількість промислових робітників. Це означало, що соціальний і технологічний розвиток людства після доіндустріальної (аграрної) та індустріальної стадії входить у третю стадію – **постіндустріальну**. У 1958 р. вперше термін «постіндустріальне суспільство» використав американський дослідник **Д. Рісмен**. Існують й інші варіанти назви нового суспільства – «інформаційне суспільство», «технотронне суспільство», «наукове суспільство», «суперіндустріальна цивілізація» та «третя хвиля». Але у кожному разі йдеться про суспільство, основним інститутом якого є наука, що виробляє інформацію, тобто прогрес якого визначається у першу чергу успіхами в галузі знань.

У постіндустріальному суспільстві:

- ▶ майнове розшарування зумовлює рівень кваліфікації;
- ▶ на провідний клас перетворюються інтелектуали (консультанти, експерти, менеджери та технократи);
- ▶ основою економіки стає дрібний та середній бізнес;
- ▶ збільшується роль наукових досліджень, у тому числі фундаментальних;
- ▶ успіху досягає той, хто володіє максимально необхідним обсягом інформації (про нові відкриття, потреби споживачів, стан економіки);
- ▶ відбувається глобалізація – посилення взаємозалежності країн у культурній, економічній та політичній сферах.

У 1990-х роках виникло явище, яке отримало назву **кросмодерн** – йдеться про розрив між надзвичайною технологічною складністю продукту і вкрай низьким інтелектуальним розвитком його споживача. У світі комп'ютерів це пов'язано із переходом на операційну систему Windows, користувачі якої вже не потребують знати команди, а також володіти елементарною грамотністю – адже тепер їм доводиться спілкуватися із комп'ютером за допомогою іконок або піктограм. Відповідно, бути користувачем інтернету сьогодні не означає бути елементарно освіченою людиною, що відбивається на інтелектуальному рівні багатьох форумів та спілкування у соціальних мережах.



■ Дж. Кеннеді і його дружина Жаклін стали символом Америки того періоду.

**4** «Нові рубежі» **Джона Кеннеді**. У січні 1961 р. найстаршого на той час президента США Д. Ейзенхауера змінив наймолодший з обраних, Джон Кеннеді, кандидат від партії

демократів, якому на той час виповнилося лише 43 роки. Він походив з однієї з найзаможніших родин Америки, та це не заважало йому чудово розуміти проблеми інших. Уже в інавгураційній промові він попередив, що «коли (...) суспільство нездатне допомогти багатьом бідним, воно не зможе врятувати небагатьох багатих». А отже, «мої друзі-американці: не питайте, що наша країна зробить для вас, – запитуйте, що ви можете зробити для країни».



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Джон Кеннеді** під час Другої світової війни був командиром торпедного катера; відзначений за мужність. Після війни – конгресмен, а потім сенатор від штату Массачусетс. Лауреат Пулітцерівської премії за публіцистичну книгу «Портрети мужніх».

Цей своєрідний заклик до самопожертв стосувався у першу чергу великого бізнесу. Одним з найважливіших нововведень уряду були зусилля, спрямовані на забезпечення стабільності цін і зарплат, з метою уникнути інфляції. Тут заходи уряду наштовхнулися на опір. У **квітні 1962 р.** шість компаній-монополістів на ринку сталі, ламаючи раніше досягнуті з урядом і профспілками домовленості, оголосили про підвищення своїх цін на 6 доларів за тону, через що неодмінно подорожчав би цілий ряд промислових, будівельних і технічних товарів.



### ФАКТ

Одноразові та ідентичні дії «Юнайтед стейтс стил» та інших провідних сталевих корпорацій є нічим не виправданим і безвідповідальним викликом громадським інтересам... Американці навряд чи погодяться, так само як і я, примиритися з ситуацією, коли жменька керівників сталевих промислових, чіє прагнення до особистої влади і зиску перевищує почуття відповідальності перед суспільством, можуть демонструвати таку відверту зневагу до інтересів 185 мільйонів американців... Не так давно я просив кожного американця подумати, що він може зробити для своєї країни. Я звертався, зокрема, й до виробників сталі. 24 години тому ми отримали від них відповідь. *(Із виступу Дж. Кеннеді 11 квітня 1962 р.)*

- *Висловте своє ставлення до слів президента.*

Контрудар влади був миттєвим. Міністерство оборони розпочало передавати свої замовлення компаніям, що зберегли попередні ціни, а міністерство юстиції, яке очолював молодший брат президента Роберт, порушило кримінальні справи за ознаками монопольної змови. Це подіяло. Протягом 72 годин «компанії-бунтарі» змушені були відмовитися від своїх намірів.

- 5** *Боротьба з расовою дискримінацією.* На початок 1960-х рр. расові проблеми дедалі більше непокоїли американське суспільство.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Негритянська дитина в Америці (...) має на 50 % менше шансів закінчити ВНЗ, ніж біла дитина, народжена у тому ж самому місці того ж дня, на одну третину менше шансів закінчити коледж (...), удвічі більше шансів стати безробітною (...), вона житиме на сім років коротше і зароблятиме вдвічі менше. (З телевізійного виступу Дж. Кеннеді у 1960 р.)*

У країні існував потужний афроамериканський рух, що зародився майже 150 років тому, під час боротьби за відміну рабства. Проте, досягнувши цієї мети, більшість афроамериканців виявилася розчарованою: вони, як і раніше, працювали на тих же



плантаціях, часом навіть у ще гірших умовах, адже найманий працівник уже не був товаром. У містах і селищах на законодавчому рівні було закріплене роздільне з світлошкірими харчування, окремі церкви, школи, робота. У південній частині США лише менше ніж 10 % афроамериканців було дозволено голосувати. І все це відбувалося на тлі постійного терору таємної расистської організації Ку-клукс-клан.

Лише у **1954 р.** Верховний суд США визнав сегрегацію шкіл незаконною. Афроамериканський протестний рух посилювався – розпочалася боротьба за десегрегацію міського транспорту. Протягом 13 місяців афроамериканська спільнота ходила на роботу й з роботи пішки, завдавши серйозних матеріальних збитків транспортним компаніям та примусивши їх поступитися. З **1 листопада 1961 р.** написи «тільки для білих» зникли у залах очікування і туалетах.



### ФАКТ

Найкращим свідченням безглуздої сегрегації були автобуси... Широкий ряд сидінь біля заднього колеса завжди призначався неграм. Залежно від того, скільки білих їхало у автобусі, часом негри могли просунути на ряд вперед. Багато разів я бачив, як негри стояли ззаду, тоді як у передній частині взагалі не було пасажирів. Траплялося і таке, що білі стояли, а задні місця лишались вільними... Якщо білий чоловік поступався кольоровій вагітній жінці місцем, водій виганяв із автобуса їх обох. *(Із спогадів американського письменника Г. Голдена «Правильний час»).*

- Прокоментуйте наведений текст. Висловіть до нього своє ставлення.

Під час виборчої кампанії Дж. Кеннеді в одному з південних штатів було заарештовано пастора **Мартіна Лютера Кінга** – відомого борця за права афроамериканців, ідеолога форм ненасильницького (бойкоти, марші тощо) опору дискримінації. Дж. Кеннеді особисто зателефонував його дружині, а тим часом молодший брат Джона – Роберт – домогся звільнення пастора під заставу. Як наслідок, Кеннеді здобув перемогу в усіх округах, де більшість становили афроамериканці. Проте полегшити їхнє становище не дозволяв винятково консервативний склад конгресу.

Не діставши підтримки з боку законодавців, Кеннеді вирішив скористатися юридичними процедурами. Уже у день його інавгурації чорношкірий **Джеймс Мередіт** написав заяву на навчання в університеті штату Міссісіпі, поріг якого від часу заснування не переступала нога афроамериканця. Отримавши відмову, Мередіт звернувся до місцевого суду, але й там його клопотання було відхилено. Нарешті у **вересні 1962 р.** остаточно, здавалося б, крапку поставив Верховний суд, який визнав законність вимог афроамериканця. Проте перешкодити реєстрації Мередіта до університету з'їхалися расисти з усього штату й із-за його меж. Судових виконавців зустріла злива каміння, металеві труби, запалювальна суміш і навіть кулі. Заворушення, під час яких двоє людей загинуло, 28 було поранено і 166 дістали ушкодження, вдалося придушити лише за допомогою армії. Внаслідок цих подій популярність президента з 80 % спала до 53 %. Але прецедент було створено – Мередіт отримав можливість відвідувати університет.



■ Так у Бірмінгемі місцевий шериф Ю. Коннор цькував протестуючих чорношкірих вівчарками.



У червні 1964 р., вже після трагічної загибелі президента Кеннеді, конгрес підтримав підготовлений ним закон про цивільні права, яким було заборонено расову дискримінацію в торгівлі, у сфері послуг та при прийманні на роботу. Проте це не вирішувало проблеми з іншими формами дискримінації. У 1967 р. М.Л. Кінг, якому у 1964 р. було присуджено Нобелівську премію миру, висунув ідею походу бідняків (незалежно від кольору їхньої шкіри) на Вашингтон вимагати роботи і прожиткового мінімуму. Але за кілька тижнів до цього заходу Кінга було вбито, внаслідок чого «довге гаряче літо» 1967 р. за масштабом і силою афроамериканських повстань перевершило всі попередні: 120 міст було охоплено повстаннями. Найбільше з них відбулось у липні 1967 р. в Детроїті, столиці автомобільної імперії Форда.



■ *М.Л. Кінг (другий справа) на балконі мотелю у Мемфісі за мить до замаху.*

Отримайте з додаткових джерел інформацію щодо діяльності М.Л. Кінга.

На сьогодні питання расової дискримінації у США вважається цілком законодавчо врегульованим. Проте періодичні заворушення на расовій основі досі залишаються звичним явищем. Поліцію дедалі частіше звинувачують у невинуватій жорстокості саме щодо афроамериканців. Чорношкірі і кольорові (китайці, японці, корейці, латиноамериканці) відвідують школи, кількість білих у яких не перевищує 10 %, причому вони навчаються переважно у школах для бідних. Відтак, проблеми афроамериканців дедалі частіше постачають сюжети для кіномистецтва. Зокрема цій темі присвячений фільм «Зіткнення» (2004 р.) та перший сезон серіалу «Американська історія злочинів» (2016 р.).



■ *Протестна акція у Балтіморі з приводу вбивства чорношкірого поліцейськими.*

Розгляньте фото. Про які ще протестні виступи афроамериканського населення США ви знаєте?

Водночас постала проблема расової дискримінації світлошкірого населення США. Наявність неприязного ставлення до світлошкірих у соціальних опитуваннях підтверджує майже половина респондентів. Почастішали випадки, коли світлошкірі не можуть потрапити на навчання до вишів через існування расових квот. У 2011 р. Верховним судом було задоволено позов майже півсотні світлошкірих правоохоронців з Мічигану, які з расових причин не просувалися по службі. Аналогічна історія трапилася нещодавно з пожежниками у штаті Коннектикут.



## АНАЛІЗУЄМО

Обговоріть у класі, якими, на вашу думку, можуть бути шляхи вирішення наведених проблем. Чи може трапитись щось подібне в Європі? А в Україні? Чому? Аргументуйте.

- 6 Соціальні проекти та зовнішня політика уряду Кеннеді. У виборчій програмі Дж. Кеннеді значна увага приділялася соціальним аспектам.



## ФАКТ

Нові промислові заклади і техніка нічого не важать для сімей без домівки, для студента без їжі, для фермера, позбавленого надії стати власником землі, на якій він працює. (Із виступу Дж. Кеннеді).

- Прокоментуйте слова американського президента. Як ви вважаєте, чи залишаються актуальними вони сьогодні?

## ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ КЕННЕДІ:

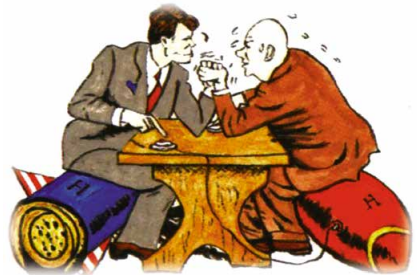
- збільшення мінімальної заробітної плати, перекваліфікація безробітних;
- програма будівництва дешевого житла;
- заборона дискримінації жінок при прийнятті на роботу;
- лікування старих людей за рахунок соціального страхування;
- розвиток середньої і вищої освіти.

На міжнародній арені уряд Кеннеді мало не одразу опинився у епіцентрі гучного скандалу. **17 квітня 1961 р.**, у день народження радянського лідера **М. Хрущова**, на узбережжі Куби було висаджено десант кубинських емігрантів, які мали повалити уряд Фіделя Кастро. Цю операцію, задуману і підготовлену спецслужбами США, схвалив попередник Кеннеді Д. Ейзенхауер. Новий президент, якого запевнили, що на Кубі із дня на день має спалахнути народне повстання, не наважився скасувати план, але заборонив втручатися у хід подій американським військовим. Проте цей наказ було проігноровано, причому кілька загиблих американців мали навіть при собі документи.

Напад США на маленького сусіда викликав хвилю обурення у світі, у тому числі – в країнах-союзниках. Тим часом десант зазнав нищівної поразки і Кеннеді був змушений публічно взяти провину на себе.

Історія мала продовження у **жовтні 1962 р.**, коли американці виявили на Кубі (тобто в безпосередній близькості до США) радянські ядерні ракети середнього радіусу дії. Вони були встановлені на прохання Фіделя Кастро. Внаслідок цього розпочалася так звана **Карибська криза**.

13 днів і ночей світ балансував на межі війни, доки Дж. Кеннеді і М. Хрущов не досягли взаємного компромісу. Радянський Союз погодився вивезти з Куби ракети, а США надали гарантії безпеки Куби і зобов'язалися ліквідувати свою військову базу в Туреччині.



■ Тогочасна карикатура.

## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



Роберт Кеннеді виглядав змученим. По його очах було видно, що він не спав кілька днів. Він сам сказав, що не був удома 6 днів і 6 ночей. «Президент знаходиться у скрутній ситуації, – сказав Роберт Кеннеді. – І він не знає, як з неї вийти... Ми хочемо просити... передати послання... Хрущову по неофіційних

каналах... Президент Кеннеді просить прийняти його пропозиції і взяти до уваги особливості американської системи. Навіть хоча президент категорично проти початку війни із Кубою, невідворотний ланцюг подій може спричинити це незалежно від його волі... Якщо ситуація триватиме довше, президент не впевнений, що військові не скинуть його й не захоплять владу». (Із спогадів Микити Хрущова).



Прокоментуйте наведений текст. Висловіть своє ставлення до нього.

Невдовзі після закінчення Карибської кризи, **10 червня 1963 р.**, президент виступив у Американському університеті з промовою, яка отримала неофіційну назву «**промова миру**». Вона готувалася ще з весни, у цілковитій таємниці – лише напередодні виступу примірники з текстом були відправлені для ознайомлення в держдепартамент і Пентагон. Вражені слухачі почули про те, що насправді в світі не існує американського вирішення кожної без винятку світової проблеми, тим більше нав'язаного за допомогою зброї. А тому Кеннеді радив приймати світ таким, яким він є, а не таким, яким міг би бути, якби історія розвивалася іншим шляхом. У першу чергу він закликав співвітчизників переглянути їхнє ставлення до миру.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Надто багато з нас вважають мир неможливим. Надто багато вважають його нереальним. Але це є небезпечна, поразенська віра. Вона веде до висновку... що людство приречене... Ми не повинні погоджуватися з такою точкою зору. Кожна з проблем людської долі може бути вирішена людиною... Немає одного, простого ключа до... миру – немає великої або чарівної формули від однієї чи двох великих держав. Справжній мир має бути продуктом багатьох націй, сумою багатьох дій... Цей мир не вирішить всіх конфліктів інтересів і суперечок, так само як у сім'ях і всередині націй. Для миру в світі не є необхідним, аби сусіди любили один одного – потрібно лише, щоб вони були взаємно терпимими... Історія учить нас, що ворожість між націями, так само як між людьми, не триває вічно... Часом відбуваються вражаючі зміни у відносинах між націями й сусідами.* (Із виступу Дж. Кеннеді у Американському університеті).



Висловіть свою точку зору про основні тези промови Дж. Кеннеді. Чи погоджуєтесь ви з ним? Як можна оцінити такий підхід з історичної перспективи? Чому ви так вважаєте? Аргументуйте.

Найбільшим своїм досягненням Дж. Кеннеді вважав угоду про заборону ядерних випробувань у повітрі, на землі і під водою, підписану у Москві **5 серпня 1963 р.** Протягом двох місяців до цієї угоди приєдналися понад сто держав.

Багатообіцяюча кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. **22 листопада 1963 р.** він був підступно вбитий під час поїздки по Далласу (штат Техас). Ця подія отримала назву «**вбивство століття**».



■ Біля госпіталю, куди відвезли смертельно пораненого президента.





## ФАКТ

Це вбивство більше, ніж будь-яка інша подія, надало форми наступному десятиліттю... Навіть сьогодні його смерть є водорозділом між сподіваннями та гіркотою і відчаєм. Опитування громадської думки засвідчують, що... ніколи після Далласу американці не вкладали стільки довіри в свій уряд. З кожним роком... цифри стають дедалі гіршими; знижується довіра до уряду, до церкви, до сім'ї, віра у неминучість змін на краще. (Із книги Р. Енсона «Вони вбили президента!»).

● Поясніть, чому негативні зміни в суспільстві автор пов'язує саме з убивством Дж. Кеннеді.

7 Молодіжні виступи кінця 1960-х рр. Хіпі. Другу половину 1960-х рр. у США прийнято вважати періодом бунтів молоді. Це був усвідомлений виступ проти системи, де відчуття матеріального добробуту постійно нівелювало психологічне напруження «холодної війни», а технічний прогрес перетворював людей на пасивних споживачів цінностей, нав'язуваних системою. У молоді викликала незадоволення морально-психологічна обстановка в країні, яка спричиняла в неї відчуженість та апатію. Отже, в основі виникнення молодіжних рухів лежав протест, що виявлявся в двох формах: **політичний** (спрямований на зміну існуючої системи) й **аполітичний**, прихильники якого відмовлялися сприймати існуючі у суспільстві цінності, тобто інтегруватися у систему.



■ Антивоєнний мітинг хіпі.

Прокоментуйте фотографію. Висловіть своє враження від побаченого, а також подумайте, яка з двох форм протестів: політична чи аполітична – була вигіднішою для влади.

Політичною боротьбою, в основному, займалося студентство, так звані «нові ліві», які об'єдналися в організацію «Студенти за демократичне суспільство». Активісти цього напрямку пропагували свої ідеї переважно у межах вишів, формуючи там коло своїх прихильників. Наслідком ставали потужні студентські бунти в найбільших університетах, поява радикально налаштованих угруповань молоді.

Виразом аполітичних форм протестів (рухи **бітників**, **психоделіків**) натомість ставали:

- ▶ вживання наркотичних речовин;
- ▶ сексуальна свобода;
- ▶ використання особливого стилю в одязі та спілкуванні;
- ▶ створення своєрідних общин (чи комун) із прихильників.

Усі ці особливості характерні також для руху **хіпі** (від англ. *to be hip* – бути у курсі, в темі), що зародився на хвилі антивоєнних виступів, спрямованих проти рішення **Л. Джонсона** (наступника Кеннеді на посаді президента) розпочати повномасштабну війну у В'єтнамі, що поглинула величезні кошти й сприяла різкому падінню авторитету влади, примусивши Джонсона відмовитись від спроби переобрання.

Уперше термін «хіпі» (у зневажливому контексті) був використаний у передачі одного з місцевих телевізійних каналів м. Нью-Йорк стосовно групи довговолосих молодиків, одягнених у майки й потерті джинси, які мітингували проти в'єтнамської війни. Проте термін несподівано прижився, перетворившись на самоназву досить впливової на той час молодіжної субкультури.

Хіпі не визнавали існуючої соціальної системи, норми та мораль й прагнули до створення власних. Головні правила в хіппі були такі: *«займайся своєю справою»*, *«не заважай жити іншим»*, *«ділися з іншими»*. Вони захоплювалися рок-н-ролом, медитаціями та подорожами автостопом.

### ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПЦІЇ РУХУ ХІПІ:

- заперечення насильства та участі у військових діях;
- відмова від військової служби;
- пацифізм;
- відмова від матеріальних цінностей на користь духовних;
- прагнення змінити світ творчістю.

Розквіт руху хіпі припадає на 1967–1968 рр., коли вони отримали міжнародне визнання і заснували велику комуну в Данії, яка продовжує існувати й досі. Чимало членів цього руху пізніше досягло успіхів у різних галузях – варто згадати, зокрема, **Джона Леннона** та **Стіва Джобса**.

Звичайно, надмірна розкутість мала й негативний бік – зловживання спиртними напоями та наркотиками, невпорядкованість сексуальних стосунків, а відповідно, й поширення венеричних захворювань тощо. Саме це головним чином і стало причиною поступового занепаду руху хіпі.

Протестні виступи молоді 1960-х рр. у США залишили свій слід в культурі – завдяки їм з'явилися нові музичні стилі (психоделічний рок), літературні прийоми (набуло поширення використання жаргонної лексики), а також види мистецтва (поп-арт).

- 8** *«Сексуальні меншини» та їх боротьба за свої права.* Під поняттями «сексуальних меншин» прийнято розуміти гомосексуалізм (від гр. «однаковий» та лат. «стать») – сексуальний потяг до осіб своєї статі, який відчувають за статистикою (в Європі і США) приблизно 3–4 % чоловіків і 1–2 % жінок. Вони вважають нормою саме такі стосунки, на відміну від поглядів інших людей щодо сім'ї традиційного типу. З метою надання благозвучності цьому явищу замість «гомосексуаліст» найчастіше вживається слово «гей» (англ. *веселий, безтурботний*), часом інтерпретоване у вигляді аббревіатури: «good as you» (*«такий же гарний, як ти»*).



#### ■ «Стоунвільська заворушення».

Розгляньте фото. Чи бачите ви ознаки активного втручання з боку поліції? Прокоментуйте зображення та зробіть свої висновки, які аргументуйте.

Датою початку активної боротьби гомосексуалістів за свої права на Заході вважається **28 червня 1969 р.**, коли у Нью-Йорку велика група гомосексуалістів вчинила

опір поліцейському патрулю, а потім розпочала нападати на водіїв легкового транспорту та перехожих. Формальним приводом для таких дій стала поліцейська перевірка бару «Стоунволл», основними відвідувачами якого були гомосексуалісти. Враховуючи, що насправді рейд було спрямовано проти власників бару (там систематично продавали наркотичні речовини й порушували правила торгівлі алкоголем), є припущення, що виступ проти поліції тоді організували саме вони. За назвою бару ці події пізніше почали називати «Стоунвольськими заворушеннями».

Безпосередньо після цього було проголошено створення «**Гомосексуального фронту звільнення**», головною мішенню якого стала Американська асоціація психіатрів (**ААП**). Адже сексуальний потяг до осіб власної статі медицина визначала психічним захворюванням.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Войовничі угруповання гомосексуальних активістів розпочали справжню кампанію з цькування спеціалістів, що висували аргументи проти виключення гомосексуалізму із списку збочень (...). Вони проникали на конференції (...), влаштовували дебоші, ображали учасників (...). Ці дії підкріплювалися листами і телефонними дзвінками з образами і погрозами фізичної розправи та навіть терористичних актів. (Зі спогадів професора ААП Ч. Сокарідеса).*

Під таким тиском ААП у 1973 р. виключила гомосексуалізм з переліку психічних захворювань, пізніше так само вчинила й ВООЗ.

Однією із ключових вимог гомосексуальної спільноти є легалізація одностатевих шлюбів. Нині одностатеві одруження легалізовані у 22 країнах світу, зокрема 14 – у Європі. У них та в низці інших країн представники сексуальних меншин добилися права обиратися на високі державні посади. Проте інші вимоги цієї спільноти (щодо усиновлення дітей, права на службу в армії, проведення гомосексуальних парадів й публічної пропаганди своїх поглядів), на думку багатьох людей, є не правами, а привілеями, оскільки ущемлюють права сексуальної більшості, а також порушують право дитини зростати у сім'ї традиційного типу. Також дозвіл служити в армії для гомосексуалістів, наданий в США за президентства Б. Обами, викликав обурення військовослужбовців і був скасований Д. Трампом.

Особливо негативне ставлення гомосексуалізм має у мусульманських країнах, де за це передбачені дуже суворі заходи покарання.



### АНАЛІЗУЄМО

*За висловом ВООЗ, нормою є поведінка, яку «в межах конкретних культурних спільнот можна вважати прийнятною чи бажаною». Використовуючи знання із курсу «Правознавство» та на підставі прочитаного і власного досвіду, спробуйте окреслити межу між толерантним ставленням до сексуальних меншин та забезпеченням захисту прав більшості.*

## США у 1980–2019 рр.

**1 «Рейганоміка». 4 листопада 1980 р.** на президентських виборах переміг **Рональд Рейган**, представник правого крила республіканської партії. Він був найстаршим президентом в історії США, першим президентом, який був актором, і першим президентом, який розлучився із своєю дружиною.

Економічна політика Р. Рейгана, яка увійшла в історію під назвою «**рейганоміка**», характеризувалась різким скороченням соціальних виплат у поєднанні із паралельним зниженням податків: у 1981 р. податки скоротилися на 30 %. Проте виграли від цих заходів лише великі власники, які до того ж отримали значні пільги.



## ПРЕЗИДЕНТИ США

**Р. Рейган** (республіканець) – 1981–1989

**Дж. Буш старший** (республіканець) – 1989–1993

**Б. Клінтон** (демократ) – 1993–2001

**Дж. Буш молодший** (республіканець) – 2001–2009

**Б. Обама** (демократ) – 2009–2017

**Д. Трамп** (республіканець) – з 2017 р.



Водночас були скорочені податки на спадок з найбільших статків. Унаслідок цього їх власники лише протягом 1982–1985 рр. отримали можливість зекономити 15,6 млрд доларів. Адміністрація Рейгана продала або передала в оренду за цінами, що становили від 1 до 10 % їх ринкової вартості, вугільні і нафтові родовища, пасовиська й ліси. Істотно скоротилися витрати на державний апарат, які торкнулися всіх міністерств і відомств, за винятком Пентагону (міністерства оборони).

Проте така політика приносила і ефект, адже вивільнені кошти почали вкладатися у розвиток виробництва. Це дало змогу створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в економіку США, що своєю чергою привело до запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Тільки парк електронно-обчислювальних машин у 1987 р. налічував 20 млн, у тому числі 19 млн персональних комп'ютерів.

Загальні підсумки проведення «рейганоміки» в економіці США зводяться до таких позитивних наслідків:

- ▶ за рахунок ресурсозбереження зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо;
- ▶ за менших витрат досягалась вища ефективність суспільної праці в цілому.

Зовнішня політика США при Рейгані відзначалася винятковою агресивністю щодо країн «третього світу». Американські війська здійснили вторгнення у Ліван, у мікроскопічну Гренаду, бомбардували Лівію, розпочали неоголошену війну проти сандіністського уряду Нікарагуа. Кілька членів рейганівської адміністрації «засвітилися» в гучному скандалі під назвою «Ірангейт», суть якого полягає у здійсненні таємних поставок озброєння до Ірану, всупереч ембарго, застосованого до цієї країни з боку ООН. Виручені кошти в обхід заборони американського конгресу спрямовувалися на підтримку нікарагуанських «контрас».

## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



У кінцевому підсумку абсолютним гарантом наших благородних цілей є сила... Останнім інструментом нашої політики, який викликає деякі суперечки, є американська військова міць. Вона передбачає цілий ряд варіантів: продаж зброї, використання військових радників, бойову підготовку і, як крайній засіб, – безпосередню військову акцію, як на Гренаді. (Із виступу держсекретаря США Дж. Шульца в університеті штату Канзас у квітні 1986 р.)



Прокоментуйте слова держсекретаря. Висловіть щодо них свою точку зору.

- 2 Від Обами до Трампа. На президентських виборах 2008 р. кандидат від республіканської партії Дж. Маккейн зазнав поразки від кандидата демократів **Б. Обами**, який заручився підтримкою 52,7 % голосів виборців. Його інавгурація стала найдорожчою в історії США – 160 млн доларів.

**Барак Хуссейн Обама** народився на Гаваях. Випускник Колумбійського університету і школи права Гарвардського університету. Перший афроамериканець 2009 р., обраний на посаду президента США. Лауреат Нобелівської премії миру 2009 р., що викликало неоднозначну реакцію у світі. До обрання президентом був сенатором від штату Іллінойс.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Від самого початку праці в сенаті я виступав послідовним й іноді досить жорстким критиком політики адміністрації Буша. Я вважаю податкові послаблення для заможних громадян не тільки непродуманими, але й вельми сумнівними з точки зору моралі. (Із книги Б. Обама «Зухвалість надії», 2006 р.).*

Вже на початку лютого 2009 р. сенат схвалив план надзвичайних антикризових заходів Обама, що передбачав бюджетні витрати загальною вартістю у 838 млрд доларів, які мали піти, зокрема, на створення 4 млн робочих місць. Також були заплановані прямі інвестиції в охорону здоров'я та енергетику. Завдяки здійсненню цих заходів, адміністрації США вдалося дещо пом'якшити соціальні наслідки світової економічної кризи, проте зовнішній борг країни залишився значним і дедалі збільшувався.



■ *Б. Обама.*

Обама відмінив заплановане Дж. Бушем розміщення елементів ПРО у Східній Європі і підписав з Росією договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, ратифікований наприкінці 2010 р. американським сенатом.

Обама став першим президентом США, який здійснив поїздку до Хіросіми після ядерного бомбардування у 1945 р., проте відмовився вибачитись за нього.

### ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСТВА БАРАКА ОБАМИ:

- виведення американських військ з Іраку;
- збільшення військового контингенту в Афганістані;
- збільшення допомоги по безробіттю;
- намагання легалізувати нелегальних мігрантів;
- розширення можливостей медичного страхування;
- спроби обмежити торгівлю зброєю.

На виборах 2016 р. основна боротьба несподівано розгорілася між 69-річною **Хіларі Клінтон** (дружиною колишнього президента США від демократичної партії) і 70-річним бізнесменом **Дональдом Трампом**, який досі не займався активно політикою і не працював на державних посадах. Незважаючи на потужну кампанію, організовану проти Трампа найбільшими засобами масової інформації, які перебувають у руках демократів, той несподівано переміг, ефективно використавши на свою користь соціальні мережі. Він став першим мільярдером, обраним на посаду президента США.

Трамп прийшов до влади під гаслом повернення Америці колишньої величі, тобто скориставшись виборчим слоганом Рональда Рейгана.



■ *Д. Трамп з дружиною.*

Від самого початку він заходився скасовувати законодавчі акти свого попередника (власне, 70 % його рішень), зокрема:

- ▶ заборону скидання відходів вугільного виробництва до водоймищ;
- ▶ про нормалізацію стосунків з Кубою;
- ▶ медичну реформу;
- ▶ дозвіл на служіння трансгендерів в армії.

Також із сайту Білого дому було вилучено розділ, присвячений правам сексуальних меншин. Серед інших відомих кроків адміністрації Трампа: обмеження права на в'їзд до США біженців з ряду мусульманських країн, податкова реформа, спрямована на стимулювання бізнесу, вихід США з ЮНЕСКО і Договору про заборону ракет середньої і меншої дальності. У **грудні 2017 р.** Трамп проголосив РФ і Китай «головними ворогами цивілізованого світу».

На сьогодні США вважаються найбільш технологічно розвинутою країною у світі. Американські компанії займають провідні позиції у виробництві комп'ютерної та медичної техніки, фармацевтиці, виробництві озброєння тощо. Проте за рівнем економічного розвитку країна з **2014 р.** поступається Китаю.

#### ОСНОВНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ США:

- недостатня підтримка малозабезпечених;
- нестача енергоресурсів;
- бюджетний дефіцит, 80 % економіки складається зі сфери послуг;
- величезні військові витрати.

У **грудні 2017 р.** Д. Трамп підписав закон про зменшення податків з корпоративного сектору з 35 до 21 %, а з осіб з надприбутками – з 39,6 до 37 %. Безробітних у країні за офіційними даними налічується 4–5 % осіб, за межею бідності перебуває більше 15 %, інфляція – близько 2 %. У **2018 р.** 1,9 трлн доларів країна витратила на війни в Іраку й Афганістані.

**3** *Роль США у сучасних міжнародних процесах.* До 1991 р. геополітичні плани Америки стримувалися лише наявністю «біполярного світу», на протилежному полюсі якого перебував Радянський Союз. Після розпаду цієї країни, на короткий проміжок часу (1992–2008 р.) опинившись єдиною геополітичною силою, США безуспішно намагались побудувати «однополярний світ», наслідком чого стала лише економічна криза в самій Америці. Витрати на просування своїх інтересів у поєднанні з утриманням 686 військових баз у 74 країнах світу (за даними міністерства оборони США) перетворили Сполучені Штати із кредитора на боржника: вже на початку 2000-х рр. зовнішній борг країни перевищував розмір її бюджету, а внутрішній був майже утричі більшим. Станом на кінець 2018 р. борг сягнув розміру 22,2 трлн доларів США.



#### ■ Мігранти у США.

Роздивіться фото. Що вам відомо про проблеми міграції?

Формування «багатополюсного світу», де США змушені рахуватися з інтересами Євросоюзу, Росії та Китаю, спричинило активізацію дій США на Балканах, в Азії й на Близькому Сході з метою перебрати під свій контроль наявні там енергоресурси та засоби їхнього транспортування. Военні операції в Іраку, Афганістані, санкції проти Ірану, Лівії



та перетворення на «гарячі точки» Єгипту, Судану, Сирії, Йемену, Сомалі призвело до значної міграції, спрямованої з охоплених бойовими діями регіонів, переважно до розвинених країн Євросоюзу, завдавши останнім відчутних втрат як у економіці, так і щодо збереження національно-культурної ідентичності. Значно погіршилася криміногенна ситуація: Франція, Німеччина, Бельгія, Іспанія наразі постійно стають мішенню терактів.



Використавши додаткові джерела, дізнайтеся про міграційну кризу, викликану напливом мігрантів до країн Європи з Африки та Близького Сходу в 2015–2017 рр.

**4** *Українсько-американські відносини на початку XXI ст.* Після розпаду СРСР незалежній Україні у Вашингтоні відводили особливу роль з огляду на її геополітичне становище в Європі. В Україні, своєю чергою, з розумінням оцінювали роль США як супердержави і прагнули встановити довгострокові, взаємовигідні й рівноправні відносини з цією країною. На сьогодні в Україні діють десятки неурядових фондів із США, що фінансують ті або інші програми. Представники американського бізнесу виявляють бажання взяти участь у пошуках на території України і розробці родовищ сланцевого газу. Також американський уряд надає Україні моральну, матеріальну та військову підтримку в умовах воєнного конфлікту на Донбасі. США розпочали постачати Україні енергоносії (вугілля), озброєння, надають допомогу в підготовці військовослужбовців.



**1950 р.** – прийняття закону Маккарена–Вуда про внутрішню безпеку

**1961–1963 рр.** – президентство Дж. Кеннеді

**1964 р.** – прийняття закону про заборону расової дискримінації

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Зробіть стрічку часу та позначте на ній роки перебування при владі американських президентів: зверху – демократів, знизу – республіканців.

**Просторову.** Покажіть на карті зону нафтогазових інтересів США.

**Інформаційну.** 1. Назвіть причини активізації дій США на Близькому Сході. 2. Зробіть порівняльну таблицю політики двох президентів – Б.Обами та Д.Трампа – у різних сферах.

**Логічну.** 1. Чому більшість американців й досі з глибоким сумом згадують трагічну загибель Дж.Кеннеді? 2. Чому «рейганоміка» виявилась успішною для США?

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до руху хіпі. Що в ньому було позитивного, а що – негативного? Напишіть коротке есе на цю тему.

**Громадянську.** Обговоріть у групах питання, чому проблема расової дискримінації в США й досі не втратила актуальності.

## КАНАДА

**1** *Становище країни після Другої світової війни.* У повоєнний час Канада розвивалася досить успішно. Оскільки воєнні дії відбувалися на великій відстані від її території, ніяких економічних збитків країна не зазнала. Тому перші повоєнні роки вона вийшла на третє місце у світі за обсягом промислового виробництва.

Тривалий час зберігалася залежність Канади від Великої Британії, репрезентована генерал-губернатором, хоча ще в 1931 р. англійський уряд визнав за Канадою самостійність у внутрішній та зовнішній політиці. Канада входить до Британської співдружності націй. Щоправда, позиції Великої Британії були послаблені після вве-



■ Л. Сен-Лоран.

дення в 1947 р. канадського громадянства, а 1949 р. до Канади приєднався Ньюфаундленд, що був доти англійською колонією.

Позиції Сполучених Штатів у 1950-х рр., навпаки, значно зміцніли. Якщо англійські капіталовкладення в канадську економіку становили 16 %, то американські – 76 %. На політичній сцені Канади у повоєнний час діяли дві впливові політичні партії – ліберальна і прогресивно-консервативна. Зокрема ініціатором американсько-канадського зближення був лідер ліберальної партії **Л. Сен-Лоран**. У 1947 р., перебуваючи

на посаді міністра закордонних справ, він виступив за відмову від традиційної орієнтації на Велику Британію і за «тісну співпрацю» зі Сполученими Штатами.

Ставши прем'єр-міністром, Л. Сен-Лоран зважився на подальшу канадсько-американську інтеграцію. Він підтримував якнайширше залучення в економіку країни американського капіталу. Корпорації США скупили в Канаді величезні лісові масиви, землі, багаті на природні копалини, особливо уран, рідкоземельні метали, нафту. Вони вклали кошти в будівництво найбільш сучасних підприємств провідних галузей економіки, а також у банківсько-фінансову сферу.

Посилилася й політична залежність Канади від США. Канадський уряд підтримував усі основні заходи американської зовнішньої політики в 1940–1960-х рр., завдяки чому Канада перетворилася на молодшого партнера США. У період перебування при владі прем'єр-міністра **П. Трюдо** ситуація дещо змінилася.



#### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Франко-канадець П. Трюдо** вважається найпопулярнішою людиною Канади у ХХ ст., «батьком сучасної Канади». У досьє американського ФБР його називали «радикальним соціалістом» і навіть – «канадським Кастро», через що в період маккартизму Трюдо було заборонено в'їзд до США. За ліві погляди він тричі відсторонювався від викладання в Монреальському університеті.

Новий курс країни знайшов конкретне втілення у:

- ▶ скороченні участі Канади в НАТО та ліквідації військових баз блоку на території країни;
- ▶ розширенні зв'язків із країнами Спільного ринку та СРСР;
- ▶ встановленні дипломатичних відносин з КНР (Китаєм).

У 1976 р. прем'єр-міністр Канади відвідав з офіційним візитом Кубу. Помітно по-звинулася в 1970-х рр. канадсько-японська торгівля, активізувалися економічні відносини з країнами Латинської Америки. Усе це свідчило про більш самостійний і незалежний зовнішньополітичний курс Канади.

#### ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П. ТРЮДО:

- перенос центру законодавчої влади з британського парламенту до Оттави;
- легалізація абортів;
- звільнення від податків людей із низькими доходами;
- запровадження державного контролю за цінами на харчі й бензин (1974–1978 рр.).

Партія прихильників відокремлення Квебеку перемогла на виборах 1976 р., після чого було змінено англійські назви населених пунктів, а у школах – обмежено навчання англійської мови. Посилилося протистояння між англо- і франкомовною куль-

турами. Проте на референдумах 1980 і 1995 рр. ідея відокремлення провінції від Канади не дістала підтримки більшості громадян.

На початку 1982 р. британський парламент прийняв останній закон, який стосувався Канади. Цей закон дістав назву **Акт про Канаду 1982 р.** На основі цього закону канадський парламент **17 квітня 1982 р.** ухвалив Акт про конституцію 1982 р. Нова конституція містила повний текст старої конституції та доповнень до неї, прийнятих британським парламентом до 1975 р., а також новий розділ про основні права і свободи (**Хартія прав**).

Конституція надала велику самостійність провінціям у вирішенні їх внутрішніх справ. Законодавчу владу в провінціях, які формально очолюються лейтенант-губернаторами, здійснюють законодавчі асамблеї, виконавчу – кабінети міністрів на чолі з прем'єрами.

У конституції не знайшла визнання рівноправність франко-канадської нації. Квебек у ній продовжував розглядатись як одна з провінцій Канади, хоч він і мав мовно-культурну специфіку. У день, коли в Оттаві в присутності королеви Єлизавети II святкували прийняття конституції, у Монреалі відбулася багатотисячна демонстрація протесту; у Квебеку за вказівкою провінційного уряду було приспущено прапори. Квебек приєднався до законодавчої реформи лише **1987 р.**

Невдоволення положеннями конституції висловлювали й національні меншини, корінні жителі Канади – індіанці, ескімоси, метиси, які вважають, що їхні права не гарантовано.

Хартія прав далеко не повністю проголошувала права й свободи, що містяться в документах міжнародних організацій та ООН. Наприклад, звернено увагу на відсутність таких фундаментальних прав, як право на працю, на житло тощо. До того ж не фіксувалися гарантії записаних у конституції прав і свобод.

Отже, через 115 років після прийняття британським парламентом Акта про Британську Північну Америку 1867 р. канадці нарешті отримали власну конституцію.

**2 Проблема Квебеку.** Однією з найгостріших проблем Канади в 1960–1970-х рр. була національна проблема. Специфікою країни є існування трьох великих етнічних груп: **англо-канадці** – близько 40 % населення, **франко-канадці** – близько 27 %, **інші національні меншини** – близько 33 % (українські канадці – одна з найчисленніших меншин, більше мільйона громадян). Провінція Квебек, 4/5 населення якої становлять франко-канадці, до 1960-х рр. відставала від інших частин країни за рівнем економічного розвитку. Швидка індустріалізація 1960-х рр. корінним чином змінила ситуацію.

У 1960-ті рр. Квебек за рівнем економічного розвитку і соціальної структури вже не поступався Онтарію й північному сходу США. Але це «вирівнювання» не супроводжувалося зміною основних показників, які характеризують становище трудящих мас. Квебек залишався провінцією найвищого безробіття, нижчого рівня життя, ніж сусідня провінція Онтарію. Подальше підпорядкування господарського життя Квебеку американським і англо-канадським монополіям не тільки загострило соціальні проблеми, а й супроводжувалося зростанням національної асиміляції. На підприємствах, у конторах переважала англійська мова, без знання якої неможливо було одержати роботу. Середня платня франко-канадців була на 40 % нижчою, ніж в англо-канадців. Застаріла система освіти, яка до того ж перебувала в руках церковників, великою мірою спричинила усунення франко-канадців від участі в науково-технічному про-



■ П. Трюдо із сином Джастіном (1975 р.).



гресі. Загострення національного питання поставило під загрозу існування Канадської Федерації.

Франко-канадці почали претендувати на збільшення своєї частки в політичному та економічному житті Канади. У провінції з'явилися сепаратистські організації, які виступали за відокремлення Квебеку від Канади і створення нової, франкомовної держави. Деякі із сепаратистських організацій діяли терористичними методами. У **1970 р.** терористами було викрадено і вбито міністра праці та імміграції Квебеку **П. Лапорта**.

З ініціативи П. Трюдо парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні. Значно більше франко-канадців ставали державними службовцями. На потреби розвитку провінції почали виділятися додаткові кошти. Проте остаточне вирішення проблеми Квебеку було здійснено в 1980-х рр.

**48** **3** **Соціально-економічний розвиток країни наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.** До 2008 р. економіка Канади розвивалася динамічно і стабільно. Зросли продуктивність праці, ефективність виробництва, обсяг експорту, практично нульовим залишався рівень інфляції. Це сприяло збільшенню прибутків населення, переважна кількість якого (три чверті) працює у сфері послуг.



■ Дж. Трюдо.

Фермерське населення разом із членами родин фермерів становить менше 4 % жителів Канади – близько 1 млн осіб. При цьому в країні щорічно виробляється майже 50 млн тонн зерна, більше половини якого надходить на експорт.

Після початку світової фінансової кризи 2008 р. Канада вперше за останні роки зіткнулася із бюджетним дефіцитом, та все одно інфляцію вдалося втримати на рівні близько 1,6 %. З 2015 р. на посаді прем'єр-міністра працює **Джастін Трюдо** – старший син П. Трюдо. З його приходом до влади пов'язане збільшення з 1 до 3 % ВВП та скорочення кількості безробітних (з 8 до 6,3 %). Бідних, за канадськими стандартами, людей налічується майже 9,4 %. Найважливішими галузями економіки країни були і залишаються лісозаготівля та експорт енергоносіїв – нафти і газу. Головним негативним фактором є значний зовнішній борг, що перевищує 1 трлн доларів.

**4** **Українці в Канаді.** Масове переселення українців до Канади розпочалося наприкінці ХІХ ст., коли канадський уряд активно стимулював великомасштабну еміграцію з Центральної, Південної та Східної Європи. Першими переселенцями з України стали **Іван Пилипів** і **Василь Жленьяк**, які 7 вересня 1891 р. прибули з с. Небилів (Галичина) до Канади.

Після Другої світової війни розпочалась остання велика хвиля української еміграції. З 1947 по 1955 р. близько 35 тис. українців приєдналися до своїх земляків у Канаді. Більшість походила з Галичини і Буковини, але була також значна група зі Східної України.

У **2019 р.** українська етнічна група налічує близько 1 млн осіб. Більшість осіб українського походження мешкає в провінціях Онтаріо, Альберта, Манітоба та Британська Колумбія.

Провідну роль серед канадських українців відіграє уніатська церква. Існує також українська протестантська громада.

Найважливішими організаціями культурного розвитку українців у Канаді є різноманітні фундації. Найбільша з них – **Українська фундація ім. Тараса Шевченка**, заснована у Вінніпезі 1936 р. Деякі українці обіймали важливі посади в урядових кабінетах, серед них – **Роман Гнатишин**, родом із провінції Саскачеван, який став генерал-губернатором Канади. **Іван Сопінко** був призначений членом Верховного суду

країни. У Канаді діють численні українські наукові установи – Українська вільна академія наук, Інститут дослідів Волині та інші.

У країні видається чимало українських газет і журналів. Серед них – «Український голос», «Новий шлях», «Життя і слово», «Батьківщина» та ін. Проте переважна більшість з них написані галицькою діалектною, а не літературною українською мовою.

Взаємний обмін делегаціями відбувається між містами-побратимами Вінніпегом і Львовом, Ванкувером та Одесою.

Українська діаспора продовжує відігравати велику роль у суспільно-політичному й культурному житті Канади.



■ Українські канадці вітають відкриття в Едмонтоні консульства України.

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: обрання прем'єр-міністром Д. Трюдо, приєднання до Канади Ньюфаундленда, Акт про Канаду, введення канадського громадянства.

**Просторову.** Покажіть на карті місця найбільшого розселення української діаспори.

**Інформаційну.** 1. Використавши текст підручника та додаткові джерела, схарактеризуйте діяльність П. Трюдо на посаді прем'єр-міністра. 2. Використавши додаткові джерела, напишіть есе про одного з вчених, освітян, бізнесменів канадської діаспори, який надає допомогу українцям (на вибір).

**Мовленнєву.** Обговоріть, у чому полягає суть квебекської проблеми. Чому її й досі не вдається повністю вирішити?

### §6

## Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. Країни Західної Європи

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Які країни Західної Європи під час Другої світової війни виступали на боці антигітлерівської коаліції, а які – на боці Німеччини?

**1** *Інтеграційні процеси в Європі в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.* У липні 1947 р. в Парижі на нараді представників 16 європейських держав було утворено Комітет європейського економічного співробітництва, який розпочав свою роботу в напрямку реалізації плану Маршалла. Європейська економічна інтеграція великою мірою залежала від подолання протиріч між Францією та Німеччиною, які за останні 70 років тричі воювали одна з одною. Міністр закордонних справ Франції **Робер Шуман** дійшов висновку, що кращим засобом уникнути нової війни є об'єднання сталеливарної та вугільної промисловості обох країн, що зробило б неможливим таємне виробництво озброєнь (**план Шумана**). Водночас можна було підвищити ефективність цих галузей. У **травні 1950 р.** відбулося об'єднання виробництва сталі й вугілля Франції та ФРН. У квітні 1951 р. до них приєдналися Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург, які разом із ФРН і Фран-

цією підписали в Парижі **Договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)**.

У **1957 р.** було утворено ще дві міжнародні організації: **Європейське товариство з атомної енергії** (Євратом), покликане об'єднати зусилля його членів у сфері ядерних досліджень і використання ядерної енергії, та **Європейське економічне співтовариство** (ЄЕС), відоме під назвою «Спільний ринок». Договір про створення ЄЕС **25 березня 1957 р.** в Римі підписали 6 держав: ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Люксембург і Нідерланди. Метою створення ЄЕС було посилення позицій європейської економіки на світовому ринку за допомогою координації економічної політики її членів. У 1961 р. до нього намагалася приєднатися Велика Британія, проте її вступ до ЄЕС було двічі заблоковано президентом Франції Шарлем де Голлем. Вступ Великої Британії до ЄЕС відбувся тільки 1973 р. разом із Данією та Ірландією.

У **1981 р.** до організації було прийнято Грецію, **1986 р.** – Іспанію і Португалію, а **1995 р.** – Австрію, Фінляндію і Швецію (всього 15 членів).

На межі 1990-х рр. інтеграційні процеси в Європі набули нового динамізму.

Підготування нової інтеграційної угоди зайняло приблизно три роки. Початок поклала сесія Єворади в Ганновері (27–28 червня 1988 р.), що доручила президентові Генеральної комісії ЄЕС Жаку Делору «вивчити й підготувати пропозиції щодо конкретних етапів, які ведуть до економічного та валютного союзу». Проект Договору про Європейський Союз було опубліковано 17 квітня 1989 р.

Після цього текст угоди тричі обговорювався на сесіях Європейської ради.

**7 лютого 1992 р.** в нідерландському м. Маастрихт, на стику кордонів Нідерландів, Бельгії та ФРН, міністри закордонних справ і міністри фінансів країн – членів ЄЕС (Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Іспанії, Італії, Ірландії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини, Великої Британії) підписали Договір про Європейський Союз, що передбачав поетапну трансформацію ЄЕС у новий економічний, валютний, а в перспективі – політичний **Європейський Союз**.



#### ■ Підписання Маастрихтського договору.

Чому, на вашу думку, Маастрихтський договір підписували не керівники країн, а міністри закордонних справ і фінансів?

Договором були закріплені 5 критеріїв, яких повинні були дотримуватись країни, які вступали у Європейський валютний союз:

- ▶ дефіцит державного бюджету не вищий 3 % ВВП;
- ▶ державний борг нижчий 60 % ВВП;
- ▶ рівень інфляції до 2,6 % ВВП;
- ▶ дворічне узгоджене обмеження коливань національної валюти;
- ▶ довгострокові процентні ставки за державними облігаціями не повинні перевищувати середнє значення відповідних ставок у країнах з найнижчою інфляцією більш ніж на 2 %.



Також передбачалися часткова відмова країн-учасниць від суверенітету у сфері зовнішньої та воєнної політики, розширення прав основних інституцій Європейського Союзу: Ради міністрів Європарламенту, Комісії європейських товариств, збільшення наднаціональних повноважень ЄС у царині соціальної політики, охорони навколишнього середовища, промисловості, культури, охорони здоров'я. Після ратифікації всіма країнами-учасницями договору він набув чинності в **листопаді 1993 р.**, завершивши цим самим **перший етап** інтеграції Євросоюзу.

**Другий етап** інтеграції (**1994–1998 рр.**) пов'язаний із заснуванням Європейського валютного інституту (ЄВІ) та Європейського центрального банку (ЄЦБ), створенням правових, організаційних та матеріально-технічних передумов для стабілізації національних економічних валютних курсів.

На **третьому етапі**, що розпочався із **січня 1999 р.**, відбувається запровадження спільної валюти (євро) та розробляється механізм контролю за виконанням державних бюджетів шляхом забезпечення незалежності від урядів національних центральних банків, завершується створення єдиних управлінських структур ЄС з метою створення конфедерації. Але невдача із ратифікацією **Європейської конституції** (її було заблоковано у **2005 р.** Францією та Нідерландами) поставила під сумнів перспективу реалізації цього задуму.



*Спробуйте дати відповідь, чому не всі країни ЄС підтримали подальшу політичну інтеграцію. Свою точку зору аргументуйте.*

Після виходу зі складу Євросоюзу Великої Британії, у ньому залишились 27 держав: Австрія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія (у **1985 р.** із складу ЄС вийшла її автономія – Гренландія), Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція і Естонія. Країнами-претендентами вважаються: Сербія, Чорногорія, Республіка Північна Македонія, Туреччина і Албанія.

Серед країн, які підписали Угоду про асоціацію з ЄС, є Україна, Грузія, Республіка Молдова.

У зоні Євросоюзу діють узгоджені норми законів, що забезпечують вільне переміщення людей, товарів та послуг. Вироблені принципи спільної зовнішньої і оборонної політики. 17 країн користуються єдиною валютою (євро). Між 22-ма державами, що підписали між собою відповідну (Шенгенську) угоду, діє спрощений паспортний і митний контроль.

### СТРУКТУРА ЄВРОСОЮЗУ:

- Вищий політичний орган (Рада Євросоюзу). Складається з керівників держав і урядів, а також міністрів іноземних справ країн-членів;
- Вищий законодавчий орган (Європарламент) обирається (за квотами, відповідно до кількості населення) громадянами ЄС на 5 років. Голова Європарламенту обирається на 2,5 року;
- Вищий виконавчий орган – Єврокомісія.

Європейський Союз одночасно поєднує в собі ознаки міжнародної організації і держави. Таке становище продиктоване трьома можливими рівнями інтеграції: членство в ЄС, членство в зоні дії запровадженої в **1999 р.** єдиної валюти (євро) і повна або часткова участь у Шенгенській зоні. Наприклад, Данія і Швеція не стали вступати в зону євро; Норвегія, Ісландія і Швейцарія не є членами ЄС, однак входять до Шенгенської зони, а в Чорногорії платіжним засобом служить євро.

На території Євросоюзу виготовляється близько 21 % світової промислової продукції, тут же містяться головні офіси 161 з 500 найбільших за прибутками світових компаній.

Європейський Союз має свій прапор (12 золотих п'ятикутних зірок на темно-блакитному тлі). У **2004 р.** було підписано Конституцію, але вона не набрала чинності, оскільки її не ратифікували уряди Франції і Нідерландів, і була замінена **Лісабонським договором**, прийнятим у 2007 р. Лісабонський договір поклав початок існуванню «нового» ЄС. Зараз в організацію входять 27 членів. Система установчих документів «нового» ЄС складається з короткого документа, який зберіг назву «Договір про Європейський Союз» (55 статей), і великого документа, що має назву «Договір про функціонування Європейського Союзу» (358 статей). ЄС установлює різнобічні контакти з іншими регіональними організаціями, має угоди з асоційованими членами – країнами Африки, Ізраїлем, країнами Східної Європи – і стає дедалі важливішим фактором світової політики.

Іншою впливовою європейською організацією вважають **Раду Європи (РЄ)** – міжнародну міждержавну організацію, створену **5 травня 1949 р.** в Лондоні. Серед країн-засновниць РЄ: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція. Головними органами РЄ є: Комітет міністрів закордонних справ країн-членів Ради Європи і Консультативна парламентська асамблея. Комітет на основі принципу однакості виробляє політичні рекомендації урядам країн-членів Ради Європи, які, між іншим, підлягають ратифікації парламентами. Консультативна парламентська асамблея РЄ обговорює та ухвалює більшістю голосів рекомендації Комітету міністрів закордонних справ. Цікаво, що в роботі Асамблеї від кожної країни-учасниці обов'язково беруть участь і представники парламентської більшості, і делегати від опозиції. При Раді Європи функціонують:

- ▶ *Європейська комісія з прав людини;*
- ▶ *Європейський суд із прав людини;*
- ▶ *Європейський центр молоді;*
- ▶ *Європейський молодіжний фонд;*
- ▶ *Інформаційний центр охорони природи.*

Основні органи Ради Європи розміщено у Страсбурзі (Франція). Упродовж довгих років РЄ була маловпливовою інституцією, роль якої значно зросла лише наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. у зв'язку з геополітичними змінами у світі та з прискоренням процесу євроінтеграції. Членом Ради Європи в 1995 р. стала й Україна.

**2** *Тенденції повоєнного розвитку партійних систем.* Одразу ж після Другої світової війни стало зрозуміло, що традиційна концепція політичних партій як захисників і виразників інтересів певних конкретних, вузько окреслених соціальних груп (робітників, буржуазії, релігійних общин) більше не відповідає вимогам часу, точніше – вимогам збереження недоторканності ладу, заснованого на ринковій економіці. «Праві» радикальні партії скомпрометували себе активним або пасивним співробітництвом із нацистами, натомість посилювали симпатії до комуністів (Франція, Італія). Отже, необхідно було також шукати шлях відходу і від жорсткого поділу на «правих» і «лівих».

Види політичних систем:

- ▶ *однопартійна;*
- ▶ *двопартійна;*
- ▶ *багатопартійна.*

Звичайно, кожна із західних країн намагалася вирішити ці питання по-своєму, – виходячи з соціальної організації суспільства, ступеня розвитку політичної культури

(ідей, цінностей, норм та стереотипів), географічного положення, наявності активного прошарку національних меншин тощо. Проте в усіх випадках це зумовило цілий ряд особливостей у формуванні та діяльності партій, зокрема ідеологічного та організаційного характеру, спрямованих на максимальне розширення соціальної бази. Дедалі більша кількість соціал-демократичних партій Європи (Велика Британія, Швеція, ФРН, Італія) почала схилитися до підтримки запровадження жорсткого державного контролю за розподілом прибутків. Так виникла концепція «**третього шляху**», оформлена в документі «Європа: третій шлях, нова середина», підписаному в 1999 р. лідером лейбористів **Т. Блером** та канцлером Німеччини **Г. Шредером**.

#### НАСЛІДКОМ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ СТАЛО:

- одночасне поєднання у програмових документах більшості партій соціал-демократичних, ліберальних та консервативних елементів;
- перетворення партій із соціально-класових організацій у загальнонародні, що претендують на представництво всіх верств населення;
- нестабільність соціальної бази партій, що призводить до непередбачуваності наслідків виборів;
- збільшення кількості «незалежних» виборців, які не мають стабільних уподобань;
- втрата зв'язків між партійними вподобаннями соціальних груп і їх становищем у суспільстві;
- виникнення феномену «протестного голосування», тобто голосування не стільки «за», скільки проти когось.

Також на політичні процеси в країнах почали істотно впливати засоби масової комунікації, а також нові соціальні та екологічні рухи – альтернативні форми виявлення громадянської позиції, спрямовані на покращання якості життя та на досягнення нематеріальних цінностей. Вони виявляються у формах пацифізму, антимілітаризму, фемінізму, антиглобалізму, всіляких громадянських ініціатив.

**3 Науково-технічна революція.** Нові умови розвитку економіки, нові потреби суспільства, а також військові галузі зумовили стрибок науково-технічного прогресу людства, що стався у другій половині ХХ ст. Для НТР характерне скорочення часу між відкриттям і впровадженням винаходу, постійне матеріально-технологічне оновлення. Це явище прийнято називати **науково-технічною революцією** (НТР). У ХХ ст. її можна умовно поділити на два етапи:

**1. 1940–1960-ті рр.** НТР цього етапу у першу чергу була обумовлена відкриттями у галузі ядерної фізики і квантової механіки, а також кібернетики, мікробіології, біохімії тощо. Значна увага на цьому етапі приділялася автоматизації контролю і управління, впровадженню обчислювальної техніки. У цей час набуло розповсюдження телебачення, було винайдено транзистори, ракети, лазери, починають використовуватись атомна енергія, антибіотики (пеніцилін), водень, пасажирські літаки, інтегральні схеми.

**2. Технотронний (від середини 1970-х рр.).** Домінуючим фактором у ньому стає масова комп'ютеризація виробництва, розвиток наукомістких і ліквідація традиційних галузей виробництва, значне розширення сфери послуг. У цей період було відкрито мікропроцесори, опто-волоконну передачу інформації, біотехнології, набуває розвитку гена інженерія.

Одним з феноменів НТР став стрімкий розвиток **транснаціоналізації**, пов'язаний зі створенням **ТНК**, транснаціональних багатогалузевих корпорацій, унаслідок чого вже не країни, а мережі компаній стають реальними експортерами і продавцями продукції. На сьогодні у світі існує майже 70 тис. ТНК, 500 з яких володіють практично необмеженою економічною владою. Вони монополізували майже 60 % світо-



вого промислового виробництва та 90 % торгівлі пшеницею, кавою, залізною та мідною рудою. Це створює нову ситуацію для невеликих країн, оскільки ТНК активно втручаються в політику, створюючи спеціальні фонди для дестабілізації ситуації там, де політика урядів їх не влаштовує. Так, лише в **1973–1975 рр.** американські корпорації у такий спосіб перетворили на «гарячі точки» Чилі, Панаму, Коста-Рику і Гондурас. Корпорації також роблять внески у виборчі фонди країн перебування, пропонують хабарі політичним діячам (відомою є афера ТНК «Локхід» у Японії). Розслідування протизаконної діяльності ТНК привело до цілого ряду скандальних викриттів у ФРН, Єгипті, Мексиці, Туреччині, Італії, Швеції та Франції.

**4 Шведська соціальна модель.** На тлі постійних соціальних конфліктів і криз, що переживають усі, навіть найбільш розвинуті країни світу, спокійна Швеція, із населенням, яке на сьогодні складає всього лише близько 10 млн осіб, для багатьох виглядає своєрідною оазою стабільності та добробуту, оскільки її жителі задоволені своїм матеріальним становищем і почуваються впевненими у своєму майбутньому. У **2018 р.** Швеція посіла друге місце у світі в рейтингу країн з найвищим рівнем життя. Це засвідчує успіх спроби використати переваги одразу двох різних соціальних систем – соціалістичної і капіталістичної, тобто підпорядкувати ринкову економіку інтересам активної соціальної політики. Саме це явище й породило термін «шведська соціальна модель», уперше використаний ще у 1936 р. в книзі **М. Чайльдса** «Швеція: середній шлях». Серед особливостей Швеції, які привертала увагу Чайльдса, були кооперативний сектор та державне втручання в галузі енергетики та житла.

Проте особливу увагу «шведська модель» почала привертати до себе наприкінці 1960-х у зв'язку з помітним економічним зростанням, завдяки якому відстала Швеція посіла помітне місце серед найрозвинутіших держав світу. Відтак, «шведська модель» почала розглядатися як альтернатива соціалізму з суцільним державним регулюванням і лібералізму, який породжує досить складні соціальні проблеми.

#### ОСОБЛИВОСТІ ШВЕДСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ:

- забезпечення максимально можливої робочої зайнятості;
- система «вирівнювання» прибутків;
- заходи протидії виникненню інфляції;
- наявність потужного профспілкового руху;
- перерозподіл (через податки) національного доходу з метою підвищення рівня життя населення.

Звичайно, економічним та соціальним досягненням Швеції значною мірою сприяла її неучасть у обох світових війнах, політика нейтралітету та історичні традиції вирішувати внутрішні протиріччя мирним шляхом. Проте в основі всього лежить концепція Швеції як «дому націй», сформульована ще в 1928 р. тодішнім лідером соціал-демократів **П. Хансоном**, – концепція, що передбачає спільність інтересів усіх без винятку членів нації в побудові міцної, стабільної, процвітаючої держави. На цій ідеології й заснована шведська унікальна композиція ринкових стосунків з державним регулюванням, спрямованим на перерозподіл надприбутків.



■ Жінки-поліцейські у Швеції.

У Швеції високо розвинене соціальне страхування – на випадок хвороби, при наданні медичної допомоги, народженні дитини і за старістю, страхування від нещасного випадку на виробництві і безробіття. Нарешті, існує також система

страхування батьків. Цими заходами, незалежно від сфери зайнятості, охоплені всі громадяни Швеції. Щоправда, починаючи з **1974 р.** допомога по хворобі, при народженні дитини, на хвору дитину і по безробіттю почала обкладатися податками. Причиною стали **глобалізація та інтернаціоналізація** шведської економіки, зокрема узгодження шведської нормативної бази із вимогами загальноєвропейської. Усе це спричинило зниження ефективності національної економічної політики. Серйозні проблеми країні створила **імміграція**. За кількістю заяв про надання притулку на 1 млн жителів Швеція у 2014 р. вийшла на перше місце в Європі. Відповідно збільшилася і кількість безробітних – у 2018 р. вона коливалась у межах 7,5 %. З урахуванням того, що близько 45 % річного прибутку країни забезпечується за рахунок експорту, на економічному становищі Швеції не можуть не позначитися наслідки світових криз, але економіка все одно демонструє певний приріст (3–4 %). На сьогодні в країні практично відсутня інфляція (1–2 %), але тепер існує до 10 % людей, які перебувають за межею бідності.

Нині Швеція є єдиною країною, у якій витрати держави на соціальне забезпечення перевищують 42 % ВВП.



**Травень 1949 р.** – створення Ради Європи

**Квітень 1951 р.** – підписання договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі

**Березень 1957 р.** – підписання Римського договору

**Лютий 1992 р.** – підписання Маастрихтського договору

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** До події доберіть відповідну дату: поява терміна «шведська соціальна модель», приєднання України до Ради Європи, публікація проекту договору про утворення Євросоюзу, перший етап НТР.

**Просторову.** Покажіть на карті країни ЄС.

**Інформаційну.** Побудуйте графік основних етапів творення ЄС.

**Аксіологічну.** Чим була спричинена зміна моделей партійних систем?

**Мовленнєву.** У парах обговоріть особливості «шведської соціальної моделі».

## §7

## ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Яким було економічне становище Великої Британії після закінчення Другої світової війни?

**1** **Внутрішня і зовнішня політика лейбористських і консервативних урядів у 1940–1970-х рр.** Друга світова війна значно послабила позиції Великої Британії на міжнародній арені. Вона втратила багато зовнішніх ринків і майже 25 % закордонних капіталовкладень. Державний борг країни зріс у 4 рази. Під тиском національно-визвольного руху почався розпад Британської імперії.

Характерною рисою економіки Великої Британії було поступове відставання в найважливіших і найпрестижніших галузях промисловості. Якщо в перші півтора повоєнні десятиліття вона посідала за обсягом промислового виробництва друге місце після США у західному світі, то на початку 1960-х рр. – третє, наприкінці 1960-х – четверте.

Економічні труднощі посилювало й те, що підприємцям вигідніше було вивозити капітали за кордон, аніж вкладати їх у національну промисловість. Застаріле устат-

кування оновлювалося поволі, великі кошти йшли на гонку озброєнь. Велика Британія брала активну участь у збройних акціях на Сході, у створенні військово-політичних блоків у Європі та Азії, тримала свої війська в країнах, що входили до складу Співдружності націй (колишніх британських колоніях); за витратами на озброєння вона поступалася тільки США.

Лейбористський уряд **К. Еттли** (1945–1951 рр.) провів націоналізацію і реконструкцію низки галузей економіки. До рук держави перейшли Англійський банк, підприємства вугільної та газової галузей промисловості, електростанції, залізниці, річковий і вантажний автомобільний транспорт. Колишні власники отримали 2,5 млрд фунтів стерлінгів, хоча це були найвідсталіші та найзбитковіші підприємства, їх утримання й реконструкція лягли на плечі платників податків. Це викликало невдоволення широких верств населення, яке посилювалося разом із неефективністю соціальних реформ і привело до поразки лейбористів на виборах 1951 р. Після цього 13 років країною правили консерватори. Вони:

- ▶ скоротили асигнування на освіту та соціальне страхування;
- ▶ підвищили ціни на побутові послуги;
- ▶ спричинили подорожчання на 20 %;
- ▶ проводили активний курс на «стримування комунізму», зміцнювали англо-американський союз.

### ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

- К. Еттли** (лейбористи), 1945—1951
- У. Черчілль** (консерватори), 1951—1955
- А. Іден** (консерватори), 1951—1957
- Г. Макміллан** (консерватори), 1957—1963
- А. Дуглас-Хьюм** (консерватори), 1963—1964
- Г. Вільсон** (лейбористи), 1964—1970, 1974—1976
- Е. Хіт** (консерватори), 1970—1974
- Д. Каллаген** (консерватори), 1976—1979



З 1964 по 1979 р. (за винятком періоду з червня 1970 р. по лютий 1974 р., коли при владі перебував консервативний кабінет **Е. Хіта**), на політичному олімпі Великої Британії панували лейбористи. Кабінети **Г. Вільсона** та **Дж. Каллагена**, попри всі їхні зусилля, здійснивши обіцяну тред-юніонам націоналізацію, збільшивши видатки на соціальні програми і змінивши податкову систему, все ж не домоглися економічної стабілізації. Країна втратила свої позиції на світовій арені.

**2 Ликвідація Британської імперії.** Опір колоніальній політиці Великої Британії почав наростати після Другої світової війни. Англії вже не могли утримати свої позиції в Індії. Уряд Великої Британії в **1947 р.** розділив свою колишню колонію на дві незалежні держави – Індію й Пакистан. У **1948 р.** здобув незалежність о. Цейлон (нині Шрі-Ланка). Того ж року суверенітет отримала Бірма.

Головний етап деколонізації Британської імперії розпочався наприкінці 1950-х рр. У 1957 р. здобула незалежність перша держава Чорної Африки – британська колонія Гана, у 1960 р. – Нігерія. За ними були Уганда (1962 р.), Кенія (1963 р.), Танзанія, Замбія, Малаві (усі – 1964 р.), Ботсвана і Лесото (обидві – 1966 р.), Свазіленд (1968 р.) та ін.

В Азії незалежність здобула Малайзія (1963 р.), згодом – Бруней (1983 р.). На Близькому Сході суверенітет отримала Трансїорданія (нині Йорданія). Велика Британія змушена була відмовитися від управління Палестиною.



Більшість колишніх британських колоній входять до **Британської співдружності націй**, яка була створена на основі Вестмінстерського статуту 1931 р. і сучасних форм набула після Другої світової війни. Членами Співдружності є 49 держав. Різного часу із неї вийшли Бірма (1948 р.), Ірландія (1949 р.), Судан (1956 р.), ПАР (1961 р.), Пакистан (1972 р.).

Співдружність проводить на регулярній основі консультації прем'єр-міністрів і міністрів фінансів, а також має постійно діючі комітети з економіки, науки, освіти. Усі країни й території, що утворюють Співдружність (окрім Канади), входять до стерлінгової зони й підтримують тісні зовнішньоекономічні відносини з Великою Британією. У рамках Співдружності здійснюється тісне співробітництво у військових питаннях – підготованні кадрів, постачанні зброї, розвитку військових галузей промисловості.

На території ряду колишніх колоній зберігаються англійські військові бази. Проте сучасні тенденції світового розвитку неминуче ведуть до повного суверенітету і незалежності колишніх англійських колоній, а Британська імперія вже давно стала надбанням історії.

**3 Консерватори при владі: «Тетчеризм» і Дж. Мейд-жор.** У травні 1979 р. на парламентських виборах перемогу здобула консервативна партія на чолі з М. Тетчер. Лідер консерваторів стала першою в британській історії жінкою-прем'єром.



■ М. Тетчер.



#### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Маргарет Тетчер** (1925–2013) – прем'єр-міністр Великої Британії у 1979–1990 рр. Перша жінка на цій посаді, відома в політичних колах як «залізна леді». Її адміністрацією було зменшено бюджет та скорочено видатки на соціальні програми, зокрема на охорону здоров'я, освіту та будівництво житла. Вона також запровадила обмеження на друк грошей та прагнула зменшити вплив профспілок.

Консерватори прийшли до влади з чітко опрацьованою програмою дій. Її метою було вивести Велику Британію з соціально-економічного застою. Для цього, на думку М. Тетчер, було необхідно:

- ▶ зупинити інфляцію, посилення якої розладнало господарське життя країни;
- ▶ зменшити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б змогу збільшити інвестиції в економіку;
- ▶ докорінно звузити державне втручання в господарські та соціальні справи, що доти негативно впливало на зростання економіки;
- ▶ «приборкати» свавілля профспілок, які, за переконанням консерваторів, зосереджували у своїх руках «надмірну владу», що підривало розвиток бізнесу.

Висунута програма, яка отримала назву «тетчеризм», передбачала докорінні зміни в соціально-економічній політиці уряду.

У соціальній сфері Тетчер застосувала принцип: хто достатньо заробляє, тому нема чого безплатно вчитись і лікуватись. Політичною філософією прем'єр-міністра став вислів: «Безплатний сир буває тільки в мишоловці», а наслідком – різке скорочення соціальних програм, зокрема витрат на житлове будівництво. Помітно змен-

шився й штат держслужбовців. Проте одночасно було збільшено рівень допомоги по безробіттю.

Загалом, політика М. Тетчер була спрямована насамперед на задоволення інтересів великих власників. Про це свідчить передача в приватну власність прибуткових державних підприємств у стратегічно важливих галузях промисловості:

- ▶ нафтової;
- ▶ авіакосмічної;
- ▶ вугільної;
- ▶ суднобудівної.

### Зверніть увагу!

М. Тетчер будувала свою політику на засадах **неоконсерватизму** (від. грец. *neos* – новий і лат. *conservo* – зберігаю, охороняю). Представники цього напрямку визнають законною соціальною нерівністю, яку зумовлює, на їхню думку, тільки ступінь особистої зацікавленості, особистих можливостей і особистої відповідальності. Тому, крім осіб похилого віку, дітей та інвалідів, усі повинні заробляти самі на себе. Також вони вважають, що здійснювати владу є справою лише вузького кола професіоналів і що демократія – єдино можлива форма устрою, через що поширювати її у світі правомірно навіть шляхом воєнного вторгнення, як це було у В'єтнамі, Іраку чи Югославії.



*Висловіть своє особисте ставлення до концепції неоконсерватизму. Що у ній видається вам позитивним, а що – ні? Чому? Аргументуйте.*

М. Тетчер виходила з того, що Велика Британія повинна мати сильну армію та флот і вдосконалювати ядерну зброю. Вона була однією з головних захисників доктрини «ядерного стримування».

Проте із часом занадто догматична політика «тетчеризму» поступово похитнула економіку країни. Майже 9,5 млн британців потрапили до категорії бідняків. Спроба М. Тетчер запровадити новий подушний податок (його в однаковому розмірі мали сплачувати всі британці, незалежно від отримуваних прибутків) наразилася на опозицію не лише з боку її противників, а й навіть у середовищі консервативної партії. Непомірними стали державні витрати на озброєння. З цих причин у листопаді 1990 р. М. Тетчер змушена була подати у відставку.

Місце Маргарет Тетчер у керівництві консервативної партії посів один з її критиків – **Джон Мейджор**, якого й призначили прем'єр-міністром.

- 4 **Велика Британія у 1997–2010 рр.** 1 травня 1997 р. на чергових парламентських виборах перемогу здобули лейбористи на чолі з Тоні Блером.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Тоні Блер** (1953) – прем'єр-міністр Великої Британії в 1997–2007 рр. Прихильник зовнішньої політики, що здійснювали США. Підтримав вторгнення в Афганістан та Ірак, унаслідок чого зіткнувся з різкою критикою більшості ліберально налаштованих британців, у тому числі прихильників власної партії. Блеру приписують заслугу повернення лейбористської партії до центру британської політики.

Основним чинником перемоги лейбористів було те, що після 18-річного правління консерваторів британці прагнули змін, свіжих ідей та нових людей. Перемогу лейбористам принесли Шотландія, Уельс, великі та середні міста, населені значною мірою «кольоровими». Шотландцям та уельсьцям Т. Блер обіцяв більшу незалежність, кольоровим іммігрантам – те, що боротиметься проти расизму. Лідер нових лейбо-

ристів прагнув догодити і жителям островів, і континентальній Європі, з якою він сподівався значно розширити інтеграцію. Багато голосів Т. Блеру принесли плани на зміцнення позицій вільного підприємництва та приватної ініціативи, але із сильною соціальною політикою та зростанням впливу профспілок.

За час перебування при владі уряд лейбористів і справді здійснив певні кроки з виконання передвиборчих зобов'язань. Зокрема з **1997 р.** британські робітники отримали право на оплачувану тритижневу відпустку, а з **1999 р.** – чотири-тижневу.

Також Т. Блер наважився розпочати конституційну реформу. Одним з основних напрямів цієї реформи було надання більшої автономії Шотландії та Уельсу. Питання про шотландський парламент і Асамблею Уельсу було вирішено у **вересні 1997 р.** на референдумах.

### ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

- М. Тетчер** (консерватори), 1979–1990
- Дж. Мейджор** (консерватори), 1990–1997
- Е. Блер** (лейбористи), 1997–2007
- Г. Браун** (лейбористи), 2007–2010
- Д. Кемерон** (консерватори), 2010–2016
- Т. Мей** (консерватори), 2016–2019



У цілому Т. Блер твердив, що дотримується стратегії «**третього шляху**», тобто поєднання ринкової економіки і соціальної справедливості, а також обмеження неконтрольованої свободи підприємництва, яку запровадили консерватори.

Авторитет Блера було підірвано участю Великої Британії в американському нападі на Ірак. Прем'єр-міністр мотивував цей крок наявністю в Саддама Хусейна зброї масового знищення, але швидко з'ясувалося, що нічого подібного там не було, і Блера звинуватили в обмані співгромадян. Коли ж у Лондоні пролунали вибухи у поїздах метро і в автобусах з пасажирами (так мстилися за Ірак представники екстремістських ісламістських організацій), стало зрозуміло, що політична кар'єра Тоні Блера наближається до завершення.

**27 червня 2007 р.** Т. Блера змінив його колега по партії **Гордон Браун**, який виступив з ініціативами будівництва нового дешевого і екологічного житла у британських провінціях і на колишніх військових полігонах. Крім того, він продовжив конституційну реформу, спрямовану на забезпечення прозорості і відповідальності влади перед народом.

Під тиском опозиції Г. Браун у **червні 2009 р.** змушений був оголосити про початок розслідування у зв'язку з участю Британії у війні в Іраці, але зробив усе можливе, щоб виправдати позицію Т. Блера.

Рішучі дії уряду після початку світової економічної кризи дозволили пом'якшити її наслідки для економіки Великої Британії, але часткова націоналізація банківської системи, скорочення податків і стимулювання попиту стало причиною рекордного дефіциту бюджету і призвело до згортання ряду важливих соціальних програм.

**5 Проблема Ольстеру.** Протягом усієї другої половини ХХ ст. Велику Британію лихоманила проблема Ольстеру, точніше, релігійно-етнічний конфлікт у Північній Ірландії, яку після утворення Ірландської Республіки було примусово залишено у складі Великої Британії на правах автономії. Третину населення цієї автономії





### ■ *Заворушення в Ірландії.*

**30 січня 1972 р.** британські війська розстріляли демонстрацію на захист прав католиків у м. Лондондеррі, вбивши 13 її учасників. Обурені борці за права католиків негайно знищили англійське посольство в Дубліні. З **1973 р.** радикальні угруповання, зокрема ІРА, перейшли до терористичних дій, жертвами яких до 2005 р. стало 3637 осіб, у тому числі двоюрідний брат королеви Єлизавети II.



### АНАЛІЗУЄМО

*Спираючись на наведені факти, інші історичні джерела, спробуйте запропонувати можливі способи залагодження конфлікту, які від самого початку дозволили б уникнути крайніх заходів і непотрібних жертв. Свою точку зору аргументуйте.*

Значних успіхів у напрямку залагодження конфлікту вдалося досягти лише Тоні Блеру. Після тривалих і складних семимісячних переговорів, **10 квітня 1998 р.**, між урядом Великої Британії та лідерами основних політичних сил Північної Ірландії було підписано Угоду між протестантами і католиками, згідно з якою Британія зобов'язувалася:

- ▶ відновити автономію провінції;
- ▶ допустити всі партії, зокрема й радикальну «Шінн фейн», до участі у виборах в законодавче зібрання.

У свою чергу ІРА проголошувала припинення бойових дій та складання зброї. **22 травня 1998 р.** населення Північної Ірландії переважною більшістю голосів підтримало це рішення на загальнонаціональному референдумі. Ця угода викликала розкол в ІРА – від неї відкололася СІРА (Справжня ірландська республіканська армія). Невдовзі нею було вчинено свій перший (і поки що єдиний) теракт, під час якого загинули 29 осіб, а декілька сотень було поранено в м. Ома.

На сьогодні більшість структур ІРА розпущена. Проте вона не відмовилася від наміру в майбутньому приєднати Ольстер до Ірландії. Також інші радикальні угруповання (зокрема СІРА) здаватись поки що не збираються.

**6** *Брексіт.* На початку 1990-х рр. у Великій Британії з'явилася партія **Незалежності Об'єднаного Королівства** – партія євроскептиків, що ставила під сумнів доцільність перебування Великої Британії у складі Євросоюзу. Їхні аргументи зводилися до такого:

- ▶ Брюссель своїми нормами гальмує економічний розвиток економіки;
- ▶ постійний потік мігрантів сприяє зниженню рівня життя британців;

- ▶ щорічний внесок в Євросоюз (15 млрд євро) доцільніше використати на зниження податків;
- ▶ вихід з Євросоюзу сприятиме зміцненню суверенітету країни.

Відносно швидко авторитет нової партії почав зростати. На виборах **2004 р.** до Європарламенту вона посіла третє місце, **2009 р.** – друге й, нарешті, у **2014 р.** вийшла на перше місце, отримавши 27,5 % голосів виборців.

За таких обставин лідер коаліційного уряду, сформованого консерваторами з ліберал-демократами, **Девід Кемерон**, який у 2010 р. змінив Г. Брауна, оголосив проведення референдуму, відомого під назвою «**брексіт**» (неологізм від англ. «Британія» та «exit», тобто «вихід»), що мав дати відповідь щодо майбутнього Великої Британії у Євросоюзі.

Референдум відбувся **23 червня 2016 р.** З перевагою в 1,23 млн голосів (51,9 %) британці висловилися на підтримку виходу з Євросоюзу. Проте «брексіт» не дістав підтримки в Шотландії та Північній Ірландії, що обіцяє посилення там етнічного і політичного протистояння.



■ Д. Кемерон.



### АНАЛІЗУЄМО

*Чим можна пояснити, на вашу думку, саме такий результат «брексіту»? Аргументуйте свою точку зору.*

### НАСЛІДКИ РЕФЕРЕНДУМУ ВИКЛИКАЛИ ЗАНЕПОКОЄННЯ В БРЮССЕЛІ. АДЖЕ:

- завдяки Великій Британії у Євросоюзі було два (разом із Францією) представники в Раді Безпеки ООН;
- Велика Британія була однією з двох найпотужніших військових сил Європи;
- Велика Британія значною мірою забезпечувала конкурентоспроможність європейського ринку;
- приклад Великої Британії сприятиме посиленню євроскептиків у інших країнах Євросоюзу.

Одразу ж після референдуму Д. Кемерон заявив, що тепер країна потребує іншого керівництва, і був замінений на посаді колегою по партії **Терезою Мей** – другою в історії Великої Британії жінкою-прем'єром. У липні 2019 р. новим прем'єр-міністром країни було обрано **Бориса Джонсона**.



■ Т. Мей.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Тереза Мей** має ступінь бакалавра з географії. Працювала в Банку Англії, а також консультантом з міжнародних справ в Асоціації з оплати клірингових послуг. У 2002 р. стала першою жінкою, яка посіла посаду голови консервативної партії. Перед референдумом виступала проти «брексіту», проте на посаді прем'єра категорично відкинула ідею повторного референдуму. Після парламентських виборів у червні 2017 р., втративши більшість, вона очолювала коаліційний уряд. Після невдалих переговорів з Євросоюзом про умови та дату виходу Великої Британії у липні 2019 р. подала у відставку.

**7** *Українсько-британські відносини.* Дипломатичні відносини між Україною та Великою Британією було встановлено 1992 р. Сприятливою обставиною для поглиблення українсько-британського діалогу є наявність на «туманному Альбіоні» 35-тисячної української громади. Перші українці у Великій Британії з'явилися наприкінці XIX ст. Нова еміграційна хвиля припала на час після Другої світової війни, коли сюди прибули 25 тис. українців.

99 % українців Великої Британії живуть в Англії, більшість з них – в індустріальних містах Центральної Англії та близько 2 тис. – у Лондоні.

Незважаючи на цей важливий політичний фактор, життєвий рівень українців такий самий або навіть дещо вищий, ніж у середньому в країні серед працюючих. Більшість українських родин має власні будинки. Близько 80 % українців зайняті фізичною і некваліфікованою працею майже в усіх галузях економіки. Інші – службовці – працюють у різноманітних комерційних бюро, на підприємствах. Серед українців зростає кількість інженерів, техніків, архітекторів.

Культурне життя діаспори досить різноманітне. Значну популярність у Великій Британії мають хори «Діброва», «Гомін», танцювальний ансамбль «Орлик». У Лондоні діють бібліотека і невеликий музей ім. Т.Г. Шевченка. «Союзом українців у Великій Британії» відкрито вечірні українські школи та молодіжні організації. Більшість британських українців – католики.

Одним із найбільших україномовних видань є заснована 1947 р. газета «Українська думка» та журнал «Український огляд». Хоча українська мова зазвичай вживається в сімейному побуті та при виконанні церковних богослужінь, англломовне середовище та велика кількість змішаних шлюбів сприяють поступовій асиміляції вихідців з України з населенням Великої Британії.

### ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

**Листопад 1990 р.** – відставка М. Тетчер

**1992 р.** – встановлення дипломатичних відносин між Україною та Великою Британією

**23 червня 2016 р.** – брексіт

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте імена політичних діячів у хронологічній послідовності: Т. Мей, Г. Браун, М. Тетчер, Т. Блер.

**Просторову.** Покажіть на карті, які колоніальні території відійшли від Великої Британії в 1950–1960-х рр.

**Інформаційну.** 1. Напишіть есе про роль М. Тетчер в історії Великої Британії.  
2. Ідентифікуйте портрети прем'єр-міністрів, вміщені у підручнику на с. 59.

**Логічну.** Чи вважаєте ви вихід Великої Британії з Євросоюзу закономірним? Чому?

**Аксіологічну.** Висловте своє ставлення до прагнення частини української молоді навчатися і залишитися у Великій Британії.

**Мовленнєву.** Обговоріть проблему Ольстеру. Чи можна вважати її вирішеною?

## §8 Франція

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте економічне та політичне становище Франції після закінчення Другої світової війни. Які політичні сили очолювали Рух Опору?

**1** *Четверта республіка.* Після визволення у Франції склалася нова політична ситуація. Колишні політичні сили, які уособлювали Третю республіку, були скомпрометовані внаслідок їхньої капітуляції перед нацистами. На політичну арену вийшли нові суспільно-політичні об'єднання. Впливовою силою став Союз деголлівців.



Найбільшими політичними партіями стали Французька комуністична партія (**ФКП**), яка 1945 р. нараховувала 800 тис. членів, Французька соціалістична партія (**ФСП**), 1946 р. – 350 тис. членів.

**9 вересня 1944 р.** генерал **Шарль де Голль** сформував коаліційний Тимчасовий уряд, до якого увійшли учасники Руху Опору. Вся повнота влади була фактично зосереджена в руках голови Тимчасового уряду.

Становище у Франції було дуже складним. Двічі відбувалися вибори до Установчих зборів, тричі проводився референдум. Нарешті 13 жовтня 1946 р. було прийнято конституцію **Четвертої республіки** (Перша республіка існувала в 1792–1804 рр., Друга – в 1848–1852 рр., Третя – в 1870–1940 рр.). Вона декларувала право на працю, відпочинок, організацію профспілок, проведення страйків, право робітників на участь в управлінні підприємствами.

Відповідно до нової конституції:

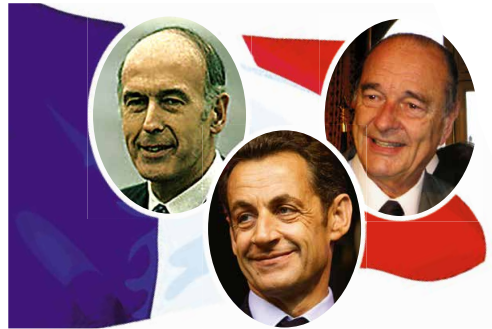
- ▶ *Франція проголошувалася парламентською республікою;*
- ▶ *парламент поділявся на дві палати – Національні збори і Раду республіки;*
- ▶ *Національні збори і Рада республіки ухвалювали закони і контролювали діяльність уряду;*
- ▶ *президента республіки обирали на 7 років Національні збори і Рада республіки.*

**24 грудня 1946 р.** нова конституція набрала чинності.

Четвертій республіці дісталася дуже складна економічна спадщина. Першому урядові на чолі з соціалістом **Полем Рамадье** були потрібні великі капіталовкладення для поживлення економіки.

### ПРЕЗИДЕНТИ ФРАНЦІЇ

**В. Оріоль** (1947–1954)  
**Р. Коті** (1954–1959)  
**Ш. де Голль** (1959–1969)  
**Ж. Помпиду** (1969–1974)  
**В. Жіскар д'Естен** (1974–1981)  
**Ф. Міттеран** (1981–1995)  
**Ж. Ширак** (1995–2007)  
**Н. Саркозі** (2007–2012)  
**Ф. Олланд** (2012–2017)  
**Д. Макрон** (з 2017)



Велику допомогу Франції надали Сполучені Штати, реалізуючи план Маршалла. Проте, приймаючи допомогу, Франція послідовно захищала свій суверенітет. Так, у **1954 р.** саме рішення французького парламенту заблокувало ідею створення об'єднаної європейської армії.

За рахунок зовнішніх позик і кредитів з 1946 по 1958 р. країна одержала 12 млрд доларів. Як наслідок, прискорилися темпи економічного розвитку. У 1948 р. промисловість Франції перевершила довоєнний рівень, а 1958 р. випуск промислової продукції зріс у 2,5 раза порівняно з довоєнним. У сільському господарстві цього рівня було досягнуто 1950 р.

У **червні 1949 р.** Франція стала членом НАТО. У **квітні 1951 р.** вона виступила співзасновницею **Європейського об'єднання вугілля і сталі**. Утворення цього об'єднання зміцнило міжнародні позиції Франції, сприяло налагодженню торгового, економічного, культурного співробітництва. У **1957 р.** в Римі було підписано угоду про створення **Спільного ринку**, провідну роль в якому відіграла Франція. Проте політична боротьба в країні не вщухала.

За час існування Четвертої республіки змінилося 25 кабінетів. Правляча верхівка країни намагалася запобігти остаточному розпадові імперії. Тому, коли під керівництвом Фронту національного визволення (ФНВ) Алжиру в цій країні 1954 р. розпочалося повстання проти французької влади, уряд узяв курс на його придушення. За статусом Алжир був не колонією, а заморським департаментом. Алжирські французи, які склали 1 млн із 9 млн населення цієї території на півночі Африки, були категорично проти надання країні незалежності.

Алжирська війна побила всі рекорди жорстокості й спустошила скарбницю. У **травні 1958 р.** криза в Алжирі досягла апогею.

Налякані перспективою нового піднесення демократичного руху, владні структури пішли на ліквідацію Четвертої республіки і запросили де Голля повернутися в політику. Відставний генерал, який у той час спокійно жив у своєму маєтку, погодився.

### ДОКУМЕНТ

Я самотня людина, яка не змішує себе з жодною партією, з жодною організацією... Я людина, яка не належить нікому й належить усім... Зараз я повертаюсь до свого села і залишаюся там у розпорядженні країни. (Із виступу Ш. де Голля на прес-конференції 19 травня 1958 р.).



Прокоментуйте слова де Голля. Які переваги для нього створювала неналежність до жодної партії?

**2 Становлення П'ятої республіки.** 1 червня 1958 р. більшість Національних зборів затвердила **Шарля де Голля** керівником уряду.

Нова конституція Франції, прийнята **28 вересня 1958 р.**, значно звузила повноваження парламенту і розширила права президента. Президент, обраний на сім років не на засіданні парламенту, як досі, а колегією з 80 тис. виборців, наділявся повноваженнями голови держави, голови виконавчої влади і головнокомандувача збройних сил. Він мав право розпускати Національні збори, стверджував закони, ухвалені парламентом, але міг видавати і власні декрети, які не потребували ствердження парламентом. 21 грудня 1958 р. 75,5 % виборців підтримали кандидатуру Шарля де Голля у президенти Франції. Він чимало зробив для зростання ролі Франції у світі.



■ **Генерал Ш. де Голль.**

Розгляньте фото. Що ще вам відомо про цього непересічного політичного діяча? За допомогою додаткових джерел розширте своє уявлення та напишіть коротке есе про нього.

Перші свої кроки де Голль присвячує вирішенню колоніального питання. **16 вересня 1959 р.** він несподівано для багатьох публічно визнає право на самовизначення Алжиру. Впродовж наступного року незалежність від Франції отримало більше двох десятків африканських держав, а також В'єтнам і Камбоджа. Де Голль докладає максимум зусиль, щоб процес відбувався цивілізовано і безболісно.

Із самого початку генерала дратувала обстановка секретності, якою було оповите перебування на території Франції натовських військових баз. Американські військові, які їх очолювали, відмовлялися надавати інформацію, що цікавила уряд Франції. Відтак, у 1959 р. президент перевів під французьке командування протиповітряну оборону країни, ракетні війська і підрозділи, виведені з Алжиру. Це не могло не спричинити погіршення відносин Франції з Вашингтоном. Але де Голль твердо наполягає на праві Франції самостійно визначати свою політику.

З вересня 1961 р. на його життя здійснюється цілий ряд – п'ятнадцять – замахів, а також відбувається спроба державного перевороту.

У лютому 1960 р. Франція здійснює перше із цілої серії випробувань ядерної зброї. А рівно через п'ять років генерал повідомляє про відмову Франції від використання долара в міжнародних розрахунках і перехід на єдиний золотий стандарт. 9 вересня 1965 р. загальносвітовий резонанс отримує заява де Голля, що Франція віднині не вважає себе пов'язаною зобов'язаннями із НАТО. **21 лютого 1966 р.** країна офіційно виходить з військової організації НАТО, а штаб-квартира блоку переводиться з Парижа в Брюссель. Із французької території виводиться 29 військових баз із 33 тис. солдатів і офіцерів. Позиція Франції в міжнародних справах стає антиамериканською. Генерал засуджує дії Ізраїлю в Шестиденній війні, а потім і в'єтнамську авантюру, від якої він особисто відраджував керівництво США.

Перший президентський термін де Голля закінчився наприкінці **1965 р.** Переконалий, що президента повинен обирати народ, а не виборці, він ще в 1962 р. заручився підтримкою своєї думки, провівши з цього приводу референдум. Вибори 1965 р. стали другими в історії Франції прямими виборами президента (перші відбулися в 1848 р., за часів Наполеона III). Проте несподівано для де Голля перемоги в першому турі він здобути тоді не зміг і лише під час другого остаточно взяв гору над кандидатом коаліції лівих сил Ф. Міттераном.



■ Ф. Міттеран  
(у центрі).



## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Франсуа Міттеран** – президент Франції в 1981–1995 рр. Його президентство є найбільш тривалим в історії Франції. У 1965–1968 рр. – лідер Федерації демократичних і соціалістичних лівих сил. Перший секретар Французької соціалістичної партії (1970–1981 рр.).

Падіння популярності президента зумовлювали прорахунки в його соціально-економічній політиці. Ліквідація великої кількості дрібних селянських господарств, спричинена аграрною реформою, та великі вкладення в розвиток військово-промислового комплексу знизили рівень життя в країні.

**2 травня 1968 р.** у Парижі розпочалися студентські заворушення. Студенти Сорбонни вимагали поновити роботу закритого недавно факультету соціології. Розпочинаються зіткнення із поліцією. До студентських заворушень (вони отримали назву «червоного травня») несподівано приєднуються профспілки. **13 травня** відбувається грандіозна маніфестація під гаслами «Де Голль – в архів!» та «Час їти, Шарлю!». Розпочинаються масові страйки з вимогами 40-годинного робочого тижня і підвищення мінімальної заробітної плати.

**24 травня** президент виступив по телебаченню, де ствердив, що країна перебуває на межі громадянської війни, і зажадав додаткових повноважень. **30 травня** він розпускає Національні збори і призначає нові парламентські вибори, на яких голлісти (Об'єднання за підтримку республіки та незалежні республіканці) святкують приголомшливу перемогу, отримавши 73,8 % депутатських мандатів.



Президент увів до складу уряду лівих голлістів, які виступали з проектом соціально-економічних реформ. Генерал вирішив здійснити ці реформи. Першим кроком став законопроект про новий адміністративний поділ Франції та відновлення сенату. Де Голль заявив, що внесе проект на загальний референдум і, в разі його відхилення, піде у відставку. Проект виявився непопулярним, і на референдумі **27 квітня 1969 р.** 52 % виборців його відхилили. Уже на другий день генерал склав повноваження, а наступного року помер. На виборах, які відбулися в червні 1969 р., президентом було обрано прем'єр-міністра в 1962–1968 рр. **Ж. Помпіду**. Уряд Ж. Помпіду, враховуючи настрої мас, послабив державну регламентацію економіки та розширив соціальне законодавство. Поліпшилися відносини зі США.

Наступним президентом став голліст **В. Жискар д'Естен**, який продовжив політичний курс Ж. Помпіду.

**3** *Франція наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.* У 1981 р., під час гострої економічної кризи, до влади у Франції прийшов блок лівих партій. Президентом став соціаліст **Ф. Міттеран**, який керував країною до 1995 р. Він продовжив курс на об'єднання Західної Європи, підтримання добросусідських відносин із країнами Східної Європи. Завдяки франко-німецькому примиренню стало можливим створення загальноєвропейських інституцій.

#### ДОКУМЕНТ

Влада може приймати багато форм. Вона впливає на приватне життя людини, на облаштування сім'ї(...) Для того щоб керувати, потрібен особливий дар. Але керуюча людина не обов'язково краща за інших, просто вона краще пристосована для виконання цієї функції... Ясно одне: коли йдеться про можливість розлучити люблячих або знищити цілий народ – це вже не ілюзія. Думаю, що влада завжди небезпечна, і той, хто володіє нею, повинен якщо не відчувати страх, то ні на мить не дозволяти собі забути про... особливість свого становища. (Із спогадів Ф. Міттерана).

**?** Прокоментуйте висловлювання колишнього президента Франції. Чи погоджуєтесь ви з ним? Свою точку зору обґрунтуйте.

#### УРЯДОМ ЛІВИХ СИЛ БУЛО:

- здійснено націоналізацію низки великих банків і деяких промислових підприємств;
- децентралізовано владу;
- збільшено мінімальний розмір оплати праці та соціальні пільги;
- скорочено робочий тиждень, знижено пенсійний вік, розширено права трудящих і профспілок.



■ Ж. Ширак.

Усе це призвело до посилення інфляції, падіння курсу франка, а введення державного контролю над цінами і заробітною платнею викликало масове незадоволення. Тому Ф. Міттеран змушений був призначити прем'єр-міністрами представників правих сил – мера Парижа **Жака Ширака** та неоголіста **Едуара Балладюра**. Ф. Міттеран приділяв значну увагу культурній політиці. Під час його президентства було здійснено реконструкцію Дувра і створено новий комплекс Національної бібліотеки.

Після закінчення другого президентського терміну Ф. Міттерана в 1995 р. його змінив **Ж. Ширак**, який денационалізував окремі промислові групи й банки, скоротивши цим самим державний сектор. Було обмежено державне регулювання промисловості, відпущено ціни, скорочено витрати на соціальні програми. Це не сприяло популярності президента, якому в 2002 р. вдалося добитися переобрання лише завдяки несподіваному виходу у другий тур лідера ультраправих Ле Пена. Унаслідок цього Ж. Ширак порівняно з першим туром (20 %) у другому отримав у 4 рази більше голосів виборців (близько 82 %). Проте в цілому рейтинг Ж. Ширака й надалі не перевищував 35 %.



■ Н. Саркозі.

У зовнішній політиці Ж. Ширак не підтримав воєнну операцію НАТО в Іраку й не зміг добитися схвалення конституції Євросоюзу на референдумі, унаслідок чого її було остаточно відхилено.

35-м президентом Французької Республіки та 6-м президентом П'ятої Французької Республіки у **2007 р.** став колишній міністр внутрішніх справ **Ніколя Саркозі**.

**23 червня 2008 р.** з ініціативи Н. Саркозі була проведена найбільш масштабна, ніж будь-коли, реформа конституції Франції. Було змінено або доповнено 47 статей із 89. Реформа здійснювалась під лозунгом осучаснення інститутів П'ятої Республіки. Зокрема було введено ліміт на переобрання президента (повноваження однієї людини обмежені двома термінами). Також президент більше не може очолювати вищий орган суддівської спільноти у Франції.

Саркозі не виконав своєї обіцянки розчистити передмістя від мігрантів і втягнув Францію в бомбардування Лівії. Не знайшли розуміння в суспільстві і його заходи із скорочення витрат бюджету, зокрема пропозиція підвищити на два роки пенсійний вік.

Відтак, поразка Н. Саркозі на виборах у 2012 р. була прогнозованою – до влади знов повернулися соціалісти: посаду президента обійняв їх лідер **Франсуа Олланд**, який вдало використав у своїй кампанії образ «людини з народу». Він став першим президентом П'ятої республіки, який відмовився балотуватися на повторний термін, досягнувши максимуму непопулярності (у **2017 р.** його політику підтримувало лише 4 % французів).

Причиною стали:



■ Ф. Олланд і Е. Макрон.

- ▶ легалізація одностатевих шлюбів, що викликала бурхливі протести в усій країні;
- ▶ воєнні інтервенції до Малі та Центральноафриканської республіки;
- ▶ спроба запровадити 75 % податок на прибутки мільйонерів, що спричинила відтік капіталів із Франції;
- ▶ засилля мігрантів та ряд скоєних ними терористичних актів.

**14 травня 2017 р.** Олланд передав повноваження міністру економіки і промисловості у своєму уряді **Емануелю Макрону**, на якого зробили ставку лідери великого бізнесу (фармацевтичної, хімічної промисловості та банкіри). Проте і цей проект виявився невдалим, що засвідчили, зокрема, масові заворушення вже наприкінці **2018 р.**, організовані рухом «жовтих жилетів» на знак протесту проти підвищення податку на паливо. За допомогою соціальних мереж «жовті жилети» зуміли залучити до протестних акцій й інші верстви населення.



### «Жовті жилети».

Висловіть власну думку, чи є можливим у наш час стихійне виникнення протестних рухів – без відповідної організації, фінансової підтримки тощо. Свою точку зору аргументуйте.

Протестні виступи набули такої потужності, що Макрону довелося запроваджувати надзвичайний стан, але й це не допомогло вирішити ситуацію. Зрештою, уряду довелося піти на поступки. Зокрема:

- ▶ податок на паливо було скасовано;
- ▶ мінімальна зарплата підвищена на 100 євро;
- ▶ зменшені виплати на соціальне страхування малозабезпечених;
- ▶ плату за наднормову роботу звільнено від податків.

68

### ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

**13 жовтня 1946 р.** – прийняття конституції Четвертої Республіки

**28 вересня 1958 р.** – прийняття конституції П'ятої Республіки

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: обрання де Голля президентом Франції, створення Тимчасового уряду, перше випробування ядерної зброї, президентство Ф. Міттерана.

**Просторову.** Де у Франції в цей період найчастіше відбувалися протестні виступи?

**Інформаційну.** 1. Використавши додаткові джерела, порівняйте конституції Четвертої та П'ятої республік. 2. Складіть історичний портрет Ф. Міттерана.

3. Ідентифікуйте портрети президентів Франції, подані у підручнику на с. 63.

**Логічну.** 1. Чим пояснюються, на вашу думку, кризові явища в такій розвинутій країні, як Франція? Свою точку зору аргументуйте. 2. Що вам відомо про життя і соціальний статус українців у Франції?

**Аксіологічну.** Як вплинула на становище у країні політика прийняття великої кількості мігрантів?

**Мовленнєву.** Обговоріть у групах: чому стало можливим франко-німецьке примирення й до яких наслідків воно призвело?

## §9

### Німеччина

#### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте зміст положень Потсдамської конференції, які стосувалися Німеччини. Чи були вони повністю реалізовані?

- 1 **Розкол Німеччини на ФРН та НДР.** Після капітуляції Німеччини **8 травня 1945 р.** вона перестала існувати як суверенна держава і була поділена на чотири окупаційні зони союзників по антигітлерівській коаліції. Такого рішення домагалися, у першу чергу, Велика Британія і США, що прагнули позбутися потужного економічного і політичного конкурента. Але в умовах погіршення відносин з СРСР їх точка зору невдовзі змінилася. Тепер вони потребували більш-менш міцної (хоч контрольованої ними) і милітаризованої Німеччини.



Усупереч Потсдамським домовленостям, **2 грудня 1946 р.** між Британією та США було підписано угоду про об'єднання їх зон окупації.

Так виникла **Бізонія**. У **лютому 1948 р.** до цієї угоди приєдналася Франція, а Бізонія трансформувалася в **Тризонію**. В об'єднаній західній зоні почали швидко формуватися органи влади – економічна й виконавча ради, верховний суд, банк німецьких земель тощо. Ці заходи остаточно узаконили розкол країни на східну і західну частини.

**20 червня 1948 р.** в західних зонах було проведено грошову реформу, вводилася нова німецька марка. Реформа зупинила інфляцію, сприяла зникненню «чорного» ринку. Склалися умови для відновлення економіки. На кінець року промислове виробництво збільшилося в півтора раза, а в 1949 р. сягнуло довоєнного рівня.

У **вересні 1948 р.** було скликано парламентську раду, до якої увійшли представники парламентів (ландтагів) західних земель і Західного Берліна. Вона розробила конституцію. Після затвердження окупаційними властями основний закон набрав чинності **23 травня 1949 р.** Конституція закріпила основні громадянські та політичні свободи і проголосила Західну Німеччину демократичною федеративною державою.

До складу Західної Німеччини в 1949 р. увійшли 11 земель (після об'єднання Бадену і Вюртембергу – 10), кожна з яких мала свою конституцію, законодавчі, виконавчі та судові органи. За формою правління Федеративна Республіка Німеччини стала парламентською республікою.

Функції парламенту виконує **бундестаг**, депутати якого обираються на чотири роки. Функції президента країни суто представницькі, зате влада канцлера, керівника уряду, якого обирає бундестаг, надзвичайно велика.

Перші парламентські вибори відбулися **14 серпня 1949 р.** Головними претендентами на перемогу стали коаліція Християнсько-демократичного і Християнсько-соціалістичного союзів (**ХДС–ХСС**) та Соціал-демократична партія Німеччини (**СДПН**). Вони отримали приблизно однакову кількість голосів, але до коаліції приєдналася Вільна демократична партія, що й визначило її перемогу. 73-річний лідер ХДС–ХСС **К. Аденауер**, обраний на посаду федерального канцлера, 20 вересня 1949 р. сформував коаліційний уряд. Цим завершився процес утворення Федеративної Республіки Німеччини.



■ К. Аденауер.



#### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Конрад Аденауер** – німецький політик, співзасновник Християнсько-демократичного союзу. Відіграв велику роль у створенні ФРН як незалежної держави, пов'язаної із Заходом. Разом із президентом Франції де Голлем працював над примиренням Франції та Німеччини й посиленням Західного блоку в Європі.

К. Аденауер був із самого початку прихильником європейської інтеграції. Але водночас він прагнув до суверенітету Німеччини. У 1952 р. між ним і західними союзниками було підписано Боннську угоду, на підставі якої припинялася військова окупація і відновлювався суверенітет країни.

**2 Розвиток західнонімецької економіки.** Перші роки існування ФРН були відзначені високими й стабільними темпами промислового розвитку. Вже в 1951 р. загальний обсяг виробництва був на третину вищим, ніж у 1936 р., а в 1956 р. він подвоївся, і Німеччина стала в один ряд з провідними державами світу. Німецькому «економічному диву» сприяло кілька факторів.

- ▶ По-перше, значною мірою пощастило зберегти промисловий потенціал західної частини країни.
- ▶ По-друге, було вдосталь дешевої робочої сили, особливо після репатріації 9 млн німців зі Східної Пруссії та інших районів. Заробітна платня робітників у перші повоєнні роки була значно меншою від довоєнної, а робочий тиждень становив 50–52 години.
- ▶ По-третє, США надали Західній Німеччині 3,9 млрд доларів «стартової допомоги» за планом Маршалла. 32 % усіх вкладів в економіку надійшли з федерального та місцевих бюджетів.

Ці кошти було витрачено на заміну застарілого устаткування, оновлення виробництва, створення нових галузей економіки (нафтохімії, електроніки тощо). Відбувся процес прискореної індустріалізації порівняно відсталих регіонів. Економічному розвитку сприяв великий попит на всі види промислової продукції, як виробничого призначення, так і на товари широкого вжитку.

Проте, у даному випадку, навіть усіх цих сприятливих факторів виявилось недостатньо, якби не продумана політика використання коштів, з урахуванням інтересів усього населення – політика **«соціального ринкового господарства»**.

Соціальне ринкове господарство є особливим різновидом ринкового господарства, заснованого на теорії **неолібералізму** (від грец. *neos* – новий і лат. *liberals* – вільний). Представники цього напрямку, на відміну від класичних ліберальних поглядів, не бачили можливості запобігти виникненню соціальних конфліктів без певного втручання у «вільний ринок» з боку держави. Важливою особливістю неолібералізму є визнання необхідності підтримки соціально незахищених верств населення.

#### ОСНОВНІ ШКОЛИ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ:

- чикагзька (Ф. Найт, Д. Стіглер);
- лондонська (Ф. А. фон Хайєк, Л. фон Мізес);
- фрайбурзька (В. Ойкен, Л. Ерхард).



■ Л. Ерхард.

Представників останньої з цих шкіл частіше називають «ордолібералами», тобто «порядними лібералами», саме за те, що вони шукали шляхів до «економічного гуманізму», прагнучи досягти соціального вирівнювання. Власне, у праці прихильника фрайбурзької школи **Альфреда Мюллера-Армака** в 1947 р. вперше було використано термін «соціальне ринкове господарство». Побудова саме такого типу господарства особливо гостро стояла тоді в Західній Німеччині, промислове виробництво якої становило лише 33 % від рівня 1936 р., а реальною грошовою одиницею вважалася пачка цигарок «Кемел». За одну таку пачку можна було придбати 200 грамів масла, за блок – черевики, а за 300 блоків – машину.

Реалізацію реформ очолив **Людвіг Ерхард**, беззмінний міністр економіки в урядах К. Аденауера, а потім і федеральний канцлер. У серпні 1948 р. він виступив з ідеєю створення системи господарювання, здатної забезпечити «добробут для всіх».

Основні тези концепції Ерхарда полягали в наступному:

- ▶ політика має бути зрозумілою для суспільства;
- ▶ політики повинні переконати людей у її правильності;
- ▶ політика має здійснюватися послідовно;

- ▶ політика має бути прозорою і чесною;
- ▶ політика має бути зорієнтована на довгострокову мету, але водночас забезпечувати позитивний результат у розумні (щодо очікувань населення) терміни.

Утілення в життя концепції соціального ринкового господарства здійснювалося обережно. Незважаючи на помітні економічні успіхи, контроль за цінами на основні продукти харчування було відмінено лише в 1957 р., після того як стала конвертованою німецька марка, з метою запобігти інфляції 70 % коштів було «заморожено» на рахунках населення, діяла державна програма продажу споживчих товарів за зниженими цінами.

Наслідки були вражаючими:

- ▶ між 1950 та 1960 рр. ВВП ФРН збільшився майже втричі;
- ▶ рівень безробіття не перевищував 1 %;
- ▶ середньорічний приріст економіки становив близько 10 % (для порівняння: 4 % у США, 3 % у Великій Британії, 0,4 % у Японії).

Хоча формально теорія соціального ринкового господарства стала основою економічної політики західнонімецьких урядів на довгі роки, «німецьке економічне диво» закінчилося через двадцять років (у 1967 р.), коли, після приходу до влади коаліції соціал-демократичної партії з партією вільних демократів, економічна політика Ерхарда була відкинута, що негайно позначилося на економічному становищі країни. Приріст економіки знизився до 0,4 % і зберігається приблизно на такому ж рівні до цього часу.

**3 Об'єднання Німеччини.** У серпні 1989 р. 130 громадян НДР знайшли притулок у західнонімецькій місії у Східному Берліні. У вересні того ж року кілька тисяч східних німців запросили притулку в Чехословаччині. Потім Угорщина відкрила свої кордони, завдяки чому жителі НДР могли потрапити через них в Австрію.

Групи інакомислячих стали об'єднуватися в широкий демократичний рух під назвою «Новий форум». Одночасно в Лейпцигу, Дрездені, Берліні та інших містах почали проводитися масові демонстрації з вимогами здійснення демократичних змін.

Незважаючи на кадрові зміни у СЄПН, стихійні демонстрації в містах НДР тривали, влада поступово втрачала контроль над перебігом подій.

**31 серпня 1990 р.** в Берліні було підписано договір про об'єднання ФРН і НДР, який передбачав входження Східної Німеччини до складу ФРН (про це раніше домовилися радянський лідер М. Горбачов з тодішнім канцлером ФРН Г. Колам).



■ **Побудова і падіння Берлінської стіни.**



СРСР спершу виступав за перетворення об'єднаної Німеччини в нейтральну країну. Коли цю вимогу було відхилено США, Великою Британією та Францією, керівництво СРСР пішло на принципову поступку і погодилося, що Німеччина залишиться членом НАТО. **12 вересня 1990 р.** у Москві представники ФРН, НДР, СРСР, США, Великої Британії та Франції підписали договір про остаточне врегулювання німецької проблеми.

Тоді ж було погоджено, а в листопаді підписано Договір про добросусідство, партнерство і співробітництво між СРСР та Німеччиною.

СРСР зобов'язався вивести радянські війська зі Східної Німеччини впродовж 3–4 років, а ФРН – скоротити армію до 370 тис. військовиків. Об'єднана Німеччина відмовилася від виробництва, збереження й застосування атомної, біологічної та хімічної зброї.

В урочистій обстановці **3 жовтня 1990 р.** було проголошено акт возз'єднання Німеччини, що стало подією великої історичної ваги не тільки для німецького народу, а й для Європи і світу. **2 грудня** були проведені вибори до бундестагу об'єднаної Німеччини, на яких переміг альянс ХДС–ХСС. Федеральним канцлером залишився Г. Коль, який сформував уряд у коаліції з ВДП.

### КАНЦЛЕРИ НІМЕЧЧИНИ

- К. Аденауер** (ХДС/ХСС), 1949–1963
- Л. Ерхард** (ХДС/ХСС), 1963–1966
- К.Г. Кізіґер** (ХДС/ХСС/СДПГ), 1966–1969
- В. Брандт** (СДПГ/СвДП), 1969–1974
- Г. Шмідт** (СДПГ/СвДП), 1974–1982
- Г. Коль** (ХДС/ХСС/СвДП), 1982–1998
- Г. Шредер** (СДПГ/«Зелені»), 1998–2005
- А. Меркель** (ХДС/ХСС), 2005–2019



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Гельмут Коль** – німецький політик, канцлер ФРН у 1992–1998 рр. Під час радянської «перебудови» виступив з ініціативою про возз'єднання Німеччини. Переміг на перших після 1933 р. загальнонімецьких виборах. Підтримував розширення ЄС. Наприкінці 1999 р. був звинувачений у використанні незаконних джерел для фінансування своєї партії і змушений був піти з посади почесного голови ХДС.

**4 Здобутки і проблеми.** Об'єднання Німеччини не тільки стало найважливішою подією в її повоєнній історії, але й поставило перед країною низку проблем.

► *По-перше, це була проблема інтеграції державної планової економіки колишньої НДР у ринкову економіку ФРН. За нових умов багато підприємств виявилися неконкурентоспроможними і збанкрутіли. Значно зросло безробіття. Це, своєю чергою, посилило соціальну напруженість.*

► *По-друге, постала проблема збільшення соціальних витрат і капіталовкладень в економіку східних земель. Із цією метою довелося збільшити податки, а це викликало невдоволення населення західної частини Німеччини.*

► *По-третє, загострилася проблема іноземних робітників, яких у країні налічувалося понад 5 млн. Корінне населення почало розглядати їх як конкурентів на робочі місця. У деяких містах виникли сутички, були людські жертви.*

Знаменною подією стало відкриття в ніч проти **10 листопада 1989 р.** кордону між Східним і Західним Берліном. Сумнозвісна Берлінська стіна впала. Вона простояла 28 років. За цей час при спробі подолати цей бар'єр загинуло (було застрелено, втопилося чи розбилося) 125 порушників кордону, близько 3 тис. було засуджено.

Постало питання про об'єднання двох німецьких держав. Конституція передбачала входження східних земель до ФРН після ліквідації НДР. У **березні 1990 р.** в НДР на виборах перемогли християнські демократи, які погодилися на об'єднання.

У травні 2005 р., після поразки на місцевих виборах у землі Північний Рейн-Вестфалія, Шредер оголосив про рішення СДПН ініціювати дострокові національні вибори у вересні 2005 р. Внаслідок цих виборів до влади в Німеччині повернулася партія ХДС, а канцлером стала жінка – **Ангела Меркель**. Ця дочка лютеранського пастора із Східної Німеччини виявилася справжнім політичним довгожителем, чотири рази підряд зберігаючи місце федерального канцлера, хоча її популярність поступово знижується. Наприкінці **2018 р.** інша жінка – **А. Крамп-Карренбауер** – стала замість А. Меркель новим головою ХДС.

Політика А. Меркель характеризується:

- ▶ послідовною підтримкою будь-яких заходів політики США;
- ▶ лінією на поглиблення європейської інтеграції;
- ▶ боротьбою за економію природних ресурсів;
- ▶ наповненням бюджету за рахунок значного збільшення експорту озброєнь.

Доволі проблемною для Німеччини є теорія «**вільної Європи**», яку пропагує федеральний канцлер. Щороку останнім часом заявки на отримання статусу біженців у Німеччині подають більше 400 тис. осіб, тим часом витрати на утримання одного біженця в рік перебувають у межах 12–20 тис. євро. За оцінками міністерства фінансів, з 20 млрд євро бюджетних коштів, запланованих на соціальні виплати у 2020 р., 8,2 млрд підуть на соціальну підтримку біженців. Ще не менше 6 млрд євро доведеться виділити на створення їм умов для мешкання. Крім фінансової проблеми, неконтрольований потік мігрантів провокує погіршення криміногенної ситуації, у Німеччині дедалі частіше трапляються терористичні акти.

### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



*Ми знаємо, що наше вільне життя сильніше будь-якого терору. Давайте ми відповімо терористам так: ми будемо й надалі свідомо жити, дотримуючись наших цінностей, і зміцнювати ці цінності в усій Європі. Тепер ще сильніше, ніж досі. (Із виступу А. Меркель з приводу терористичних актів у Парижі).*



*Прокоментуйте ці слова федерального канцлера. Чи погоджуєтесь ви з нею? Висловіть з цього приводу свою думку.*

Меркель прагне підтримувати добросусідські відносини з усіма країнами, активно захищає позиції своєї держави. Також А. Меркель схвалила участь НАТО в косівських подіях, усупереч негативній позиції ООН.

Німеччина сьогодні – це міцна правова демократична країна, яка забезпечує своїм громадянам гідний рівень життя і соціальний захист.

- 5** **Українсько-німецькі відносини.** З Україною Німеччина підтримує нормальні відносини. Однією з перших вона визнала незалежність України, а **17 січня 1992 р.** між двома державами було встановлено дипломатичні відносини. Договірною-правова база цих відносин налічує більш як 40 угод міждержавного та міжвідомчого характерів. У сфері зовнішньої торгівлі Німеччина була й залишається одним із найважливіших партнерів України. Україна входить до головних торгових партнерів Німеччини у Центральній та Східній Європі.

Подальша інтенсифікація українсько-німецького економічного співробітництва повинна набути конкретної реалізації у вигляді спільних інвестиційних проектів. Серед них варто згадати конструкцію залізниці Львів – Варшава – Берлін, налагодження виробництва в Україні зернозбиральних комбайнів на рівні світових взірців, залучення німецьких фірм до перебудови енергетичної сфери та вуглевидобувної промисловості України, до подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. ФРН за обсягом капіталовкладень в економіку України посідає друге місце у світі серед іноземних інвесторів. Значна частина німецьких прямих інвестицій здійснюється через спільні підприємства, яких зареєстровано понад 400.

### ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

**15 вересня 1949 р.** – утворення ФРН

**7 жовтня 1949 р.** – утворення НДР

**3 жовтня 1990 р.** – об'єднання Німеччини

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: канцлерство К. Аденауера, канцлерство Л. Ерхарда, утворення ФРН, грошова реформа.

**Просторову.** Покажіть на карті найбільші промислові райони ФРН.

**Інформаційну.** Визначте функції держави відповідно до теорії «Соціального ринкового господарства».

**Логічну.** 1. Завдяки чому відбулося об'єднання Німеччини? Свою точку зору аргументуйте. 2. Які проблеми виникли внаслідок об'єднання Німеччини?

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до політики Німеччини щодо України в сучасних умовах.

**Мовленнєву.** У групах обговоріть політику мультикультуралізму та вільної Європи, яку проводила А. Меркель, її позитивні та негативні наслідки.

## \$10 Італія

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, які зміни відбулися в Італії після падіння Беніто Муссоліні.

**1** *Італія наприкінці 1940-х – у 1960-х рр.* Італія вийшла з війни з украї розладнаною економікою. Вона втратила третину національного багатства. П'яту частину промислових підприємств, 60 % шосейних доріг і 40 % залізниць було зруйновано. Чимало міст унаслідок бомбардувань страшенно постраждали. Обсяг промислового виробництва в 1945 р. становив лише 30 % довоєнного, проте зростала інфляція: у 1947 р. грошова маса, яка перебувала в обігу, в 35 разів перевищувала довоєнний рівень.

У політичному житті Італії провідну роль відігравали сили і партії, які очолювали антифашистську боротьбу та Рух Опору в роки війни, зокрема комуністична й соціалістична партії. У **1946 р.** ці партії підписали пакт про єдність дій.

Найбільш масовою і впливовою партією післявоєнної Італії стала Християнсько-демократична партія (ХДП), створена в 1944 р.

Програма партії передбачала демократизацію політичного життя країни, надання автономії окремим регіонам, проведення аграрної реформи. Християнських демократів підтримував Ватикан, що сприяло поширенню їхньої соціальної бази.

Віруючим казали, що ХДП – справді народна партія, партія всіх католиків. У листопаді 1945 р. після урядової кризи було сформовано новий уряд, що його очолював лідер ХДП де Гаспері, у минулому завідувач бібліотеки Ватикану. Комуністи й соціалісти також входили до уряду.

Король **Віктор-Еммануїл III** на початку 1920-х рр. передав владу Муссоліні й підтримував фашистів, тому партії демократичної орієнтації, що відігравали провідну



роль у Русі Опору, відкрито виступали проти монархічного устрою і за встановлення республіки.

2 червня 1946 р. було проведено референдум про форму державного правління. Більшість населення висловилося проти монархії, і **18 червня 1946 р.** Італію було проголошено республікою. Одночасно з референдумом відбулися вибори до Установчих зборів, які мали розробити нову конституцію.

Конституцію було схвалено більшістю Установчих зборів у 1947 р., а з **1 січня 1948 р.** вона набрала чинності:

- ▶ *найвищим законодавчим органом республіки став парламент, що обирається терміном на 5 років;*
- ▶ *парламент складається з двох палат – палати депутатів і сенату;*
- ▶ *право формування уряду одержував один із лідерів партії, яка дістала більшість місць у палаті депутатів;*
- ▶ *президент республіки обирається на спільному засіданні обох палат терміном на 7 років;*
- ▶ *фактична виконавча влада належить Раді міністрів;*
- ▶ *запроваджувався суд присяжних і принцип повної незалежності судової влади.*

Американська допомога за планом Маршалла (уже 1947 р. було надано 100 млн доларів) дала можливість Італії відновити її економічний потенціал. Промисловому розвитку країни сприяли докорінні реформи в економіці.

Економічною доктриною уряду **де Гаспері** був неолібералізм, тобто повна свобода ринкової торгівлі, конкуренція й розвиток приватного підприємництва.

Християнські демократи здійснили обмежену аграрну реформу. Селяни одержали 1,5 млн гектарів землі. Частину поміщицької землі вони придбали за викуп, решту – завдяки вільному продажеві. При цьому держава надала селянам кредит. За допомогою державних капіталовкладень трохи зменшився розрив між промисловою Північчю і сільськогосподарським Півднем. Підприємці були змушені підвищити заробітну платню робітникам. Усе це привело до розширення внутрішнього ринку і підтримало економічне зростання. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної країни в індустріально-аграрну.

Цьому сприяли зовнішні та внутрішні фактори, зокрема:

- ▶ *зростання іноземних інвестицій;*
- ▶ *ефективне використання досягнень НТР;*
- ▶ *структурна перебудова економіки;*
- ▶ *державна підтримка приватного підприємництва.*

Держава надала велику допомогу корпораціям у вигляді фінансових і податкових пільг. Це дозволило створити великі всесвітньо відомі об'єднання: «Фіат» в автомобільній промисловості, «Монтектіні» в хімічній, «Пірееллі» в гумовій, «Едісон» в електроенергетичній. Італія увійшла до сімки найбільш індустріально розвинених країн світу.

Урядові установи й корпорації були зацікавлені в стабільному розвитку держави і тому звертали серйозну увагу на соціальні програми. У країні бурхливо розвивалося будівництво дешевого житла для робітників, створювалися соціальні установи, налагоджувалася система охорони здоров'я, проте з безробіттям нічого суттєвого зробити не таланило: кількість безробітних перевищувала 1 млн, а понад 200 тис. щороку були змушені емігрувати до ФРН, Швейцарії, Франції, погоджуючись на будь-які умови життя та праці. З іншого боку, з огляду на безробіття оплата праці в Італії була значно нижчою, ніж в інших західних країнах. Це зменшувало собівартість товарів і дозволяло експортувати їх за найнижчими цінами, що, своєю чергою, стимулювало розвиток виробництва.

**2** *Соціально-економічний і політичний розвиток країни наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.* Протягом усіх післявоєнних років керівництво ХДП перебувало при владі в різних коаліціях. Праве крило ХДП не раз намагалося урізати конституційні права трудящих і повноваження парламенту. Але прагнення встановити авторитарний режим у демократичній Італії виглядало безперспективно. Консервативний курс правоцентристського уряду і тяжіння його до блоку з неофашистами викликали невдоволення не тільки демократичних сил, а й представників впливового лівого крила ХДП. Країну стрясали могутні антифашистські демонстрації, почастишали зльоти борців Опору. Великі страйки (в тому числі загальнонаціональний страйк 20 млн трудящих на початку 1973 р.) з вимогами поліпшити умови життя і праці, а також здійснити невідкладні соціально-економічні реформи остаточно похитнули становище правоцентристського уряду. Зокрема **влітку 1973 р.** в Італії було сформовано уряд лівого центру. До нього увійшли демохристияни, соціалісти, республіканці й соціал-демократи.

У 1970-х рр. у середовищі італійської молоді проникали лівацькі настрої, поширювався тероризм – як ліво-, так і правоекстремістський, який посилено підтримувався з-за кордону. Лівацькі групи створили «червоні бригади», які вбивали політичних діячів, суддів, прокурорів.



■ *А. Моро (у центрі).*

Водночас за фінансової підтримки великого, у тому числі – зарубіжного, капіталу стали активізуватися неофашисти – партія, «яка сумує за минулим». Банди «чорносорочечників» за потурання влади чинили напади на активістів демократичного руху, організовували вибухи, підпали. У **травні 1978 р.** було вбито лідера ХДП **А. Моро**, який виступав за співробітництво з лівими силами. Під час судового процесу в 1982 р. з'ясувалося, що вбивство А. Моро було частиною підривного плану з метою дестабілізувати ситуацію в країні.



#### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Альдо Моро** – голова Ради міністрів Італії в 1963–1969 та 1974–1976 рр. від партії християнських демократів. Його перший лівоцентристський кабінет був за участі соціалістів. У 1970-х рр. був автором задуму, що отримав назву «історичний проект». Суть його полягала в тому, що комуністи, які на виборах отримали третину голосів, мали увійти до складу уряду. Це був безпрецедентний крок на Заході, оскільки в більшості країн НАТО комуністи були відсутні в уряді ще з кінця 1940-х років.

Найбільш кривавим був **1980 р.**, коли кожні 2 дні коїлося вбивство. 2 серпня 1980 р. у м. Болонья на залізничному вокзалі внаслідок терористичного акту вибухнула бомба, загинули 84 особи та близько 200 дістали поранення. У травні 1982 р. було вчинено замах на главу католицької церкви Іоанна-Павла II.

Сильні позиції у внутрішньополітичному житті Італії мала також мафія. Мафіозні структури діяли в економіці багатьох районів країни, мали своїх людей у різних органах влади.

У 1980-х рр. у боротьбі проти тероризму і мафії було досягнуто значних успіхів. Відбувся найбільший в історії Італії судовий процес над мафіозі у столиці Сицилії м. Палермо (1986 р.). На лаві підсудних опинилося близько 500 злочинців. Проте й досі організована злочинність в Італії не подолана.

Із крахом комуністичного блоку втратила вплив у країні Італійська комуністична партія (ІКП). У 1991 р. вона стала **Демократичною партією лівих сил (ДПЛС)**.

Початок 1990-х рр. ознаменувався в Італії серією гучних політичних скандалів, що значною мірою паралізували діяльність вищих органів влади. Головна причина цього полягала в жахливій корумпованості урядових і парламентських структур, їх зв'язках із мафіозними угрупованнями.

У 1992 р. італійська поліція розпочала великомасштабну операцію **«Чисті руки»**. Під час її проведення виявилось, що до скандалів, пов'язаних із хабарами, зносинами з мафією, причетні всі найбільші політичні партії Італії – християнські демократи, соціалісти, республіканці. Відтак подали у відставку 6 міністрів уряду Дж. Амато, пішли з політичної арени лідер соціалістів **Б. Краксі**, керівник республіканців **Дж. Ла Мальфа** та інші політики. Звинувачення в мафіозній діяльності було висунуто колишньому прем'єр-міністрові **Дж. Андреотті**. Викривальна кампанія «Чисті руки» спричинила шок в італійському суспільстві.

Партії колишньої правлячої більшості намагалися змінити свій імідж в очах виборців. Так, ХДП розкололася, і її колишнє ядро стало Народною партією (НП). З'явилися нові партії, рухи. Серед них – асоціація «Вперед, Італіє!» (сама ця фраза висувають італійські футболісти-болільники). Її створив один з найбільших підприємців країни, медіамагнат **Сильвіо Берлусконі**. Він скооперувався з іншими партіями і рухами правого спектра – «Лігою Півночі» на чолі з Умберто Боссі та неофашистським рухом «Національний альянс», очолюваним Джанфранко Фіні. Внаслідок виборів у **березні 1994 р.** С. Берлусконі очолив уряд, до складу якого вперше увійшли неофашисти. Через чотири місяці внаслідок міжпартійних розбіжностей і звинувачень прем'єра у незаконних фінансових операціях С. Берлусконі пішов у відставку, але повернувся через сім років.



■ С. Берлусконі.

## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Сильвіо Берлусконі** народився в 1934 р. Прем'єр-міністр Італії у 1994, 2001–2006 та 2008–2011 рр. Закінчив юридичний факультет Міланського університету. З 1961 р. займається бізнесом. Є власником кількох телевізійних каналів та газет. У 1986 р. придбав один з найсильніших у світі футбольний клуб «Мілан», у 1988 р. – мережу найбільших супермаркетів Італії «La Stando». З 1990 р. – співвласник видавничого тресту «Арнольдо Мондаторі едіторе». Крім того, контролює ряд страхових компаній, інвестиційних та пенсійних фондів. У 2003 р. записав альбом власних любовних балад. Протягом політичної кар'єри не менше 15 разів притягався до суду за звинуваченнями у фінансових махінаціях, хабарях, зв'язках із мафією. У 2012 р. його було засуджено на 4 роки позбавлення волі.

Виборці ще раз повірили обіцянкам магната, більшість з яких залишилась невиконаною. Вже наступного року розпочалося зростання цін, купівельна спроможність населення знизилася. При цьому статки самого Берлусконі, навпаки, подвоїлися. Незадоволення суспільства викликала і підтримка, надана Берлусконі США в операціях в Іраку й Афганістані. У **квітні 2005 р.** коаліція Берлусконі зазнала нищівної поразки на місцевих виборах. На загальних виборах 2006 р. результат був кращим, та все одно недостатнім, аби зберегти посаду. Програвши лівоцентристській коаліції на чолі з **Романо Проді**, Берлусконі запропонував супернику «взяти приклад з інших європейських країн», «об'єднати сили і керувати в згоді». Проді відкинув цю пропозицію.





## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Ми постали перед виборцями як чітко обумовлена коаліція. Виборчий закон відводить нам таку кількість депутатів у нижній і верхній палаті, яка дозволяє нам керувати. Ми будемо керувати саме в такий спосіб, як це встановлено законом і як ми зобов'язані чинити перед лицем наших співгромадян, які за нас голосували... Я... буду керувати країною для всіх італійців, а не тільки заради тих, хто голосував за нас. (Із заяви Р. Проді 11 квітня 2006 р.)*



Запропонуйте шляхи виходу з ситуації, коли перевага партії-переможниці вимірюється від менше одного до кількох відсотків. Свою точку зору обґрунтуйте.

Через світову фінансову кризу уряд Р. Проді знову був «поборений» С. Берлусконі, який ще чотири роки зумів протриматися при владі.

Отож в останні роки ХХ і на початку ХХІ ст. політична ситуація в Італії характеризується нестабільністю, що спричиняє часті зміни, як правило, одних і тих самих урядів. У країні існує значний сектор «тіньової економіки». Зовнішній борг перевищує 2,5 млрд доларів. Високим залишається рівень безробіття. З **1 червня 2018 р.** уряд очолює **Джузеппе Конте**.

**3** *Українсько-італійські відносини.* Після краху комуністичного блоку Італія налагоджує тісні зв'язки зі східноєвропейськими країнами, зокрема з Україною. Вона надає допомогу Україні через такі структури, як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський Союз та ін. Підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Італією, покращуються відносини між нашими державами.



**Червень 1946 р.** – проголошення Італії республікою  
**Грудень 1947 р.** – прийняття конституції Італії, що набула чинності з 1 січня 1948 р.

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Зробіть хронологічний ланцюжок найбільш важливих подій в історії Італії, починаючи від проголошення республіки.

**Інформаційну.** Скориставшись підручником та додатковими джерелами, підготуйте презентацію про операцію «чисті руки» та її наслідки.

**Логічну.** 1. Які причини італійського «економічного дива»? 2. Чому 1980-й р. в Італії називають найбільш кривавим?

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до такого явища в житті Італії, як мафія.

**Мовленнєву.** Обговоріть у групах українсько-італійські відносини. У яких напрямках вони розвиваються найбільш успішно?

## §11 Падіння авторитарних режимів

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте обставини приходу Ф. Франко до влади в Іспанії. Які країни при цьому допомагали йому?

**1** *«Революція гвоздик».* Португалії судилося стати першою в світі країною, де відбувся практично безкровний переворот, символом якого стала квітка – гвоздика, завдяки тому що люди, побачивши, як продавщиця одного з лісабонських універ-

магів (її звали **Селесте Кайєро**) вкладала в дуло гвинтівки солдата червону гвоздику, почали наслідувати цей жест.

Сталося це **25 квітня 1974 р.**, коли група військових з таємного «Руху капітанів», очолена генералом **Антоніу де Спінолоу**, повалила найтриваліший у Європі диктаторський режим, що існував від початку 1930-х рр. Прем'єр-міністр **М. Каєтану**, який в 1970 р. очолював країну, погодився не чинити опору. Внаслідок перевороту загинуло четверо людей і кілька десятків було поранено, коли під час штурму будівлі, де розміщувалась політична поліція (ПІДЕ), звідти було відкрито вогонь.

Режим професора політекономії і засновника профашистської партії «Національний союз» **Антоніу де Олівейра Салазара** за сорок років перетворив Португалію на одну з найбідніших країн Європи. Вона була аграрною країною із вкрай низьким рівнем механізації. Матеріальне становище людей не могло покращити навіть збільшення кількості іноземних туристів, що почало спостерігатися на початку 1960-х.

Конституція визначала країну корпоративною державою. За винятком військових, священників і держслужбовців, усі зобов'язані були ставати членами корпорацій, які забезпечували державне регулювання економікою, з метою, з одного боку, протидіяти надмірній експлуатації, а з другого – обмежувати можливості боротьби трудящих за свої права. Страйки були заборонені конституцією. Завдяки тому що Салазар надав під час Другої світової війни військові бази на Азорських островах у розпорядження США і Великої Британії, він заручився підтримкою цих країн. Уже в **1949 р.** Португалія стала членом НАТО.

Португалія володіла багатьма колоніями, найбільшими з яких були Ангола і Мозамбік, і Салазар нізащо не погоджувався надати їм волю. Безкінечні колоніальні війни, що поглинали левову частку бюджету, викликали дедалі більше роздратування населення. В умовах заборони й переслідувань опозиції політизація настроїв відбулася в армії. Переважна більшість учасників «Руху капітанів» дотримувалися лівих поглядів.

Негайно після перемоги революції розпочалася стрімка демократизація: було проголошено створення Ради національного порятунку, відновлення демократичних свобод та амністію політв'язням.

Склад тимчасового уряду, сформованого за участі основних політичних партій, декілька разів змінювався, доки не був очолений полковником **Васку Гонсалвішем**, близьким за поглядами до комуністів. Президентом став генерал Спінола.

#### ОСНОВНІ ЗАХОДИ УРЯДУ:

- націоналізація промисловості і банківського сектору;
- заміна латифундій сільськогосподарськими кооперативами;
- надання незалежності колоніям Португалії (Анголі та Мозамбіку).

Представники правих сил – **Народно-демократичної партії** і **Соціально-демократичного центру** – урядових реформ не сприйняли і за підтримки ФРН, Іспанії й США вдалися до спроби перевороту, до якої виявився причетним і президент Спінола. Вірні урядові війська придушили цей заколот, у результаті чого ліві сили ще більше зміцнили свій вплив. Це підтвердили вибори до Установчих зборів. 25 квітня 1975 р. найбільшу кількість голосів отримали соціалісти (40 %). Комуністи разом з іншими лівими партіями заручилися підтримкою 20 % голосів.



■ С. Кайєро.



■ А. де Салазар.

Конституція проголошувала:

- ▶ продовження націоналізації;
- ▶ аграрну реформу;
- ▶ встановлення робітничого контролю на державних підприємствах;
- ▶ побудову безкласового суспільства і перехід до соціалізму.

Проте керівництво соціалістичної партії поступово домоглося відсторонення армії від контролю над владою. Із створенням уряду, в якому домінували соціалісти, відбулася переорієнтація на інші цінності. Поступово власникам були повернуті націоналізовані підприємства і латифундії, ліквідовано сільгоспкооперативи, почала здійснюватися політика «заморожування» зарплат. А в **1982 р.** з конституції було вилучено положення щодо побудови соціалізму.

Сьогодні Португалія є демократичною аграрно-індустріальною країною з парламентсько-президентською формою правління, маючи досить низький рівень інфляції та безробіття. Щороку 25 квітня відзначається як національне свято – **День Свободи**. З **1986 р.** Португалія входить до складу Євросоюзу.



■ *Старовинна вулиця Аугушта та Триумфальна арка у столиці Португалії Лісабоні.*

Розгляньте фото. Що на ньому особливо привернуло вашу увагу? Чому? Свою точку зору аргументуйте.

**2** *«Чорні полковники» у Греції.* Після початку «холодної війни» спецслужбами США було розроблено технологію протидіяння будь-якими засобами навіть конституційному приходу до влади в залежних від себе країнах людей з «лівими» переконаннями, тим більше комуністів. Ця технологія включала штучне створення економічних труднощів, поширення панічних настроїв, застосування підкупу або фізичне усунення політичних діячів, а також, як крайній засіб, – здійснення воєнних переворотів.

Саме така несприятлива для США ситуація почала складатися у Греції після смерті короля Павла. Його син **Константин** у липні 1965 р. під приводом, що тодішній прем'єр-міністр **А. Папандреу** недостатньо вживає заходів проти нелегальної у Греції на той час комуністичної партії, усунув його від влади, водночас розпустивши парламент, де партія Папандреу («**Союз центру**») мала більшість, що спровокувало виникнення тривалої політичної кризи. Проте, після зміни кількох складів уряду, все виглядало так, що правлячу коаліцію знову мав очолити «Союз центру» спільно з Єдиною демократичною лівою партією. Наляканий посиленням впливу лівих сил, король розпочав консультації з генералітетом щодо необхідності здійснення монархічного перевороту.

Але несподівано переворот здійснила група офіцерів середньої ланки, очолених **Г. Пападопулосом, С. Паттакосом і Н. Макарезосом**. Вони переконали головнокомандувача збройних сил Г. Спантидакіса підписати «кризовий план», що був розроблений заздалегідь на випадок приходу до влади комуністів.

**21 квітня 1967 р.** на вулицях Афин з'явилися танки, а група десантників захопила міністерство оборони. У країні розпочалися масові арешти. Списки «ворогів» охоп-





### ■ «Чорні полковники».

лювали понад 10 тис. політиків, громадських діячів, журналістів. Їх звозили до в'язниці, де піддавали жорсткому катуванню. Багато було розстріляно. Терористичний режим, який отримав назву «чорних полковників» (насправді, переворот здійснювали підполковник, майор і бригадний генерал), очолив Г. Пападопулос, який раніше відповідав за взаємодію грецьких спецслужб із ЦРУ.

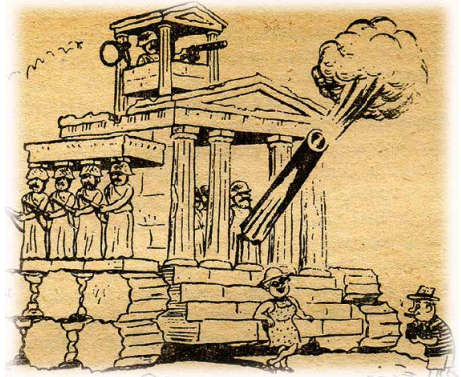
#### ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ «ЧОРНИХ ПОЛКОВНИКІВ»:

- заборона і придушення будь-якої опозиції;
- розпуск парламенту і всіх політичних партій;
- створення концентраційних таборів;
- скасування монархії.

Хунта була заснована на ідеології крайнього антикомунізму. Її лідери називали себе «рятівниками нації». Жінкам заборонили носити короткі (тобто вищі за 15 см від підлоги) спідниці, а чоловікам – довге волосся. Книжки і музика проходили сувору цензуру. Заграючи з населенням, «полковники» «пробачили» фермерам аграрні кредити, частково знизили рівень безробіття, але все одно спричинили лише поглиблення економічних проблем. Наслідком непродуманого «відпуску» цін на більше ніж 150 видів товарів та послуг став жажливий стрибок інфляції, небувалого розмаху набула корупція. Відтак, незважаючи на терор, розпочалися протестні виступи.

У листопаді 1973 р. студенти Афінського політехнічного університету захопили приміщення вишу, по радіо закликавши народ до опору. Загалом у заворушеннях узяло участь близько 100 тис. осіб. Хунта спрямувала до університету бронетехніку. У зіткненнях, що відбулися, 24 студенти загинуло, кілька сотень було поранено.

Після цього Пападопулоса звинуватили у зловживанні «грою в демократію» і заарештували. Замість нього президентом країни став генерал **Ф. Гізікіс**, а лідером хунти – генерал армії **Д. Іоаннідіс**. Сподіваючись відволікти увагу населення від внутрішніх проблем, він у липні 1974 р. організував воєнний переворот на Кіпрі, з наміром приєднати острів до Греції, але задум провалився, до того ж поставив Грецію на межу війни з Туреччиною. На знак протесту проти окупації Туреччиною Північного Кіпру Греція навіть вийшла із блоку НАТО.



■ Акрополь. Карикатура з датської преси.

Розгляньте ілюстрацію. Що саме, на вашу думку, хотів показати художник?



Ставало очевидним, що пануванню «чорних полковників» приходить кінець. Це змусило Ф. Гізікіса розпочати переговори з представниками старої влади і запропонувати очолити уряд одному з колишніх прем'єр-міністрів, консервативному політику К. Караманлісу, який перебував у еміграції. Пізніше Гізікіс добровільно подав у відставку, що стало останнім кроком у процесі відходу армії від влади. У **грудні 1974 р.**, внаслідок референдуму, була остаточно скасована монархія. Також була легалізована діяльність політичних партій, у тому числі комуністичної. Так Греція повернулася на шлях демократії.

**3** *Кінець режиму Франко.* Після захоплення Франко в 1939 р. влади в Іспанії в країні встановився тоталітарний режим, що мав чимало спільного з італійським фашизмом. Основу доктрини франкізму склали:

- ▶ антидемократизм;
- ▶ авторитаризм;
- ▶ антикомунізм;
- ▶ антисемітизм;
- ▶ націоналізм;
- ▶ політичний терор проти інакомислячих.

Ідейною основою франкізму став **каудильїзм** (ісп. *caudillo* – вождь, так виглядав офіційний титул Франко) – теорія доцільності встановлення режиму тоталітарного державного правління на чолі із загальнонаціональним лідером, наділеним політичною і військовою владою.

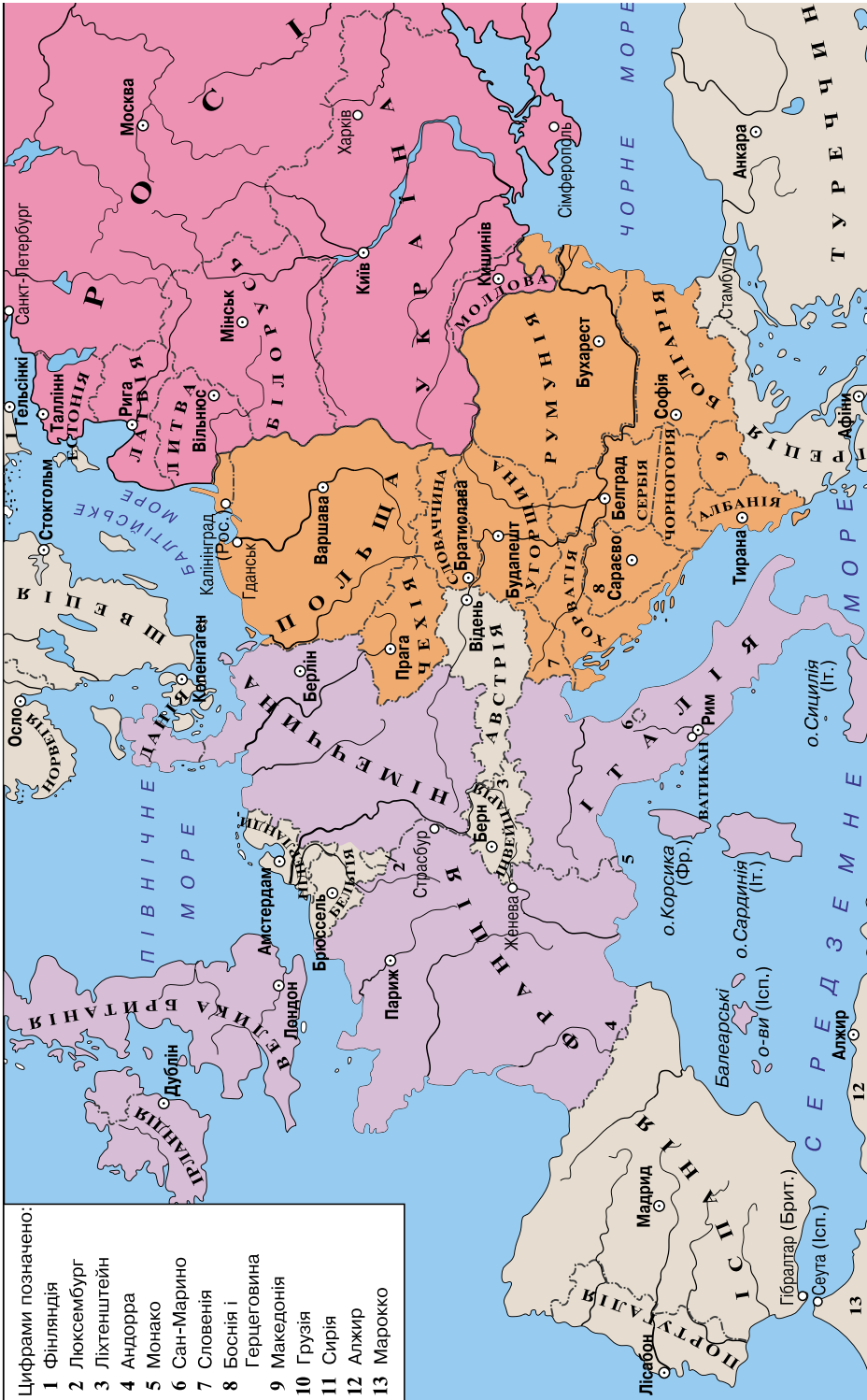
У **1945 р.** на Потсдамській конференції лідери антигітлерівської коаліції вирішили не приймати Іспанію до ООН, а Генеральна Асамблея цієї організації **наприкінці 1946 р.** рекомендувала країнам-членам ООН відкликати послів з Іспанії. Відтак на декілька років єдиними політичними союзниками франкістської Іспанії залишилися лише Португалія, Аргентина і Ватикан, але оголошення «холодної війни» змусило Велику Британію і США переглянути свою позицію. Уже в **жовтні 1950 р.** Генеральна Асамблея ООН, де ці країни контролювали більшість, скасувала дипломатичні санкції проти Іспанії; у **1952 р.** вона стала членом ЮНЕСКО, а в **1955 р.** була прийнята до ООН. На підставі підписаної в 1953 р. угоди із США Іспанія отримала пільгові кредити на суму 1,5 млрд доларів. Були залучені й додаткові іноземні інвестиції, що дозволило Ф. Франко розпочати модернізацію економіки. Наприкінці 1950-х рр. Іспанія стала членом Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового банку, отримавши від нього кредит на суму 500 млн доларів. Надходженню коштів в країну сприяла і трудова міграція – більше 2 млн іспанців виїхали на заробітки, регулярно надсилаючи звітти валюту рідним.



■ Ф. Франко й Хуан Карлос.

У **1962 р.** Іспанія подала заявку на приєднання до Європейської економічної спільноти (ЄЕС) і, незважаючи на наявність антидемократичного режиму, у **1970 р.** отримала режим сприяння торгівлі з країнами, що входили до її складу. Отже, каудильйо докладав зусиль, аби якомога довше втриматися при владі.

З **1947 р.** Іспанія вважалася монархією, хоча король мав очолити країну лише після смерті Франко, «пожиттєвого керівника країни». У **1969 р.** Франко офіційно проголосив своїм майбутнім наступником принца **Хуана Карлоса**, онука останнього короля з династії Бурбонів.



■ Країни Європи на початку XXI ст.

Так воно і сталося: після смерті диктатора, яку багато хто в країні сприймав як свято, саме Хуан Карлос поступово перетворив Іспанію на конституційну монархію.

Розпочався швидкий процес демократизації і переходу до створення «відкритого» суспільства. Чимало колишніх франкістів проголосили себе соціалістами, а генеральний секретар фашистського Національного руху **А. Суарес** очолив партію Соціально-демократичний центр, а також перехідний уряд реформ. У 1977 р. він поступився владою **Ф. Гонсалесу** – лідеру іспанських соціалістів.

На сьогодні Іспанія є демократичною країною, членом ЄС і НАТО, за рівнем економічного розвитку посідає 14 місце у світі; король – **Філіп VI**, прем'єр-міністр – **П. Санчес**.

**4** *Проблеми національних меншин. Баскське питання.* Ф. Франко залишив після себе у спадок цілий ряд національних проблем, що змушують і досі потерпати Іспанію. Він з підозрою ставився до національних меншин, вбачаючи в них ворогів цілісності Іспанії. Він скасував автономії Країни Басків і Каталонії, заборонивши навіть їх мову. Це спричинило активізацію національних рухів і їх виступи проти влади. Збройну боротьбу проти режиму очолила заснована в 1959 р. баскська підпільна організація **ЕТА** («Вільна батьківщина басків»). Основними гаслами ЕТА були:

- ▶ *боротьба проти франкістської диктатури й «іспанського поневолення»;*
- ▶ *надання Країні Басків незалежності;*
- ▶ *захист демократичних прав і свобод.*

ЕТА від самого початку була налаштована радикально, проте саме репресії з боку влади підштовхнули її на шлях тероризму. Свій перший терористичний акт ЕТА здійснила **2 серпня 1968 р.**, коли нею був вбитий керівник політичного управління поліції Сан-Себастьяна **М. Мансанас**, який звик знущатися з політв'язнів. Відкритий суд над організаторами цього вбивства викликав величезний міжнародний резонанс у світі, змусивши Франко відмінити смертну кару кільком засудженим.

У **1973 р.** з причини погіршення стану здоров'я Ф. Франко змушений був тимчасово передати керівництво країною адміралу **Кареро Бланко**. Проте 20 грудня 1973 р. той став жертвою замаху ЕТА. Таким чином, режим виявився нездатним придушити озброєний опір басків.

Прийнятою в **1978 р.** демократичною конституцією Іспанії і **Статутом автономії Країни Басків** права цієї національної меншини було істотно розширено. Баски мають власний парламент, податкову систему, власну поліцію; врегульоване і мовне питання. Але терористичні акти продовжилися.

У 1995 р. ЕТА було організовано безрезультатний замах на життя короля Хуана Карлоса, що викликало загальне обурення в Іспанії. У **червні 1997 р.** після вбивства муніципального радника А. Бланко майже 6 млн протестувальників вийшли на вулиці під гаслами засудження ЕТА.

### ДОКУМЕНТ

Тим, хто обирає (...) туристичні центри для того, щоб провести канікули та відпочити, ЕТА хоче повідомити, що ці зони є її мішенню. Для того щоб це не привело до небажаних наслідків, ми наполегливо рекомендуємо утриматися від відвідання цих місць. Оскільки Іспанію відвідують переважно європейські туристи, їх цей заклик стосується в першу чергу. (Із заяви ЕТА у баскських газетах у грудні 2008 р.).





## АНАЛІЗУЄМО

Прокоментуйте зміст документа. Висловіть своє ставлення до терористичних методів. Чи сприяють вони досягненню мети? Чому ви так вважаєте? Аргументуйте.

За даними ЄС, починаючи із 1968 р. від рук ЕТА загалом загинуло понад 850 осіб. Протягом цього часу терористи не менше 15 разів оголошували перемир'я і жодного разу його не дотримували.

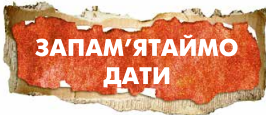
Проте, незалежно від ЕТА, нинішній обсяг прав населення Країни Басків уже не влаштовує. **11 червня 2018 р.** вони утворили живий ланцюг протяжністю 202 кілометри на підтримку Каталонії, вимагаючи більшої незалежності для себе.



■ Так виглядав живий ланцюг басків.

Розгляньте фото. Як особисто ви сприймаєте такі акції? Свою точку зору аргументуйте.

Також і Каталонія, наділена меншими, ніж Країна Басків, можливостями самоуправління, активно домагається незалежності від Мадрида, свідченням чого став недавній референдум про відділення Каталонії від Іспанії та одностороннє проголошення незалежності урядом провінції. Отже, небезпека дезінтеграції Іспанії досі не є усунутою.



**25 квітня 1974 р.** – «революція гвоздик» у Португалії

**1959 р.** – заснування підпільної баскської організації ЕТА

**21 квітня 1967 р.** – встановлення режиму «чорних полковників» у Греції

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** До подій доберіть відповідну дату: встановлення режиму А. Салазара, встановлення режиму Ф. Франко, встановлення режиму «чорних полковників», заворушення в Афіньському університеті.

**Просторову.** Яке значення має для Греції контроль над Кіпром?

**Інформаційну.** Визначте, чому деякі авторитарні, антидемократичні режими змогли протриматися так довго.

**Логічну.** 1. Визначте причини «революції гвоздик». 2. Схарактеризуйте особливості режиму «чорних полковників» 3. Чому режим Ф. Франко так довго тривав в Іспанії?

**Аксіологічну.** Чому португальці й досі вважають А. Салазара найпопулярнішим португальцем? Висловіть свою думку щодо авторитарних форм здійснення влади.

**Мовленнєву.** У групах обговоріть проблеми національних меншин в Іспанії.



## ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

### §12 Особливості створення і розпаду європейського соціалістичного табору: Польща, Чехословаччина, Угорщина

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Які країни Центральної та Східної Європи були окуповані нацистами, а які були їх сателітами?

**1** *Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи.* Як ви вже знаєте, внаслідок домовленостей, досягнутих між основними учасниками антигітлерівської коаліції, країни Центрально-Східної Європи були віднесені до сфери інтересів СРСР. Протягом 1944–1948 рр. усі основні важелі влади у них опинилися в комуністів. Водночас розпочалося утворення молодіжних комуністичних організацій. Політичні партії, які визнавали провідну роль чи ідеологічні засади комуністів, не були розпущені, а, як правило, об'єднувалися з ними, мали квоти представництва в урядах і парламенті.

Загалом у Центрально-Східній Європі відбувалося утвердження сталінської моделі соціалістичного суспільства, з характерним для нього культом «вождів» та застосуванням репресій. Свобода вибору власних шляхів розвитку обмежувалася жорстким контролем з боку Москви. Так наслідком занадто (на думку Сталіна) самостійної політики Й. Броз Тіто став розрив стосунків з Югославією. Становище змінилося лише після смерті Й. Сталіна в 1953 р. та заворушень в Угорщині 1956 р., коли слідом за СРСР практично в усіх східноєвропейських країнах почалася демократизація режиму влади.

Відбулися значні територіальні зміни. Так, Польща, втративши Західну Україну, розширила свої кордони на заході. Від Німеччини до СРСР відійшов **Кенігсберг** з прилеглим до нього районом, від Чехословаччини – Закарпаття. Було підтверджено включення до складу України Бессарабії, а також Північної Буковини. Внаслідок бойових дій на їх територіях економіка всіх цих країн була істотно підірваною, значними виявилися і людські втрати. Отже, відбудова господарства вимагала значних зусиль і коштів.

Першочерговими заходами комуністичних урядів скрізь ставала націоналізація:

- ▶ промисловості;
- ▶ фінансових закладів;
- ▶ сфери торгівлі.

Надалі проводилась грошова реформа, а потім – прискорена індустріалізація, пріоритети в якій надавалися розвитку важкої промисловості. Адже (за винятком Чехословаччини та НДР) усі ці країни були аграрними. Здійснювались також аграрні реформи (колективізація, за винятком Польщі та Югославії), проте земля не націоналізувалася. Управління всіма видами господарства ставало централізованим і зосереджувалося в державній власності, ринкові механізми регулювання були зведені до мінімуму. Вкладання великих коштів у промисловість обмежувало розвиток соціальної сфери, проте освіта, охорона здоров'я та наука були на досить високому рівні. Повністю ліквідовувалося безробіття.

**2 Рада економічної взаємодопомоги. 25 січня 1949 р.** Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина проголосили створення нової міжурядової організації – **Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)**, призначеної для спільного розв'язання економічних проблем:

- ▶ підвищення рівня життя населення;
- ▶ розширення науково-технічного співробітництва;
- ▶ координації народногосподарських планів та реалізації спільних проектів.

Також передбачалася розробка спільних стандартів. У лютому того ж року до РЕВ приєдналась **Албанія** (реально брала участь до 1961 р.), у 1962 р. – **Монголія**, у 1972 р. – **Куба**, у 1978 р. – **В'єтнам**. Також РЕВ на основі окремих угод у різні роки підтримувала стосунки із Югославією, Анголою, Іраком, Лаосом, Фінляндією, Мексикою, Нікарагуа, Мозамбіком, Ефіопією, Афганістаном, НДРІ. Штаб-квартира РЕВ розміщувалась у Москві.

#### УЧАСНИКИ ОБ'ЄДНАННЯ СТАВИЛИ ЗА МЕТУ:

- розвиток економічної інтеграції;
- прискорення економічного розвитку і соціального прогресу;
- зближення і вирівнювання рівня економічного розвитку.

Вищими органами РЕВ визначались: **Сесія** та **Виконавчий комітет**; конкретними програмами займалися **комітети** і **постійні комітети**. Статутні документи РЕВ надавали однакові права всім учасникам і характеризувалися максимальною демократичністю: будь-які рішення не були обов'язковими для виконання в разі незгоди з ними окремих членів організації.



■ Так виглядала після війни столиця Польщі – Варшава.



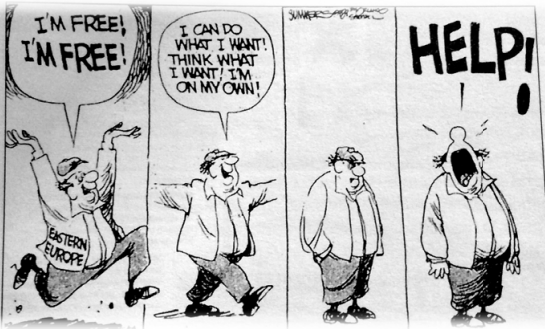


■ Будівля штаб-квартири РЕВ (1970 р.). Фото А. Малигіна.

Участь у РЕВ мала важливе значення для економічного і технічного розвитку: завдяки цьому в країнах, що входили до її складу, з допомогою інших членів РЕВ створювались об'єкти розвинутої індустрії, здійснювались будівництво та бартерний (тобто безгрошовий) обмін товарами тощо. Протягом 1950–1984 рр. промислове виробництво країн РЕВ збільшилося в 14 разів, а національний дохід – у 9,1 раза. Так, якщо в 1950 р. країни РЕВ разом виробляли близько 18 % світової промислової продукції, то в 1984 р. – майже одну третину.

Учасники Ради більше торгували один з одним, ніж з іншими країнами, що обмежувало можливості для розвитку. Другим недоліком такої замкненої системи було централізоване планування, тобто практична відсутність ринкових механізмів, впровадженню яких не надавалося значення, оскільки економіка соціалістичних країн була більше зорієнтована на задоволення основних потреб, ніж на отримання прибутку. У кінцевому підсумку це зумовило технологічне відставання у низці галузей (крім військової) і недоступність окремих досягнень технічного прогресу (особливо новітньої побутової техніки) масовому споживачу. Навіть у таких провідних індустріальних державах Східної Європи, як НДР і Чехословаччина, на деяких підприємствах використовувалося застаріле обладнання.

Проте ліквідація РЕВ й подальший розпад напрацьованих і стабільних торговельних зв'язків між колишніми соціалістичними державами призвели до ще гірших наслідків. Одним з них стало катастрофічне скорочення рівня виробництва і високі темпи інфляції. Фактично, виробничі потужності цих країн у переважній більшості припинили своє існування.



■ Карикатура з американської преси на становище у країнах Східної Європи (1990 р.). Із посібника «Geschichte Konkrets-3», 1998 р.

«Я вільний! Я ВІЛЬНИЙ! Я можу робити все, що хочу! Думати, що я хочу! Я – сам по собі... Рятуйте!».

Чим, на вашу думку, була викликана поява карикатури?

### ДОКУМЕНТ

Перехід від централізованої планової економіки до ринкової супроводжувався значними змінами у розподілі національного надбання і добробуту. Дані засвідчують, що це були найшвидші з будь-коли здійснюваних змін... У перехідних економіках ці тенденції характеризувались драматичністю, і за них було сплачено величезну людську ціну. (Із спеціального звіту ООН по Східній Європі, 1999 р.)



Прокоментуйте наведений документ та карикатуру. Висловіть свою точку зору.

Хоча формально Рада економічної взаємодопомоги припинила свою діяльність у 1991 р., деякі структури, створені в її рамках (Міжнародний банк економічного співробітництва, Міжнародний інвестиційний банк, Інтерспутник), продовжують існувати й до сьогодні.

**3** *«Оксамитові» революції.* Протягом червня–грудня 1989 р. у переважній більшості східноєвропейських країн (за винятком Югославії) відбулася мирна (за винятком розстрілу разом з дружиною румунського лідера Н. Чаушеску) зміна суспільної системи, політичного ладу і геополітичної орієнтації. Замість Організації Варшавського договору, що припинила своє існування, усі ці держави невдовзі отримали членство в НАТО, а отже, замість Радянського Союзу (або Росії), опинилися в зоні впливу Сполучених Штатів.

Подібні трансформації, здійснювані практично одночасно і за єдиним сценарієм, незважаючи на різні економічні умови, національні традиції і рівень політичних протиріч у суспільстві, спершу вважалися наслідком винятково внутрішніх обставин у цих державах. Проте поява нових документів і свідчення безпосередніх учасників цих подій тепер схиляють дослідників до іншої точки зору: відбулося застосування цілого комплексу спеціально розроблених технологій, який прийнято називати **«ніжними»** або **«оксамитовими»** революціями. У ширшому сенсі йдеться про безкровне повалення існуючого режиму методом організації постійних вуличних демонстрацій у поєднанні з провокуванням влади на застосування сили.



■ *«Оксамитова» революція.*

«Оксамитові» революції здійснюються у три етапи.

#### ЕТАПИ ЗДІЙСНЕННЯ «ОКСАМИТОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ»:

1. Організація і згуртування сил будь-якої більш-менш реальної опозиції (у Польщі – профспілок, у Чехословаччині – студентської молоді, у Болгарії – екологічних рухів тощо).

2. Розгортання потужної пропагандистської кампанії з використанням вітчизняних та зарубіжних засобів масової інформації, а нині – і соцмереж (нагнітання справедливої та надуманої критики уряду, безпосередні трансляції всіляких мітингів).

3. Перехід до активних дій, для яких необхідне виникнення надзвичайних обставин. Це може бути невизнання результатів виборів під приводом, що вони сфальсифіковані. Іншим поширеним прийомом є організація безпосередніх нападів на мітингувальників (уявних чи навіть справжніх). Тому досягнення мети на цьому етапі можливе лише при активному або пасивному сприянні заклоту з боку керівництва місцевих спецслужб.

Зокрема мирна студентська демонстрація у Празі **17 листопада 1989 р.**, присвячена 50-й річниці закриття нацистами чеських університетів, так і залишилася б не поміченою, якби поліція, без будь-яких на те причин, не зустріла перші ряди кийками. Один зі студентів, що йшов на чолі колони, впав, і його забрала «швидка допомога». Негайно поширилися чутки, що студент Мартін Шмід загинув. Оскільки в Карловому університеті вчилося двоє студентів з цим прізвищем і обидва вони перебували далеко від Праги, спростувати ці «чутки» одразу ніхто не міг.



■ Студентські заворушення 1989 р. Зліва у темній куртці агент держбезпеки Л. Зіфчак.

Відтак, не дивно, що «вбивство» студента викликало потужну хвилю протестів. **20 листопада** празькі студенти проголосили страйк, підтриманий усіма вишами країни. Розпочалися багатолюдні демонстрації, внаслідок яких уже на сьомий день своєї посади позбувся генеральний секретар КПЧ **М. Якеш**, а на десятій склав повноваження президент Чехословаччини **Густав Гу-сак**. Наступним президентом менш ніж за два місяці став лідер опозиційної «Хартії 77» **Вацлав Гавел**.

Насправді, як виявилось пізніше, «оксамитову революцію» було організовано спецслужбами правлячого режиму, роль вбитого студента в якому виконував співробітник чехословацької держбезпеки Л. Зіфчак.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Лише наївні люди можуть вірити, що мізерна купка (...) дисидентів й всіляких нероб була спроможна змінити політичний устрій в тодішній Чехословаччині. Якби комуністи й спецслужби цього не хотіли, жодної революції не сталося б. (...) У руках держави були армія, поліція, народні дружини. (...) Я (...) створив незалежний, сильний студентський рух. Якою була мета руху? Це контакти з лідерами опозиції, тобто «Хартії 77». Створити таку атмосферу й такі умови, що якщо у країні розпочнуться радикальні зміни, щоб ми разом з ними цю владу отримали. Отримали й розділили. (...) Все було ретельно організовано. (З інтерв'ю Л. Зіфчака).*



Дайте оцінку наведеному тексту. Висловіть своє ставлення до «оксамитових революцій». Свою точку зору аргументуйте.

У подібний спосіб вирішальну роль у поваленні лідера Східної Німеччини **Е. Хонеккера** відіграв керівник служби безпеки **Е. Кренц**, у «ніжному» перевороті в Болгарії брали активну участь радянські дипломати **В. Терехов**, **В. Шарапов**, полковник комітету держбезпеки СРСР **А. Одинцов**, кандидати у члени політбюро Болгарської комуністичної партії (БКП) **А. Лукінов** і **П. Младенов**. Нові лідери цих держав негайно поставили питання про виведення зі своєї території радянських військ і почали орієнтувати свою економіку на Захід.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**1949 р.** – створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)  
**17 листопада 1989 р.** – початок «оксамитової революції» у Чехословаччині

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: утворення РЕВ, прихід до влади комуністів у Східній Європі, «оксамитова революція» у Чехословаччині, приєднання до РЕВ Куби.

**Просторову.** Покажіть на карті країни, що входили до складу РЕВ.

**Інформаційну.** Проаналізуйте обставини, за яких у країнах Центрально-Східної Європи було встановлено комуністичні режими.

**Логічну.** Схарактеризуйте діяльність РЕВ, її сильні та слабкі сторони.

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до політики СРСР у країнах Центрально-Східної Європи.



## §13 Польща

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте особливості окупаційного режиму Німеччини у Польщі. Чим він відрізнявся від окупаційного режиму в країнах Західної Європи?

**1** *Суспільно-політичне життя в перші повоєнні роки.* Територію Польщі було визволено від нацистських окупантів військами Червоної армії в 1944 р.

**28 червня 1945 р.** відповідно до рішень Ялтинської конференції Тимчасовий уряд Польщі було перетворено на Тимчасовий уряд національного єднання, до складу якого увійшли **Ст. Миколайчик** та кілька представників лондонського уряду. Новий уряд визнали СРСР, США та Велика Британія. Від осені того року розпочалася підготовка виборів до парламенту. З огляду на напружену ситуацію у суспільстві керівництво Польської робітничої партії запропонувало створити єдиний виборчий блок за участі всіх легально діючих на цей час партій, мандати між якими поділити згідно з домовленістю. Квота, виділена пролондонській селянській партії (**ПСП**), очолюваній Ст. Миколайчиком, становила 20 %, але він на це не погодився, наполіг додати принаймні ще 5. Унаслідок цього кроку Польська селянська партія залишилася сам на сам з Демократичним блоком, який складався із чотирьох партій соціалістичної орієнтації, згодом підтриманих ще двома.

Першою пробою сил став референдум щодо змін у державному устрої, який відбувся **30 червня 1946 р.** Пропоновані перетворення, у тому числі ліквідацію сенату і націоналізацію основних галузей господарства, схвалило від 68,2 до 91,4 % громадян, які взяли участь у голосуванні. Цю тенденцію підтвердили і вибори до сейму **19 січня 1947 р.** Демократичний блок здобув 80,1 % голосів, ПСП – 10,3 %. Невдовзі після цього ПСП розкололася, а її лідер Миколайчик у другій половині жовтня втік до Лондона. Президентом Польської Республіки і головою Державної ради було обрано **Болеслава Берута**, одного з найбільш послідовних провідників сталінізму в Польщі.

### КЕРІВНИКИ ПОЛЬЩІ

- Б. Берут (1947–1952)
- В. Ярузельський (1989–1990)
- Л. Валенса (1990–1995)
- А. Квасьневський (1995–2005)
- Л. Качинський (2005–2010)
- Б. Коморовський (2010–2015)
- А. Дуда (з 2015)



У грудні 1948 р. з партій, що входили до Демократичного блоку, було утворено Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП).

**2** *Операція «Вісла».* На кінець війни на території Польщі мешкало близько 650–700 тис. українців (переважно – лемків). На підставі угоди 1944 р. між польським урядом і владою радянської України чимало з них виявили бажання оселитися в



■ *Сім'я лемків.*

СРСР. Інших штовхнуло на такий крок напруження у стосунках із поляками, що виникло після волинських подій 1943 р. Загалом виїхало близько 480 тис. осіб. Виїздам активно протидіяли «боївки» бандерівського відгалуження ОУН–УПА. Вони були нечисленними (загалом, не більше 2,5 тис. осіб), але їхні несподівані напади на транспорти переселенців, вузли зв'язку, адміністрації дрібних населених пунктів та безпосередньо на поляків завдавали значних матеріальних та людських втрат (до початку 1947 р. загинуло близько 2 тис. поляків і 4 тис. українців).

Військові підрозділи, задіяні польською владою, мали великий фронтний досвід,

але виявилися цілковито невідготовленими до антипартизанської боротьби.

Навесні **1947 р.** було прийнято рішення про примусове переміщення до північно-східних районів Польщі українського населення. Формальним приводом для здійснення цього кроку стало убивство в засідці під Балігородем заступника міністра оборони Польщі **К. Сверчевського**. Операція під кодовою назвою «Вісла», у якій брали участь 30 тис. військових та міліціонерів, розпочалася **28 квітня 1947 р.** й тривала близько трьох місяців. У ході її було депортовано близько 95 тис. осіб з Жешувського і 45 тис. з Люблінського воєводств.

Переміщуваних осіб оселяли в Щецінському, Ольштинському, Вроцлавському і Гданьському воєводствах (тобто подалі від українського кордону) так, щоб кількість компактно мешкаючого українського населення не перевищувала 10 % від загальної кількості населення воєводства.

Внаслідок здійснення цих заходів уже до кінця 1947 р. УПА на західних землях Польщі була остаточно ліквідована.



### АНАЛІЗУЄМО

*Існують різні, контрверсійні оцінки операції «Вісла». Одні розглядають її як злочин, інші, як, зокрема, Л. Шанковський, «провідник» ОУН, який став пізніше націоналістичним істориком, дотримуються думки, що «без переселення частини населення (...), яке підтримувало ОУН на територіях Західної Польщі, неможливо було ефективно боротися з УПА у Польщі».*

*А що думаєте із цього приводу ви? Запропонуйте свій варіант вирішення.*

**3** *Польща в 1950–1980-х рр.* До 1956 р. в країні сформувалася командно-адміністративна система управління економікою. Режим Б. Берута призвів до посилення беззаконня, корупції, зловживань владою. Погіршувалися умови праці трудящих, різко зменшилася заробітна платня при одночасному зростанні споживчих цін. Це викликало невдоволення владою.

Драматичні події відбулися у м. Познань. **28 червня 1956 р.** спалахнув страйк на автомобільному заводі. Робітники висунули вимоги економічного характеру, підтримані й іншими підприємствами Познані. Однак згодом події вийшли за межі економічного страйку. Робітники роззброїли охорону в'язниці, заволоділи зброєю, атакували приміщення суду, прокуратури, поліції, воєводського управління державної безпеки. Підрозділи міністерства внутрішніх справ Польщі придушили заворушення. Загинули 38 осіб, 270 було поранено.



■ **Б. Берут виступає перед молоддю.**

Розгляньте фото. Спробуйте пояснити, чому влада приділяла настільки важливу увагу молоді. Свою точку зору аргументуйте.

На тлі познанських подій відбулася реабілітація засуджених партійних і державних діячів ПОРП. **21 жовтня 1956 р.** нещодавно випущеного з в'язниці **В. Гомулку**, давнього опонента Б. Берута, було обрано першим секретарем ЦК ПОРП. Його повернення до влади зі схваленням зустріли сотні тисяч поляків.

Новий лідер Польщі ще в 1940-х рр. пропагував особливий, польський, шлях до соціалізму, в межах якого важливе місце посідала відмова від колективізації. Саме реалізація цього курсу не сприяла стабільності життя в республіці. 3 млн приватних селянських господарств, що контролювали близько двох третин земельного фонду Польщі на початок 1980-х рр., незважаючи на постійно збільшувані дотації з бюджету, країну прогодувати не могли.

Вимушене підвищення цін на продукти харчування, що вивело на вулиці міст обурених робітників і призвело до зіткнень мітингувальників з армією і силами правопорядку, у **1970 р.** поклало край політичній кар'єрі **В. Гомулки**. Його місце на десять років посів **Едвард Герек**, який вдався до широкої модернізації польської економіки, заснованої на імпорті необхідної техніки не в межах РЕВ, а з високорозвинених країн Заходу. Оскільки коштів бюджету для цього не вистачало, обладнання доводилося закупати в кредит, а розраховуватися майбутньою продукцією.

Завдяки цьому «ривку» Польща на початок 1980-х рр. входила до десятки найбільш промислово розвинених країн світу. Але водночас збільшувався й зовнішній борг. На кінець 1981 р. він становив уже 125,5 млрд доларів.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Досить часто нам продавалася застаріла технологія і вже вилучені із західної промисловості ліцензії. Від нас вимагали завищених процентів за кредити... Купувались ліцензії, які взагалі не вдалося використати, а також такі, що давали б гірший і більш дорогий продукт, ніж польська промисловість.*

*Так само було і з імпортом. За валюту купувались елементарні компоненти для виробництва, які можна було б виготовляти у країні. Купувались зубний порошок, мотузка для снопов'язання, парасольки, мисливські патрони тощо. (Із виступу В. Ярузельського у лютому 1982 р.).*



*Чим, на вашу думку, можна пояснити настільки не вигідну для країни закупівельну і кредитну політику – некомпетентністю чи корупцією?*

**4** Від створення «Солідарності» до «круглого столу». Наприкінці 1970-х рр. у безхмарних досі відносинах Польщі із Заходом почали відбуватися істотні зміни. Кредитодавці почали відмовлятися від розрахунків продукцією, посиляючись на її недостатню якість і погану реалізацію. Водночас спочатку США, а потім й інші країни підвищили кредитну процентну ставку. Польський бюджет потрапив у пастку, єдиним порятунком з якої, здавалося, було б підвищення роздрібних цін на харчі, зокрема на м'ясо, оголошене з червня 1980 р. Робітники відреагували



на це протестами, організувати які в країні було кому: на той час у Польщі вже нараховувалось до 40 різноманітних організацій («Комітет громадської самооборони – Комітет захисту робітників», «Комітет вільних профспілок», «Рух молодії Польщі», «Студентський комітет солідарності» тощо). Особливо активну роль відіграла католицька церква, між якою і ПОРП у 1966 р. відбулося «історичне примирення». Саме церква стала головним провідником опозиційних настроїв, спочатку шляхом масової католизації: на 1980 р. храмів у Польщі діяло вдвічі більше, ніж у 1937 р.; за кількістю побудованих за рік костелів Польща випереджала всю Європу. У цілому, на кожних 1750 осіб припадав один служитель культу. Виявом значення, яке надавалося Польщі Ватиканом, було обрання римським Папою краківського кардинала Кароля Войтили (церковне ім'я Іоанн Павло II).

Після смерті понтифіка у **2004 р.** новий Папа римський Бенедикт XVI розпочав процес беатифікації (тобто оголошення блаженным) свого попередника. Це було здійснено **1 травня 2011 р.**

Масові страйки змусили уряд задовольнити основні вимоги робітників: підвищення зарплати, незалежність профспілок, доступ до засобів масової інформації. Восени 1980 р. було зареєстровано незалежну профспілку «Солідарність», яку очолив **Лех Валенса**.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Лех Валенса** – польський політичний та профспілковий діяч, лідер першої незалежної профспілки у Східній Європі – «Солідарність», президент Польщі (1990–1995 рр.), лауреат Нобелівської премії миру. За фахом електрик, працював на Гданській судверфі. Після поразки на президентських виборах у 1995 р. практично залишив велику політику.

Протягом короткого часу «Солідарність» перетворилася на масовий рух, у якому брали участь мільйони людей, зокрема й члени ПОРП. «Солідарність» перетворилася на центр, довкола якого згрупувались усі опозиційні сили Польщі. Страйки в країні не припинялися, а лідери профспілки заявили про свої претензії на владу.

**18 жовтня 1981 р.** у Польщі відбулася чергова зміна першого секретаря ЦК ПОРП. Замість **С. Кані**, який недавно заступив Е. Герек, було обрано генерала **Войцеха Ярузельського**. Обіймаючи також посаду голови уряду та міністра оборони, він сконцентрував у своїх руках основні важелі влади.



■ *Л. Валенса виступає на мітингу.*

На підставі прочитаного та з допомогою додаткових матеріалів створіть політичний портрет Л. Валенси.

У ніч проти **13 грудня 1981 р.** Ярузельський очолив «Військову раду національно-порятунку», а Державна рада оголосила у країні військовий стан. Було заборонено збори, мітинги, страйки, закрито кордони, інтерновано (тобто ізольовано в будинках відпочинку і пансіонатах МВС) керівників «Солідарності», а також «Комітету гро-

мадської самооборони». Л. Валенсу розмістили на урядовій дачі. У такий спосіб В. Ярузельський фактично врятував державу від можливого повторення сценарію чехословацьких подій 1968 р.

Воєнний стан було скасовано в **1983 р.** Однак політична нестабільність зберігалася. Поворотними в історії Польщі стали лютий-квітень 1989 р., коли відбулося засідання «круглого столу», де з одного боку в дискусіях узяли участь ПОРП та її прихильники, а з іншого – опозиція і католицькі кола. Було досягнуто угоди про визнання за опозицією права на відкриту діяльність, про реформу парламенту і виборчого закону.

Хоча на виборах у **червні 1989 р.** до сейму ПОРП здобула більшість мандатів, у сенаті вона зазнала нищівної поразки. У **січні 1990 р.** її було перетворено на соціал-демократичну партію Республіки Польща (СДРП), яка стала на позиції парламентської демократії та ринкової економіки. **9 грудня 1990 р.** на президентських виборах переміг Лех Валенса.

**5** **Польща наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.** Нова економічна політика, що здійснювалась під керівництвом міністра фінансів **Лешека Бальцеровича**, дістала назву «шокової терапії». Було ліквідовано державний контроль над цінами, розпочалася приватизація державної власності, в економіку почали залучати іноземний капітал. Здійснення такої політики наштовхнулося на серйозні труднощі. Особливо постраждали сільські жителі, що становили близько третини економічно активного населення, – їхній рівень життя знизився на 30–40 %, тобто набагато більше, ніж в інших соціальних верств.

Реформи спричинили масове безробіття, подолати яке не вдалося й досі – у країні налічується 17 % безробітних. Також чимало людей (близько 17 %) перебуває за межею бідності. Слабка соціальна захищеність трудящих неодноразово викликала акції протесту. Чимало людей розгубилося, втратило життєві орієнтири. Відчутно погіршилося становище робітників текстильної промисловості, розташованої навколо Лодзі, а також вугільної та металургійної на півдні країни.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Є знамените фото кінця 1980 р.: кінець страйку на гданьській верфі... Довкола щасливі робітники, і ми на трибуні. Але тоді я казав соратникам: люди, які зараз готові носити нас на руках, завтра жбурлятимуть у вас каміння... Я завжди наполягав, що у Польщі повинна бути президентська політична система... з можливістю оперативного втручання в хід справ. Тоді можна було б швидко ловити злочинців за руку. Я хотів, щоб приватизація в нас пройшла інакше, щоб польську власність не викупали іноземці. Я попереджав: якщо всього цього не вдасться забезпечити, на нас чекають нові потрясіння. (Із інтерв'ю Л. Валенси 28 вересня 2003 р.)*



Дайте оцінку словам колишнього президента Польщі.

У 2000-х рр. економічне становище країни, а відповідно, й рівень життя населення поступово поліпшується. Під час економічної кризи 2008–2009 рр. Польща виявилася єдиною країною ЄС (членом якого вона є з 2004 р.), що зуміла уникнути серйозних труднощів. Також в останні роки ВВП збільшується в середньому на 3 %. Головними торговельними партнерами Польщі є Німеччина, Росія, Італія, Франція та Нідерланди. З **2015 р.** президентом країни є **Анджей Дуда**. У зовнішній політиці країна послідовно відстоює свої інтереси, зокрема відмовляючись приймати до себе мігрантів з мусульманського Близького Сходу.

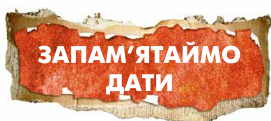
**6** **Відносини України та Польщі.** Польща та Україна – дружні сусіди, стратегічні партнери, що мають давні спільні корені. Польща першою з держав світу визнала незалежність України, встановивши з нею дипломатичні відносини. У 1992 р. між

Україною та Польщею було підписано Угоду про добросусідство, дружні відносини та співпрацю. Наприкінці 2004 р. одним з посередників при врегулюванні конфлікту, що виник між двома основними політичними угрупованнями під час президентських виборів, виступив навіть особисто президент Польщі. Спільно із Польщею Україна провела в себе чемпіонат Європи з футболу 2012 р.

У 2016 р. в Польщі тільки офіційно працювало понад 1,2 млн українців, кількість нелегальних мігрантів є ще більшою. Із запровадженням в Україні безвізового режиму з Євросоюзом ці цифри постійно і значно збільшуються. Кожна п'ята фірма планує найближчим часом шукати працівників в Україні.

Польща стала одним з найпопулярніших серед українців напрямків отримання якісної освіти – країна заохочує безкоштовне навчання в польських школах українських учнів, починаючи з 9 класу. Також більше половини зарубіжних студентів, що вчаться у Польщі, походять з України.

Отже, політичні, економічні й культурні зв'язки між Україною й Польщею розширюються.



**Червень 1945 р.** – створення Тимчасового уряду національного єднання.

**19 січня 1947 р.** – вибори до сейму

**9 грудня 1990 р.** – перемога на президентських виборах Л. Валенси

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: президентство Л. Валенси, «Круглий стіл», утворення «Солідарності», Угода про добросусідство, дружні відносини та співпрацю.

**Просторову.** Покажіть на карті, як змінилися кордони Польщі після Другої світової війни.

**Інформаційну.** 1. Визначте, про кого йдеться: а) краківський архієпископ, Папа Римський; б) електрик суднобудівного підприємства, лідер «Солідарності»; в) міністр фінансів, автор проекту «шокової терапії». 2. Ідентифікуйте керівників Польщі, зображених на с. 91.

**Логічну.** Висловіть свої думки щодо причин виникнення кризи 1980-х рр. у Польщі.

**Аксіологічну.** Визначте учасників та причини повоєнного політичного протистояння у Польщі.

**Мовленнєву.** Попрацюйте в парах, обговоріть українсько-польські відносини на сучасному етапі.

## §14 Чехословаччина, Чеська та Словацька Республіки

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, як після Першої світової війни утворилася Чехословаччина.

- 1 Чехословаччина в 1950–1968 рр. «Працька весна».** В економічній площині Чехословаччина в цей період розвивалася досить успішно. Дався взнаки той промисловий потенціал, що його держава мала ще з довоєнних часів, висока кваліфікація чеських робітників, досить значна допомога СРСР. Економічні успіхи (національний прибуток 1960 р. виріс проти 1948 р. удвічі) дозволили комуністам констатувати, що в Чехословаччині побудовано «основи соціалізму», а конституція 1960 р. закріпила цей факт у своїх статтях. Країна дістала нову назву **Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР)**. КПЧ було законодавчо забезпечено привілейоване становище.



Керівником країни (першим секретарем ЦК КПЧ і президентом Чехословаччини) в той період був **А. Новотний**.

### ПРЕЗИДЕНТИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

- К. Готвальд** (1948–1953)
- А. Запотоцький** (1953–1957)
- А. Новотний** (1957–1968)
- Л. Свобода** (1968–1975)
- Г. Гусак** (1975–1989)
- В. Гавел** (1989–1990)



Наприкінці 1960-х рр. темпи економічного розвитку країни дещо знизилися. Почастішали випадки корупції та зловживання владою, обростала привілеями партійна й державна бюрократія. Суспільство не сприймало авторитарного стилю керівництва А. Новотного. У 1968 р. його було усунуто з усіх посад. Замість нього лідером партії обрали словака **Александра Дубчека**, а президентом – чеха **Людвіка Свободу**. Проти обох цих кандидатур у Москві не заперечували. Тривогу викликали там натомість деякі ініціативи А. Дубчека, зокрема скасування цензури друку, дозвіл на створення ряду нових політичних клубів і здійснення більш незалежного зовнішнього курсу. Занепокоєні також були лідери ряду країн-союзниць – Польщі, Болгарії та НДР. Усіх турбувала перспектива повторення угорських подій 1956 р.



Використавши додаткові джерела, дізнайтеся про зміст програми «Дві тисячі слів», яка відображала суть «соціалізму з людським обличчям».

Насправді, ситуація від тієї відрізнялася досить істотно. Адже, як і раніше, всі важелі влади продовжували залишатися під контролем і в руках КПЧ. На відміну від уряду Імре Надя, чехословацьке керівництво не ставило питання про вихід з РЕВ, або, тим більше, Організації Варшавського договору. Процес демократизації, в цілому, проходив мирно. Опитування громадської думки, неодноразово здійснювані в цей період, засвідчували, що зміну суспільного ладу готові були вітати лише 5 % населення. Решта підтримувала курс на побудову «соціалізму з людським обличчям» (так керівники ЧССР назвали свою програму реформ).



■ **А. Дубчек** (у центрі)  
з **Л. Брежнєвим** і **М. Суловим**.

Та, незважаючи на все це, у Москві було прийнято рішення, яке в очах багатьох людей не тільки в Чехословаччині перетворило Радянську армію з армії-визволительки від нацизму на армію-окупанта. **18 серпня** президенту Чехословаччини було відправлено спільне звернення керівників СРСР, Польщі, НДР, Болгарії та Угорщини, в якому повідомлялося про намір застосувати військові підрозділи ОВД для відсічі чехословацькій контрреволюції. Отримавши листа, Л. Свобода ствердив, що він цю акцію не вітає, але зробить усе можливе, щоб запобігти кровопролиттю.

У ніч проти **21 серпня 1968 р.** війська п'яти країн Варшавського договору увійшли до Чехословаччини і зайняли найважливіші стратегічні пункти. 200-тисячна чехословацька армія, підкорившись наказу міністра оборони, в події не втрутилася.

### ДОКУМЕНТ

**Брежнев.** Хід подій... підтверджує, що за твоєю спиною... праві сили... Тепер знайшлися й підпільні станції і склади зброї... Ти міг цього й не знати... Ми.. не окупували Чехословаччину, не збираємося тримати її в «окупації», а хочемо, щоб вона була вільною... Ніякого диктату в нас немає, давай шукати разом якийсь варіант.

**Дубчек.** Хотілося б, щоб комуністи зрозуміли всю реальність становища, ...але боюся, що не зрозуміють, оскільки і я сам не розумію. Я вважаю, що таке збройне вторгнення було передчасним, тим більше що не були використані внутрішні збройні сили і решта органів примусу... Я... вважаю те, що сталося... найбільшою політичною помилкою, що має трагічні наслідки. З вашого боку була нереальна оцінка, ...у цілому ми, вочевидь, діаметрально розійшлися. (Із стенограми переговорів керівників партії і уряду СРСР із А. Дубчеком 23 серпня 1968 р.)



Чи погоджуєтесь ви зі словами А. Дубчека? Чому? Свою думку обґрунтуйте.

**27 серпня** за підсумками переговорів з чехословацькою делегацією на чолі з Л. Свободою було опубліковано комюніке, в якому йшлося про досягнення домовленості щодо найскорішої нормалізації становища в ЧСР, визначено умови перебування радянських військ у країні. Війська НДР, Болгарії, Угорщини, Польщі залишили країну.

У **квітні 1969 р.** замість А. Дубчека першим секретарем ЦК КПЧ обрали **Густава Гусака**, який згодом став і президентом країни.

**2 Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР).** У результаті «оксамитової» революції 29 грудня 1989 р. Федеральні збори обрали відомого опозиціонера, драматурга, борця за права людини і побудову громадянського суспільства **Вацлава Гавела** президентом країни. Головою Федеральних зборів став А. Дубчек, лідер «Празької весни». Нове керівництво було сформовано на коаліційній основі. Держава дістала назву Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР).

У **1990 р.** уряд розпочав економічну реформу. «Батьком» реформи був міністр фінансів **Вацлав Клаус**. Вона базувалася на роздержавленні та приватизації, забезпеченні конвертованості грошової одиниці (крони), вільному ціноутворенні. Уряд домігся збалансованості державного бюджету і приборкання інфляції. Були проведені велика і мала приватизації, внаслідок чого частка держави у ВВП із 97 скоротилася до близько 20 %. Незважаючи на болісність перетворень, життєвий рівень населення у складний перехідний період був одним із найвищих у Східній Європі.



■ В. Гавел.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Вацлав Гавел (1936–2011)** – президент Чехії в 1993–2003 рр. та Чехословаччини (1989–1992), чеський драматург. У 1960–1980-х рр. один із лідерів протизахисного руху в ЧСР.

**3 Утворення незалежних Чеської та Словацької Республік.** Формальним приводом до розпаду Чехо-Словащини стали результати парламентських виборів. Улітку **1992 р.** у Чеській Республіці найбільшу кількість голосів виборців здобула Громадська демократична партія (**ГДП**), очолювана В. Клаусом. У Словащині 37,2 % виборців підтримали Рух за демократичну Словащину (**РДС**) **В. Меч'яра**.

Одразу ж після підбиття підсумків виборів з ініціативи ГДП почалися переговори В. Клауса і В. Меч'яра з приводу розпуску федерації. На думку населення політики не зважали: згідно з опитуваннями громадської думки проти розпаду країни виступали 63 % словаків і 64 % чехів. Пропозицію проведення загальнодержавного референдуму ГДП відкинула. Усе мала вирішити позиція Федеральних зборів. У вирішальний момент у ній змінилося керівництво: у **вересні 1992 р.** їх голова – А. Дубчек – став жертвою автомобільної катастрофи і 7 листопада помер. А вже **25 листопада** Федеральні збори з перевагою у три голоси прийняли закон про припинення з 31 грудня існування федерації. Майно, фінанси та інші цінності були розділені відповідно до пропорції населення (2:1).



### АНАЛІЗУЄМО

*Як ви вважаєте, чи мали чеські й словацькі політики право чинити проти волі своїх народів? Чим, на вашу думку, пояснювалися їхні дії? Свою точку зору аргументуйте.*

Президентом **Чеської Республіки** став **Вацлав Гавел**. Уряд очолив Вацлав Клаус, який у 2003 р. замінив В. Гавела на посаді президента. З 2013 р. президентом Чехії є **Мілош Земан**.

У **1997–1998 рр.** чеська економіка пережила кризу, з якої почала виходити лише з середини 1999 р. Криза спричинила зростання іноземної заборгованості та безробіття. Проте після вступу Чехії до Євросоюзу (у **травні 2004 р.**) становище дещо покращилося, ВВП почав зростати на 6–7 % на рік. З **березня 1999 р.** країна є членом НАТО. Найбільшою галуззю виробництва залишається автомобільна. Чехія продукує більше мільйона машин щорічно, 80 % яких ідуть на експорт. Головні торговельні партнери – країни Східної Європи та Німеччина. Рівень безробіття коливається у межах 3 %, що є одним з найнижчих показників у Євросоюзі. Нижче рівня бідності перебувають близько 10 % чеських громадян. Зовнішній борг, який становив 86 млрд доларів у 2010 р., нині перевищує 200 млрд.

Досить успішно розвивається зовнішньоекономічна діяльність **Словащини**. Країна також вступила до блоку НАТО й приєдналася до ЄС, з 2009 р. використовує в розрахунках євро. Дешева і кваліфікована робоча сила, низькі податки, однакові для підприємств і приватних осіб (19 %), відсутність податків на дивіденди приваблюють інвесторів, особливо в галузі електроніки. Відносно невисоким залишається рівень безробіття (8,1 %), зовнішній борг – близько 75 млрд доларів. Президент обирається на п'ятирічний термін загальним голосуванням за двотуровою системою (раніше, як у Чехії, це була прерогатива парламенту). З червня 2014 р. країну очолює **Андрей Кіска**.



■ А. Кіска.

**4 Українці в Чехії і Словащині.** На території Чехії і Словащини постійно перебуває загалом близько 250–280 тис. осіб українського походження. Проте лише 94 тис. з них вказали це в національних переписах. В обох країнах діє ціла низка українських громадських організацій, виходять періодичні видання, частина з яких (газета «Нове життя», журнали «Дукля», «Райдуга») створені ще в 1951–



1953 рр. У Словаччині існує мережа українських дитячих садків, середніх шкіл та вузів, де можна навчатися українською мовою. Так само, як й іншим національним меншинам, уряди Чехії і Словаччини надають українському культурному життю фінансову підтримку.

Особливо тісними на сьогодні є міжнародні відносини України зі Словаччиною. Поглиблення співробітництва відбувається в нафтопереробній промисловості, енергетиці, переробці лісу, у сфері туризму.



**25 лютого 1948 р.** – прихід до влади комуністів

**21 серпня 1968 р.** – інтервенція військ Варшавського договору до Чехословаччини

**1 січня 1993 р.** – створення двох суверенних держав – Чеської і Словацької Республік

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Поставте імена історичних діячів у хронологічній послідовності: В. Клаус, А. Запотоцький, А. Дубчек, В. Гавел.

**Просторову.** Яка частина Чехословаччини була індустріально розвинутою, а яка – аграрною?

**Інформаційну.** 1. Складіть історичний портрет Людвіка Свободи. 2. Ідентифікуйте президентів Чехословаччини, чиї фото вміщені на с. 97.

**Логічну.** Чи можна було, на вашу думку, зберегти єдність Чехословаччини?

**Аксіологічну.** Як поставилися до «Празької весни» 1968 р. у країнах соціалістичного табору?

**Мовленнєву.** Попрацюйте в парах: одні аналізують українсько-чеські, а інші – українсько-словацькі відносини на сучасному етапі. Обговоріть і визначте перспективи розвитку.

## \$15 Угорщина

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Спробуйте пояснити, чому Угорщина під час Другої світової війни була союзницею Гітлера. Чи достатньо для цього було лише наявності пронацистського режиму влади?

**1** *Угорщина в перше повоєнне десятиріччя.* На виборах до Національних зборів **4 листопада 1945 р.** беззастережну перемогу здобула ПДСГ (57 % голосів), коаліція УКП і соціал-демократів отримала лише 34 %. Уряд лідера ПДСГ **Ференца Надя** захищав приватну власність і обстоював існуючу політичну систему. Проте вже через кілька років склад уряду і парламенту змінився на користь прихильників лівих сил. Після об'єднання комуністів і соціал-демократів було створено нову **Угорську партію трудящих (УПТ)**, яка стала правлячою партією.

**18 серпня 1949 р.** було ухвалено нову конституцію Угорщини. Відтоді офіційно країну називали **Угорською Народною Республікою (УНР)**. Генеральний секретар УПТ М. Ракоші був прихильником авторитарно-репресивних методів управління. В умовах і без того складного економічного становища Угорщини, яка, як союзниця Гітлера, сплачувала значну контрибуцію, форсована індустріалізація та кооперування сільського господарства спричинили не покращання, а, навпаки, поступове погіршення матеріального становища населення. Проте будь-які вияви невдоволення придушувались. Уже в 1949 р. відбулися масові арешти серед комуністів, які висловлювали невдоволення діями влади. Чимало з них, зокрема головний політичний опонент Ракоші – міністр внутрішніх справ країни Ласло Райк, – були страчені. Репресії поширилися також на працівників державного апарату і на населення.

Після смерті Сталіна позиції М. Ракоші похитнулися. Він більше не користувався підтримкою з боку СРСР, і його було усунуто з посади прем'єр-міністра (Ракоші поєднував її з посадою першого секретаря партії). Цю роботу було доручено **Імре Надю**. З ініціативи останнього, зокрема, були:

- ▶ зменшені податки;
- ▶ підвищені зарплати;
- ▶ припинено будівництво низки промислових об'єктів;
- ▶ знижені ціни на харчі й тарифи для населення.

Ці заходи забезпечили Надю популярність, тому, коли він у 1955 р. був зміщений з усіх посад і виключений з УПТ, а ракошівський курс продовжений, це викликало загальне невдоволення. Навіть коли в середині липня 1956 р. пленум ЦК УПТ нарешті відправив Ракоші у відставку, це не допомогло виправити ситуацію. Напруження в суспільстві наростало.



■ **І. Надь.**

**2 Події 1956 р.** Перепоховання **6 жовтня 1956 р.** жертв репресій – відомого партійного діяча Ласло Райка та інших – перетворилося на 200-тисячну маніфестацію. Проте поступово мітинги почали втрачати мирний характер: завдяки відкритому кордону з Австрією до протестувальників долучилися озброєні угорські емігранти. На їхній бік перейшли й деякі підрозділи угорської армії. Народний гнів було спрямовано проти співробітників органів поліції та держбезпеки й членів партії. Їх почали вбивати на вулицях. Зрештою, у Будапешті спалахнули справжні бої.

### ДОКУМЕНТ

Через австрійсько-угорський кордон відкрито рух в обидва боки, а «вільні радіостанції», що вимагають встановлення західної демократії на угорській землі, насправді є... пересувними американськими радіостанціями... Зараз... організується рух серед угорських біженців з метою нелегальної відправки хортистів до Угорщини. На зальцбурзькому вокзалі сотнями збираються групи угорських емігрантів, які відправляються на угорський кордон. (Із статті в австрійській газеті «Зальцбургер тагеблатт» 31 жовтня 1956 р.).



Прокоментуйте наведений документ. Висловіть власну точку зору.

Прагнучи виправити становище, уряд СРСР сприяв поверненню Імре Надя на посаду прем'єр-міністра, що було однією з вимог протестувальників. Першим секретарем УПТ став нещодавно реабілітований опонент політиці М. Ракоші **Янош Кадар**. Проте дії Надя виявилися непередбачуваними. Він сформував коаліційний уряд, що проголосив нейтралітет Угорщини і вихід її з Варшавського договору, висловив намір припинити орієнтацію на СРСР і розпочати великомасштабне економічне співробітництво із західними країнами. Замість комуністичних адміністрацій створювалися нові органи влади – ради. Оголошувалася амністія для політичних в'язнів, УПТ і спецслужби розпускалися.



### АНАЛІЗУЄМО

Підбиваючи підсумки цих подій, Я. Кадар висловив переконаність, що «якби в Угорщині не було культу особи, якби Ракоші і його кліка

своєю (...) політикою й беззаконням не (...) послабили лад», то ніякі зовнішні чи внутрішні вороги, діючи спільно чи окремо, не змогли б спричинити заколот.

Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Чому? Аргументуйте.



■ Розбита під час боїв військова техніка та мітингувальники на вулицях угорської столиці – Будапешта.

Після цього в СРСР остаточно було прийнято рішення про воєнне врегулювання угорської проблеми. Завдання відновлення існуючого ладу покладалося на Я. Кадара. Замість УПТ створювалася нова партія – **Угорська соціалістична робітничка партія (УСРП)**. Також було організовано Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд для «розгрому контрреволюції та відродження соціалізму в країні».

На світанку **4 листопада** радянські війська за наказом маршала Конєва розпочали воєнну операцію з придушення повстання і через три дні встановили контроль над Будапештом. Імре Надя було заарештовано і, після закритого судового процесу, страчено.



■ Я. Кадар.

③ **Правління Я. Кадара.** Новий керівник країни обрав шлях компромісів і поступових реформ, чим суттєво відрізнявся від інших керівників країн Східної Європи. Він уважав, що самі тільки комуністи неспроможні побудувати нове суспільство. Йому належить знаменитий вислів: «Хто не проти нас, той з нами». Це кредо допомогло згуртувати суспільство на основі національної злагоди.



#### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Янош Кадар** – угорський партійний і державний діяч, один з організаторів Руху Опору в країні під час Другої світової війни. У 1948–1950 рр. – міністр внутрішніх справ, у 1951–1954 рр. – в ув'язненні. У 1957–1988 рр. – перший (з 1985 р. – генеральний) секретар УСРП. У 1961–1965 рр. – голова уряду УНР.

До розроблення проектів реформ було залучено найкращі сили, вивчено світовий досвід, для подолання труднощів першого етапу створено матеріальні резерви. Архітекторами реформи господарського механізму стали **Р. Ньєрш** та **Е. Фок**. Угорці скасували директивне адресне планування, запровадили ринкові методи управління економікою. Два види власності – державна і кооперативна – були зрівняні у правах, функції міністерств обмежено, підприємства дістали широку самостійність. У країні діяла велика кількість приватних підприємств. Було запроваджено торгівлю засобами виробництва, здійснено реформу ціноутворення. Ринок швидко насичувався товарами, що перетворило Угорщину на одну з найбільш процвітаючих країн європейського соціалістичного блоку. Я. Кадар стримував тих, хто намагався надати реформі ще більшої радикальності.



**4 Перетворення 1988–1990 рр.** На конференції УСРП у травні 1988 р. діяльність керівництва партії зазнала гострої критики. Розуміючи ситуацію, а також зважаючи на вік, Я. Кадар подав у відставку. Його наступником на посаді генерального секретаря ЦК УСРП став **К. Гросс**. Конференція ухвалила програму стабілізації економіки і скорочення зовнішньої заборгованості. У країні поширювалася гласність, почали виникати нові партії, групи, рухи. Зокрема поновили свою діяльність старі політичні партії, було створено **Угорський демократичний форум (УДФ)**, **Союз вільних демократів (СВД)** та ін.

Улітку 1989 р. розпочалися переговори між УСРП, громадськими організаціями та опозиційними партіями, об'єднаними «круглим столом» (УДФ, СВД). Було досягнуто домовленості про:

- ▶ створення багатопартійної парламентської системи;
- ▶ самоліквідацію УСРП та утворення замість неї Угорської соціалістичної партії (УСП);
- ▶ передачу частини майна УСРП для фінансування діяльності інших партій.

У 1989 р. було прийнято низку демократичних законів: про право громадян на створення об'єднань та асоціацій, про проведення мітингів і зборів, про референдум, про президента республіки і вибори. **23 жовтня 1989 р.** Державні збори Угорщини ухвалили поправки до конституції країни. Віднині держава стала називатися Угорською Республікою, на чолі якої стоїть президент, котрого обирає парламент.

**25 березня 1990 р.** в Угорщині відбулися багатопартійні парламентські вибори.

Перемогу на виборах здобув УДФ – правоцентристське об'єднання. В економіці УДФ обстоював ідею створення ринкової економіки з огляду на національну специфіку і традиції господарювання, відкидаючи сліпе копіювання «західної моделі». Уряд очолив лідер партії **Йозеф Анталл**. Президентом Угорщини було обрано лідера ліберального об'єднання Союз вільних демократів (СВД) професора **Арпада Генца**. У 1995 р. його переобрали на цю посаду.

Перехід до ринкової економіки в 1988–1990 рр. відбувався з великими труднощами, що призвело до значного зниження рівня життя населення.

**5 Сучасне становище.** На сьогодні ринкові перетворення в Угорщині практично завершені. Проте в умовах радикальної ринкової реформи намітилася тенденція до зниження рівня виробництва, почастишали випадки банкрутств підприємств, що призвело до збільшення кількості безробітних, падіння реального життєвого рівня населення на 10 %.

До 1995 р. внаслідок приватизації, що проводилася з 1990 р., у розпорядженні держави залишилось 50 % промислових об'єктів. Уряд продовжував приватизацію і в наступні роки. До рук приватних власників перейшов навіть енергетичний сектор, що викликало гостру критику з боку опозиції.

У **серпні 2004 р.** Угорщина пережила серйозну урядову кризу, внаслідок чого у відставку пішов тодішній прем'єр-міністр **Петер Медьєші**, а на його місце було призначено мультимільонера **Ференца Дюрчяна**. Причиною конфлікту стали відчутний бюджетний дефіцит (до 6 % у 2003 р.), завищений курс національної валюти та значна внутрішня і зовнішня заборгованість.

У **2006 р.** після виступу прем'єр-міністра про жалюгідний стан угорської економіки в країні відбулися народні хвилювання.

З **1999 р.** Угорщина – член НАТО, з **2004 р.** – ЄС. Президента в Угорщині обирає парламент. З **2012 р.** обов'язки президента виконує доктор юридичних наук **Янош Адер**. Він публічно вибачився перед євреями за



■ Я. Адер.

Холокост і народом Сербії за злочини угорських військових і карателів на території сербської провінції Воеводина, що сприяло покращанню відносин між обома країнами. Також Адер підписав поправки до конституції Угорщини, які викликали різке невдоволення у Брюсселі. Йдеться про законодавче закріплення традиційного поняття сім'ї як союзу лише чоловіка й жінки та визнання його основною цінністю угорського суспільства. Водночас конституція надає можливість муніципальним органам влади забороняти проживання людей у громадських місцях.

У 2018 р. за рівнем економічного розвитку Угорщина посіла 94-те місце у світі, у ній налічувалося лише близько 4 % безробітних, переважна кількість населення (понад 61 %) працює у сфері послуг. Проте значним є зовнішній борг, що наближається до межі 140 млрд доларів.

**6** *Українсько-угорські відносини.* У грудні 1991 р. Угорщина визнала суверенну Українську державу, було встановлено дипломатичні стосунки. У 1992 р. укладено Угоду про основи добросусідства і співробітництва. Курс на співробітництво з Україною підтримували і наступні президенти Угорської Республіки, адже в Закарпатті мешкає значна угорська община, особливо у Виноградівському і Бергівському районах.

Проте у взаємовигідному економічному співробітництві двох держав є чимало резервів. Це стосується насамперед переробної промисловості, обслуговування перевезень, створення спеціальної економічної зони в Закарпатті «Європа–Центр».



**4 квітня 1945 р.** – визволення Угорщини від нацистської окупації

**23 жовтня 1956 р.** – початок заворушень в Угорщині

**23 жовтня 1989 р.** – прийняття нової назви держави – Угорська Республіка

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: багатопартійні парламентські вибори, обрання Я. Кадара, вступ Угорщини до ЄС, утворення УДФ.

**Просторову.** Покажіть на карті, які території відійшли від Угорщини після Другої світової війни.

**Інформаційну.** Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Імре Надя.

**Логічну.** Що спричинило народні виступи у 1956 р.?

**Гендерну.** Чи справді порушують гендерну рівність поправки до конституції Угорщини? Чому ви так вважаєте? Аргументуйте.

**Мовленнєву.** У групах обговоріть: у чому існує взаємозв'язок подій 1956 й 1989 рр. та у чому їх принципова відмінність.

## §16 Румунія

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Яку роль відіграла Румунія у Другій світовій війні? За яких обставин вона стала союзницею Гітлера? А за яких – перестала нею бути?

**1** *Встановлення комуністичного режиму після війни.* З 1948 до кінця 1989 р. в Румунії існувала однопартійна система. Компартія, зосередивши в своїх руках усю повноту влади, проголосила будівництво в країні соціалістичного суспільства. У червні 1948 р. було здійснено націоналізацію основних засобів виробництва,

розпочалося кооперування сільського господарства. До **1962 р.** було завершено суцільну колективізацію.

Після смерті в **березні 1965 р.** Г. Георгіу-Дежа першим секретарем ЦК РКП (у липні 1965 р. партію перейменовано на Румунську комуністичну партію) було обрано **Ніколае Чаушеску**. Він же обійняв посаду голови Державної ради, а в 1974 р., після внесення відповідних змін до конституції, – президента Румунії. Родичі нового лідера посіли високі посади в партії, армії, профспілках, держплані, засобах інформації. Головним і чи не єдиним радником Чаушеску в усіх державних і партійних справах була його дружина Єлена, яка обіймала посаду першого заступника прем'єр-міністра.

Чаушеску намагався здійснювати незалежну зовнішню політику. Зокрема:

- ▶ у 1968 р. він відмовився підтримати введення військ ОВД до Чехословаччини;
- ▶ у 1979 р. засудив вторгнення до Афганістану;
- ▶ у 1984 р. Румунія була єдиною країною РЕВ, яка не бойкотувала олімпіаду в Лос-Анджелесі.

Це не могло не позначитися на відносинах з країнами РЕВ. Втрати Румунії від скорочення обсягу торгівлі з СРСР лише за п'ять років (1980–1985) перевищили 3 млрд доларів.

Натомість опозиційність Чаушеску дістала цілковиту підтримку на Заході. З 1975 по 1987 р. Румунія отримала звідти близько 22 млрд доларів кредитів і позик, причому 10 з них – від США. Проте Чаушеску не погодився на пропозиції вийти з ОВД чи Ради економічної взаємодопомоги.



■ Зліва: Є. і Н. Чаушеску. Справа: пам'ятник на їхній могилі.

На початок горбачовської «перебудови» Чаушеску відреагував негативно, відверто стверджуючи, що вона веде до загибелі соціалізму. Його переговори з керівниками Болгарії, Чехословаччини та НДР про створення своєї опозиції викликали незадоволення як у Москві, так і у Вашингтоні. Відтепер в обох наддержавках Чаушеску почали називати не інакше як диктатором і тираном. Важелі кредитного тиску на опального лідера були вже втрачені: хоч і ціною значного погіршення економічного становища у країні, Чаушеску достроково виплатив усі борги. У ті роки населення гостро відчуло нестачу харчів, вечорами в країні вимикалась електрика, лише кілька годин на день працювало телебачення, практично відсутня була гаряча вода.

**2 Падіння і смерть Чаушеску.** Румунія виявилась єдиною з країн-членів РЕВ, де технологія здійснення мирних, «оксамитових» революцій не спрацювала. Першими симптомами наближення кризи стали заворушення в м. Брашів восени



1987 р., де робітники захопили приміщення місцевого комітету партії і мерії. Під час придушення безпорядків загинуло 7 осіб і близько 200 було заарештовано.

**16–17 грудня 1989 р.** у Трансільванії, у Тимішоарі, відбулися криваві зіткнення демонстрантів з міліцією. Детальні подробиці тих подій невідомі й досі. Звинувативши у трагедії іноземні спецслужби, Чаушеску негайно перервав свій візит до Ірану. Повернувшись до країни, він спробував виступити перед багатолюдною маніфестацією на Палацовій площі в Бухаресті. Проте під час його виступу несподівано почалися заворушення і стрілянина.

Подружжя Чаушесків залишило Бухарест на вертольоті. Тим часом перестрілки в місті тривали. По телебаченню повідомлялося, що опір чинять співробітники Секуритате (органів державної безпеки). Але жоден з цих «терористів» так і не був схоплений, пред'явлений громадськості і покараний.

Активний учасник повалення Чаушеску і безпосередній організатор його страти генерал **В. Станкулеску** у грудні 2010 р. публічно визнав, що румунський комуністичний лідер став жертвою змови за участі спецслужб наддержав, а імітація стрілянини в Бухаресті й Тимішоарі, що мала спровокувати народне повстання, була справою рук радянської військової розвідки (ГРУ).

Н. і Є. Чаушеску, після пошуків притулку, дістались міста Тирговіште і там були заарештовані та ув'язнені в казармі місцевого гарнізону, де вони перебували до 25 грудня, коли над ними було організовано імпровізований судовий процес.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Я міг слухати все крізь двері, тому й дізнався, що із цим судом щось не так... Так звані адвокати не захищали, а звинувачували. Але я був солдатом, який мав підкорятися наказам... То була лише видимість суду... Це було... політичне вбивство. (Із спогадів учасника страти подружжя Чаушеску Д. Чірлана, грудень 2010 р.).*



Прокоментуйте наведений документ.

Увесь суд тривав менше трьох годин. Подружжя Чаушеску засудили до страти. Підсудним не дали часу на оскарження – вирок було негайно виконано. Ставлення румунського суспільства до страти подружжя Чаушеску було неоднозначним: багато людей висловлювали свою незгоду з вирокком трибуналу.

**3** *Нове співвідношення суспільно-політичних сил.* Створена в перші години повстання рада Фронту національного порятунку оголосила про розпуск усіх державних структур, у тому числі й компартії. Декретом ради ФНП від **29 травня 1990 р.** Соціалістична Республіка Румунія зветься просто **Румунією**.

На парламентських виборах у травні 1990 р. ФНП завоював абсолютну більшість місць у парламенті. Президентом Румунії було обрано **Й. Ілієску**. Опозиція не змирилася з поразкою, неодноразово виникали гострі конфлікти. Кульмінація протистояння припала на 13 червня 1991 р. Університетську площу в Бухаресті, що стала місцем масових маніфестацій противників ФНП, за наказом влади було силою очищено від демонстрантів. У відповідь на це вони підпалили кілька урядових будинків. Уряд залучив до придушення опозиції 10 тис. шахтарів, які, діючи з винятковою жорстокістю, розгромили штаб-квартири опозиційних партій. Однак ті самі шахтарі пізніше, в умовах зростання економічної кризи, озброївшись сокирами, ланцюгами, пляшками з бензином, розпочали штурм будинку уряду. Сили безпеки не дозволили захопити будинок, але уряд пішов у відставку.

У **1991 р.** парламент ухвалив конституцію Румунії, однак до стабільності було ще далеко. ФНП роздирали глибокі протиріччя, які призвели до його розколу. На

виборах у вересні 1992 р. перемогу здобув Демократичний фронт національного спасіння – політичний блок лівих сил, незабаром перейменований на соціал-демократичну партію. Президентом країни знову було обрано Й. Ілієску. Після поразки на наступних виборах він у 2000 р. ще раз повертався до влади.

**31 січня 2007 р.** Румунія входить до складу Євросоюзу. У травні того ж року країну очолив колишній мер Бухареста Траян Бесеску, переобраний у грудні 2009 р. Він є прихильником об'єднання Молдови і Румунії.

На сьогодні у країні налічується понад 8 % безробітних, нижче рівня бідності перебуває 25 %. Основними торговельними партнерами є Німеччина, Італія, Франція, Туреччина і Угорщина. Зовнішній борг у 2010 р. становив 108,9 млрд доларів.

Зберігається напруженість у відносинах з Угорщиною через задавнену трансільванську проблему. Угорське населення у Трансільванії зазнає, хоча й меншого, ніж за режиму Чаушеску, обмеження національних прав і свобод.

Президентом республіки у 2014 р. став німець **Клаус Йоханніс**.



■ К. Йоханніс.

**4** *Українсько-румунські відносини.* Українці мешкають у Румунії в різних регіонах: Південній Буковині, Добруджі, Марамуреші, Банаті. Їхнє соціально-економічне й національне становище порівняно з українською діаспорою в інших країнах Східної Європи протягом багатьох років залишалося найбільш складним. Керівництво Румунії цілеспрямовано провадило політику створення «єдиної румунської соціалістичної нації», насильницьки асимілюючи всі національні меншини, зокрема й українців.

Одразу ж після повалення режиму Чаушеску було створено громадську організацію – Союз українців Румунії (**СУР**), яка представляла інтереси всього українства країни. Відкрились українські школи. Українська молодь Румунії здобуває освіту у вишах Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Тернополя. З 1990 р. виходить літературний щомісячник «Наш голос», видається газета «Вільне слово». В Україні існують школи, де етнічні румуни здобувають освіту рідною мовою.



**23 серпня 1944 р.** – антифашистське повстання в Бухаресті

**30 грудня 1947 р.** – король Міхай I зрікся престолу

**25 грудня 1989 р.** – страта Н. та Є. Чаушеску

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Вирахуйте, скільки часу минуло з моменту обрання Н. Чаушеску першим секретарем ЦК РКП до його страти.

**Просторову.** Вкажіть на карті Трансільванію, частину Румунії, заселену переважно угорцями.

**Інформаційну.** Знайдіть інформацію про діяльність нових антикорупційних органів у Румунії та успіхи в їх діяльності.

**Логічну.** 1. Що спричинило повалення режиму Чаушеску? 2. У чому виявлялась особлива роль Румунії у Варшавському договорі?

**Мовленнєву.** Попрацюйте в парах: одні аналізують становище українців у Румунії, а інші – румунів в Україні. Зробіть висновки.

## §17 Болгарія

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, за яких обставин Болгарія вийшла з війни.  
Що допомогло їй у цьому?

1 **Болгарія наприкінці 1940-х – у 1989 р.** Ухвалена у грудні 1947 р. конституція Болгарії закріпила прихід комуністів до влади. У серпні 1948 р. БРП(к) і БСДРП (Болгарська соціал-демократична робітничка партія) об'єдналися у Болгарську комуністичну партію (БКП).

Усередині самої БКП встановився культ її лідерів **Г. Димитрова** (помер 1949 р.) і **В. Червенкова**, а спроби деяких болгарських комуністів, як, скажімо, секретаря ЦК БКП і голови уряду Трайчо Костова, провадити самостійну політичну лінію закінчувалися репресіями.

Після смерті Сталіна В. Червенкова було усунуто від посади. У 1954 р. першим секретарем ЦК БКП замість нього став Тодор Живков.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Тодор Живков** – болгарський партійний і державний діяч, перший (з 1981 р. – генеральний) секретар ЦК БКП у 1954–1989 рр., з 1971 р. – голова Державної ради. У листопаді 1989 р. відсторонений від влади, а в 1990 р. притягнений до кримінальної відповідальності «за зловживання», відбував покарання під домашнім арештом. У 1996 р. звільнений Верховним судом. До кінця життя мав значну популярність у населення.



■ Л. Брежнев і Т. Живков.

У 1956 р. Болгарія стала учасником ОВД, її війська вводилися в 1956 і 1968 рр., відповідно, до Угорщини та Чехословаччини. Найуспішнішими в економічному аспекті для Болгарії були 1960–1970-ті рр. З'явилися нові галузі господарства, зокрема електротехнічна та електронна. Швидкими темпами розвивалися машинобудування та енергетика, хімічна промисловість. Стабільно розвивався аграрний сектор. Болгарія постійно експортувала до країн РЕВ продукцію сільськогосподарства та переробної промисловості. Велике значення в цьому мали особисті

контакти Т. Живкова з Л. Брежневим. СРСР надавав Болгарії енергоносії та інші товари на дуже сприятливих умовах. Живков не залишився в боргу: Болгарія була найнадійнішим союзником СРСР у 1960–1980-х рр.

**Улітку 1989 р.** становище в Болгарії різко загострилося. Живков був занепокоєний початком «перебудови», створенням нових партій у Польщі та Угорщині, ситуацію в СРСР він розцінював як критичну. За кілька тижнів до 10 листопада 1989 р. болгарський лідер висловлював наростаючу тривогу: «Ми не втримаємось у Болгарії самотужки». Закон про вільний виїзд із країни призвів до масової втечі мусульманського й тюркомовного населення. Під внутрішнім і зовнішнім тиском **10 листопада 1989 р.** Живков змушений був подати у відставку з усіх посад.

Після відставки Т. Живкова БКП у **квітні 1990 р.** була перейменована на Болгарську соціалістичну партію (БСП). **7 грудня 1989 р.** було засновано Союз демократичних сил (СДС), який проголосив ідею розбудови Болгарської держави на



принципах демократії та приватної власності. Керівником СДС став доктор філософських наук Желю Желев.

**1 серпня 1990 р.** Великі національні збори назвали **Ж. Желева** президентом Болгарії, а після виборів **19 січня 1992 р.** він став першим всенародно обраним президентом країни.

**2 Сучасне становище Болгарії.** Ухвалення Великими народними зборами **12 липня 1991 р.** нової конституції стало важливим етапом у переході країни до демократичного державного устрою. Нова конституція Республіки Болгарія (такою стала офіційна назва держави) регламентує основні принципи і засоби побудови демократичної політичної системи. Згідно з конституцією:

- ▶ *Болгарія є парламентською республікою;*
- ▶ *вищий законодавчий орган – Народні збори;*
- ▶ *виконавчі функції здійснюють парламент і президент.*

А от економічні перетворення в Болгарії відбувалися важко. Ще 1991 р. було ухвалено закон про землю, але земельна реформа в країні просувалася повільно. Багато проблем спричинила поквапна, непродумана ліквідація адміністративним способом, аж до введення військ, рільницьких кооперативів (вельми прибуткових, із європейськими ринками збуту продукції) ще до створення нових структур власників. Це призвело до розпродажу більшої частини худоби, зокрема племінного стада, техніки, будівель та іншого майна.

Об'єктивні показники свідчили про поглиблення кризи в економіці – кількість безробітних 1993 р. сягнула 600 тис., а реальна платня того ж року впала на 75 % проти 1990 р. У 1996 р. ситуація в економіці ще більш погіршилася. До кінця 1996 р. інфляція досягла рівня понад 150 %, з початку року національна валюта – лев – знецінилася на 70 %, було вичерпано золотий запас країни, потік іноземних інвестицій припинився. У цих умовах на президентських виборах 1996 р. переміг лідер Об'єднання демократичних сил, адвокат із Пловдива **Петр Стоянов**.

Стабілізації вдалося досягти лише на початку XXI ст. Протягом 2004–2008 рр. у країні навіть спостерігався стабільний приріст (близько 6 %). Це дозволило Болгарії у 2007 р. отримати членство в Євросоюзі. Проте пізніше наступив спад, спричинений світовою фінансовою кризою. Проблемами Болгарії залишаються високий рівень корупції, слабка правова система і наявність організованої злочинності. Інфляція в країні незначна – 1,2 %. Нижче рівня бідності перебувають близько 3,4 % населення, більше 6 % працездатних осіб – безробітні. Зовнішній борг наприкінці 2010 р. становив 47,15 млрд доларів, до 2018 р. він скоротився на 5 млрд.

З 2017 р. президентом Болгарії є військовий, генерал-майор **Румен Радев**.



■ **Р. Радев.**

Болгарію завжди пов'язували тісні відносини з Україною. Суверенні держави ще в 1992 р. підписали в Софії Угоду про дружні взаємовідносини та співробітництво. Тривалий час прем'єр-міністром Болгарії працював **Сергій Станишев**, уродженець Херсона. Особливо активно контакти між державами розвиваються у сфері туризму, транспорту і зв'язку.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**9 вересня 1944 р.** – створення уряду Вітчизняного фронту

**15 вересня 1946 р.** – Болгарію проголошено Народною республікою

**Липень 1991 р.** – ухвалення демократичної конституції Болгарії

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: президентство Ж. Желева, відставка Т. Живкова, вступ Болгарії в ОВД, заснування СДС.

**Просторову.** Покажіть на карті найбільш відомі курорти Болгарії.

**Інформаційну.** Визначте, про кого йдеться:

- генерал-майор, президент Болгарії;
- керівник Комінтерну, очолював уряд Болгарії;
- доктор філософських наук, президент Болгарії.

**Логічну.** Чому Т. Живков вважав, що влада не втримається в Болгарії «самотужки»?

**Аксіологічну.** Чим події в Болгарії 1989 р. відрізняються від подій в інших країнах Східної Європи?

**Мовленнєву.** У групах обговоріть перспективи українсько-болгарських відносин.

### §18 Югославія

#### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Які сили очолювали Рух Опору в країні в період Другої світової війни? Які угруповання протистояли їм?

- Курс на розвиток самоврядування.** Після розриву відносин із СРСР у Югославії почали шукати свій шлях побудови соціалізму. Нові підходи до проблеми соціалістичного будівництва було спершу викладено Й. Броз Тито **26 червня 1950 р.** на засіданні скупщини ФНРЮ. На його пропозицію парламент Югославії ухвалив того дня закон про передання заводів в управління робітникам, який проголошував, що підприємствами як загальнонародною власністю керують трудові колективи через робітничі ради і комітети, управління.

Ці заходи потягли за собою подальшу реорганізацію економічної та політичної системи країни:

- ▶ функції планування було передано республіканським і місцевим органам влади та підприємствам. Галузеві федеральні міністерства ліквідовувались;
- ▶ селянські трудові кооперативи прирівнювались до промислових підприємств;
- ▶ приватну власність на землю було обмежено (10–15 га на одне господарство);
- ▶ дозволялося продавати й орендувати землю;
- ▶ створювались агропромислові комбінати.

Зміни не обійшли і правлячу партію, яка після VI з'їзду стала називатися **Союзом комуністів Югославії (СКЮ)**. Як було відзначено на з'їзді, партія в умовах розвитку самоврядування не могла більше відігравати директивної ролі у державному та суспільному житті. За нею зберігалось право розроблення генеральної лінії, але боротися за її втілення вона повинна була не командними методами, а методами переконання. Проголосивши самоврядування невід'ємним юридично гарантованим правом трудящих, нова конституція країни, ухвалена у **квітні 1963 р.**, поширила самоврядувальні відносини і на установи невиробничої сфери, що було кваліфіковано як перехід до громадського самоврядування. Відповідно до основного закону країна стала називатися Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією (**СФРЮ**). Отже, внутрішньополітичний розвиток Югославії значно відрізнявся від інших соціалістичних країн.

## ПРЕЗИДЕНТИ ЮГОСЛАВІЇ

- Й. Броз Тіто (1953–1980)
- Ч. Добриця (1992–1993)
- З. Ліліч (1993–1997)
- С. Мілошевич (1997–2000)



У 1950–1960-ті рр. Югославія також посіла самостійне помітне місце на міжнародній арені. Президент Югославії Й. Броз Тіто разом із лідерами Індії, Єгипту стояв біля витоків **Руху неприєднання**. Авторитет Югославії у країнах «третього світу» був досить сталим і високим.

Після смерті Сталіна поступово налагодилися й радянсько-югославські відносини. Прийняті в 1955–1956 рр. за підсумками візитів М. Хрушова до Белграда (1955 р.) та Й. Броз Тіто до СРСР (1956 р.) радянсько-югославські документи містили основні принципи поліпшення двосторонніх відносин.

**2** *Загострення міжнаціональних відносин і політичної ситуації в країні.* Югославія складалася із шести окремих республік і двох автономних провінцій, а загалом у ній проживало 25 різних етнічних груп. Нова конституція 1974 р. істотно розширила права союзних республік та автономних країв, що сприяло формуванню в них власних політичних еліт. У новому державному устрої виразно проглядали риси конфедерації. Єдність країни було на практиці поставлено в залежність від єдності СКЮ, а долю останнього – від особи Тіто.



### АНАЛІЗУЄМО

*Чому, на вашу думку, як твердив біограф югославського лідера Р. Уест, «у своїй боротьбі за мир у державі й утриманні югославів у «братерстві і єдності» Тіто зазнав поразки – єдиної у його житті...», оскільки «релігійної нетерпимості перемогти не зміг, ...не зміг викоринити у сербів прагнення вигнати «турків», ...не зумів знищити у хорватах прагнення «очистити» їхню країну від «слов'яносербів»?»*

*Свою точку зору аргументуйте.*

Після смерті лідера Югославії **4 травня 1980 р.** відцентрові тенденції посилились. У країні не залишилося стабільного керівництва – найвищі посади в державі та СКЮ замішувалися строком на один рік почергово представниками всіх республік і країв. Національні проблеми стали віссю політичного життя Югославії. Наприкінці **травня 1981 р.** великі заворушення спалахнули в найбільш відсталому в економічному аспекті краї – Косові, де 90 % населення склали етнічні албанці. Вони вимагали створення суто албанського краю і надання йому статусу республіки. Зіткнення демонстрантів із міліцією призвели до жертв з обох сторін. Напруженість не спадала і в наступні роки. Саме косівські події 1981 р. започаткували кризу югославської державності.

**3** *Проголошення незалежності союзних республік. Громадянська війна.* Вразливим місцем Югославії була наявність значного зовнішнього боргу. У 1989 р. МВФ і Всесвітній банк висунули уряду ряд вимог – проведення приватизації господарства, скорочення соціальних виплат і заморожування рівня зарплат. Внаслідок цього впродовж року роботу втратило до 600 тис. робітників.





## ФАКТ

Після характерного для 1960-х рр. середньорічного приросту ВВП на 6,1 % з 1990 р. почалося його щорічне скорочення на 7,5 %. Падіння промислового виробництва у 1991 р. склало 21 %. На вимогу Всесвітнього банку було звільнено ще 1,3 млн робітників – половину робітників країни... Криза створила економічну ситуацію, яка... розчистила шлях до відокремлення від Югославії Хорватії і Словенії у червні 1991 р. За ними пішли Боснія й Македонія. (Із праці С. Телегіна, О. Александрова, М. Мурашкіна, С. Кара-Мурзи «Експорт революцій»).

- Прокоментуйте наведений текст. Зробіть свої висновки.

Унаслідок усього цього **27 червня 1991 р.** в країні спалахнула громадянська війна. Під приводом припинення етнічного конфлікту і розмежування сторін, що воюють, до країни було введено війська ООН – міжнародні миротворчі сили. У конфлікт втрутилось і Європейське Співтовариство. Його члени в **січні 1992 р.** вирішили визнати всі нові держави, які забажали б вийти зі складу Югославії. Після міжнародного визнання Хорватії югославські війська було виведено з неї, проте на території останньої продовжувала існувати ніким не визнана **Республіка Сербська Країна**. У 1995 р. хорватська армія провела успішну операцію «Буря», внаслідок якої Республіку Сербську Країну було ліквідовано, значну частину сербів було знищено, а решта стали біженцями. У **1997 р.** Хорватія, шляхом переговорів, домоглася суверенітету і над Східною Славонією.



Використавши додаткові джерела, дізнайтеся про хід операції «Буря», її причини та наслідки для Хорватії.

Македонія здобула незалежність на основі референдуму у вересні **1992 р.**, уникнувши воєнної конфронтації. Також проголосив незалежність своєї країни й парламент **Боснії та Герцеговини**. СФРЮ вже практично не існувала. У Белграді вирішили створити нову федерацію – **Союзу Республіку Югославію (СРЮ)**, яка об'єднала Сербію і Чорногорію (**квітень 1993 р.**).

Нову державу очолив лідер колишніх комуністів Сербії **Слободан Милошевич**, який став президентом СРЮ. Але на цьому трагедія на Балканах не припинилась. У березні 1992 р. розгорівся етнічний конфлікт у Боснії та Герцеговині. У цій новоутвореній державі проживали три етнічно-релігійні групи: серби (православні), які становили 1/3 населення, хорвати (католики) та серби й хорвати, які сповідували іслам. Сербська частина населення на чолі з Радованом Караджичем прагнула приєднання до СРЮ. Мусульманська частина населення на чолі з Алією Ізетбеговичем наполягала на незалежності; хорватська частина населення прагнула приєднання районів компактного проживання хорватів до Хорватії. Спроба розшматувати республіку вилася у тривалу війну, яка позначилась особливою жорстокістю та етнічними чистками.

Скориставшись із воєнної переваги, серби оволоділи 70 % території країни. Основні бої розгорілися в районі **м. Сараєва**. Тоді, за рішенням ООН, авіація НАТО і контингент військ ООН завдали ударів по позиціях сербів, знищуючи їхню бойову техніку. Сполучені Штати, діючи всупереч ембарго ООН,



■ Так виглядали після боїв і бомбардувань деякі міста колишньої Югославії.

переправили боснійським мусульманам озброєння на суму 300 млн доларів. Мусульмани й хорвати, скориставшись із цієї ситуації, перейшли в наступ і встановили контроль над 50 % території республіки.

За 3,5 року бойових дій у Боснії та Герцеговині було вбито й поранено десятки тисяч людей, зруйновано десятки населених пунктів, сотні промислових і громадських об'єктів. Кількість біженців та переміщених осіб перевищила 3 млн.

Згідно з підписаними у **грудні 1995 р.** Дейтонськими мирними угодами Боснія та Герцеговина залишається єдиною державою в її міжнародно визнаних кордонах, однак складається з двох суб'єктів – Боснійської мусульмано-хорватської Федерації та Республіки Сербської.

Ще одна Балканська війна була розв'язана в березні 1999 р. Керівники держав – членів НАТО вважали, що застосування зброї зможе припинити «гуманітарну катастрофу» в Косові, де посилювалося етнічне протистояння між албанцями і сербами. На початку **1990-х рр.** у Косово розпочала діяльність «Армія звільнення Косово» (**АЗК**). За декілька років сталося більше 500 зіткнень із сербською поліцією. За рішенням керівництва Югославії в Косово було введено значні підрозділи поліції і збройних сил. Проте, коли протягом липня-серпня 1998 р. основні бази сепаратистів було знищено, в конфлікті втрутилося НАТО. Під загрозою бомбардування країни югославські війська залишили Косово, а АЗК повернула собі втрачені позиції. Знову розпочалося насильницьке витіснення сербів з краю.

У **січні-лютому 1999 р.** відбулися переговори сторін за участі західних дипломатів у передмісті Парижа – **Рамбуйє**. Югославський президент не погодився із введенням військ НАТО до Косова і не підписав підсумковий документ. Тоді командування НАТО без санкції ООН та Ради Безпеки **24 березня 1999 р.** розпочало бомбардування югославських військових, а потім і промислових та цивільних об'єктів. Военні дії тривали 75 днів, протягом яких було знищено:

- ▶ *нафтову промисловість Югославії;*
- ▶ *40 % нафтоховищ;*
- ▶ *більше 400 освітніх навчальних закладів;*
- ▶ *48 медичних об'єктів.*

Також було застосовано 37 тис. уранових снарядів, унаслідок чого над Югославією було розпилено 23 тонни урану-238. Загибло понад 2 тис. мирних жителів, а понад 750 тис. стали біженцями.

Події в Косові сприяли здійсненню чергової «оксамитової» революції, спрямованої проти Мілошевича. Це трапилося під час президентських виборів, у першому турі яких незначну перемогу здобув кандидат від опозиції **В. Коштуниця**. Мав відбутися другий тур, але натовп захопив стратегічно важливі об'єкти в країні, а виборча комісія заявила, що помилилася при підрахунку голосів, і визнала перемогу Коштуниці. У **березні 2001 р.** Мілошевича було взято під варту, а в липні – передано до Міжнародного суду в Гаазі як воєнного злочинця. Процес розтягнувся на кілька років, і під час нього Мілошевич помер. У **2007 р.** зі складу СРЮ вийшла Чорногорія, а наступного року проголосив незалежність край Косово. Він був визнаний переважно країнами Заходу.

Наслідки війни у Сербії відчуються й досі, хоча вдалося загальмувати інфляцію. У країні зберігається високий рівень безробіття, зовнішній борг становить мільярди доларів. Значна частина економіки перебуває в державній власності. Нижче рівня бідності проживає близько 9 % населення. У **2017 р.** президентом Сербії став **Александр Вучіч**.



■ **А. Вучіч.**

## ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

**29 листопада 1945 р.** – ухвалення Декларації про остаточну ліквідацію монархії, проголошення ФНРЮ

**Червень 1991 р.** – проголошення незалежності Словенії та Хорватії

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: початок президентства С. Мілошевича, Дейтонські мирні угоди, початок конфлікту в Косові.

**Просторову.** Покажіть на карті, на які країни розпалася Югославія.

**Інформаційну.** Визначте, про кого йдеться: а) президент Сербії; б) перший президент Югославії; в) кандидат від опозиції.

**Мовленнєву.** Проаналізуйте та обговоріть витoki балканських воєн кінця ХХ ст.

## §19 СРСР у 1945–1991 рр. та нові незалежні країни

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Яких людських утрат зазнав СРСР у перебігу Другої світової війни?

**1 Повеєнна розруха та відбудова господарства.** Відродження народногосподарського комплексу СРСР почалось одразу після визволення з-під нацистської окупації. Слід підкреслити, що відбудова СРСР мала низку особливостей, що відрізняли її від західних країн.

Насамперед суттєво відрізнялися масштаби збитків, завданих Другою світовою війною. У руїнах лежали 1710 міст і селищ міського типу та понад 70 тис. сіл, було зруйновано більш як 31 тис. промислових підприємств. В Україні, наприклад, не постраждали лише 19 % довоєнної кількості промислових об'єктів, тоді як в Італії вціліло 80 %, а в Західній Німеччині – 90 % виробничих потужностей.

Тим часом необхідність відновлення і розвитку підприємств диктувала пресектива нової, тим більше ядерної, війни із Заходом.



■ Столиця України після війни.

Індустрії вирости на Уралі, в Західному Сибіру, Казахстані, житлове будівництво становило 100 млн м<sup>2</sup> на рік. Однак виробництво в сільському господарстві залишалося на рівні середини 1920-х рр.

**2 Завершення епохи Сталіна.** Наприкінці 1940-х рр. у країні ще більше посилювався культ особи Й. Сталіна. Газети проголошували генсека авторитетом прак-

Війна заподіяла величезну шкоду сільському господарству: на чверть скоротилися посівні площі, погіршився обробіток ланів, зменшилися врожайність, рівень механізації, скоротилася чисельність працездатного населення. У цілому матеріальні збитки СРСР, завдані війною, становили 2569 млрд крб. (у довоєнних цінах). Радянський Союз втратив понад 30 % національного багатства.

Фактично відбудову економіки СРСР було завершено на початку 1950-х рр. За короткий час було відновлено і побудовано 6200 промислових підприємств. Нові гіганти



точно з усіх питань — від мовознавства до найтонших глибин військової тактики і стратегії. Судячи з усього, він і сам вірив у свою всемогутність.

### ДОКУМЕНТ

Товариш Сталін розробив положення про постійно діючі фактори, що вирішують долю війни, про активну оборону й закони контрнаступу й наступу, про взаємодію родів військ і бойової техніки в сучасних умовах війни (...) На різних етапах війни сталінський геній знаходив правильні рішення, повністю враховуючи особливості обстановки. Сталінське військо мистецтво виявилось як в обороні, так і в наступі. З геніальною проникливістю розгадував товариш Сталін плани ворога й відбивав їх.

...Маючи повну підтримку всього радянського народу, Сталін, однак, не допускав у своїй діяльності й тіні зарозумілості, зазнайства, самозамилування. (Із вставок, зроблених Й. Сталіним до тексту його «Короткої біографії»).



Прокоментуйте наведений текст. Висловіть свою точку зору.

До кола найближчих до Сталіна діячів належали В. Молотов, Л. Берія, Л. Каганович, А. Жданов, К. Ворошилов. За час війни та в перші повоєнні роки до нього ввійшло молоде покоління партійних працівників: М. Хрущов, М. Вознесенський, Г. Маленков, О. Кузнецов, М. Суслов, В. Андріанов. Стосунки між деякими з них склалися не найкраще. Протистояння у верхніх ешелонах влади посилювалося хворобливою підозрливістю вождя.

У 1949 р. виникла так звана «ленінградська справа». Секретар ЦК КПРС **О. Кузнецов**, голова Держплану **М. Вознесенський**, голова Ради Міністрів РРФСР **М. Родіонов**, перший секретар Ленінградського обкому та міськкому партії **П. Попков** та деякі інші керівні діячі — вихідці з Ленінграда — були звинувачені в антипартійній та антидержавній діяльності, а саме:

- ▶ підробці декількох виборчих бюлетенів;
- ▶ незаконному проведенні республіканського оптового ярмарку;
- ▶ намірі створити комуністичну партію РРФСР;
- ▶ причетності до зникнення секретних документів;
- ▶ заниженні планових показників.

Загалом під репресії потрапило близько 200 осіб. Головних обвинувачених було розстріляно, а решту засуджено до різних термінів ув'язнення. Згодом, **30 квітня 1954 р.**, Верховний суд СРСР реабілітував усіх, хто проходив за «ленінградською справою».



### ФАКТ

Як зазначав пізніше генеральний прокурор СРСР Р. Руденко у довідці для першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, «з точки зору юридичних норм не було жодних доказів не тільки для засудження, але навіть для суду над цими людьми. Все звинувачення було побудоване на їх власних зізнаннях, вирваних у них шляхом застосування психологічних і фізичних тортур».

- Прокоментуйте наведений текст. Свою думку обґрунтуйте.

У ті ж роки проходили ідеологічні кампанії боротьби з «безрідним космополітизмом» (тобто з людьми, які «надмірно» цікавилися західними музикою, літературою





■ *Т. Лисенко.*

З ім'ям цього агронома і біолога пов'язані гоніння і переслідування в СРСР школи генетики.

та живописом), з «безідейними та ідеологічно шкідливими» творами літератури, «формалізмом» у музиці, вченими-генетиками, «лікарями-терористами». Потрапили під заборону такі перспективні напрямки в науці, як квантова фізика, теорія ймовірності, статистичний аналіз у соціології тощо.

Проте несправедливо було б віднести все це тільки на рахунок особи Сталіна. Адже зрозуміло, що ні він, ні його оточення просто фізично були нездатні відстежувати будь-які більш-менш значні події в науці, мистецтві або культурі і поклалися на інформацію, яка походила від колег за фахом майбутніх жертв нищівної критики чи репресій.

Аналогічно, працівники спецслужб, яким доручалася перевірка тих або інших «сигналів громадськості» про чиясь шкідливість чи ворожу діяльність, зверталися по експертизу до відповідних спеціалістів. А отже, йшлося про конкурентну боротьбу, здійснювану за допомогою і руками влади.

Система доносів один на одного особливо була поширена в середовищі науковців і літераторів, що призвело до знищення цілих літературних напрямів і наукових шкіл. Єдиний виняток становить музика: голова Союзу композиторів **Т. Хренніков** не дозволив репресувати жодного з членів Спілки.

У 1940-х рр. було здійснено масштабні депортації народів: німців Поволжя, кримських татар, чеченців, інгушів, калмиків, карачаївців та балкарців.

**5 березня 1953 р.** Сталін помер. Розпочався новий виток боротьби за лідерство в країні серед його найближчого оточення. У цьому протиборстві переміг М. Хрущов.

**3 Хрущовська «відлига».** Термін «відлига» означає потепління в політичному житті країни, свіжий вітер перемін після лютих морозів сталінської доби. Він почав уживатися в політичному лексиконі з легкої руки відомого письменника Іллі Еренбурга, який цим словом назвав свою повість, опубліковану в 1955 р. Згодом «відлигою» почали називати епоху, пов'язану з перебуванням при владі М. Хрущова.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Микита Хрущов** – перший секретар ЦК КПРС у 1953–1964 рр., голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964). Герой Радянського Союзу, тричі Герой Соціалістичної Праці. З його діяльністю пов'язується десталінізація. У жовтні 1964 р. внаслідок внутрішнього перевороту в Політбюро позбавлений усіх посад і усунутий від державного і партійного керівництва.

Після смерті Й. Сталіна в СРСР відбулися значні зміни в суспільно-політичному житті, які називають **процесом десталінізації**.

У широкому розумінні слова десталінізація – це відхід від проявів «класичного» сталінізму в усіх сферах життя – політичній, економічній, культурній, духовній.

Були реабілітовані партійні і державні діячі, воєначальники, письменники, зокрема українські: Е. Блакитний, В. Чумак, М. Куліш та ін. Це було явищем однозначно позитивним. Інша річ, що механізм хрущовської реабілітації діяв реально за тим самим принципом, що й механізм репресій: військову колегію Верховного суду СРСР було директивно зобов'язано повністю реабілітувати низку осіб без докладного аналізу підстав для їх засудження. Відтак, до категорії



■ *М. Хрущов.*

незаслужено репресованих потрапили і люди, покарані за корисливі, посадові та інші злочини.

Лібералізація торкнулася й інших аспектів життя СРСР. Так, зокрема у Москві в **1957 р.** відбувся VI Всесвітній фестиваль молоді і студентів, розпочали свою роботу міжнародні московські кінофестивалі, було відновлено іноземний туризм, країна стала більш відкритою світові.

Поновилося видання журналів «Иностранная литература», «Всесвіт», завдяки яким читачі дістали можливість ширше знайомитися із світовим літературним процесом. У Москві відкрито театр «Современник», вийшли у світ перші номери журналів «Юность», «Наш современник». Зростає авторитет журналу «Новий мир», очолюваного видатним поетом **О. Твардовським**. Засновано Ленінські премії за найбільш визначні праці у сфері науки, техніки, літератури й мистецтва. На екрани країни вийшли кінофільми «Весна на Зарічній вулиці», «Висота», «Летять журавлі», які здобули визнання глядачів.

Вражаючими були досягнення СРСР у науці й техніці. **4 жовтня 1957 р.** було запущено перший штучний супутник Землі, **5 грудня** спущено на воду перший у світі атомний криголам «Ленін», створено найпотужніший у світі синхрофазотрон. **12 квітня 1961 р.** космонавт **Юрій Гагарін** на космічному кораблі «Восток-1» уперше у світі облетів земну кулю. Головним конструктором космічних кораблів був уродженець Житомирщини – **С. Корольов**.

Значимими виявились зрушення в соціальній сфері. Внаслідок пенсійної реформи **1956 р.** доходи пенсіонерів (при одночасному зниженні пенсійного віку для жінок до 55, а для чоловіків – до 60 років) збільшилися у два, а інвалідів – у 1,5 раза, робочий день скорочувався до 7 годин. Збільшувалася і тривалість щорічних відпусток, а також відпусток для жінок по догляду за дитиною.

У роки «відлиги» в міжнародних відносинах проявились складні, суперечливі тенденції. З одного боку, існував і поглиблювався розкол світу на два ворожі табори, тривала «холодна війна»: посилювалося протистояння НАТО і Варшавського договору; з іншого – почали виявлятися перші ознаки відмови від непримиренної ворожнечі між Заходом і Сходом.

У **1955 р.** СРСР установив дипломатичні відносини з ФРН, підписав державний договір з Австрією. Здійснювалися заходи щодо поліпшення відносин із Норвегією, Швецією, Данією.

У **1958 р.** було укладено угоду зі США про співпрацю в царині культури, економіки, проведено обмін делегаціями вчених та діячів культури. У 1959 р. відбувся візит М. Хрущова до США, який загалом мав позитивні результати. Внаслідок візиту радянської делегації до Югославії (кінець травня – початок липня 1955 р.) підписано радянсько-югославську декларацію, що започаткувала нормалізацію міждержавних відносин.

**4 Наростання системних кризових явищ.** У жовтні 1964 р. М. Хрущова було усунуто від влади. Період перебування при владі його наступника – **Л. Брежнєва** – історики оцінюють по-різному, але погоджуються в одному: це був найстабільніший і найспокійніший період в історії Радянського Союзу. Брежнєв і його оточення менше, ніж Хрущов, виявляли схильність до реформаторства, що дозволяло уникати зайвих потрясінь. Ставку було зроблено на повільне, кількопроцентне збільшення економічних



■ *Перший космонавт світу Ю. Гагарін.*



■ *Л. Брежнєв.*

показників, що дозволяло поступово підвищувати рівень життя людей. СРСР став єдиною у світі самодостатньою країною, повністю забезпеченою власними ресурсами.

Проте, з іншого боку, зовнішня стабільність приховувала в собі й небезпеку:

- ▶ по-перше, консервативна система стримувала ініціативу і рух уперед;
- ▶ по-друге, завдяки відміні запровадженого при М. Хрущові принципу обов'язкової ротації (оновлення) на кожних виборах третини складу членів партійних комітетів усіх рівнів, у країні утворився кадровий застій, коли одні й ті самі люди впродовж багатьох років незмінно перебували на своїх посадах. Наслідком такого становища стали корупція, відхід від політичної діяльності найбільш здібних і перспективних діячів, а також засилля кар'єристів;
- ▶ по-третє, негативною ознакою політичного життя 1970-х рр. було формування культу особи Л. Брежнєва, що швидко набув досить гротескного характеру.

Нестримна пристрасть до вихвалень і нагород (Брежнєв мав 220 радянських і закордонних орденів і медалей) увінчалася 4 зірками Героя Радянського Союзу, званнями Героя Соціалістичної Праці та маршала СРСР, нагородженням орденом «Перемоги». Піднесенню його авторитету не сприяла й трилогія мемуарів «Мала земля», «Відродження», «Цілина», написана кількома літераторами від імені генерального секретаря. Із членами родини Брежнєва було пов'язано декілька кримінальних справ. Авторитет лідера партії у країні катастрофічно падав.

Саме в період правління Брежнєва в СРСР почав гостро відчуватися своєрідний інтелектуальний застій. Влада вперто не звертала уваги на те, що і світ, і суспільство змінювались – і в плані інтересів, і в плані потреб, і в плані технологічних досягнень, зокрема й під впливом «холодної війни». Існуючі можливості вже не відповідали потребам і запитам міського населення, особливо молоді. На всі ці виклики часу необхідно було негайно реагувати, але консервативне і практично не оновлюване керівництво за змінами встигнути вже не могло.

У зовнішній політиці брежнєвське керівництво прагнуло:

- ▶ поліпшити зовнішньополітичне становище СРСР;
- ▶ покращити відносини з провідними капіталістичними державами світу;
- ▶ досягти розрядки міжнародної напруженості.

Керівництво СРСР негативно поставилося до «Празької весни» – політичних реформ влади Чехословаччини. У серпні 1968 р. збройні сили СРСР, НДР, Польщі, Угорщини та Болгарії увійшли до цієї країни для «захисту завоювань соціалізму».

**5 Прихід до влади М. Горбачова.** Після смерті Л. Брежнєва СРСР ненадовго очолив **Ю. Андропов**. Заходи, вжиті ним для зміцнення економіки країни, були пов'язані з посиленням дисципліни, розвитком агропромислових комплексів, розширенням прав керівників підприємств, новими заохочувальними кроками для здійснення Продовольчої програми, прийнятої ще за часів Л. Брежнєва. Також у цей період розпочалася боротьба із проявами корупції, яка охопила верхні щаблі у владі. Відбулися процеси проти хабарників з кількох міністерств, зокрема міністерства зовнішньої торгівлі, заміна міністра внутрішніх справ СРСР. Водночас розпочалися «рейди» по підприємствах, магазинах та перукарнях з метою виявлення прогульників і зміцнення загального рівня трудової дисципліни.

Ці заходи принесли успіхи. У 1983 р. ВВП збільшився на 3,1 %, на 4 % зросло промислове виробництво, сільське господарство «піднялося» на 6 %.



Проте **9 лютого 1984 р.** Андропов пішов з життя, і його місце посів **Костянтин Черненко**, людина дуже хвора, до того ж на три роки старша від попередника. Коли через рік і він помер, вибір припав на наймолодшого члена політбюро – Михайла Горбачова.



## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Михайло Горбачов** народився в березні 1931 р. на Ставропіллі. Закінчивши юрфак МДУ, працював на партійно-комсомольській роботі. Наприкінці 1978 р. обраний секретарем ЦК КПРС. З березня 1985 р. – генеральний секретар, з жовтня 1988 р. – одночасно голова президії Верховної Ради, з березня 1990 р. – (перший і останній) президент СРСР. З 1992 р. – на пенсії.

Політичну кар'єру М. Горбачова не можна назвати цілком типовою. У **1979 р.** – першому ж році його перебування на посаді секретаря ЦК КПРС з питань сільськогосподарства – довелося імпортувати 31 млн тонн зерна (більше, ніж будь-коли в радянській історії). Йі надалі ця кількість лише зростала (у 1980 р. – 35, а в 1981 р. – 46 млн тонн). Та, незважаючи на це, Горбачова обирають спершу кандидатом, а потім і членом політбюро, що робить його одним із кандидатів на посаду генерального секретаря ЦК КПРС.

Прихід до влади в Кремлі пересічного партапаратника, який не вирізнявся досягненнями та здібностями, засвідчив кризу системи добору кадрів для формування вищих владних органів у СРСР, що відіграло вирішальну роль у скорому розпаді країни.

Із **березня 1985 р.** в історії СРСР розпочався період, що його прийнято називати «**перебудовою**». За задумом реформаторського крила радянського керівництва, а його репрезентували насамперед М. Горбачов, директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин **О. Яковлев** та перший секретар ЦК компартії Грузії **Е. Шеварднадзе** (який невдовзі очолив міністерство іноземних справ СРСР), вона повинна була стосуватися всіх сфер життя суспільства: економічної, політичної, ідеологічної, культурної та духовної. Негайно засоби масової інформації зарясніли публікаціями про вкрай скрутне становище у країні. Проте ці дані настільки не відповідали дійсності, що викликали подив навіть у аналітиків американських спецслужб. Так, у своєму звіті в цей період ЦРУ звертало увагу керівників США, що твердження про відсутність приросту радянської економіки в 1980–1985-х рр. мають винятково «політичне забарвлення» і викликані прагненням «виділити переваги Горбачова в порівнянні з його попередниками».

На квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС було проголошено курс на прискорення соціально-економічного розвитку СРСР (**реформа А. Аганбегяна**).



■ М. Горбачов.

## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



*Горбачов за своєю природою був одинаком. У нього не було ні офіційної ради міністрів, ні «кухонного кабінету» у справжньому сенсі... Горбачов часто збирав разом людей, які просто не могли працювати разом, й... ніколи не використовував їх як справжні дорадчі органи... думку яких сприймають серйозно. Більше того, він найчастіше говорив своїм радникам, а не слухав їх...*

*Оточуючі бачили, що в нього немає особистих друзів... Він привів у дію політичні сили, не уявляючи при цьому, яким має бути кінцевий підсумок... Я не міг зрозуміти його стратегії у вирішенні економічних і національних проблем... Збільшувалися докази*

того, що його розуміння цих проблем було помилковим. (Із спогадів американського посла у Москві Дж. Метлока).



Прокоментуйте наведений текст. Поясніть, як він характеризує М. Горбачова.

Однак «прискорити» й «перебудувати» суспільство виявилось легше пообіцяти, ніж зробити. Через поспішні, непродумані реорганізації починаючи з 1986 р. центральний апарат управління господарством став практично недеєздатним. Уже до січня 1987 р. реформаторські починання спровокували загальне погіршення ситуації в країні й почали переростати в системну кризу.

Виправити становище покликана була **реформа М. Рижкова – Л. Абалкіна** (1987–1989 рр.), яка передбачала надання підприємствам самостійності, переведення їх на самокупність і самофінансування. Заробітна плата стала також пов'язуватись із результатами господарчої діяльності. Проте спроби перетворень не були підкріплені продуманою грошовою, кредитною, фінансовою політикою, що призвело до сплеску інфляції 1988 р.

Проведення авантюрної та безграмотної антиалкогольної кампанії:

- ▶ знищило 265 тис. га виноградників;
- ▶ вивело з товарообігу 89 млрд крб.;
- ▶ створило потужний сектор організованої злочинності.

За даними Держкомстату СРСР, у 1987 р. на самогоноваріння було витрачено 1,4 млн тонн цукру, що практично компенсувало скорочення продажу горілки і горілчаних виробів. Із магазинів почали зникати товари першої потреби, що спричинило запровадження давно забутої карткової системи.

Протягом 1990–1991 рр. була здійснена ще одна спроба переходу до регульованої ринкової економіки. Сутністю її було запровадження під контролем держави ринкових механізмів. Гострі дискусії велися про темпи й методи переходу до ринкових відносин.

Програма уряду передбачала поступовий планомірний перехід, а висунута альтернативна програма **С. Шаталіна – Г. Явлінського «500 днів»** робила наголос на динамічних темпах переходу до ринку і зламі командно-адміністративної системи, можливості відродження приватної власності. Після обговорень було прийнято компромісний варіант проекту переходу до ринку, що також виявився нежиттєздатним. Проіснувавши декілька місяців, програма зазнала краху.

Термін **«гласність»** виник у Радянському Союзі в роки «перебудови». «Гласність» передбачала:

- ▶ відміну цензури засобів масової інформації;
- ▶ дозвіл на публікацію раніше заборонених літературних творів;
- ▶ припинення «глушіння» західних радіостанцій «Свобода», «Німецька хвиля», «Голос Америки», «Бі-бі-сі», які вели пропагандистські трансляції мовами народів СРСР.

Проте довгоочікуваною можливістю відкрито висловлювати свої думки публіцисти користувалися по-різному. Протягом короткого часу під сумнів були поставлені всі, зокрема й позитивні, досягнення радянського ладу. Такі публікації дезорієнтували населення і сприяли створенню соціального напруження.

**6** **Посилення національних рухів і загострення політичної боротьби в СРСР.** Послаблення і прорахунки центральної влади сприяли активізації національних рухів. Уже у **грудні 1986 р.** в столиці Казахстану Алма-Аті спалахнули перші за багато років в СРСР більш-менш значні заворушення на національному ґрунті.

Причиною стало рішення М. Горбачова звільнити з посади першого секретаря компартії Казахстану Д. Кунаєва і призначити на його місце свого ставленика Г. Колбіна. Як стверджував пізніше наступник Колбіна Н. Назарбаєв, процедура обрання Колбіна, яка тривала менше 20 хвилин, «обурила цілковитою зневагою до думки навіть партійного активу». Так само у Вірменії, Азербайджані та деяких інших республіках СРСР місцеві партійні керівники не збиралися без бою здавати владу.

### ДОКУМЕНТ

У ряді випадків носіями таких (націоналістичних – Авт.) тенденцій можуть стати національні партійні кадри... Вони будуть прагнути до національного відокремлення ще й тому, щоб, уникнувши загального хаосу, що насувається, зберегти своє привілейоване становище. (З праці радянського дисидента А. Амальріка «Чи проіснує СРСР до 1984 р.?» , 1969 р.).



Прокоментуйте наведений текст. Свою точку зору обґрунтуйте.

Проте дводенні заворушення не були сприйняті у Москві серйозно, там, як і раніше, вважали національне питання «успішно вирішеним». Відтак поступово на карті СРСР з'явилися місця і зони кривавих зіткнень, зокрема в Нагорному Карабаху, Сумгаїті, Фергані. Протягом 1988–1989 рр. у них загинуло 292 особи, 5200 було поранено. Близько 360 тис. радянських громадян довелося тікати з місць проживання.

Союзні республіки почали домагатися більших прав. Так, протягом весни-літа 1990 р. Литва, Латвія, Естонія, РРФСР, Україна прийняли декларації про державний суверенітет. М. Горбачов іронічно назвав це «парадом суверенітетів».

**7 Серпневий заколот 1991 р.** Вранці 19 серпня 1991 р. було оприлюднено інформацію, що Горбачов за станом здоров'я не може більше виконувати повноваження президента СРСР, у зв'язку з чим влада переходить до рук віце-президента **Г. Янаєва**. Водночас було оголошено про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), до складу якого, крім Янаєва, увійшли ще 7 осіб з найближчого оточення М. Горбачова: прем'єр-міністр Павлов, міністри оборони і внутрішніх справ Язов і Пуго, голова Комітету держбезпеки Крючков, заступник голови Ради оборони Бакланов, голова Селянської спілки СРСР Стародубцев та президент Асоціації державних об'єднань Тизяков.

Усупереч усталеній практиці здійснення державних переворотів, «заколот» розпочався не в суботу або неділю, а в понеділок; не дотримано було й основних умов, необхідних для його успіху, а саме: заколотники не заарештували потенційних противників, не закрили державних кордонів, не обмежили пересування громадян, не відключили телефонного зв'язку і, навіть у Москві, не спромоглися взяти під контроль приміщення російських республіканських органів влади, зокрема парламенту Росії – «Білого дому». Введені до столиці СРСР військові частини так і не отримали конкретних наказів.

Завдяки цьому президент Росії **Б. Єльцин** і його однодумці змогли безперешкодно потрапити до «Білого дому», який було оточено кількадесятитисячним натовпом прихильників, і звідти закликати росіян до опору. Розігнати цей натовп не становило жодних труднощів, але заколотники продовжували пасивно спосте-



■ Члени ДКНС.



рігати за розвитком подій. 21 серпня, без особливих на те причин (навіть у Москві на заклики Єльцина до страйку відгукнулася лише біржа), заколотників загрози не становили і збройного наступу на них не вели. У ході «путчу» загинуло троє молодих людей – учасників нападу на БМП (слідство визнало дії екіпажу БМП правомірними).



■ Президент України Л. Кравчук, голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич і президент Росії Б. Єльцин у Біловезькій Пущі.

Дізнайтеся з додаткових джерел, як склалася подальша політична доля Л. Кравчука.

## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Борис Єльцин** – радянський і російський партійний діяч. У 1976–1985 рр. – перший секретар Свердловського обкому КПРС. З 1985 р. – секретар ЦК КПРС і перший секретар Московського міськкому партії. Став популярним завдяки конфлікту з М. Горбачовим. У 1989 р. обраний народним депутатом СРСР, у 1990 р. – РРФСР. У 1991–1999 рр. – президент Росії. Відіграв одну з вирішальних ролей у розпаді СРСР.

М. Горбачов, за його твердженням, весь цей час перебував під домашнім арештом на дачі у Форосі (Крим), у цілковитій ізоляції з причини відключення телефонного і супутникового зв'язку.

## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



*Ознайомившись із версією М. С. Горбачова, зробленою письмово в газетах, я стверджую, що в такий спосіб ізолювати президента СРСР від зв'язку неможливо. Я є одним з виробників різноманітних засобів зв'язку, і ізоляція живого і незв'язаного президента можлива лише за умови демонтування основного обладнання, вилучення його і вивозу, чого не було зроблено, виходячи з повідомлення. Це багато тонн. Тобто мав місце випадок добровільного невиходу на зв'язок... Президентові достатньо мати авторучку і аркуш паперу, щоб забезпечити собі зв'язок із країною. (Із заяви В. Заніна, генерального директора НВО «Сигнал», яке виготовляло президентську систему зв'язку, 24 серпня 1991 р.).*



Прокоментуйте наведений текст. Висловіть свою точку зору, яку обґрунтуйте.

Змовників, за винятком Б. Пуго (за офіційною версією, він застрелився), було зарештовано, але згодом усі вони потрапили під амністію. Командувач сухопутних військ СРСР В. Варенников відмовився від амністії і був судом виправданий.

Після краху «перевороту» події набрали кардинально нового характеру. Було припинено діяльність КПРС і оголошено про початок реформи КДБ з метою його остаточної ліквідації та заміни службою розвідки і контррозвідки, ухвалено рішення про радикальну військову реформу.

**8 Розпад СРСР.** Ще на початку «путчу» Б. Єльцин підписав укази про перехід «усіх органів виконавчої влади Союзу РСР, зокрема КДБ СРСР, МВС СРСР, міністерство оборони СРСР» у підпорядкування президенту Росії. 20 серпня він оголосив себе головнокомандувачем Збройних сил СРСР на території Росії. Наступними указами російська влада, що вийшла далеко за межі своїх повноважень, переводила під свій контроль підприємства союзного значення, телебачення і радіо. Отже, союзний «центр» практично перестав існувати. З 23 серпня по 1 вересня 1991 р. проголосили свою незалежність Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан та Киргизстан. «Новоогарьовський процес» було зірвано.

**1 грудня 1991 р.** в Україні відбувся референдум, на якому громадяни майже одностайно (91 % голосуючих) висловилися за незалежність республіки. Обраний президентом Л. Кравчук витлумачив результати референдуму як мандат на неприєднання України до нового союзного договору.

**8 грудня 1991 р.** в білоруській урядовій резиденції «Вискулі», що в Біловезькій Пущі (біля Бреста), таємно зібралися керівники трьох республік – Білорусі, Росії та України: С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук. Наслідком зустрічі стала заява про те, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припинив своє існування». Потім Б. Єльцин зателефонував президенту Дж. Бушу, а С. Шушкевич – Горбачову. Так політичні реформи Горбачова завершилися розпадом СРСР.

У ході зустрічі трьох лідерів тепер уже незалежних країн народилася Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Керівники держав Середньої Азії та Казахстану в основному схвалили цю ініціативу. На зустрічі 21 грудня в м. Алмати відбулося підписання спільної Декларації. Виняток становили республіки Прибалтики і Грузія, яка приєдналася до СНД трохи пізніше.

Після цього М. Горбачову, першому і останньому президенту СРСР, нічого не залишалось, як подати у відставку. Це сталося **25 грудня 1991 р.**

Того ж вечора, о 19-й годині, у Москві над Кремлем було спущено червоний прапор із Державним гербом СРСР, а на його місце піднісся російський. Цей акт зміни державних символів поставив останню, драматичну крапку в долі величезної країни, що називалася Радянським Союзом.

### **9 Політичні, економічні, соціальні та національні трансформації у країнах колишнього СРСР.**

П'ятнадцять національних республік, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, відрізнялися за ступенем розвитку політичних інституцій, національним складом та економічними ресурсами. Адже досі вони були часткою величезної країни та господарського комплексу, де всі залежали один від одного. Тепер єдиного комплексу не існувало, а чимала частина колишніх громадян СРСР перетворилася на національні меншини у складі новоутворених національних держав. Крім того, переважна кількість працездатного населення виявилася непідготовленою до інфляції та стрімко впроваджуваних ринкових умов, які, здебільшого, здійснювалися методом «шокової терапії».

Спільним наслідком реформ цього періоду стали:

- ▶ величезне зростання роздрібних цін;
- ▶ катастрофічне падіння рівня життя населення;



■ *Вуличний ринок 1990-х рр.*

- ▶ знецінення багаторічних грошових заощаджень;
- ▶ криза неплатежів.

Виникли проблеми зі своєчасними виплатами пенсій, стипендій, платні військово-службовцям, учителям, лікарям та іншим працівникам бюджетної сфери. «Шокова терапія» викликала розлад цілих галузей економіки. Продукція багатьох підприємств виявилася неконкурентоспроможною, закривалися заводи й фабрики, збільшувалося таке небачене раніше явище, як безробіття.



### ФАКТ

Катастрофічна статистика відома всім... Кажуть, могло бути гірше, головне ж – що іншого не дано... Можна погодитися... щодо перешкод, можна визнати, що катастрофа могла бути ще страшнішою. Важко погодитися, що існує лише один рецепт порятунку. Перевіркою кожного рецепта і кожних ліків є їх ефективність: навіть найсолодші ліки у винятково вишуканій упаковці нічого не варті, якщо вони не лікують. (Із праці історика М. Геллера).

- Чи погоджуєтесь ви з твердженням дослідника? Свою точку зору обґрунтуйте.



■ *Золотий пам'ятник на честь президента Туркменістану С. Ніязова.*

Суперечливий характер реформ 1990-х рр., їх непередбачувані наслідки призвели до політичної нестабільності у державах, посилення впливу кримінальних структур і появи олігархів. Проте, загалом, уже до 2000-го року практично скрізь становище стало стабілізуватися, хоча до кращих міжнародних стандартів більшості цих держав ще далеко.

Західні країни висунули вимогу, щоб Україна, Білорусь і Казахстан, на територіях яких була розміщена ядерна зброя, відмовилися від неї та оголосили про свій у подальшому без'ядерний статус. Отже, лише Росія, як правонаступниця СРСР, залишилася ядерною державою. Вона ж посіла місце СРСР у Раді Безпеки ООН та інших міжнародних організаціях.

Кожна з новоутворених країн самостійно почала вибудовувати міжнародні пріоритети. Політичне керівництво держав Балтії – Литви, Латвії та Естонії – із самого початку прагнуло якнайшвидше і з найменшими втратами увійти в європейський ринок як засіб для вирішення своїх труднощів. Практично одночасно (у 2004 р.) їх було прийнято до ЄС і складу військового блоку НАТО. До інтегрування з Євросоюзом прагнуть також Грузія й Україна. Натомість мусульманські країни Середньої Азії та Кавказу зробили ставку на мусульманський світ, зокрема відродивши в себе культ «вождів», тоді як Білорусь та Казахстан орієнтуються на Росію, яка, своєю чергою, утворила стратегічний альянс з «трикутника» Росія–Китай–Індія та «п'ятикутника» Бразилія–Росія–Індія–Китай–ПАР, де проживає близько половини населення планети. На думку деяких дослідників, вже в найближчій перспективі сукупна економічна потужність цих держав перевищить сукупну економічну потужність семи західних найбагатших країн світу.

Росія також прагнула повернути під свій економічний та політичний контроль держави Центрально-Східної Європи. Російський бізнес, активно задіяний у галузі телекомунікаційних мереж, скуповує об'єкти нерухомості за кордоном, чимало дер-



жав залежать від поставок російських енергоносіїв та прибутків від їх транзитів.

Особливий шлях вибрав Туркменістан, що проголосив себе нейтральною державою.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Просто взяти й проголосити про прийняття на себе статусу нейтральної держави – не означало отримати міжнародні гарантії безпеки. Ось чому було створено безпрецедентний механізм узгодження своїх нейтральних намірів з усією світовою спільнотою. Внаслідок цього вперше у міжнародній практиці країна отримала міжнародний статус нейтралітету через консенсусну згоду всіх держав – членів ООН. (Президент Туркменістану Г. Бердимухаммедов).*



### АНАЛІЗУЄМО

*Прокоментуйте наведений текст. Що, на вашу думку, надійніше забезпечує безпеку країни – участь у військових блоках чи нейтральний статус? Свою точку зору аргументуйте.*



**11 березня 1985 р.** – обрання М. Горбачова генеральним секретарем ЦК КПРС

**19 серпня 1991 р.** – спроба державного перевороту

**1 грудня 1991 р.** – референдум в Україні

**25 грудня 1991 р.** – припинення існування СРСР

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте події у хронологічній послідовності: перший політ людини у космос, встановлення дипломатичних відносин СРСР з ФРН, початок «перебудови», смерть Й. Сталіна, серпневий заколот.

**Просторову.** Покажіть на карті країни, які постали внаслідок розпаду СРСР.

**Логічну.** 1. Чому сталінське керівництво активно боролось з «безрідним космополітизмом» і які наслідки мала ця боротьба? 2. Порівняйте періоди хрущовської «відлиги» та брежневського «застою». Що у них було спільного, а що – відмінного? 3. СРСР багато років вважався країною, де було цілковито розв'язане національне питання. Чим ви пояснюєте виникнення «гарячих точок» за національною ознакою?

**Аксіологічну.** Висловіть власну думку про роль особистості керівника держави для життя пересічних громадян. Наведіть приклади з історії СРСР.

**Гендерну.** У Радянському Союзі чоловіки та жінки формально мали однакові права. Заборонялося лише використання жіночої праці на фізично важких роботах. Зараз ці обмеження законодавчо усунуто. Оцініть позитивні та негативні наслідки такого підходу. Свою думку аргументуйте.



# ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

## §20 Японія

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте становище Японії після завершення Другої світової війни. Коли і де було підписано акт про капітуляцію?

**1** *Післявоєнне реформування країни.* Після закінчення воєнних дій на Далекому Сході й підписання акта про капітуляцію Японію окупували американські війська. Верховна влада в країні перейшла до рук американської окупаційної армії, яку очолював генерал

Дж. Макартур.

Американська адміністрація зробила дуже багато для ліквідації японського мілітаризму, для впровадження конституції (почала діяти з **3 травня 1947 р.**), проведення низки прогресивних реформ, які усунули середньовічні пережитки і спрямували країну на шлях буржуазно-демократичного розвитку. Владі імператора було надано номінального характеру; 1946–1949 рр. ліквідовано поміщицьке землеволодіння. Держава викупила в багатіїв і продала селянам 80 % усіх сільськогосподарських угідь. Отже, збільшився внутрішній ринок Японії, структурної перебудови зазнала вся економічна система країни. Було успішно здійснено реформу податкової системи.

Для підписання угоди про мир з Японією **20 липня 1951 р.** у м. Сан-Франциско (США) було скликано мирну конференцію за участі делегацій 52 країн. Однак на конференції були відсутні делегації азійських країн, з якими воювала Японія. Делегації СРСР, а також Польщі та Чехословаччини відмовилися поставити свої підписи під угодою, що була підписана **7 вересня 1951 р.**

Учасники угоди оголосили про припинення стану війни з Японією, визнали повний суверенітет японського народу над Японією та її територіальними водами. Японія визнала незалежність Кореї, відмовилася від усіх прав і претензій на Тайвань та інші острови у Тихому океані. Один із пунктів угоди проголошував відмову Японії «від усіх прав, правозasad і претензій на Курильські острови і на ту частину острова

Сахалін і прилеглих до нього островів, суверенітет над якими Японія набула за Портсмутською мирною угодою від 5 вересня 1905 року». В угоді було обумовлено можливість розміщення або залишення іноземних збройних сил на японській території за дво- чи багатосторонньою угодою.

Того ж дня було підписано Угоду про безпеку між Японією та США, що закріпила перебування американських військ на території Японії.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Хірохіто** (з яп. *добročинність, достаток*) – імператор Японії. Перебував при владі найдовше з усіх імператорів (1926–1988 рр.). Саме в період його правління відбулася докорінна трансформація японського суспільства. Уникнувши засудження як військовий злочинець після Другої світової війни, Хірохіто протягом усього життя виконував фактично обов'язки голови держави. Він також відігравав значну роль у відновленні міжнародного іміджу Японії, активно зустрічаючись із лідерами інших країн. Хірохіто присвячені два історичні фільми – «Сонце» (2005) та «Імператор» (2012).

Таким чином, хоча Японія й відмовилася від Курильських островів і Південного Сахаліну, СРСР не підписав Сан-Франциської мирної угоди. Це дало змогу Японії порушити питання про Південнокурильські острови (Шикотан, Хабомаї, Кунашир, Ітур), які належали їй за Портсмутським договором.

Тільки у **жовтні 1956 р.** в Москві було підписано Спільну декларацію СРСР і Японії, що юридично припиняла стан війни між державами та проголошувала відновлення миру і добросусідських відносин між двома країнами. Мирну угоду так і не було підписано. Проблема островів не розв'язано й досі.



■ *Хірохіто.*

**2 Японське «економічне диво».** Японія вийшла з війни зі зруйнованою промисловістю, зuboжilим сільським господарством і практично не маючи запасів паливно-сировинних ресурсів (за винятком кам'яного вугілля), та вже наприкінці 1960-х рр. спромоглася посісти друге місце в капіталістичному світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х рр. – і за обсягом ВВП. Це явище дістало назву японського «економічного дива», яке, втім, має цілком земне походження.

Велике значення для розвитку Японії мали:

- ▶ *реформи, проведені під керівництвом американських окупаційних властей;*
- ▶ *щедрі доларові «ін'єкції» США, коли вони під час війни в Кореї (1950–1953 рр.), а потім у В'єтнамі (1964–1973 рр.) використовували потужності японських підприємств і допомагали будувати нові;*
- ▶ *повне оновлення обладнання у промисловості та створення принципово нових виробництв;*
- ▶ *тісна співпраця уряду й підприємців.*

У **1960 р.** правлячою ліберально-демократичною партією було висунуто план подвоєння національного прибутку (**план Ідзангі**), розрахований на 10 років. Згідно з цим планом Японія мала посісти провідні місця у світі в ряді галузей промисловості, значно поліпшити якість своїх товарів, налагодити їх випуск у такій кількості, яка дала б змогу одержувати великі прибутки за рахунок експорту. Щоб реалізувати





**TOKYO 1964**

■ *Емблема  
Токійської  
олімпіади.*

128

план, його ініціатори різко скоротили податки і ставки банківського кредиту, тобто розміри процентів, що їх сплачують бізнесмени за отриману позику. Завдяки цьому зросла ділова активність підприємців, які охоче вкладали кошти у виробництво.

Важливо також зазначити, що інтенсифікація праці в сільському господарстві вивільняла робочі руки, необхідні для реалізації плану в промисловості. Крім того, японці успішно використовували закордонні досягнення в найсучасніших галузях індустрії. Закуповуючи патенти та ліцензії на наукові відкриття, оригінальні технології тощо і вміло застосовуючи їх до своїх можливостей, вони отримували величезні прибутки. У 1964 р. Японія приймала у себе Олімпійські ігри.

Поза сумнівом, велике значення мало й те, що в Японії не було потреби витратити великі кошти на оборону. Витрати на «сили самооборони», які лише наприкінці 1960-х рр. зросли до 247 тис. військовослужбовців, не перевищували 1 % бюджету.

Але найголовніше багатство країни – її народ. Упродовж повоєнних років японські трудящі працювали більше часу і значно інтенсивніше, ніж у багатьох інших країнах, за досить скромну винагороду. Й лише наприкінці 1980-х рр. заробітна платня японців досягла рівня розвинених країн (19,5 долара на годину в 1988 р.). Працелюбність і дисциплінованість стали традиційними в японському суспільстві, де мірилом людської гідності є не так багатство, як сумлінне ставлення до праці та навчання.

Досить значною виявилась ефективність державного регулювання економічного розвитку Японії з високим ступенем координації зусиль між державою і приватним бізнесом на стадії вироблення принципових рішень із питань економічного розвитку, що полегшувало їх практичну реалізацію.

Швидкі темпи промислового розвитку змусили японців переглянути зовнішньо-економічний курс. До середини 1960-х рр. японський уряд здійснював політику обмеження доступу іноземних товарів на внутрішній ринок і сприяння національній буржуазії у вивозі товарів (протекціоністська політика). Але така політика викликала зворотні дії інших країн. Тому починаючи з 1964 р. японський уряд удався до лібералізації зовнішньої торгівлі:

- ▶ *дешеві японські товари заповнили світовий ринок;*
- ▶ *у кілька разів збільшилися золоті й валютні резерви країни;*
- ▶ *японські бізнесмени почали вкладати кошти в промисловість інших країн (зокрема у видобування сировини, щоб забезпечити нею японську промисловість);*
- ▶ *у Японії почали виникати спільні з іноземними підприємства. Деякі японські та іноземні фірми зливалися.*

**3** *Внутрішнє становище та зовнішня політика наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.* Культурологи порівнюють японський національний характер із тростиною, яка згинається під поривами вітру, від зливи, бурі, але потім знову випрямляється. Вони вважають, що японський народ, який протягом століть часто переживав стихійні лиха (руйнівні землетруси, повені, цунамі тощо), навчився терпляче долати перешкоди. Усі ці риси національного характеру – мужність, терпіння, гнучкість – яскраво проявилися в останні десятиріччя ХХ і на початку ХХІ ст.

## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Акіхіто** – імператор Японії з 1989 р., старший син імператора Хірохіто. Одружений на особі некоролівського походження, дочці бізнесмена (Мітіко Сьода). Має освіту в галузі політичних наук та економіки. Має троє дітей і є автором 25 наукових праць з питань екології. Почесний член Лондонського товариства біологів. Виступаючи перед народом у червні 2016 р., натякнув, що йому стає все складніше виконувати роль символу нації. 30 квітня 2019 р. Акіхіто проголосив про своє зречення престолу і передав трон своєму старшому синові Нарухіто. Акіхіто – перший імператор Японії, який добровільно відмовився від престолу за останні 200 років.

Умови розвитку японської економіки починаючи з 1970-х рр. корінним чином змінилися. Зміни було започатковано кроками американського уряду із захисту долара («два шоків удари Ніксона»). Японія змушена була піти на різке підвищення курсу єни, перейти до її «плавання». Конкурентоспроможність японських товарів на зовнішніх ринках значно знизилася. У середині 1970-х рр. розпочалася енергетична криза, спричинена підвищенням майже в 5 разів ціни на нафту. «Нафтовий шок» став поштовхом до економічної кризи, яка охопила більшість розвинених держав. Падіння промислового виробництва в Японії в ті роки дорівнювало 19,3 %, тоді як у США – 13,5 %, ФРН – 11,2 %.

Наслідком кризи стало розроблення нової стратегії розвитку японської економіки. Ставку було зроблено на енерго- та матеріалозберігальні технології, а також на широке застосування електронно-управлінських засобів у промисловості та сфері послуг. «Технотроніка», «мехатроніка», «інформатизація» почали визначати практичну діяльність корпорацій. Ці поняття означали першочергове виготовлення і застосування роботів-маніпуляторів, верстатів із числовим програмним управлінням, розвиток інформаційної індустрії.

Електронні фірми Японії, що випускають мікропроцесори, контролюють від 60 до 90 % світового ринку окремих їх видів. Від середини 1980-х рр. Японія потіснила США з позицій провідного виробника найсучасніших інтегральних схем різних видів лазерів, оптичних волокон тощо.

Перебудова структури економіки в 1990-ті рр. проходила також у напрямку зростання ролі інформаційних технологій в усіх сферах життя. Японські діти звичаєні бути на «ти» з технікою.

У другій половині 1980-х – першій половині 1990-х рр. кредитно-фінансова система країни почала «кульгати». Річ у тому, що банки зменшили кредити на виробничі потреби, вкладаючи гроші в невірні активи: цінні папери, земельні ділянки, нерухомість, твори мистецтва. На ці речі виник спекулятивний бум, ціни на них різко зросли. Банки інколи проводили дуже ризиковані операції, давали гроші на авантюрні проекти без усяких застав, як заведено в Японії для «своїх» клієнтів. Склалася економіка «мильної бульки». У другій половині **1990-х рр.** відбувся її крах. У **1997 р.** почалася глибока фінансова криза, за два роки японські банки втратили 1,2 млрд доларів. У **2008 р.** ситуація повторилася. Кризи потягнули за собою фінансовий обвал і в інших країнах Азії.

Отже, на початку ХХІ ст. Японія перебуває в неоднозначному становищі. З одного боку – безпрецедентні успіхи в найпередовіших галузях економіки, з іншого – наявні труднощі у фінансовій, соціальній, аграрній сферах. Жахливого удару економіці країни завдала серія землетрусів, що сталися протягом березня-квітня 2011 р. Адже крім значних людських і матеріальних втрат вони спричинили аварію на атомній





■ *Аварія на АЕС Фукусіма.*

станції **Фукусіма**, співставну за масштабами із Чорнобильською катастрофою.

У політичній сфері ситуація є стабільнішою. 38 років (з 1955 по 1993 р.) Японією керувала ліберально-демократична партія. У наступні роки вона втратила владу через розкол у її лавах. Уперше в країні було створено коаліційні кабінети, куди, крім ліберальних демократів, увійшли й соціалісти, але вже 1996 р. ліберальні демократи знову повернули собі всю повноту влади і твердо утримували її ще 13 років. З 2009 р. більшість місць у парламенті належить соціал-ліберальній демократичній партії. Японія має декілька

територіальних конфліктів (з Росією, Китаєм і Південною Кореєю). Головним стратегічним партнером Японії впродовж усіх повоєнних років залишалися США.

З Україною відносини почали встановлюватися в середині 1990-х рр. У **березні 1995 р.** відбувся перший офіційний візит президента України до Японії, відтоді такі візити тривають.

Під час зустрічей з вищими керівниками Японії, представниками ділових кіл особлива увага приділяється питанням економічного співробітництва. Японці виявляють зацікавленість у співробітництві в таких галузях, як зв'язок, харчова промисловість, фармакологія.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**Травень 1947 р.** – набрання чинності конституцією Японії  
**7 вересня 1951 р.** – підписання Сан-Франциської мирної угоди

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Скільки років минуло між прийняттям першої конституції Японії в XIX ст. і повоєнною конституцією?

**Просторову.** Розкажіть про плюси і мінуси географічного розташування Японії.

**Інформаційну.** Використавши додаткові джерела, складіть розповідь про трагедію на атомній станції Фукусіма за таким планом: 1) причини; 2) що відбулося; 3) яких збитків було завдано; 4) як поведилася влада і пересічні громадяни; 5) які наслідки трагедії.

**Логічну.** 1. Яке значення мали післявоєнні реформи для розвитку Японії? 2. Яку роль в історії Японії відіграв імператор Хірохіто? 3. Як змінилася державна влада в Японії за конституцією 1947 р.? 4. Чому Японії довелося змінити економічну стратегію в 1970–1980-х рр.? 5. Яка держава і чому є головним стратегічним партнером Японії?

**Аксіологічну.** Як ви ставитесь до японського менталітету? Які риси національного характеру допомогли японцям досягти сучасного рівня країни?

**Мовленнєву.** У парах обговоріть твердження: «У 1960-х рр. Японія була майстернею світу, а в 1980-ті перетворилася на конструкторське бюро світу».

## §21 Китай

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що вам відомо про революційні події в Китаї 1925–1927 рр. Які держави підтримували учасників протистояння?

**1 Проголошення КНР.** Після завершення Другої світової війни в Китаї склалася ситуація, коли за владу розпочали боротьбу дві впливові сили – гоміндан і компар-



тія Китаю. Ця боротьба між ними тривала вже протягом 20 років, і лише японська окупація змусила їх тимчасово об'єднатися проти спільного ворога. Після війни боротьба розгорілася з новою силою. За гомінданом і КПК стояли наддержави – США та СРСР, які надавали своїм друзям усіляку допомогу: постачали озброєння, боєприпаси, продовольство, надсилали інструкторів, навчали керівні кадри тощо.

Громадянська війна в Китаї тривала з 1946 по 1949 р. Спершу перевага була на боці гоміндану, але в середині 1947 р. становище військ Чан Кайші різко погіршилося. До середини серпня комуністи оволоділи майже всією Маньчжурією. Незважаючи на допомогу, яка надійшла від США у квітні 1948 р. в розмірі 570 млн доларів, уряд гоміндану продовжував здавати позиції. У першій половині 1949 р. комуністи захопили Пекін, Шанхай, Нанкін, Гуаньчжоу. Війська гоміндану практично були розгромлені.

У **вересні 1949 р.** в Пекіні відбулася перша пленарна сесія Народної політичної консультативної ради Китаю (НПКРК). Перебравши функції Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП), сесія ухвалила Загальну програму, яка відіграла роль тимчасової конституції КНР.

**1 жовтня 1949 р.** на площі Тяньаньмень у Пекіні відбулася урочиста церемонія проголошення **Китайської Народної Республіки**. Однак Чан Кайші 28 лютого 1950 р. поновив за собою титул президента Китайської Республіки. Разом із більшістю членів уряду Чан Кайші вилетів літаком на о. Тайвань, де вже зібралися сотні тисяч його прихильників. На карті світу з'явилася на певний час друга китайська держава – **Китайська Республіка**.

**2** *Культ особи Мао Цзедун. Соціально-економічні експерименти комуністів Китаю.* На сесії було обрано Центральну народну урядову раду, головою якої став Мао Цзедун.

Після смерті Й. Сталіна Мао Цзедун почав претендувати на першу роль у комуністичному русі. Наприкінці 1950-х рр. він відійшов від погодженого з СРСР курсу і розпочав форсовану індустріалізацію з метою наздогнати передові країни світу. Цей експеримент з ініціативи Мао Цзедун було названо **«великим стрибком»** і розпочато 1958 р.

«Великий стрибок» повинен був перетворити Китай протягом дуже короткого часу на одну з найбільш економічно розвинених країн світу. Перед народним господарством було поставлено нездійсненні завдання з різкого збільшення виплавки чавуну і сталі, видобутку вугілля. Якщо в первісному варіанті другого п'ятирічного плану передбачалося виплавити до кінця п'ятиріччя, тобто у 1962 р., 10–12 млн тонн сталі, то в затвердженому 1958 р. плані ця цифра сягнула 100 млн тонн. У країні почалося масове спорудження примітивних доменних печей, що виплавляли крихкий, непридатний для промислового використання чавун. У той час з'явилося гасло: «Три роки наполегливої праці – 10 тисяч років щастя!».



■ Мао Цзедун.



## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Мао Цзедун** – китайський політичний лідер і теоретик маоїзму. Засновник Комуністичної партії Китаю. Учасник Другої світової війни. Очолив визвольну війну проти японської окупації, яка завершилася проголошенням Китайської Народної Республіки (КНР) і встановленням комуністичного режиму в Китаї. Беззміний, до смерті, керівник Компартії та уряду КНР. Натхненник «великого стрибка» та «культурної революції».

Для здійснення «великого стрибка» в сільському господарстві ставилося завдання створити замість колективних господарств (аналогів радянських колгоспів) комуни і зібрати фантастичний урожай у 500 млн тонн, тобто в 3,5 раза більший, ніж зібрали в 1957 р.

## ОСОБЛИВОСТІ «ВЕЛИКОГО СТРИБКА»:

- 740 тис. кооперативів було перетворено на 23,6 тис. «народних комун», які за земельною площею і кількістю робочих рук у 20–30 разів переважали кооперативи;
- у власність комун перейшли всі засоби виробництва з усупільненням навіть домашньої птиці та посуду;
- працю було організовано на основі військової дисципліни;
- здійснювався безплатний розподіл продовольства без урахування кількості та якості праці;
- було ліквідовано ринки в містах і селах, заборонено торгівлю.

Зрівнялівка остаточно знищила стимули до покращання праці, і замість отримання великого урожаю, на що сподівалися китайські керівники, урожайність у країні різко впала. «Великий стрибок» закінчився повним провалом.



## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Я не претендую на право автора ідеї створення народних комун, я лише вніс пропозицію... Я... закликав до масової виплавки 10,7 млн тонн сталі, і якщо ви схвалювали це, теж можете розділити зі мною частину провини... Весь світ проти досвіду народних комун... Може, ми зазнали цілковитої поразки? Ми зазнали лише часткової поразки. (Із виступу Мао Цзедуна на нараді політбюро ЦК КПК 23 липня 1959 р.).*



Спробуйте пояснити, чому китайський лідер заявляв, що поразка «великого стрибка» є лише частковою.





■ «Культурна революція» у дії. Хунвейбіни палять «шкідливі» книжки.

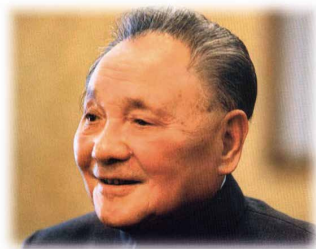
Як ви ставитесь до подібних методів боротьби з інакодумцями? Чому? Аргументуйте.

На ліквідацію тяжких наслідків «великого стрибка» було витрачено кілька років. За цей час Мао Цзедун підготував новий експеримент під назвою «**культурна революція**» (1966–1976 рр.).

Нічого спільного ані з культурою, ані навіть з революцією ця акція, що розбурхала цілий світ, не мала. Під вивіскою «культурної революції» нове покоління прихильників китайського вождя провадило відвертий геноцид колишніх сподвижників Мао, що намагалися виступити з критикою режиму. Першими жертвами репресій стали лідери КПК: голова КНР Лю Шаоці, генеральний секретар ЦК КПК Ден Сяопін та ін. Після багатотисячного мітингу в **серпні 1966 р.** в Пекіні було створено спеціальні каральні загони «культурної революції». У вогнищах, розпалених на міських майданах, як у 1930-ті рр. в Німеччині, палали книги Шекспіра і Драйзера, Пушкіна і Достоевського. Розлючені й засліплені цитатниками Мао, «червоні охоронці» (**хунвейбіни**) і «бунтівники» (**цзяофані**), керовані безпосередньо «великим керманічем» і його найближчими поплічниками, громили партійні комітети і міністерства, захоплювали підприємства і вищі навчальні заклади. Так китайська молодь стала основним провідником «великої пролетарської культурної революції».

Крім молоді, головну роль у проведенні «культурної революції» відіграла армія. Структуру державної влади було зруйновано. У країні утвердилася військово-бюрократична диктатура. Боротьба за вплив і владу між різними угрупованнями діячів «культурної революції» тривала аж до смерті Мао Цзедуна в 1976 р. Загалом «культурна революція» ще більше погіршила економічну ситуацію в країні.

3 **Реформи Ден Сяопіна.** Наприкінці 70-х рр. до влади в Пекіні повернувся Ден Сяопін, репресований під час «культурної революції». У 1973 р. він був повнений на верхівці влади, однак 1976 р. знову зазнав переслідувань. Після смерті Мао Цзедуна його реабілітували, і з 1978 р. він став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним архітектором реформ, хоча й не обіймав найвищих посад у КПК і державі.



■ Д. Сяопін.



#### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Ден Сяопін** – партійний і державний діяч КНР, учасник громадянської війни і народної революції. Активний прихильник перетворення Китаю до кінця ХХ ст. в передову державу з потужним економічним і ракетно-ядерним потенціалом. У 1956–1966 рр. – генеральний секретар ЦК КПК. Голова комісії радників КПК у 1982–1987 рр., голова Центральної воєнної ради в 1983–1990 рр.

Цей маленький на зріст чоловік відіграв дуже важливу роль у житті сучасного Китаю. У **грудні 1978 р.** під його керівництвом було проведено пленум ЦК КПК, який поставив завдання радикальним чином змінити внутрішню і зовнішню політику країни.

Отже, реформи в Китаї почали втілюватися в життя з **1979 р.** Першою з них стала перебудова сільського господарства:

- ▶ кооперативи було розпущено;
- ▶ селяни отримали землю в довгострокову оренду;
- ▶ дозволялося реалізовувати більшу частину врожаю за вільними цінами, і лише певну кількість вони здавали на державне замовлення.

Прибутки селян значно зросли. Держава стимулювала сільськогосподарську реформу, зокрема піднявши закупівельні ціни на 18 видів продукції села. У 1984 р. врожай зерна в Китаї сягнув 407 млн тонн – удвічі більше, ніж 1958 р. Це дозволило не тільки «нагодувати народ», а й перетворити Китай з імпортера продовольства на його експортера.

Майже одночасно розпочалося створення спеціальних економічних зон. На узбережжі було виокремлено 4 такі зони й 14 районів, до яких увійшли найбільші промислові міста країни – Шанхай, Тяньцзінь, Гуанджоу та ін. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасні технології, досвід модернізації сучасного виробництва. Усього з 1979 по 1995 р. іноземні капіталовкладення становили понад 181 млрд доларів, причому від 2/3 до 3/4 (за різними оцінками) з них надійшло від китайської діаспори. Вони стали важливим чинником піднесення китайської економіки.

З 1984 р. розгорнулася реформа системи управління державною промисловістю, мета якої – відмова від централізованого директивного плану й перехід до ринкових відносин. На початку 1995 р. 85 % державних підприємств працювали за підрядними формами роботи. У березні 1998 р. на сесії вищого законодавчого органу Китаю пролунали такі цифри: в недержавному секторі економіки країни зайнято понад 200 млн осіб, що на 80 млн більше, ніж на підприємствах і в установах державного сектору. У березні 1985 р. було вирішено реформувати систему управління у сфері науки і техніки для її якнайскорішої модернізації відповідно до вимог науково-технічної революції.

Реформи у сфері освіти передбачали:

- ▶ передання відповідальності за початкову освіту місцевій владі;
- ▶ сприяння розвитку професійно-технічної освіти;
- ▶ введення 9-річного обов'язкового навчання;
- ▶ збільшення фінансування освіти;
- ▶ розширення самостійності вишів.



■ *Наметове містечко на площі Тяньаньмень.*

Наприкінці 1993 р. керівництво вдалося до нових реформ, найбільш значних після 1978 р. Ці реформи консолідували і зміцнили національну валюту, поліпшили податкову систему, яка почала давати більше прибутку, посилили повноваження центрального банку й водночас передбачили велику кількість заходів, що зміцнювали права корпорацій і громадян, право власності.

Важливою рисою досить успішних економічних реформ у країні було те, що вони здійснювалися не «за будь-яку ціну», а супроводжувалися покращанням життєвого рівня населення. З **1979 р.** середньорічний приріст



прибутків міського населення становив 6,5 %, сільського – 8,2 %, а обсяг осядних вкладів населення збільшився в 103 рази.

Навесні **1989 р.** в Китаї, як і в країнах європейського соціалістичного блоку, було здійснено спробу «оксамитової» революції, формальним приводом для якої стала смерть колишнього генерального секретаря ЦК КПК Ху Яобана. Починаючи з 18 квітня 1989 р. на центральній площі Пекіна Тяньаньмень почали безперервно відбуватися студентські маніфестації, спершу з вимогами скасувати постанову про зняття Ху Яобана з посади. Кількість маніфестантів із кожним днем збільшувалась і невдовзі досягла кількох сотень тисяч осіб. Мітинги під гаслами демократизації за західним зразком пройшли в Шанхаї, Нанкіні та інших містах.

### ДОКУМЕНТ

30 травня влада здійснила спробу мирно витіснити людей з площі, але маси людей просто зупинили колони бронетехніки своїми тілами. Увечері 4 червня... відбулося крупномасштабне застосування збройних сил, з великою кількістю загиблих і поранених. Площу було очищено, наметове містечко ліквідоване, частина демонстрантів заарештована. Генсек ЦК КПК Чжао Цзіян, який... особисто вийшов до мітингуючих, був позбавлений усіх партійних і державних посад і відправлений під домашній арешт... Знаючи, що сталося з СРСР, легко уявити собі, яка доля очікувала Китай, якби влада... капітулювала перед натовпом, у якому зібралося 0,01 % населення країни. (Із праці С. Телегіна, О. Александрова, М. Мурашкіна, С. Кара-Мурзи «Експорт революцій»).

135



### АНАЛІЗУЄМО

*Висловте свою думку з приводу подій, описаних авторами. Чи вважаєте ви, що існували інші методи вирішення конфлікту?*

На початку ХХІ ст. Китай перетворився на провідну державу світу. У 2010 р. він став найбільшим у світі експортером і з 2014 р. першою країною за розвитком економіки. Китай має найбільші запаси золота та іноземної валюти. Серед негативних наслідків бурхливого розвитку є значне забруднення повітря, ерозія землі, скорочення кількості і погіршення якості питної води, особливо на півночі. Інфляція, у цілому, незначна – вона не перевищує 5 %. У Китаї налічується близько 4,5 % безробітних. За межею бідності перебувають майже 3 % населення.

Досвід Китаю особливо корисний для України. Встановлення дружніх відносин з КНР, виведення їх на рівень стратегічного партнерства – одне з істотних досягнень зовнішньої політики незалежної України. Потенціал українсько-китайської співпраці в найрізноманітніших галузях промисловості, сільського господарства, науки і техніки – величезний, і його успішна реалізація залишається одним із найважливіших завдань двосторонніх відносин.

### ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

**1 жовтня 1949 р.** – проголошення КНР

**Грудень 1978 р.** – пленум ЦК КПК, що розпочав реформи

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Визначте, скільки років минуло між проголошенням КНР і пленумом ЦК КПК, який поклав початок реформам.

**Просторову.** Покажіть на карті о. Тайвань, де була розташована друга Китайська Республіка.

**Інформаційну.** Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Мао Цзедуна.

**Логічну.** 1. За яких обставин комуністи прийшли до влади в Китаї? 2. Визначте сутність експерименту «великий стрибок». 3. Які сили брали участь у здійсненні «культурної революції»? 4. Визначте напрямки економічних реформ у Китаї останніх десятиріч. 5. Яких успіхів в економіці досяг Китай протягом останніх десятиріч?

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до подій у травні 1989 р. на площі Тяньаньмень. До яких наслідків могло дійти, якби влада пішла на поступки студентам?

**Мовленнєву.** У класі обговоріть питання щодо перспектив подальшого розвитку Китаю.

## §22 Індія

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте ім'я найбільш відомого індійського борця за національне звільнення першої половини ХХ ст.

**1** *Перемога народів Індії в боротьбі за незалежність.* Ще однією могутньою країною Азії є Індія. Національно-визвольний рух у цій найбільшій англійській колонії значно посилювався після Другої світової війни. Керували ним дві партії – ІНК (Індійський національний конгрес), лідером якої був **Джавахарлал Неру**, і Мусульманська ліга на чолі з **Мухаммедом Алі Джинною**. ІНК виступав за збереження цілісності та єдності країни, а Мусульманська ліга вимагала створення незалежної мусульманської держави Пакистан.

Новий віце-король Індії лорд Л. Маунтбеттен після довгих консультацій з лідерами обох провідних партій зрозумів, що примирення неможливе, і в червні 1947 р. з'явився план поділу Індії лорда Маунтбеттена, за яким країну передбачалося переділити за релігійною ознакою на дві держави – Індію (або Індійський Союз) і Пакистан, які мали увійти до складу Британської співдружності націй на правах домініонів. План ліг в основу закону «Про незалежність Індії», прийнятого парламентом Великої Британії. Вивід британських військ було завершено **15 серпня 1947 р.** На картах світу з'явилися дві нові держави – **Індійський Союз (Індія)** і **Пакистан**.

Кордони між новоутвореними державами не відображали особливостей національного складу, географії та історичних традицій, що призводило до збройних конфліктів між Індією і Пакистаном. Перший з них виник восени 1947 р. у князівстві Кашмір.

Магараджа (князь) Кашміру, за віросповіданням індус, хотів приєднати князівство до Індії, а основна маса населення, мусульмани, – до Пакистану. У жовтні 1947 р. між Індією й Пакистаном спалахнув збройний конфлікт через Кашмір, що його змогли припинити лише за посередництва ООН.

Політика протистояння спричинила переселення мільйонів людей з однієї країни до іншої. За приблизними підрахунками, мігрувало понад 6 млн мусульман і 4,5 млн індусів, близько 700 тис. осіб загинуло в індусько-мусульманських сутичках.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Я виявив, що життя існує серед руйнування й, отже, повинен існувати закон вищий, ніж закон руйнування. Тільки при такому законі суспільство буде побудовано правильно й розумно, і життя буде вартим того, щоб прожити його. І якщо це – закон життя, то ми повинні застосовувати його в щоденному житті. Хоч би де виникала сварка, хоч би як вам протистояв опонент, підкорюй-*

те його любов'ю. Стихийно я прийшов до цього у своєму житті. Це не означає, що всі мої проблеми вирішені. Але я виявив, що цей закон любові діє так, як ніколи не діяв закон руйнування... Не можна сказати, що я не здатний на гнів, наприклад, але майже у всіх випадках мені вдається контролювати свої почуття. (Із праці М. Ганді «Моя віра у ненасильство»).



Прокоментуйте поданий текст. Висловіть своє ставлення до філософії ненасильства.

Проти індусько-мусульманської ворожнечі різко виступив **Махатма Ганді**. Він укотре оголосив голодування на знак протесту. Але позицію Ганді не поділяли екстремісти з обох боків. У **січні 1948 р.** його було смертельно поранено. Смерть М. Ганді дещо згасила пристрасті, змусила лідерів ІНК та Мусульманської ліги піти на поступки.

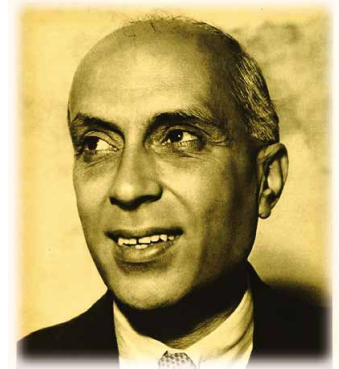
Протягом 1947–1949 рр. відбулося приєднання 555 індійських князівств (із 601) до домініону Індія, інші увійшли до складу Пакистану. Індійський уряд провів реформу князівств, ліквідувавши чимало з них.

**26 листопада 1949 р.** було ухвалено нову конституцію Індії. Після набрання чинності конституції 26 січня 1950 р. країна стала незалежною. За державним устроєм Індія – федеративна республіка. Найвищий орган законодавчої влади – парламент, що складається з двох палат: Народної та Ради штатів.

**2** *Курс Джавахарлала Неру у внутрішній та зовнішній політиці.* Першим прем'єр-міністром незалежної Індії став Джавахарлал Неру. Із вступом Індії на шлях незалежності розпочалася нова епоха в житті її народу, перед яким постало історичне завдання подолання колоніального минулого і вибору шляху розвитку.

Курс Дж. Неру в розвитку економіки передбачав створення державного сектору в промисловості. Держава також опікувалася приватним капіталом, який зміцнював свої позиції. Крім того, створювався змішаний сектор, фінансування якого здійснювалося як державою, так і приватними особами (переважно це були підприємства сучасних галузей економіки). Отож у промисловості було створено три сектори: державний – важка промисловість, енергетика, транспортні засоби, зв'язок; змішаний – сучасні галузі економіки; приватний – легка і харчова галузі. Індустріалізація Індії збіглася з початком НТР у розвинених країнах. Через це Індії, за образним висловом Дж. Неру, «перш ніж навчитися ходити, довелось вчитися бігати». Уряд ІНК докладав великих зусиль для створення в країні сучасних галузей промисловості, що вимагало величезних капіталовкладень, яких хронічно не вистачало. Західні країни, і насамперед Велика Британія і США, надавали Індії свій технічний досвід, кредити, вкладали кошти в індійську промисловість. Конкуренція на індійському ринку змушувала західних підприємців пом'якшувати умови надання допомоги. З 1955 р. почали швидкими темпами розвиватися економічні відносини між Індією та СРСР. У грудні 1953 р. було підписано першу радянсько-індійську торговельну угоду про радянську участь у будівництві в м. Бхілаї металургійного заводу потужністю 1 млн тонн сталі на рік із перспективою наступного розширення заводу в 2,5 раза.

За роки незалежності Індія досягла великих економічних успіхів. З'явилися нові сучасні галузі промисловості: аерокосмічна, приладобудівна, нафтохімічна та ін. Індія виготовляє електронну апаратуру, легкові автомобілі, ліки тощо.



■ Дж. Неру.

В аграрній сфері справи йшли значно гірше. Головна проблема індійського села – малоземелля основної маси сільських трудівників – вирішувалася з величезними труднощами. Уряд спромігся ліквідувати інститут посередників – заміндарів, які орендували землю в поміщиків, а потім віддавали в суборенду селянам; ввести фіксовану орендну плату; в деяких районах викупити частину поміщицьких земель і передати її селянам. Однак головний зміст аграрної політики ІНК зводився до розвитку великих господарств, які мали б високу продуктивність. У деякому зростанні виробництва зернових певну роль відіграла «зелена революція» – комплекс агротехнічних заходів, пов'язаних із застосуванням високоврожайних сортів культур, штучних добрив, сучасної сільськогосподарської техніки. Втім, «зелена революція» мала обмежений характер. Вона охопила порівняно невелику кількість поміщицьких і заможних господарств, оскільки вимагала значного збільшення капіталовкладень.

Зовнішньополітичний курс ІНК в 1947–1964 рр. вирізнявся чіткістю позицій у таких основоположних питаннях, як боротьба за мир, безпека і співробітництво, протидія агресії, колоніалізму і расизму.

Разом із чотирма іншими країнами Азії (Пакистан, Індонезія, Бірма, Цейлон) Індія стала ініціатором скликання конференції в індонезійському м. Бандунг у **квітні 1955 р.**, в роботі якої взяла участь керівники урядів 29 держав Азії та Африки. Бандунзька конференція, на якій провідна роль належала Індії та КНР, виступила від імені більшості населення земної кулі (понад 1,5 млрд осіб) на підтримку миру й національної свободи.

Дж. Неру і його країна стояли біля витоків **Руху неприєднання**. З ініціативи Індії, Індонезії та Югославії у вересні 1961 р. в Белграді відбулася 1-ша конференція керівників держав та урядів 25 країн, які дотримувались таких принципів:

- ▶ незалежна зовнішня політика;
- ▶ підтримка національно-визвольних рухів;
- ▶ відмова від участі у військових блоках.

Однак серйозних ускладнень зазнали в ті роки відносини з Китаєм. Наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр. КНР висунула претензії на деякі райони в Гімалаях, провадила шовіністичну політику стосовно народів Тибету. Це призвело до втечі з Тибету «живого бога» всіх буддистів далай-лами до Індії. Підтримка далай-лами індійським урядом погіршила відносини між державами. Спалахнув збройний конфлікт. Китайські війська захопили частину індійської території в Гімалаях. Ці негаразди згубно вплинули на стан здоров'я Дж. Неру, і в травні 1964 р. він помер.



■ Тибетські ченці тікають із захоплених китайцями Гімалаїв.

Зі смертю Дж. Неру завершилася ціла епоха в житті незалежної Індії, оскільки саме Неру був творцем політичної системи країни та її зовнішньої політики.



**3 Уряд І. Ганді.** Після смерті Дж. Неру 1964 р. прем'єр-міністром Індії став **Лал Бахадур Шастрі**. У своєму першому виступі по радіо він заявив, що його уряд неухильно крокуватиме курсом Дж. Неру.



■ *І. Ганді.*

Однак у січні 1966 р. Шастрі несподівано помер від серцевого нападу. Незважаючи на протидію опозиції на чолі з М. Десаї, третім прем'єр-міністром незалежної Індії стала **Індіра Ганді**, дочка Дж. Неру.

Індіра Ганді рішуче приступила до соціально-економічних реформ. Світова енергетична криза середини 1973 – початку 1974 рр. призвела до кількарразового збільшення витрат на імпорт нафти, за рахунок якої покривалися 2/3 потреб Індії у цьому виді сировини. Стався різкий спад виробництва в енергетиці, що, своєю чергою, негативно позначилося на промисловості. Тривали зростання цін та інфляція. Сільському господарству завдала тяжкого лиха страшна посуха, що тривала чотири роки поспіль. Падав і без того невисокий життєвий рівень населення. Незважаючи на оголошений урядом І. Ганді курс на досягнення економічної самостійності, Індія мусила знову вдатися до солідних іноземних позик. В умовах економічної кризи наростає спротив опозиції. За цієї ситуації уряд вдався до екстраординарних заходів: **26 червня 1975 р.** оголосив надзвичайний стан у країні.

Тим часом опозиція консолідувала свої сили. Депутати парламенту від правих партій об'єдналися в одну фракцію, що дістала назву «Джаната фронт», перетворену потім на «Джаната парті» (Народна партія).

На виборах до парламенту, що відбувались у березні 1977 р., більшість місць (270) отримали представники «Джаната парті», ІНК здобула лише 153 місця. Відтак, було сформовано уряд «Джаната парті» на чолі з **Морарджі Десаї**.

Поразка ІНК призвела до його розколу. На початку 1978 р. І. Ганді оголосила про створення нової партії, названої її ім'ям, – **Індійський національний конгрес (Індіри)**, що стояв на позиціях М. Ганді та Дж. Неру.

**4 Розвиток Індії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.** На позачергових виборах до народної палати в січні 1980 р., викликаних урядовою кризою, ІНК(І) досяг значного успіху, отримавши 2/3 мандатів. Індіра Ганді після 33-місячної перерви знову стала на чолі уряду, який продовжив курс центристського напрямку.

Однак, крім економічних проблем, які поступово вирішуються, в Індії ще існують проблеми етнічні та релігійні. Сепаратистські течії, зокрема сикхів, використовують їх у своїх цілях; так, вони прагнуть перетворити окремі регіони країни на самостійні держави. Ця проблема залишається чи не найголовнішою для індійського уряду.

Сикхи прагнуть:

- ▶ створити незалежну державу Халістан на території Пенджабу (північно-західна частина Індії);
- ▶ розчленувати Індію;
- ▶ залякати населення;
- ▶ фізично знищувати небажаних для них політичних та громадських діячів;
- ▶ провокувати зіткнення між різними релігійними громадами.

Сикхи були організаторами низки диверсій на залізницях, індійських авіалайнерах. Спроби переговорів з їхнім керівництвом результатів не принесли, хоча індійський уряд готовий був піти на деякі поступки. Більше того, **навесні 1984 р.** вони захопили Золотий храм в Амрітсарі (своєрідну сикхську Мекку), перетворивши його на штаб-квартиру. Сикхи розраховували, що ніхто не зазіхне на їхню святиню. Розрахунок до деякої міри виявився правильним: воєнна операція урядових військ

«Блакитна зірка» з очищення Золотого храму від сикхських терористів у червні 1984 р. не тільки не поставила крапки у вирішенні пенджабської кризи, а й стала відправним пунктом для її подальшого трагічного розвитку – вбивства сикхськими екстремістами прем'єр-міністра І. Ганді **31 жовтня 1984 р.**

Вбивство здійснили члени охорони прем'єр-міністра, сикхи за віросповіданням. Постріли в Делі призвели до зростання сепаратистських тенденцій і збройних конфліктів на етнорелігійному ґрунті, крім Пенджабу, і в інших штатах.

На загальних виборах до центрального парламенту у **грудні 1984 р.** індійський народ рішуче висловився на підтримку національної єдності й суверенітету республіки.

Переконливу перемогу здобув ІНК(І), отримавши рекордну більшість депутатських мандатів (401 з 508). Прем'єр-міністром країни на 5 років став син Індіри Ганді **Раджив**. Після вбивства Раджива у 1991 р. з 1998 р. політичну кар'єру розпочала **Соня Ганді**, його вдова. Уже через рік її було обрано лідером опозиції, і у 2004 р. ІНК під її керівництвом здобув перемогу. Проте, внаслідок потужної кампанії, спрямованої проти приходу до влади іноземки (Соня народилася в Італії), прем'єр-міністром став запропонований нею **Манмохан Сінх**.

На початку 1990-х рр. в Індії розпочалася економічна лібералізація, яка дістала свій вияв у приватизації державних підприємств і скороченні контролю над зовнішньою торгівлею та іноземними інвестиціями. Усе це сприяло економічному зростанню ВВП країни більше ніж на 7 % починаючи з 1997 р., за обсягом ВВП вона посідає 12-те місце у світі. Індія – ядерна держава і найбільший у світі експортер чаю; широко експортуються також послуги в галузі програмування та інформаційних технологій. Більше ніж половина працюючих зайнята в сільському господарстві.

Водночас значна частина населення держави (25 %) живе за межею бідності, потерпає від безробіття (близько 11 %) та неможливості доступу до якісної базової та вищої освіти. Зовнішній борг становить близько 300 млрд доларів. Населення Індії складає майже 1,2 млрд.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**15 серпня 1947 р.** – колишня колонія Індія розділилася на два британські домініони – Індійський Союз і Пакистан

**26 січня 1950 р.** – набуття чинності конституції Індії

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Визначте, скільки років минуло між першою конференцією Руху неприєднання, коли Індія проголосила пріоритетом боротьбу за мир, і вступом до «ядерного клубу».

**Просторову.** 1. Покажіть на карті кордони двох держав – Індії та Пакистану, в яких вони постали після Другої світової війни. 2. Покажіть, де знаходилось князівство Кашмір, яке довгий час було «яблуком розбрату» між країнами.

**Інформаційну.** Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет сім'ї Дж. Неру, яка відіграла визначну роль в історії Індії ХХ ст.

**Логічну.** 1. Схарактеризуйте становище Індії на момент закінчення Другої світової війни. 2. У чому полягають причини поділу Індії на дві держави? 3. Проаналізуйте курс Дж. Неру в економічній сфері. 4. Які основні напрямки внутрішньої політики уряду Індіри Ганді? 5. Що стало причиною її загибелі?

**Аксіологічну.** Висловте своє ставлення до дій прем'єр-міністра Індії Індіри Ганді щодо захоплення Золотого храму в Амрітсарі урядовими військами в 1984 р. Як, на вашу думку, можна було розв'язати конфлікт?

**Мовленнєву.** Індія вважається найбільшою демократією у світі (за кількістю населення та територією). Використовуючи додаткові джерела, обговоріть питання внутрішньої та зовнішньої політики Індії на сучасному етапі.

## §23 Країни Близького та Середнього Сходу

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, що вам відомо про становище у країнах Близького Сходу з курсу 10 класу.

**1** *Утворення Держави Ізраїль.* Ідея утворення єврейської держави зародилася наприкінці XIX ст. у австрійського журналіста **Т. Герцля**.

У 1897 р. сіоністський конгрес у Базелі (Швейцарія) ухвалив рішення про утворення держави євреїв на території Палестини. Однак шлях до втілення цього рішення розтягнувся на півстоліття.



Дізнайтеся з додаткових джерел про імміграцію євреїв до Палестини в першій половині XX ст. та причини протистояння арабів і євреїв на цих землях.

Лише після закінчення Другої світової війни питання про утворення єврейської держави було поставлене перед світовим товариством. У **1946 р.** це питання було винесено на обговорення ООН. США і СРСР підтримали ідею утворення Держави Ізраїль. Радянський Союз розраховував створити свій форпост на Сході, щоби в такий спосіб сприяти розпадові Британської імперії. **29 листопада 1947 р.** ООН схвалила резолюцію про утворення на території Палестини двох держав: єврейської (56 % території) і арабської (43 %). Місто Єрусалим оголошувалося міжнародною зоною, з причини наявності на його території важливих мусульманських, християнських та іудейських святинь. Відтоді Єрусалим не вважався чиеюсь столицею, а посольства іноземних держав в Ізраїлі розміщувались у Тель-Авіві. Велика Британія зобов'язувалася вивести свої війська з території Палестини.

Проти створення єврейської держави категорично виступили араби, що посилювало міжнаціональну боротьбу.

З **квітня 1948 р.** єврейські збройні загони вирізали арабське селище Дейр-Ясін (254 особи), араби також не поступалися в жорстокості. У таких складних умовах Велика Британія вирішила достроково вивести свої війська – до 14 травня 1948 р. Того ж дня було проголошено Державу Ізраїль. Першим її прем'єр-міністром став **Д. Бен-Гуріон**. Палестинці ж не зуміли створити своєї держави через відсутність політичних структур.



■ Д. Бен-Гуріон.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Бен-Гуріон Давид** – один з творців Держави Ізраїль; прем'єр-міністр і міністр оборони Ізраїлю (1948–1953 і 1955–1963 рр. (з перервою в 1961 р.)). Під його керівництвом було виграно «війну за незалежність» 1948–1949 рр. У 1957 р. був тяжко поранений ізраїльським фанатиком. Неодноразово добровільно йшов у відставку з найвищих державних посад. У 1971 р. у віці 85 років склав із себе повноваження депутата кнесету (парламенту) й відійшов від політики. Його ім'ям названо аеропорт у Єрусалимі.

**2** *Виникнення й загострення близькосхідної проблеми.* Сусідні арабські країни не визнали Ізраїлю та одразу оголосили йому війну. 15 травня 1948 р. їх об'єднані сили (10 тис. єгиптян, 4 тис. йорданців, 4,5 тис. сирійців, 3 тис. іракців і 2 тис. ліванців) розпочали наступ. Але сили оборони Ізраїлю зупинили агресора і завдали удару у відповідь.

У першій арабсько-ізраїльській війні СРСР підтримував ізраїльтян (араби розцінювались як агенти англійського імперіалізму).



■ *Розподіл Палестини за рішенням ООН від 1947 р.*



■ *Розподіл Палестини після війни 1948 р.*

У квітні-червні 1949 р. між сторонами було підписано договір про перемир'я. Палестинську державу знову не було створено. Територію, відведену для неї за рішенням ООН, захопили Ізраїль (6,7 тис. кв. км), Єгипет (сектор Газа), Йорданія (Західний берег р. Йордан). Ця війна зав'язала в тугий вузол близькосхідну проблему, яка непокоїть людство і досі.

Ізраїль та арабські країни воювали між собою п'ять разів. Уперше – у **1948–1949 рр.**, вдруге – **1956 р.**, коли Ізраїль узяв участь в англо-французькій інтервенції проти Єгипту, спричиненій націоналізацією Суецького каналу. Світова громадськість виступила проти цієї воєнної акції, і агресори змушені були вивести свої війська.

Третя («шестиденна війна») була розв'язана Ізраїлем проти Єгипту, Сирії та Йорданії в 1967 р. Багато дослідників вважають, що то була превентивна війна (Ізраїль завдав попереджального удару, позаяк уряди Єгипту та Йорданії готові були «скинути Ізраїль у море»). У тій війні Ізраїль захопив Синайський півострів, Західний берег р. Йордан, сектор Газа, східну частину Єрусалима та Голанські висоти, що належать Сирії. Територія, захоплена Ізраїлем, втричі перевищувала його власну. Незважаючи на перемогу у війні, навколишня ситуація для Ізраїлю погіршилася. Сусідні арабські держави заявили, що не визнають його права на існування.

30 липня 1980 р. ізраїльський парламент прийняв закон, яким визначався статус Єрусалиму, східну і західну частину якого ізраїльтяни захопили протягом 1947–1949 рр. та 1967 р. Тепер він проголошувався як «єдина й неділима столиця» Держави Ізраїль. Прийняття цього документу було засуджено резолюцією Ради Безпеки ООН. Проте США при голосуванні утримались, а у 1995 р. провели у конгресі рішення про перенесення посольства США до Єрусалиму. Щоправда, це рішення так й залишалося на папері, доки 6 грудня 2018 р. його не вирішив втілити в життя Дональд Трамп, тим самим визнавши Єрусалим столицею Ізраїлю. Слідом за Вашингтоном свої посольства до Єрусалиму перенесли декільки європейських країн (зокрема Румунія та Чехія), Австралія, Гватемала й Парагвай. Гостре несприйняття така позиція викликала не тільки в Палестині, що негайно відкликала своїх послів із цих країн, але й у Франції, Туреччині та Лізі арабських держав. Отже, адміністрація Трампа не тільки не вирішила, але й поглибила складну проблему, що безумовно матиме серйозні наслідки.



Учетверте арабсько-ізраїльська війна розгорілася **1973 р.**, коли Єгипет і Сирія намагалися відвоювати свої території, але марно. П'ята воєнна сутичка сталася 1982 р. між Ізраїлем і Ліваном, куди перебралися військові формування палестинців; вона започаткувала багаторічну громадянську війну в цій арабській країні. Слід зазначити, що серцевиною всіх цих кривавих конфліктів є Палестинська проблема. У 1964 р. було створено Організацію визволення Палестини (ОВП), головою якої з 1969 р. став **Ясір Арафат**. Палестинці порушують питання про створення своєї держави. З 1988 р. мова йде про Західний берег р. Йордан та інші Палестинські землі, окуповані Ізраїлем 1967 р. На початку 1990-х рр. зусилля провідних країн світу, а надто США, поклали початок врегулюванню близькосхідної кризи.



■ Я. Арафат.



Цей процес набув подальшого розвитку в жовтні 1994 р., після того як мирний договір між Ізраїлем та Йорданією підписали прем'єр-міністр Ізраїлю І. Рабин і король Йорданії Б. Хусейн. Згідно з договором автономія палестинців поширювалася на райони Західного берега р. Йордан. У вересні 1995 р. було підписано вже ізраїльсько-палестинський договір про автономію Західного берега р. Йордан. Після цього



■ *М. Аббас* –  
нинішній лідер  
Палестини.

знаменного кроку у **жовтні 1995 р.** терорист убив ізраїльського прем'єр-міністра І. Рабіна, який разом з Я. Арафатом став лауреатом Нобелівської премії миру. У травні 1996 р. прем'єр-міністром Ізраїлю було обрано лідера партії «Лікуд» **Б. Нетаньяху**, який зайняв жорсткішу позицію щодо палестинців. Зокрема він заявив про початок будівництва єврейських кварталів у Східному Єрусалимі. З наведених причин Сирія відмовилася від переговорів з Ізраїлем, хоча останній пропонував їй повернути Голанські висоти. Не було також вирішено питання про повернення до Палестини 3,5 млн біженців.

Наступний прем'єр-міністр Ізраїлю **Єгуд Барак** обійняв цю посаду 1999 р. і запропонував сенсаційні поступки палестинцям, щоб підписати з ними широкомасштабний договір про мир, проте домовленості досягнуто не було. Каменем спотикання стало питання про Єрусалим, що його і Ізраїль, і палестинці вважають своєю столицею.

У **жовтні 2000 р.** арабсько-палестинські відносини різко загострилися, у містах спалахнули збройні сутички. У цих умовах Є. Барак був звинувачений у невмінні захистити національні інтереси і пішов у відставку. На дострокових виборах переміг лідер правих сил **Арієль Шарон**, який сформував коаліційний уряд, який не йшов на поступки палестинцям. Ті, зі свого боку, провели серію терактів, що призвели до загибелі десятків мирних жителів. На початку XXI ст. ситуація знов загострилася. Після смерті Ясіра Арафата до влади в Палестинській автономії прийшли екстремісти. Отже, кінця протистоянню арабів та євреїв поки що не видно.

**3** *Ісламська революція в Ірані.* Однією з найважливіших подій у повоєнній історії Ірану була ісламська революція. З 20-х рр. XX ст. Іраном правила династія Пехлеві. Іранський шах **Мухамед Пехлеві** намагався перетворити свою країну на економічно розвинуту державу. Він провів низку реформ, використовував для цього валюту, отриману від продажу за кордон нафти, якою багатий Іран. Нафтодолари допомогли йому закупити передову техніку для багатьох галузей промисловості та армії. Частина міських жителів почала отримувати кращі зарплатні і жити більш заможливо. Вони підтримували реформи шаха. Проте в сільській місцевості ситуація була складною. Молодь, яка покидала село й ішла в міста, довго не могла отримати достойної зарплатні, оскільки не мала кваліфікації і працювала на найбільш низькооплачуваних роботах. Вони були не задоволені ситуацією в країні. Їх підтримувало ісламське духовенство, яке постраждало від шахських реформ. Так поступово склалися сили антишахської революції.

Ця революція розпочалась у **січні 1978 р.** в релігійному центрі Ірану м. Кум, де влада розігнала антиурядову демонстрацію. Навесні та влітку 1978 р. антишахські виступи посилювалися.



Використовуючи додаткові джерела, дізнайтеся про причини та хід ісламської революції в Ірані.

Могутній, безпрецедентний за охопленням широких верств населення, за щоденним напруженням і самопожертвою антимоноархічний рух змусив шаха 16 січня 1979 р. залишити межі Ірану – як виявилось, назавжди (у **1980 р.** він помер у Єгипті). А за два тижні запеклий ворог шаха аятола **Хомейні** на спеціально зафрахтованому літаку авіакомпанії «Ер Франс» із тріумфом повернувся на Батьківщину з Парижа.

**12 лютого 1979 р.** прихильники Хомейні повністю оволоділи Тегераном. У країні було проведено референдум, наслідком якого стало проголошення 1 квітня 1979 р. Ісламської Республіки Іран. У грудні того ж року було ухвалено нову конституцію,

в якій було спеціально обумовлено, що найвища влада в країні належить духовенству в особі імама Хомейні (після смерті – його наступників), а цивільну політичну владу здійснюють президент, меджліс і прем'єр. Державна, кооперативна і приватна форми власності склали три сектори економіки нової республіки. Втручання і вплив західних країн ліквідувалися. Країна принципово відкинула капіталізм і комунізм і протиставила їм власний, ісламський шлях розвитку. В наступні роки Іран жив за законами шаріату, впродовж восьми років воював проти Іраку, що призвело до загрози економіки, міжнародної ізоляції. Після смерті Хомейні ситуація поступово виправляється: почали відновлюватися контакти з іншими державами, однак у внутрішній політиці поки що відсутній політичний та ідейний плюралізм.



Використавши додаткові джерела, дізнайтеся про сучасну внутрішню та зовнішню політику Ірану.

**4** *«Арабська весна».* Під поняттям «Арабська весна» розуміють сукупність політичних радикальних змін, які відбулися в низці країн Північної Африки (Магрибу) та Близького Сходу навесні 2011 р. Хвиля арабських революцій розпочалася з Тунісу, потім прокотилась у Єгипті, пізніше спалахнула в Ємені та Бахреїні. Не було жодної арабської країни, де б не відбувалися акції протесту, які прокотилися майже синхронно.

Події **«Арабської весни»** мали масовий характер та широку базу протестів, які розпочиналися як революція. Головні вимоги, які висувалися, мали соціально-економічний характер:

- ▶ *зниження цін на продовольчі товари та створення нових робочих місць (у деяких країнах офіційний рівень безробіття складав 10 % переважно серед осіб працездатного населення віком до 30 років);*
- ▶ *боротьба з корупцією;*
- ▶ *подолання соціальної нерівності та житлової кризи.*

В Алжирі й Єгипті ці протести починалися як «хлібні бунти» після чергового підняття цін на товари першої потреби. Найбільш псевдодемократичні й диктаторські режими не встояли перед натиском революційно налаштованих жителів.



### АНАЛІЗУЄМО

*Як ви вважаєте, чи є випадковим, що події «арабської весни» раптово і одночасно охопили саме країни, які мають відношення до виробництва чи транспортування енергоресурсів? Свою точку зору аргументуйте.*

У таких країнах, як Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен, діюче керівництво було повалене. Монархію в Бахреїні врятували збройні сили Саудівської Аравії, ОАЕ, Оману, які втрутилися в критичний момент. Арабські монархії ще раз довели, що вони є реакційними силами Арабського Сходу. Окремим арабським режимам вдалося знайти опору в службах безпеки, каральних частинах, збройних силах.

Другою причиною було те, що у свідомості представників арабського світу закладено думку про те, що влада повинна зосереджуватися лише в руках нащадків пророка Мухамеда, тому всі світські диктатори в очах народу вважалися недостойними посади глав держав. Значний вплив на хід «Арабської весни» мав і Західний світ. США та Європа активно займаються перерозподілом впливу в ісламському світі. Захід намагається контролювати цей регіон.

В усіх арабських країнах, де відбулися революції, до влади прийшли ісламісти.

У Тунісі вони зайняли 40 % місць у парламенті. В Єгипті на парламентських виборах перемогли «Брати-мусульмани», а згодом їх представник став президентом Єгипту. Правда, **Могаммед Мурсі**, що змінив режим Госні Мубарака, протримався



■ *Аль-Сісі.*

близько року. У липні 2013 р. до влади прийшла воєнна диктатура Абделя Фаттага аль-Сісі. Мурсі, який спирався також на гасла «ісламської демократії», не знайшов спільної мови ані із Заходом, ані із сусідами. Внаслідок внутрішніх економічних негараздів («За Мубарака було краще!» – лунало на вулицях) його було усунуто від влади. Від червня 2014 р. **Аль-Сісі**, доти армійський генерал і навіть фельдмаршал, став повноцінним президентом Єгипту. Король Марокко змушений був піти на поступки, проголосивши конституційну монархію, та звільнив політв'язнів-ісламістів.

Революція в Бахреїні була придушена за допомогою Саудівської Аравії та ОАЕ.

Зміна президентів у Тунісі та Єгипті не призвела до кардинальних змін суспільно-політичного ладу, збройне протистояння в Лівії та Ємені тривало.

У Кувейті, Йорданії, Омані й Алжирі лідери цих арабських країн розпочали масштабні реформи в усіх сферах суспільного життя, проте змін правлячих режимів у цих країнах не відбулось. У Саудівській Аравії та Бахреїні протести було придушено. Особливо посилились позиції радикальних ісламістських організацій у Єгипті, Сирії, Лівії та Ємені.

Порівняно з іншими, охопленими масовими протестами країнами, Туніс та Єгипет вийшли з мінімальними втратами з подій «Арабської весни». Цьому сприяли розвинені інститути держави, які виявилися здатними функціонувати самостійно, без прив'язки до конкретного правителя або режиму; відсутність розколу суспільства за релігійною ознакою й, головне, позиція збройних сил, які говорили про себе як про патріотичну силу поза політичними режимами.

«Арабська весна» стала найсильнішим катализатором різних ідейно-політичних катаклізмів і сприяла перенесенню вістря зіткнення різних поглядів усередину арабського світу. Фактори, які сприяють розвитку громадянського протистояння, в кожній країні різні, але внутрішній ідейний розкол лежить саме між ісламістами та їхніми противниками. Нині йдеться не лише про політичні, а й про суспільні виміри Арабської весни, зокрема про її вплив на права:

- ▶ жінок;
- ▶ релігійних громад;
- ▶ національних меншин.

Загалом дослідники сходяться на думці, що вона не мала якогось чіткого вектора розвитку, принаймні в кожній країні ситуація розвивалася за своїм сценарієм, котрий зумовили вже внутрішні чинники, а вимоги протестувальників також еволюціонували в ході самих протестів.

#### ОСОБЛИВОСТІ НИНІШНЬОЇ СИТУАЦІЇ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ:

- подальше загострення внутрішньополітичної ситуації в країнах регіону;
- ймовірне загострення міжкланової боротьби за владу та можливу втрату державного контролю за експортом сировини;
- перспектива повторного силового втручання Заходу з метою стабілізації ситуації та отримання тотального контролю над нафтою у просторі Північної Африки та Близького Сходу.

Українська держава зацікавлена в забезпеченні стабільності на Близькому Сході та в Північній Африці. Підвищений інтерес України зумовлений проблемою визначення місця України в близькосхідних регіональних процесах, а також по-



требою в забезпеченні реалізації її геополітичних, геоекономічних й енергетичних інтересів.

Основним завданням близькосхідної стратегії України залишається пошук нових форматів відносин із ключовими країнами регіону: Туреччиною, Іраном та Ізраїлем. Вважаємо, що участь України у посткризових заходах світового співтовариства, спрямованих на стабілізацію політичної ситуації в країнах Арабського світу, сприятиме підвищенню її іміджу не лише в регіоні, а й у світі загалом.

**5 Конфлікт у Сирії.** Серед країн, яких торкнулася «Арабська весна», найбільше постраждала Сирія. Конфлікт у країні вийшов уже далеко за межі громадянської війни, після того як вона перетворилася на майданчик протистояння світових і регіональних сил від Ірану, Туреччини, Саудівської Аравії й Катару до постійних членів Ради Безпеки ООН – Росії, Великої Британії та США. Протягом усього часу конфлікту зброю і кошти його учасникам постачали:

- ▶ **Опозиції:** Саудівська Аравія, Катар, Лівія, Велика Британія, США, ОАЕ.
- ▶ **Уряду Сирії:** Росія, Іран, КНДР, Венесуела.

Також відбувалися сутички урядових військ з арміями Йорданії, Туреччини, Ізраїлю та Іраку. Особливу загрозу становило утворення терористичного псевдохаліфату «Ісламська держава» (ІГІЛ), який узяв під свій контроль значні території Сирії та Іраку.

Антиурядові виступи в різних сирійських містах почалися на хвилі «Арабської весни» в **березні 2011 р.** Протести швидко переросли у збройне повстання, а воно – у затяжну громадянську війну, яку підживлювали міжетнічні й міжрелігійні протиріччя. Основними вимогами опозиції були відставка президента Башара Асада та його уряду, а також проведення в країні демократичних виборів.

Причини протестів сирійців криються у хронічних проблемах Сирії. Насамперед західні країни скористалися невдоволенням сирійців управлінням авторитарного клану Асада. Його режим вирізняється не тільки жорстким стилем управління, а й домінуванням членів партії Баас і представників нечисленної громади алавітів (відгалуження шиїзму) у владних і військових структурах. Крім того, зростанню протестних настроїв сприяли економічні проблеми, корупція у вищих ешелонах влади Сирії, міжрелігійні та міжетнічні протиріччя тощо.



■ **Б. Асад з дружиною.**



Використавши додаткові джерела, дізнайтеся більше про причини подій у Сирії.

Сирійський конфлікт характеризується запеклими бойовими діями, обстрілами населених пунктів, гоніннями релігійних меншин, масовими вбивствами й численними воєнними злочинами проти мирного населення. За цей час загинуло понад 300 тис. сирійців.

Ще кілька років тому здавалося, що падіння режиму неминуче: озброєна опозиція взяла під контроль кілька великих міст, захопила всі нафтові родовища країни, ключову інфраструктуру. Дамаск оточили повстанці, бої точилися на околицях міста.

Дамаск опинився також у міжнародній ізоляції. Пакет санкцій проти Сирії запровадили Євросоюз, США і Ліга арабських держав. Торговельне ембарго Ліги виявилось досить болісним для Дамаска: до початку конфлікту майже 60 % сирійсько-

го експорту йшло в арабські країни і 25 % імпорту надходило звідти. Втім, арабські країни не обмежилися цим жестом: вони надавали противникам Асада також фінансову і військову допомогу. Це саме робили й європейські країни, що ввійшли в 2012 р. до «Групи друзів Сирії».

Проте, завдяки зовнішній допомозі, Асад зміг утриматися при владі. У **2013 р.** для підтримки урядових військ було відправлено іранських добровольців з Корпусу стражів ісламської революції, бойовиків ліванської «Хезболли» і загони шиїтів-іракців. Остаточно зміцнити позиції сирійському уряду вдалося лише **восени 2015 р.**, коли Росія відправила йому на допомогу військових інструкторів, літаки, засоби ППО і забезпечила сучасним озброєнням армію.

Сьогодні найсерйозніший противник сирійських урядових сил – ісламські радикальні організації «Ісламська держава» і «Джебхат ан-Нусра» (з липня 2016 р. остання називається «Джебхат Фатх аш-Шам») – практично витіснені з основних районів Сирії.



■ Так виглядають сьогодні багато міст Сирії.

Висловте власну думку щодо здійснюваної у такий спосіб «демократизації». Запропонуйте мирні шляхи реформування країни.

За даними ООН, біженцями стали 5 млн сирійців. Ще 6,6 млн були змушені покинути свої домівки, але поки що залишаються на території Сирії. Коментуючи ситуацію, **Антоніу Гутерреш** – тоді ще верховний комісар ООН у справах біженців – заявив, що «це найбільший контингент біженців з вогнища одного конфлікту за все останнє покоління».

Туристичний сектор, що приносив країні до 6 млрд дол., практично зник. Загалом же збиток, якого зазнала сирійська економіка за роки збройного протистояння, Економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії оцінює у 259 млрд дол. Ця сума тільки зростатиме в ході тривання конфлікту, кінця якому не видно.

Знищено й пам'ятки всесвітньої історії. У **травні 2015 р.** прихильники «Ісламської держави» захопили Пальміру – місто з руїнами прекрасних споруд давньоримської архітектури. Перш ніж їх витіснили звідти, багато пам'яток вони висадили в повітря: «Лев Аллат», храм Баалшаміна, храм Бела й інші об'єкти, що входили до Всесвітньої культурної спадщини.

**6** *Ісламська держава Іраку і Леванту. Терористична діяльність.* «Ісламська Держава» – це сунітське терористичне угруповання, яке вперше заявило про себе у 2006 році. Щоправда, тоді це була лише другорядна ісламістська група у складі «Аль-Каїди» в Іраку. Назва організації мінялась залежно від цілей. Спершу це була ІДІ – «Ісламська держава Іраку», потім ІДІЛ – «Ісламська держава Іраку і Леванту» (ще одна назва Сирії, або ж регіону, що включає Сирію, Ліван, Йорданію та Ізраїль). Нині найменування позбавлене назв країн чи регіонів і спрощене до «Ісламської Держави», що фактично означає «наша мета – захопити весь світ».

Опосередковано до виникнення цього угруповання причетні Сполучені Штати. Після вторгнення США до Іраку в 2003-му з метою повалення режиму Хусейна вла-

да в країні перейшла до шіїтів, а колишня генеральська верхівка (суніти, як і сам Хусейн) втратила вплив. Розкол позначився і на мирному населенні, суніти зазнавали утисків на кожному кроці. Виведення контингенту США з Іраку в 2011 році активувало сунітську опозицію. Цю хвилю осідлала «Ісламська Держава». Під керівництвом самопроголошеного халіфа **Абу Бакра аль-Багдаді** вона розширила свій вплив в Іраку і в 2013-му втрутилася в громадянську війну в сусідній Сирії. «Аль-Каїда» останній крок підпличних не сподобався, і в лютому 2014 року її лідер Аїман аз-Завахірі заявив, що ІДІЛ більше не стосується «Аль-Каїди».

Ідеологія «Ісламської Держави» заснована на ваххабізмі – релігійно-політичному русі, який закликає повернутися до витоків ісламу. Тобто до найсуворіших обмежень, середньовічних покарань і дрімучого неучтва. «Ісламська Держава» вимагає беззаперечного дотримання шариату – сукупності ісламських норм, законів і простих настанов у повсякденному житті:

- ▶ чоловіки мають носити бороду, жінки – чадру;
- ▶ заборонені алкоголь і тютюн;
- ▶ порушення караються побиттям або стратою;
- ▶ будь-яке інакомислення неприпустиме.

Представників інших релігій здебільшого страчують як «невірних». Усе це називається «халіфатом» – теологічною державою під керівництвом халіфа, наступника пророка Мухаммеда.

Фактично, угруповання прагне об'єднати в одну країну весь мусульманський світ. Із амбітною установкою «володарюй, домінуй, принижуй» «Ісламська Держава» оголосила, що планує завоювання всіх континентів.

За даними Forbes, «Ісламська Держава» щорічно заробляє близько двох мільярдів доларів, що робить її найбагатшим терористичним угрупованням у світі. Фінансування організації відбувається за рахунок кількох джерел. Перш за все, це нелегальний продаж нафти із захоплених територій за демпінговими цінами. Купівлею палива в терористів не гребують переважно Туреччина та Йорданія. «Ісламська Держава» усіляко намагається підкреслити, що є повноцінною країною, з урядом і податками. Відповідно, певну частину коштів їм сплачує населення. Велика стаття доходу джихадистів – рекет. На захоплених територіях вони розграбували банки, музеї, архітектурні пам'ятки. Предмети мистецтва «Ісламська Держава» продає на чорному ринку, заявляючи всьому світу про їх урочисте знищення в рамках боротьби з «ідолами», які суперечать Корану. На рахунок ісламістів також транзит наркотиків, торгівля людськими органами, продаж людей у рабство та кіднепінг. Не обходяться терористи і без фінансування від приватних спонсорів із Катару, Кувейту і Саудівської Аравії, противників урядів Сирії та Іраку. Звісно, всі ці ресурси не довговічні: їх вистачить хіба що на підтримку якого-такого існування «халіфату», але економічний розвиток аж ніяк не є метою «Ісламської Держави».

Основний противник «Ісламської Держави» – «невірні». Під це визначення підпадають усі народи, які населяють Землю, враховуючи і мусульман. Сунітське угру-



■ Руїни двньої Пальміри ще більше постраждали під час перебування міста під контролем ІДІЛ.

повання веде жорстоку боротьбу з представниками інших течій ісламу – шіїтами, алавітами, езидами та іншими. Нерідко гине і сунітське населення, адже всіх, хто не згодний із доктриною «Ісламської Держави», знищують.

Групи ІДІЛ активно діють в Африці: Лівії, Нігерії, Єгипті. Є багато прихильників у Європі та США – в основному вони займаються вербуванням та пропагандою. Для цього активно використовують західні технології комунікації – YouTube, Facebook, Twitter, Instagram. Про рух добре відомо саме завдяки численним відео публічних страт полонених і заручників. Крім того, угруповання має свій англомовний журнал Dabiq.

Що стосується України, то хоча вона і не бере безпосередньої участі в боротьбі проти джихадистів, але підтримує боротьбу міжнародної спільноти.

**ЗАПАМ'ЯТАЙМО  
ДАТИ**

**14 травня 1948 р.** – проголошення Держави Ізраїль

**1 квітня 1979 р.** – проголошення Ісламської Республіки Іран

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** 1. Зробіть хронологічний ланцюжок арабо-ізраїльських війн.

2. Визначте, скільки часу минуло між ісламською революцією в Ірані та початком «Арабської весни».

**Просторову.** 1. Покажіть на карті, які території були захоплені Ізраїлем у ході арабсько-ізраїльських війн. 2. Покажіть на карті держави, які були охоплені «Арабською весною».

**Інформаційну.** 1. Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Ясіра Арафата. 2. Використавши матеріали підручника та додаткові джерела, визначте, які цілі переслідують різні країни, що беруть участь у громадянській війні в Сирії.

**Логічну.** 1. За яких обставин було утворено Державу Ізраїль? 2. Вкажіть причини арабо-ізраїльських воєн. 3. Які причини та наслідки ісламської революції в Ірані? 4. Чому, на вашу думку, виникла «Арабська весна» і які наслідки вона має? 5. Чому виникла проблема біженців із країн Близького Сходу і як вона вирішується в Європі?

**Мовленнєву.** У групах обговоріть перспективи нормалізації становища в Сирії. За яких умов, на вашу думку, це може відбутися?

## \$24 Країни Африки

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Чому країни Африки залишались колоніями? У чому виявлялися негативні наслідки такого становища для населення? Чому демократичні держави мали колонії?

**1 Деколонізація Африки.** До Другої світової війни в Африці існувало тільки чотири незалежні держави: Єгипет, Ефіопія, Ліберія і Південно-Африканський Союз. Найбільші колонії в регіоні належали Великій Британії, Франції, Бельгії та Португалії.

Країни центральної та південної частини Африканського континенту особливо гостро відчули на собі наслідки панування колонізаторів. Тропічна Африка була найвідсталішим в економічному аспекті регіоном світу. Промислової продукції на душу населення вироблялось у 10–20 разів менше, ніж в економічно розвинених країнах. Більша частина населення була зосереджена у традиційному секторі – сільському господарстві, де панували родоплемінні й напівфеодалні відносини. Корінне насе-



лення в більшості своїй було неписьменним. Голод і хвороби прирікали народи на вимирання. Середня тривалість життя становила менше ніж 30 років.

Пік боротьби за незалежність в Африці припав на період із 1957 по 1962 р., коли майже весь континент звільнився від колоніалізму. У 1957 р. незалежність дістали **Лівія, Марокко, Туніс, Судан**, британська колонія **Золотий Берег** (з березня 1957 р. – **Гана**). Перші три країни належать до Північної, більш розвиненої частини континенту, де переважає арабське населення. Судан дуже тісно пов'язаний з Єгиптом.



У 1960-ті рр. незалежність здобули колишні британські колонії: **Нігерія** – 1960 р., **Танганьїка** – 1961 р., **Уганда** – 1962 р., **Кенія** – 1963 р., **Занзібар** – 1964 р. Того ж року відбулось об'єднання Танганьїки й Занзібару в нову державу – Об'єднану Республіку Танзанію. У жовтні 1958 р. звільнилася перша з французьких колоній – **Гвінея**, 1960 р. набули суверенітету колишні французькі володіння – **Малі, Нігер, Чад, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольт** (нині Республіка Буркіна Фасо), **Берег Слонової Кості** (Кот-д'Івуар), **Конго** (зі столицею Браззавіль), **Мавританія, Сенегал, Малагасійська Республіка** (нині Демократична Республіка Мадагаскар).

У ряді країн, які були визволені від колоніального гніту, розпочалася громадянська війна. Так було, зокрема, у Конго, Анголі та Мозамбіку. В першій у внутрішній конфлікт грубо втрутилися війська ООН, за безпосередньої участі яких був убитий прем'єр-міністр Патріс Лумумба.

Наприкінці 1970-х рр. хвилі національно-визвольного руху на Африканському континенті докотилися до останніх оплотів колоніалізму на півдні – Південної Родезії (**Зімбабве**) та Південно-Західної Африки (**Намібії**).

У Південній Родезії – колишній британській колонії – мешкало близько 200 тис. осіб європейського походження і понад 8,8 млн африканців, позбавлених будь-яких прав. Расисти на чолі з Яном Смітом заявили про проголошення незалежності й перебрали всю повноту влади до своїх рук. Але чорношкірі розгорнули боротьбу за справжнє визволення під керівництвом Патріотичного фронту.

Британський уряд намагався оволодіти ситуацією в країні, однак його зусилля виявились марними. Лондон був змушений скликати конференцію всіх сторін, що протиборствували. На основі досягнутого компромісу в лютому 1980 р. відбулися вибори до парламенту Зімбабве. Внаслідок виборів абсолютну більшість здобув Патріотичний фронт. Новий уряд очолив один із його лідерів Роберт Мугабе. У квітні 1980 р. було проголошено незалежність Республіки Зімбабве.

Драматично розвивалася доля Намібії (так, за рішенням ООН, з 1968 р. почало називатися колишнє колоніальне володіння Південно-Західна Африка). ПАР практично перетворила територію Намібії на колонію, анексувавши її **1949 р.** Наприкінці 50-х рр. у країні розгорнувся національно-визвольний рух, очолюваний Народною організацією Південно-Західної Африки (СВАПО).

З 1966 р. поряд із політичними формами боротьби СВАПО вдавалася до збройного опору. У 1973 р. ООН визнала цю організацію «єдиним справжнім представником народу Намібії». У 1978 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, яка передбачала припинення вогню між ПАР і СВАПО, виведення військ ПАР з країни, проведення виборів до Установчих зборів під контролем ООН, ухвалення конституції, проголошення незалежності Намібії. Але ПАР за підтримки США затягла виконання резолюції більш як на 10 років.

Тільки в **березні 1990 р.** було проголошено Республіку Намібії, першим президентом якої став Сем Нуйома, лідер СВАПО.

**2** *Крах апартеїду на півдні Африки.* З 1948 р. расистський режим Південно-Африканського Союзу офіційно запровадив політику апартеїду, що означає «роздільне існування» рас. Понад 300 законів, ухвалених різними урядами ПАС (з 1961 р. – ПАР), створили систему апартеїду. Особливе обурення викликало ухвалення закону «Про розвиток», який обґрунтовував створення за межами території, зайнятої білою меншиною, маріонеткових «національних держав», де повинні були жити окремі етнічні групи. Планувалося створення 10 таких територій.

У країні існували два ворогуючі політичні угруповання чорних – Африканський національний конгрес (АНК) і зулуський рух «Інката».

У 1961 р. АНК і компартія, яка також діяла в підпіллі, створили збройне формування «Спис нації», однак діяльність його паралізували масові арешти, а лідера АНК Нельсона Манделу засудили до довічного ув'язнення.

Внутрішньополітичний розвиток країни багато в чому визначала правляча з 1948 р. націоналістична партія. Вона була ініціатором проведення всіх расистських законів і впродовж десятиріч обстоювала режим апартеїду.

Після приходу до влади **Фредеріка де Клерка**, лідера націоналістичної партії, який став 1989 р. президентом країни, розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. Було скасовано обмеження для чорного населення, анульовано закон про заборону змішаних шлюбів. Де Клерк і його прихильники виступали за активне залучення до економічного й політичного життя небілого населення. Було легалізовано всі опозиційні політичні партії, амністовано багатьох політичних в'язнів.

У квітні 1994 р. в ПАР уперше відбулися вибори до парламенту без расової дискримінації. За підсумками виборів, АНК, за якого проголосувало 62,55 % виборців, здобув більшість місць у нижній палаті парламенту (національна асамблея), у верхній (сенат) і відповідно посади президента ПАР і першого виконавчого віце-президента (Табо Мбекі). Його представники очолили 18 із 27 міністерств. Першим президентом ПАР був **Нельсон Мандела**.



■ Н. Мандела.

**3 Країни регіону на зламі ХХ–ХХІ ст.** Однією з найгостріших проблем для країн Африки є дешевизна робочої сили та відтік її за кордон унаслідок слабого рівня індустріального розвитку. Залучаючи іноземний капітал, тут намагаються створити нові виробництва і, відповідно, робочі місця. Триває, хоч і в дещо інших формах, хижацька експлуатація природних ресурсів регіону.

Ще одна важлива проблема – монокультурність сільського господарства. Чимало країн спеціалізуються на вирощуванні кави, цитрусових, бавовни та інших культур, які відправляють на експорт. Вони дуже мало вирощують сільськогосподарської продукції для задоволення потреб свого населення. У разі неврожаїв, зміни кон'юнктури на світовому ринку або за інших несприятливих чинників народи цих країн опинялись у стані хронічного голоду і залежали від постачання продуктів харчування міжнародними благодійними організаціями. До цієї проблеми додається демографічна проблема: населення більшості африканських країн швидко зростає, більшу частину його становить молодь у віці до 20 років. Молодь необхідно навчати, працевлаштовувати, а коштів на це нові незалежні держави не мають.

Крім того, існують соціальні труднощі, пов'язані з незавершеністю процесу структування африканських суспільств, етнічні та культурні проблеми.

Усе це призвело до того, що багато країн Африки, за даними ООН, вважаються найвідсталішими у світі в економічному аспекті.

Однак політична ситуація в багатьох регіонах континенту стабілізувалася: зокрема припинилися міжетнічні війни, знайшли порозуміння сусідні народи, почали вирішуватися расові проблеми. Велика заслуга в цьому належить Організації африканської єдності, створеній ще 1963 р., яка останнім часом значно активізувала свою діяльність.



**1961 р.** – проголошено роком Африки

**1990 р.** – звільнення останньої колонії Намібії

**1994 р.** – перші демократичні вибори у ПАР, президентом стає Нельсон Мандела

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Зробіть хронологічний ланцюжок дат звільнення африканських країн у 50–80-х рр. ХХ ст.

**Просторову.** Покажіть на карті країни Південної Африки, де існували проблеми апартеїду.

**Інформаційну.** Використавши додаткові джерела, складіть історичний портрет Нельсона Мандели.

**Логічну.** 1. Як відбувалося звільнення африканських країн від колоніальної залежності? 2. Чим, на вашу думку, пояснюються спалахи громадянських війн у країнах, що звільнилися від колоніальної залежності? 3. Поясніть причини падіння режиму апартеїду.

**Аксіологічну.** Висловіть свою думку щодо відповідальності європейців за свої колишні колонії.

**Мовленнєву.** У класі обговоріть проблему, чому африканські країни залишаються найвідсталішими.

### §25 Країни Латинської Америки

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте з курсу всесвітньої історії за 10 клас, яким було становище в Латинській Америці до війни.

**1** *Особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн регіону в повоєнний час (1945–1950 рр.). Прискорення розвитку латиноамериканських країн у повоєнні роки.* Одним із наслідків Другої світової війни для Латинської Америки стало різке скорочення надходження імпортованих промислових товарів та іноземних капіталів (особливо з країн Європи). Натомість на світовому ринку значно зросли ціни на латиноамериканську аграрно-сировинну продукцію. Завдяки збільшенню вартості свого експорту, держави регіону змогли нагромадити значні кошти, які спрямували на розвиток місцевого виробництва. Розпочалася так звана «імпортзамінна індустріалізація», тобто створення власного машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення потреб економічного розвитку. Імпортзамінна індустріалізація охопила головним чином Аргентину, Мексику, Бразилію, Чилі, Уругвай, Венесуелу, Колумбію і Перу.

Пріоритет надавався розвитку галузей легкої й харчової, а також цементної, нафтової, будівельної промисловості. У провідних за рівнем економіки країнах (Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі, Уругваї) із цим періодом пов'язане також становлення нових галузей: металургійної, хімічної, нафтопереробної, енергетичної. Випуск промислової продукції в регіоні в 1958 р. перевищив довоєнний рівень майже в 3 рази. Видобуток нафти виріс у 4 рази, досягши 1/5 світового виробництва (80 % цієї кількості добувала Венесуела). У кілька разів збільшилося виробництво електроенергії, а виплавка сталі – у 13 разів.

За рівнем промислового розвитку в Латинській Америці перше місце тривалий час утримувала Аргентина. 10 % населення регіону, яке проживало на її території, у 1950 р. забезпечувало чверть всієї промислової продукції Латинської Америки, тоді як Бразилія з 30 % населення – лише шосту частину. Президент Аргентини Хуан-Домінго Перон у 1946–1955 рр. провів часткову націоналізацію, сплатив борги країни, домогся самозабезпечення Аргентини основними промисловими товарами. У період його правління в Аргентині було створено перший у Латинській Америці реактивний літак, але під тиском США виробництво його припинили.

У Бразилії в 1950 р. повернувся до влади Жетуліу Варгас, який відновив свою політику 1930-х рр., але вже без спроб копіювання фашистських держав. Наступ-



ний президент (із 1955 р.) Жуселіно Кубічек продовжив імпортозамінну індустріалізацію. На початку 1960-х рр. Бразилія наполовину забезпечувала себе промисловими товарами.

Виникло багато нових промислових підприємств. В Аргентині й Бразилії їх число за 1940-ві рр. подвоїлося. Було побудовано ряд великих сучасних заводів. Більше чверті промислових робітників Бразилії й Мексики в 1950-ті рр. працювали на підприємствах з кількістю зайнятих понад 500 осіб. Паралельно розвивалося дрібне і середнє промислове, а також кустарне виробництва, що задовольняло потреби місцевого ринку.



Впровадження імпортозамінної індустріалізації сприяло збільшенню кількості міських жителів. Між 1940 і 1960 рр. середня кількість городян з 34 досягла 46 %. Найбільше городян проживало в Уругваї та Аргентині (понад 70 %), до них наближались Чилі й Венесуела. Натомість у більшості країн Центральної Америки, у Парагваї, Болівії й Еквадорі від 70 до 90 % населення усе ще мешкало в сільській місцевості.

Позитивні зміни відбувалися й у виробництві сільськогосподарської продукції. Проте цей процес стримувався невисоким рівнем технічного забезпечення і незадовільними умовами та можливостями для праці. Майже повсюди (за винятком Мексики і Болівії) в країнах регіону, як і раніше, переважав **латифундизм**. У 1950-х рр. 47 % усіх господарств Латинської Америки мали в розпорядженні лише 0,9 % сільськогосподарських угідь, а 100 тис. великих поміщиків (1 % усіх господарств) та власників маєтків контролювали 62 % сільськогосподарського земельного фонду, частину з якого вони взагалі не використовували. Злиденне існування мільйонів безземельних і малоземельних селян відчутно впливало на ефективність імпортозамінної індустріалізації.

Важливим фактором промислового зростання стала стимулювальна роль держави, зокрема сприяння у створенні нових виробництв та підприємств важкої промисловості, а також націоналізація власності іноземних компаній. Так, на частку держави в післявоєнні роки у Бразилії й Мексиці припадало близько третини всіх інвестицій.

Втім, імпортозамінна індустріалізація все ж не змогла забезпечити достатні умови для самостійного економічного розвитку латиноамериканських держав. Зберігся високий ступінь залежності їх економіки від експорту продукції сільського господарства та сировини й, відповідно, від коливань світового ринку, де ситуація в 1950-ті рр. почала для Латинської Америки погіршуватись.



■ Вид на місто Бразилія.

Дефіцит державного бюджету також спричиняло здійснення дорогих і амбіційних проєктів. Так, наприклад, 1957 р. у Бразилії розпочалося будівництво нової столиці в центрі країни подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне місто, збудоване за проєктом всесвітньо відомого архітектора Оскара Німеєра на невпорядкованій території. Його назвали **Бразилія**. Нова столиця мала стати символом майбутнього розвитку країни. Своєю чергою Мексика домоглася права проведення у своїй столиці Мехіко Олімпійських ігор 1968 р., що спри-

чинило значну реконструкцію багатомільйонного міста. Подібні проєкти призвели до інфляції (у Бразилії національна грошова одиниця – крузейро – за період із 1961 по 1964 р. «схудла» у п'ять разів) і зростання соціальної напруженості в суспільстві.

- ② **Воєнні перевороти та диктаторські режими.** В умовах політичної нестабільності, якою характеризувалося повоєнне життя більшості республік Латинської Америки, значної ваги почала набувати армія. Збройні сили все частіше втручалися в конституційний процес, чинили тиск на виборні органи, підштовхували до зміни урядів чи безпосередньо здійснювали переворот, перебираючи владу у свої руки. Уряди, створені військовими, прийняли називати хунтами. Як правило, втручання армії було обумовлене інтересами окремих груп панівних верств суспільства, або, ще частіше, іноземного капіталу. Проте траплялися і випадки, коли військові (переважно середні й молодші офіцери) і справді прагнули оновити країну, вирішити наболілі соціальні питання, послабити позиції іноземних монополій. З їхньою допомогою у 1944–1945 рр. було відновлено (у більшості випадків, на жаль, ненадовго) демократичний лад у Сальвадорі, Гватемалі, Еквадорі, Бразилії та Аргентині.



## ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

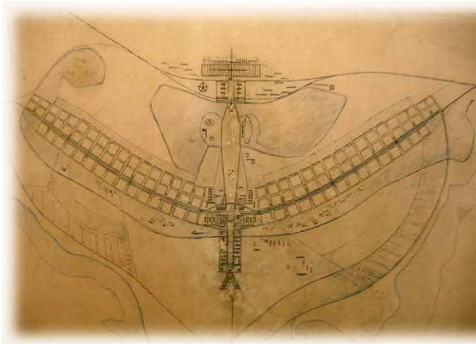
*Припливи і відпливи, виникнення і припинення імперських воєн відзначені відповідно перемогами реакції чи виникненням демократичних урядів внаслідок нестримного тиску мас. Цей історичний процес є майже однаковим в усіх країнах Латинської Америки: диктаторські уряди, що представляють мізерну меншість, приходять до влади шляхом державних переворотів; демократичні уряди, які користуються широкою народною підтримкою, пробиваються з великими труднощами і дуже часто, ще до приходу до влади, бувають зв'язані обіцянками, на які їм довелося піти, щоб втриматися при владі. (Із записів аргентинського революціонера Ернесто Че Гевари у грудні 1956 р.).*



*Прокоментуйте наведений документ. Висловіть своє ставлення до нього.*

У державах з давніми конституційними традиціями і розвинутою партійною системою, на зразок Уругваю, Чилі і Мексики, армія в 1940–1950 рр. загалом трималася осторонь від політики. Що ж до Коста-Рики, то вона, відповідно до конституції 1949 р., стала єдиною республікою Західної півкулі, у якій були відсутні власні збройні сили.

З кінця 1940-х рр. Латинською Америкою прокотилася хвиля антидемократичних воєнних путчів. Так, у Перу після воєнного перевороту наприкінці 1948 р. встановилася диктатура генерала М. Одріа. Тоді ж у Венесуелі військовими було повалено



■ План м. Бразилія та «візитна картка» міста – кафедральний собор.

уряд відомого письменника Ромуло Гальєгоса, обраного в 1947 р. президентом країни. У 1949 і 1951 рр. відбулися перевороти в Панамі, у 1951 р. – у Болівії, у 1952 р. – на Кубі, де армія поставила на чолі держави генерала Ф. Батісту. У 1954 р. в Парагваї владу захопив генерал А. Стресснер, який керував країною наступних 35 років, крім іншого, зробивши її притулком для багатьох нацистських злочинців. Було встановлено диктатури у Гватемалі, Гондурасі, Бразилії, Аргентині.

Продовжували існувати створені ще в 1930-х рр. криваві диктаторські режими Р. Трухільо в Домініканській Республіці та А. Сомоса в Нікарагуа. Тисячі людей загинули або потрапили до в'язниці. При цьому й у решті латиноамериканських країн, в яких зберігалася конституційна влада, здійснювався наступ на демократичні свободи й права людини.



## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Анастасіо Сомоса Гарсія (1896–1956)** – президент Нікарагуа в 1936–1947 і 1950–1956 рр., фактичний диктатор. Жертвами терору його режиму стало близько 150 тис. нікарагуанців. Крім політичних супротивників, переслідував також художників модерністських й абстрактних напрямів, поетів-сюрреалістів, любителів чорних шкіряних курток (Сомоса чомусь вважав їх одягом комуністів). Загинув унаслідок замаху, здійсненого Р. Пересом.



## ДОКУМЕНТ

Одного разу хтось із родичів дружини сказав Сомосі, що танго початково було «танком пролетарів Буенос-Айреса». Сомоса негайно заборонив виконання танго по всій країні. Громадяни зобов'язані були здати всі грамплатівки з танго – при цьому кожного, хто здавав, штрафували... Й занесли до списку «нестійких до комуністичної пропаганди», після чого розбивали платівку об голову її власника. Декількох дуже літніх бабусь... таким чином убили. Власника кінотеатру в Манагуа, який необачно показав фільм, де танцювали танго, Сомоса засудив до пожиттєвого ув'язнення з конфіскацією кінотеатру на свою користь. Років через п'ять Сомоса, щоправда, танго дозволив: хтось із американських дипломатів пояснив диктатору, що «пролетар» – це зовсім не одне й те саме, що «комуніст». (Із статті О. Тарасова «Між вулканами і партизанами», травень 1998 р.).



Прокоментуйте наведений текст. Висловіть своє ставлення до дій диктатора.



Зображення диктатора А. Сомоси на нікарагуанських грошах – купюрі номіналом 20 кордоб.

Таке становище значною мірою було пов'язане з «холодною війною». США, побоюючись подальшого розширення радянського впливу і втрати володінь своїх монополій, перетворили національні армії на один з інструментів здійснення своєї політики. Також вони розмістили в Латинській Америці військові бази і зв'язали більшість країн договорами про взаємну військову допомогу. Першим з них став Міжамериканський договір, підписаний **2 вересня 1947 р.** у Ріо-де-Жанейро США і 20 американськими республіками. 12 із цих республік (Бразилія, Чилі, Колумбія, Перу, Куба, Еквадор, Уругвай та інші) у 1951–1955 рр. додатково зобов'язалися брати участь у спільному захисті континенту від «підривної діяльності», а також забезпечувати США стратегічною сировиною. Американці переозброїли місцеві армії та сформували нову військово-еліту, яка пройшла підготовку у США.

Крім того, **30 квітня 1948 р.** було прийнято статут **Організації американських держав (ОАД)** і Декларацію про збереження і захист демократії в Америці, що надавала право вживати конкретних заходів проти «комуністичної небезпеки» в будь-якій з країн регіону. Резолюцією X Міжамериканської конференції в Каракасі (березень 1954 р.) це право було розширене аж до колективної інтервенції Організації американських держав проти країни, що виявиться «під контролем з боку міжнародного комуністичного руху». При голосуванні резолюції Мексика і Аргентина утрималися. Проти виступила лише Гватемала, яка вже у червні того ж року стала першою жертвою «демократичної» інтервенції. Причиною було здійснення урядом президента Арбенса земельної реформи, що призвела до націоналізації 90 тис. гектарів кращих земель американської монополії «Юнайтед фрут» на Тихоокеанському узбережжі. Після вторгнення з території Гондурасу і Нікарагуа групи спеціально підготовлених найманців до влади прийшла військова хунта, на чолі з полковником Карлосом Кастільйо-Армасом.





## ФАКТ

Хунта почала з того, що відсторонила неграмотних від участі у виборах. Одним ударом 70 % населення Гватемали, майже всі індіанці, були позбавлені виборчих прав... Новий режим... створив комітет захисту від комуністів, наділивши його широкими, характерними для держави поліцейського типу правами, знову відібрав у селян 800 акрів землі, повернув «Юнайтед фрут компанії» конфісковані урядом Арбенса угіддя, анулював поправки до закону 1947 р., що надавав робітникам і профспілкам деякі права... Після перевороту... у Гватемалі почали з'являтися американські гангстери... Власниками заново побудованого казино поряд з американськими гангстерами були й гватемальські офіцери. Кастільйо-Армас заклав казино й невдовзі після цього, 26 липня 1957 р., був вбитий. (Із праці Д. Уайза, Т. Росса «Невидимий уряд»).

- У чийх інтересах проводилися реформи урядом Кастільйо-Армаса? Чи є події у Гватемалі наслідком дій ТНК?

159

Під тиском США були розірвані дипломатичні відносини з СРСР Бразилією, Чилі, Колумбією, Кубою й Венесуелою.

Засилля диктаторських режимів та іноземного капіталу, масовий терор і злидні, відверті гоніння на національно-визвольні та ліві сили, зокрема комуністів, за яких на демократичних виборах у Чилі, Бразилії, Кубі, Еквадорі та Коста-Риці голосувало в середньому по 10 % виборців, не раз ставали причиною повстань і громадянських воєн. Так, у Колумбії громадянська війна тривала майже 10 років, що коштувало життя близько 200 тис. колумбійців.



■ Громадянська війна в Колумбії.

У Болівії **9 квітня 1952 р.** вибухнула народне повстання проти військової хунти генерала Балівіана. У результаті була розгромлена армія і ліквідований репресивний апарат диктаторського режиму. Новий уряд сформував лідер Націоналістичного революційного руху (НРР) Віктор Пас Естенссоро, який повернувся з еміграції. У жовтні 1952 р. в країні були націоналізовані олов'яні рудники. Їх передали в розпорядження Державної гірничорудної компанії. Пізніше (у серпні 1953 р.) був виданий декрет про аграрну реформу, що передбачала експропріацію всіх великих земельних володінь. Протягом кількох років землю отримали 400 тис. селянських родин. До 1960 р. із латифундизмом в країні було практично покінчено.

**3 Кубинська революція.** Територіальна наближеність і практично необмежені важелі тиску Сполучених Штатів, здавалося б, наперед виключали можливість вирватися із сфери їхнього впливу для будь-якої з країн Латинської Америки. Це враження ще більше посилювалося після подій у Гватемалі. Проте «зачароване коло» вдалося прорвати маленькій Кубі, американську політику щодо якої ще на початку XIX ст. недвозначно сформулював президент США Джон Квінсі Адамс: «Яблуко, що впало з іспанського дерева, неодмінно має потрапити до рук дядька Сема». На початку 1950-х рр. в країні, що слугувала раєм для мільйонерів, панували жахливі умови життя. Більше половини з 5,5 млн населення не мало навіть електричного світла, 400 тис. сімей мешкали в халупах, з травня по грудень щорічно основна маса людей була безробітною.

Збройна боротьба проти військово-політичної диктатури американського ставленика Батісти розпочалася 26 липня 1953 р. з нападу повстанців на військову казарму

Монкадо в місті Сантьяго-де-Куба. Нерівний бій 153 революціонерів, озброєних в основному малокаліберними гвинтівками і мисливськими рушницями, з переважаючими силами регулярної армії тривав дві з половиною години. Чимало з тих, хто потрапив до полону, були потім убиті, решту, разом з керівником повстання Фіделем Кастро, засудили до різних термінів ув'язнення.



### ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Фідель Кастро Рус** – державний, політичний і військовий діяч Куби. У 1976–2008 рр. – її президент. Походив із заможної родини. За фахом юрист. Разом із братом Раулем і аргентинцем Че Геварою очолив революційний рух проти диктатора Батісти. Після перемоги в 1959 р. став прем'єр-міністром Революційного уряду республіки. У 1961 р. оголосив кубинську революцію соціалістичною. З жовтня 1965 р. – перший секретар ЦК Компартії Куби.

Проте невдовзі, під тиском громадськості, влада змушена була амністувати революціонерів. Вони виїхали до Мексики і там почали готувати нове повстання. 2 грудня 1956 р. невеликий озброєний загін у складі 82 осіб під керівництвом Ф. Кастро висадився із шхуни «Гранма» на узбережжі Куби в провінції Ор'енте. Спершу десанту не щастило – загін був оточений військами Батісти й розсіяний. Але приблизно 20 бійцям вдалося пробитися в гори Сьєрра-Маестра. Поступово, за рахунок підтримки місцевих жителів, чисельність загону збільшувалась і він перетворився на Повстанську армію. Після провалу наступу батістівських військ улітку 1958 р. партизани остаточно перехопили стратегічну ініціативу. Наприкінці серпня – на початку вересня вони спустилися з гір, захопивши багато населених пунктів, велику кількість озброєння і полонених.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Коли ви судите кого-небудь, звинуваченого в крадіжці, панове судді, ви його не питаєте, скільки днів він був без роботи, скільки в нього дітей, скільки днів на тиждень у нього була їжа, а скільки – ні. Ви абсолютно не цікавитесь соціальними умовами, у яких він живе; ви відправляєте його до в'язниці...*

*Але туди не відправляють багатих, які підпалюють магазини і торговельні лавки, щоб отримати гроші за страховими полісами, хоча при цьому часом гинуть і люди – адже вони мають достатньо грошей, щоб заплатити адвокатам і дати хабаря судді. Ви саджаєте до тюрми нещасного, який краде, щоб не померти з голоду, але жоден із сотні злодіїв, що вкрали в державі мільйони, ніколи не провів і ночі за ґратами. (Із виступу Ф. Кастро на судовому процесі у справі учасників нападу на казарму Монкада).*



Прокоментуйте наведений текст. Висловіть своє ставлення до нього.



■ Ф. Кастро (у центрі).

**1 січня 1959 р.** війська під командуванням братів Фіделя й Рауля Кастро увійшли до Сантьяго. Розуміючи безвихідь свого становища, Батіста напередодні втік із Куби. Останній спробі проамериканських сил зберегти владу шляхом створення урядової хунти, яка проголосила президентом країни члена Верховного суду Карлоса Пьедру, поклав край загальний політичний страйк. 2 січня повстанці захопили Гавану. 4 січня країну очолив Революційний уряд.

**17 травня 1959 р.** новим урядом було прийнято закон про аграрну реформу, згідно з яким максимальні розміри землеволодінь обмежувались 400 га, а іноземні володіння ліквідувалися. Уна-

слідок реформи, на здійснення якої пішло два роки, 60 % придатної для сільськогосподарської обробки землі перейшло до рук селян-власників, а решта стала державним сектором. Уже 11 липня 1959 р. Куба отримала ноту США з вимогою негайно скасувати реформу. Не дочекавшись цього, уряд Д. Ейзенхауера вдався до економічної блокади. Американські компанії, що контролювали кубинську нафтову промисловість, усупереч чинним законам, припинили завезення і переробку нафти на своїх кубинських заводах. Також вони відмовились переробляти отриману Кубою радянську нафту. Одночасно було скорочено поставки промислового обладнання, харчів і кубинську квоту на ввезення до США цукру.

У відповідь керівництво Куби протягом серпня-жовтня 1960 р. націоналізувало американську власність на острові, а наслідки економічної блокади були нейтралізовані допомогою з боку СРСР і країн соціалістичного табору. Ф. Кастро врахував сумний досвід сусідів по регіону – він розпустив стару професійну армію, завдяки чому ліквідував небезпеку внутрішнього перевороту. Спроба за гватемальським зразком організувати вторгнення ззовні зазнала краху: десант бригади емігрантів у Затоці Свиней **17 квітня 1961 р.** закінчився нищівною поразкою. За іронією долі висадку було здійснено поблизу віддаленого селища вуглекопів, де раніше була практично відсутня цивілізація, а отже, сама думка про повернення до попереднього стану викликала в людей жах. Відтак, відсіч з боку не тільки армії, але й мирного населення перевищила будь-які сподівання.

Постійна загроза з боку США у жовтні 1962 р. стала причиною однієї з найсерйозніших міжнародних криз («Карибська криза»).

Протягом багатьох десятиліть лише єдиний американський уряд – уряд Дж. Кеннеді – намагався порозумітися з Ф. Кастро, доручивши провести таємні переговори спеціальному раднику при ООН **У. Етвуду**.



■ *Л. Освальд і людина, яка удавала з себе Освальда в кубинському і радянському посольствах у Мехіко.*

### ДОКУМЕНТ

Етвуд стверджував, що з вересня по листопад 1963 р. він провів серію зустрічей з кубинським представником в ООН, де обговорювався початок переговорів з питань порозуміння між Кастро і Сполученими Штатами... Етвуд стверджував, що... Кеннеді був налаштований «шукати нагоди зближення з Кубою», щоб «вивести Кастро з-під радянського впливу, і, можливо, забути Затоку Свиней, і, можливо, повернутися до нормальних стосунків»... Єдиними, хто знав про його контакти... були президент, посол Е. Гарріман, Макджордж Банді (радник президента... – Авт.), помічник Банді і журналістка Ліза Говард. (Із звіту сенатського слідчого комітету США у 1975 р.).



*Чи можливо було, на вашу думку, досягти компромісу? Чому ви так вважаєте? Свою точку зору обґрунтуйте.*

Довести цей задум до кінця перешкодила трагічна смерть Дж. Кеннеді, причому, судячи з усього, організатори цього вбивства одночасно розраховували спровокувати збройний конфлікт США із Кубою. Із цією метою незадовго до замаху невстановлена особа в Мексичі, видаючи себе за Л. Освальда (пізніше офіційного звинуваченого у вбивстві президента), намагалася отримати візи для в'їзду в СРСР і на Кубу.



**4** *Нова економічна політика США – «Союз заради прогресу».* Кубинська революція змусила Сполучені Штати змінити своє ставлення до становища в Латинській Америці, у деяких густонаселених районах якої річний національний продукт на душу населення не досягав і 70 доларів, тобто однієї тридцять шостої частини річного продукту середньостатистичного громадянина США. Тому на сприятливий ґрунт потрапив план прискореного розвитку регіону на основі припливу фінансових засобів із США та інших розвинутих держав («**Пан Америка**»), запропонований у 1958 р. президентом Бразилії Кубічеком. Уже в 1960 р. конгрес Сполучених Штатів виділив 500 млн доларів на створення міжнародного фонду для соціального прогресу. У березні 1961 р. додаткових 100 млн було асигновано на зміцнення ладу в Чилі. Проте із самого початку очевидно було, що цих кроків недостатньо.



## ФАКТ

Де кілька цифр проілюструють глибину проблем Латинської Америки. Це частина світу, що швидко зростає. Її теперішнє населення – 195 млн – було на 30 % меншим десять років тому, і до 1980-х рр. цей континент буде змушений утримувати 400 млн людей... Середній американець може сподіватися прожити 70 років, але тривалість життя в Латинській Америці лише 46, знижуючись до 35 у деяких центральноамериканських країнах... Неписьменними залишаються близько половини дорослих, і ця цифра досягає 90 % в одній з країн... І в одній центральноамериканській державі 40 % приватизованої землі належить одній п'ятій відсотка загальної кількості ферм. Очевидно, що коли землеволодіння до такої міри концентроване, зусилля, спрямовані на підвищення рівня сільськогосподарського виробництва, приносять користь лише мізерній частині населення. *(Із послання президента США Дж. Кеннеді до конгресу 14 березня 1961 р.)*

● *Прокоментуйте наведені факти і цифри. Висловіть щодо них свою точку зору.*

Запропонована в **березні 1961 р.** президентом США і прийнята на сесії Економічної і соціальної ради ОАД в уругвайському місті Пунта-дель-Есте (серпень 1961 р.) програма «Союзу заради прогресу» була розрахована на 10 років і передбачала надання щорічної допомоги 19 країнам Латинської Америки в обсязі 2 млрд доларів (1,1 млрд з бюджету США, а решту з американських і західноєвропейських приватних джерел). Ще 80 млрд доларів латиноамериканські держави повинні були виділити із власних засобів. Ці кошти надавалися на умовах кредиту конституційним режимам і мали піти на проведення цілого ряду різноманітних заходів – мобілізацію наявних ресурсів, здійснення податкових і земельних реформ, забезпечення населення житлом, медичною допомогою і освітою. До будівництва соціально важливих об'єктів – шляхів, мостів, лікарень, шкіл – пропонувалося залучати армію.

Надання допомоги обумовлювалось зобов'язаннями стимулювати приватні інвестиції і гарантувати від націоналізації майно північноамериканських монополій, а також контролем уряду США за цільовим використанням наданих коштів і участю у спільних діях, спрямованих на боротьбу з революційними рухами і політичну та економічну ізоляцію Куби. У січні 1962 р. на Консультативній нараді міністрів іноземних справ держав-членів ОАД США вдалося домогтись прийняття резолюції про несумісність комуністичних принципів із принципами міжамериканської системи. На підставі цієї резолюції Куба була виключена з ОАД, незважаючи на незгоду з цим рішенням Мексики, Аргентини, Бразилії, Болівії, Еквадору і Чилі. Проте пізніше під тиском США більшість із цих країн (за винятком Мексики) узяли участь в економічній блокаді «Острова свободи» і навіть розірвали з Кубою дипломатичні відносини.



**5 Здійснення реформ і протидія їм з боку консервативних сил.** Програма «Союзу заради прогресу» сприяла пожевавленню реформаторської діяльності латиноамериканських урядів. Економічна ситуація вимагала приділити основну увагу селу. Протягом 1961–1964 рр. закони про аграрну реформу було прийнято в 14 країнах регіону. Мексика, Болівія і Венесуела стали на цей шлях раніше. Лише Аргентина, Уругвай і Парагвай залишилися осторонь цього процесу.

Реформи передбачали забезпечення селян земельними наділами, переважно за рахунок колонізації неосвоєних державних та викуплених державою не використуваних поміщиками земель. У більшості випадків наділи розподілялися між селянами на умовах кредитів, з розстрочкою виплат на кілька років. Виняток становила Венесуела, у якій земля надавалася безкоштовно. Також держави надавали допомогу землевласникам шляхом кредитів та постачання мінеральних добрив і техніки. Не зачіпаючи принципового укладу життя в державі і на селі, усі ці заходи покликані були сприяти розвитку дрібного фермерського господарства, як альтернативи великому, поміщицькому, піднесенню економіки та життєвого рівня.

### ДОКУМЕНТ

Ви – люди, які мають багатство і владу, – мусите очолити боротьбу за докорінні реформи, здійснення яких є єдиним засобом зберегти недоторканню структуру вашого суспільства. Ті, хто робить неможливою світову (соціально-економічну. – Авт.) революцію, роблять неминучою насильницьку революцію. Соціальні реформи – серце «Союзу заради прогресу». (Із виступу Дж. Кеннеді з нагоди першої річниці існування програми «Союз заради прогресу» 12 березня 1962 р.).



Чи погоджуєтесь ви з думкою президента Дж. Кеннеді? Свою точку зору обґрунтуйте.

Проте навіть такі обмежені, обережні й подекуди непослідовні реформи викликали занепокоєння заможних верств суспільства і їх транснаціональних покровителів. Вони не бажали втрачати своїх прибутків, тим більше що реформи, на їхню думку, сприяли зміцненню лівих сил – надто свіжим ще був приклад Куби. Водночас консервативні кола вважали за потрібне покласти край тенденції до інтеграції латиноамериканських країн на регіональній (а не на міжамериканській, тобто за участю США) основі. Голосів перестороги вони не слухали.

Активізація антиреформаторських сил мала наслідком воєнні перевороти. Протягом **1963 р.** військово-диктаторські режими, поваливши уряди реформаторів, захопили владу у Гватемалі, Гондурасі, Домініканській Республіці й Еквадорі. Особливо дошкулююю поразкою курсу реформ були події в Домініканській Республіці, яку із січня 1963 р. вперше за багато років очолював конституційно обраний президент – відомий письменник і демократ **Хуан Бош**, чия політика мала особисту підтримку президента Кеннеді. Бош встиг лише легалізувати діяльність партій і профспілок, встановити державний контроль над експортом цукру і прийняти нову конституцію, як **25 вересня 1963 р.** був скинутий хунтою.

До аналогічних результатів призвів широкий комплекс реформ, розпочатий президентом Бразилії **Жоао Гулартом**, який очолив країну у **вересні 1961 р.** після невдалої спроби військового путчу. Наприкінці 1963 – на початку 1964 р. в Бразилії було проголошено державну монополію на ввезення нафти й нафтопродуктів, обмежено десятьма відсотками вивезення прибутків іноземних компаній, підвищено мінімальну заробітну плату робітників і службовців, запроваджено соціальне страхування для сільськогосподарських працівників. У **березні 1964 р.** вийшли декрети про націоналізацію необроблюваних земельних володінь розміром понад 500 га, дер-

жавну монополію на переробку нафти і регулювання цін на житло. 31 березня 1964 р. в одному зі штатів Бразилії розпочався путч, дія якого швидко поширилась на всю країну. Гуларт змушений був емігрувати до Уругваю, де й прожив до кінця життя.

Черговий військовий переворот стався в Болівії в листопаді 1964 р. Там також було замінено реформістський уряд і запроваджено військову диктатуру генерала **Рене Барьентоса**. У червні 1966 р. хунта захопила владу і в Аргентині. Поява військових режимів означала не тільки згортання процесу реформ, але й відчутний «відкат» назад – прийняті раніше закони відмінювались, значна частина землі поверталася великим власникам.

Отже, політика, спрямована на зміцнення конституційної демократії в Латинській Америці, себе не виправдала, зокрема у зв'язку із змінами в міжнародній політиці США. Адміністрація Л. Джонсона, яка прийшла до влади в листопаді 1963 р. після смерті Дж. Кеннеді, фактично здійснила перегляд концепції «Союзу заради прогресу». Відтепер допомога надавалася не лише конституційним, але й диктаторсько-терористичним режимам, за умови їх лояльності до уряду США. Більше того – «команда» Джонсона активно сприяла впровадженню в Латинській Америці саме таких режимів. Характерним прикладом може служити повстання в Домініканській Республіці, що сталося під гаслами відновлення конституційного ладу. Але шойно армія хунти **28 квітня 1965 р.** була наголову розбита повсталими, в районі Санто-Домінго почали висаджуватися підрозділи морської піхоти США. Це була перша починаючи з 1930-х рр. безпосередня воєнна інтервенція США на територію латиноамериканської держави. **2 травня 1965 р.** Л. Джонсон публічно проголосив право Сполучених Штатів «на збройне втручання у будь-якій країні Західної півкулі». Загалом в інтервенції взяло участь близько 30 тис. американських військових, 50 кораблів і більше ніж 270 літаків. Пізніше, з ініціативи США, у **Домініканську Республіку** додатково були направлені 1700 солдатів і офіцерів із Бразилії, Гондурасу, Нікарагуа й Парагваю. Уряди Мексики, Перу, Еквадору, Уругваю і Чилі засудили цю акцію.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Інтервенція в Домініканську Республіку примусила мене задуматися над тим, чим же ми насправді займаємося тут, у Латинській Америці. З одного боку, поширення кубинської революції призупинене. З другого боку, немає жодного прогресу в податкових реформах і в усуненні несправедливостей, що робить комунізм привабливим... Інтереси невеликої кількості землевласників... зіштовхнулися з інтересами більшої частини населення... Мене непокоїть питання: чи справді політичні діячі у Вашингтоні прагнуть проведення реформ у країнах Латинської Америки? Може, участь комуністів була б не такою поганою справою... Найгірше ж полягає в тому, що чим більше ми працюємо над створенням сил безпеки... тим меншою, вочевидь, стає потреба в реформах. Який сенс боротися з підірваною діяльністю, якщо триває несправедливість? Я не думаю, що «Союз заради прогресу» виконує свої завдання. (Із щоденника офіцера ЦРУ Ф. Ейджі 27 вересня 1965 р.).*



Прокоментуйте наведений текст і дайте оцінку точки зору Ф. Ейджі. Свою думку обґрунтуйте.

Найбільш активно й цілеспрямовано в цей період здійснювались реформи тільки в Мексиці. За 12 років (1958–1970) 600 тис. селян отримали 32 млн га землі. Протягом 1960–1970 рр. частка общинного землеволодіння збільшилася з 26 до 49,8 %. Значні кошти були вкладені у будівництво в сільській місцевості лікарень, шкіл, мостів, доріг, зрошення угідь тощо.

У цілому, програма «Союзу заради прогресу» принесла позитивні зрушення в країні регіону. Зокрема на її кошти було побудовано близько 200 тис. нових шкільних приміщень, велику кількість медичних закладів, підготовлено понад 800 тис. учителів. Проте водночас чимало із запланованих заходів, переважно із суб'єктивних

причин, виявилися малоефективними. Обсяг виділених коштів був меншим від запланованого, причому немала кількість їх використовувалася не на реформи, а на оплату поставок американських товарів та на покриття бюджетного дефіциту. Доходи на душу населення в Латинській Америці зросли лише на 1,7 %, замість планованих 2,5 %, натомість значно збільшився зовнішній борг – з 10 млрд у 1960 р. до 17,6 млрд у 1970 р. Частка Латинської Америки на ринку США знизилася на 8 %. Відтак, на початку 1970-х рр. від програми «Союзу заради прогресу» уряд Сполучених Штатів фактично відмовився.

**6 Демократичні, соціальні та інтеграційні процеси.** Диктаторські режими не були спроможні (та й не збиралися) вирішувати наболілі соціальні та економічні проблеми. Те саме стосувалося країн з конституційною владою, в яких реформи здійснювалися занадто повільно. Чимало латиноамериканців було обурено безцеремонним втручанням з боку США. Усе це разом узятє спричинило активізацію національно-визвольних і лівих рухів. Навіть поміркована досі Латиноамериканська конфедерація християнських профспілок прийняла в **1968 р.** «Хартію трудящих Латинської Америки», у якій закликала до національного і соціального звільнення, а також до єднання народів регіону.

У регіоні й справді посилювалися інтеграційні процеси. У 1969 р. всередині **Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛАВТ)** утворилася Андська група, до якої увійшли Болівія, Колумбія, Еквадор та Чилі, а згодом і Венесуела. Починаючи з 1971 р. члени цієї групи здійснювали узгоджену політику стосовно оздоровлення національної економіки, обмеження впливу та вивезення іноземного капіталу.

У 1975 р. з ініціативи Мексики (і без участі США) було організовано **Латиноамериканську економічну систему (ЛАЕС)**, що об'єднала одразу 25 країн регіону. Серед інших до неї увійшла і Куба. Кардинальні зміни відбулися і в роботі ОАД. У 1973 р. там було прийнято резолюцію щодо можливості членства в організації держав з різним суспільним устроєм, а в 1975 р. скасовані санкції проти Куби. Перу, Еквадор, Болівія, Венесуела, Коста-Рика відновили дипломатичні відносини з Радянським Союзом.

Частина латиноамериканських держав (Аргентина, Перу, Панама) стали учасниками Руху неприєднання. Малися на увазі неприєднання до воєнних блоків великих держав, ліквідація економічної нерівноправності та миролюбна зовнішня політика, спрямована на мирне співіснування всіх народів. Ще 7 латиноамериканських держав (зокрема Венесуела, Колумбія і Мексика) виявили бажання взяти участь у роботі Руху як спостерігачі.

Методи боротьби населення Латинської Америки за свої права були різними – від страйків і мітингів до актів непокорі, захоплення підприємств, земель і зіткнень з військами та поліцією. В окремих країнах регіону (Нікарагуа, Гватемалі, Колумбії, Сальвадорі) розпочалася партизанська війна.

До боротьби за демократичні і соціальні перетворення дедалі частіше долучалися і прогресивно налаштовані військові. Спершу в Перу (з жовтня 1968 р.), а потім у Болівії (вересень 1969 р.), Панамі (жовтень 1969 р.), Еквадорі (лютий 1972 р.) і Гондурасі (грудень 1972 р.) вони принаймні на певний час очолювали владу, здійснювали націоналізацію власності частини або більшості іноземних компаній, реформи аграрних і виробничих відносин. Деякі з цих урядів навіть ставили за мету побудову суспільства без експлуатації.

В **Аргентині** з травня 1969 р. проводилася масова боротьба проти хунти, склад якої неодноразово змінювався. Протягом 1969–1972 рр. щорічно страйкувало до 14 млн осіб. Нарешті у травні 1973 р. влада перейшла до конституційного уряду. 20 червня до Аргентини з еміграції повернувся Хуан Перон, який був президентом країни в 1946–1955 рр. Отримавши на виборах близько 62 % голосів, він знову став президентом, відразу розпочавши реалізацію трирічного плану перетворень – розширення кількості контрольованих державою підприємств, націоналізацію великих

банків, посилення контролю над іноземним капіталом, зниження безробіття. Після несподіваної смерті Перона президентом стала його дружина Мартінес де Перон, яка виявилася неготовою до цієї ролі. Життєвий рівень населення став стрімко падати. У 1975 р. відбулося близько 1100 страйків, а середньорічний темп інфляції в країні на початку 1976 р. досяг 440 %. **24 березня 1976 р.** уряд Мартінес де Перон було повалено армією.

У середині і другій половині 1970-х рр. воєнні диктаторські режими керували Бразилією, Аргентиною, Чилі, Уругваєм, Парагваєм та більшою частиною країн Центральної Америки. Конституційна влада збереглася лише в Мексиці, Венесуелі, Колумбії, Домініканській Республіці та Коста-Риці.

Значних успіхів на шляху реформ досяг уряд лідера соціал-християнської партії **Рафаеля Кальдери** у Венесуелі. У 1971 р. було націоналізовано видобуток природного газу і вжито заходів, спрямованих на витіснення транснаціональних корпорацій з внутрішнього ринку нафтопродуктів, прийнято закон про повернення у власність держави до середини 1980-х рр. 80 % іноземних нафтових концесій. У 1974 р. збільшено було податки на прибуток іноземних нафтових компаній – тепер вони досягали 90 %. Тоді ж було націоналізовано власність американських залізничних монополій, а в січні 1976 р. наступним урядом – соціал-демократа Карлоса Переса – всю нафтову промисловість. Це була найбільша в Латинській Америці націоналізація іноземної власності. Прибутки держави від нафти, що різко зросли, дозволили зробити значні капіталовкладення у розвиток різних галузей промисловості, освоєння невикористовуваних земель, соціальну підтримку населення.

У **Мексичі** значну увагу побудові суспільства «соціальної демократії» приділив обраний у 1970 р. президент Луїс Ечевєрріа. У 1973 р. було видано закон про сприяння національному виробництву і обмеженню іноземного капіталу. Значні кошти почали вкладатися у розвиток освіти, науки, техніки, відсталих районів, зміцнення державного сектору економіки (кількість зайнятих у якому збільшилась майже у півтора рази). Уряд підтримував селянські господарства, зокрема колективні форми землеробства. Наприкінці 1976 р. у великих землевласників було експропрійовано 100 тис. га землі й передано їх 8 тис. селянських сімей.

Опір з боку представників великого капіталу, а також світова економічна криза середини 1970-х рр. більше ніж у три рази уповільнили темпи розвитку країни в порівнянні з 1970 р., рівень інфляції досяг 20–30 %. Уряду довелося вдатися до зовнішнього кредитування. Після відставки Л. Ечевєрріа в **1976 р.** його курс було частково згорнуто.

**7 Події в Чилі. 4 вересня 1970 р.** на президентських виборах у Чилі, одній з найбільше розвинутих на той момент країн Латинської Америки, переміг кандидат від блоку лівих партій «Народна єдність» **Сальвадор Альєнде**. З цієї нагоди в Сантьяго відбулися багаточисельні маніфестації. Жодних інцидентів при цьому не було, однак уже наступного дня в статті французької газети «Монд» висловлювалося

побоювання, чи не викличе перемога лівих контрнатуп з боку сил, «що мріють придушити зразкову чилійську демократію». Тривога виявилася небезпідставною – починаючи з 8 вересня у Вашингтоні неодноразово збирається на наради спеціальний консультативний орган при президенті «Комітет 40». Учасникам наради було запропоновано доповідь інформаційного управління ЦРУ, де відзначалося, що хоча «США не мають життєво важливих інтересів у Чилі, ...економічні втрати могли б виявитися значними». До того ж «сам факт існування уряду



■ *Останнє фото С. Альєнде.*



Альєнде був би викликом». Отже, спецслужбам було доручено забезпечити організацію воєнного перевороту ще до того, як Альєнде буде приведений до присяги.



## ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

**Сальвадор Альєнде** – президент Чилі в 1970–1973 рр., за фахом лікар. Із студентських років займався політикою. У 1933 р. бере участь у створенні соціалістичної партії. Працював міністром охорони здоров'я і соціального забезпечення (1939–1943 рр.). У 1943 р. обирається генеральним секретарем соціалістичної партії. З 1952 по 1964 р. тричі висувається кандидатом у президенти, у 1966–1969 рр. – голова сенату. Загинув при захисті президентського палацу від путчистів 11 вересня 1973 р.



## ФАКТ

Жоден болт, жодна гайка не досягнуть берегів Чилі, якщо Альєнде прийде до влади. У цьому випадку ми зробимо все від нас залежне, аби довести Чилі і чилійців до стану злиднів і крайніх нестатків... Ви дуже помиляєтесь, сподіваючись уникнути жадливих злиднів у майбутньому. Всяка надія на те, аби так чи інакше уникнути цього, є для Чилі чистісінькою ілюзією. *(Із листа американського посла Е. Коррі чинному президенту Чилі Е. Фрею 21 вересня 1970 р.)*

● Прокоментуйте наведений текст. Висловіть своє ставлення до його змісту.

Але на чолі чилійської армії стояла людина, від якої участі в державному перевороті очікувати не доводилося, – 57-річний генерал **Рене Шнейдер**. Задовго до виборів він дав зрозуміти, що армія виконає «вердикт урн», хоч би яким він був. Відтак, 19 жовтня 1973 р. з Вашингтона у Чилі були доставлені дипломатичною поштою і пізніше передані групі змовників автомати, набойі і кілька гранат, призначених для викрадення генерала Шнейдера і його заступника Карлоса Пратса, що мало стати сигналом для здійснення воєнного перевороту.

## ДОКУМЕНТ

Мова йде про світове зло, яке ґрунтується на такій тезі: якщо ви захищаєте якусь ідею, ви можете використовувати для перемоги цієї ідеї будь-які засоби, мета їх виправдає... Ми повинні об'єднатися в міжнародному масштабі проти такої концепції, де б вона не виявлялася: у Канаді, Сполучених Штатах чи десь іще... Нічим не можна виправдовувати насильства, якщо існуюча система передбачає право змінити її мирним шляхом. *(Із виступу президента США Р. Ніксона 19 жовтня 1973 р.)*



Прокоментуйте слова президента США, сказані того самого дня, коли американське посольство в Чилі отримало зброю для замаху на головнокомандувача.

Спроба викрадення Р. Шнейдера не вдалася – головнокомандувач вчинив опір і був смертельно поранений. Це було перше, після 1937 р., політичне вбивство в Чилі. Як і попереджали аналітики ЦРУ, користі Сполученим Штатам воно не принесло: місце загиблого зайняв його однопумець Карлос Пратс. А **24 жовтня 1970 р.** 153 з 195 чилійських сенаторів затвердили на президентській посаді С. Альєнде. Проте позиція Вашингтона залишилася незмінною: Альєнде повинен бути усунутий у результаті державного перевороту. В життя починають впроваджуватися різноманітні сценарії економічної і внутрішньої війни.



## ФАКТ

1. Банки не повинні поновлювати кредитів або їм варто відкладати їх поновлення.
2. Компанії повинні затримувати всі документи, пов'язані з відправленням грошей, доставкою готової продукції, запасних частин тощо.
3. Чилійські ошадні й кредитні компанії потраплять в скрутне становище. Якщо здійснити на них тиск, вони змушені будуть закритися, тим самим зросте тиск на економіку в цілому.
4. Ми повинні позбавити чилійців усякої технічної допомоги... Компанії, які надають цю допомогу, зобов'язані негайно розірвати всі ділові зв'язки із Чилі.
5. Перелік компаній додається, і ми радимо зв'язатися з ними, щоб вони здійснили вищезазначене. (Із меморандуму начальника відділу країн Західної півкулі ЦРУ У. Броу 29 вересня 1970 р.).

● *Висловте свою точку зору, наскільки наведений документ узгоджується з принципами вільного ведення бізнесу.*



■ *Чилійська хунта.*

Якщо врахувати, що за даними міністерства торгівлі США в 1970 р. в Чилі працювало 110 американських фірм, чий капіталовкладення становили понад 964 млн доларів, а також те, що більше ніж 90 % обладнання для підприємств міжнародної промисловості і 87 % запасних частин для нафтової імпортувалися саме зі Сполучених Штатів, то можна уявити собі, якого нищівного удару було завдано економіці маленької латиноамериканської країни.

Під тиском уряду США міжнародні фінансові структури і всі без винятку приватні північноамериканські банки відмовили Чилі в кредитах на загальну суму 350 млн доларів. Від уряду Народної єдності зажадали негайно сплатити колосальний зовнішній борг, залишений від попередників, – 4 млрд 226 млн доларів. Як і планувалося, це призвело до швидкого вичерпання валютних резервів країни, зниження купівельної спроможності населення і дефіциту товарів зарубіжного виробництва. Тільки протягом 1972 р. вони подорожчали на 60 %.

11 червня 1971 р. уряд націоналізував виробництво міді, але користі від цього виявилось мало. Компанія «Кеннекот» через суди добилася накладення ембарго на окремі партії міді, яку Чилі постачала до Франції, Голландії та деяких інших держав. Затяжні судові процеси паралізували надходження валюти від продажу міді за кордоном. Ще більше погіршили ситуацію страйки власників вантажного транспорту і технічного персоналу на мідних рудниках і штучне зниження американськими монополіями ринкової ціни на мідь з 68 до 48 центів за фунт. Тим часом країна мусила імпортувати м'ясо, вершкове масло і близько 50 % необхідного їй зерна.

Проте, незважаючи на труднощі, популярність уряду не знижувалась. На муніципальних виборах у **квітні 1971 р.** ліві отримали 50,86 % голосів. У порівнянні з 36,3 % на президентських виборах це було значним успіхом. Опозиція покладала значні надії на парламентські вибори 1973 р., але і там істотних змін не відбулося – за блок Народної єдності проголосували 43,39 % виборців. Водночас із армії під різними приводами усувались лояльні до влади військові, а на їх місце просувалися учасники заколоту. Особливо стрімку кар'єру за цей період робить колишній багаторічний військовий аташе при посольстві Чилі у Вашингтоні генерал **Аугусто Піночет** – на-

чальник штабу армії, командуючий армією, начальник генштабу збройних сил, командуючий сухопутними силами, головнокомандуючий. **11 вересня 1973 р.** саме він очолив військову хунту, що захопила владу в країні.

Пізніше було встановлено, що за період 1970–1973 рр. тільки з державного бюджету США на дестабілізацію обстановки в Чилі і дискредитацію її уряду було витрачено понад 8 млн доларів, не враховуючи приватних вкладень у цю справу компаній ІТТ, «Анаконда» і «Кеннекот». Не слід забувати й те, що нелегальні гроші обмінювалися на чилійську грошову одиницю (ескудо) за цінами «чорного ринку», які постійно змінювалися, за рахунок чого доларову суму можна було подвоїти.

У Чилі запанував терор, жертвами якого стали десятки тисяч людей, зокрема й іноземців. Майже 100 тис. потрапили в тюрми. Близько мільйона чилійців змушені були залишити батьківщину. Проте і за кордоном деяких з них досягали довгі руки чилійських спецслужб. Так, в Аргентині був убитий попередник Піночета на посаді головнокомандуючого **К. Прагс**, у Сполучених Штатах – колишній міністр уряду Народної єдності **Орlando Летельєр**.

**8 Криза і ліквідація воєнно-диктаторських режимів.** У другій половині 1970 – на початку 1980-х рр. у Латинській Америці посилювалися протестні настрої щодо військово-диктаторських режимів, які гальмували суспільно-політичний і науково-технічний розвиток. Прагнення добитися позитивних зрушень підштовхнуло до участі в боротьбі за припинення репресій і відновлення демократичних свобод навіть помірковані верстви суспільства – дрібних і середніх підприємців, релігійні організації. Демократичному наступові сприяли і зміни в міжнародній політиці США, що сталися із приходом до Білого дому адміністрації Дж. Картера, яка вітала конституційні зміни і засуджувала дії терористичних (зокрема чилійської) диктатур.

Головною подією цього періоду стала перемога революції в **Нікарагуа**, що повалила 43-річну диктатуру клану Сомосі. **Антоніо Сомосі** (другому сину вбитого в 1956 р. диктатора), який керував країною з 1967 р., разом із родичами належала майже третина національного надбання Нікарагуа. Потужний поліцейсько-воєнний апарат нещадно придушував найменші прояви опозиції. Величезний зовнішній борг у розмірі 1,2 млрд доларів у поєднанні із безземеллям значної маси населення і майже 40-відсотковим безробіттям зробили ситуацію в державі нестерпною.

Приводом для вибуху загального невдоволення стало вбивство в січні 1978 р. одного з лідерів демократичної опозиції, редактора популярної газети Педро Чаморро. 23 вересня розпочався загальний політичний страйк, який тривав до 7 лютого, переростаючи у барикадні бої. Уряд придушив страйк, але збройні і мирні виступи тривали. У квітні 1978 р. було утворено Широкий опозиційний фронт (ШОФ), який об'єднав противників режиму. Провідну роль у ШОФі відігравав **Сандіністський фронт національного визволення (СФНВ)**, названий на честь А. Сандіно, керівника партизанської війни проти американської інтервенції в 1927–1933 рр.

**9 вересня** почалося повстання. Режиму й цього разу вдалося опанувати ситуацію, витіснивши повстанців у ліси і гори, але ненадовго. 4 червня 1979 р. загони сандіністів, підтримані загальним страйком і повстаннями населення в містах, перейшли в рішучий наступ. 16 червня на території Коста-Рики сандіністи, спільно з іншими опозиційними силами, утворили Уряд національного відродження. Спроба Сполучених Штатів, під прикриттям ОАД, перешкодити перемозі сандіністів була відкинута переважною більшістю країн регіону. Внаслідок 45-денних боїв армію диктатора було розгромлено. **19 червня 1979 р.** сандіністи захопили столицю. Сомоса втік до Парагваю, але й там через рік був убитий сандіністами.

Перемога революції в Нікарагуа сприяла прискоренню процесу демократизації в Латинській Америці. У **1979 р.** в Еквадорі і у **1980 р.** в Перу військові режими добровільно поступилися владою конституційним урядам. Після кількох переворотів було відновлено конституційний лад у Болівії, де уряд очолила коаліція лівих сил за участі комуністів.





■ *Сандіністи і знищена вибухом машина диктатора.*

170

Соціально-економічне становище, у якому, внаслідок правління диктаторського режиму, опинилося населення країни, стало причиною першого загального страйку 27 квітня 1979 р., що охопив близько 1,5 млн осіб. Дедалі частіше проводилися зібрання і мітинги. Наприкінці 1980 р. без дозволу влади відновили діяльність профспілки, а вже наступного року – політичні партії. Незважаючи на арешти і переслідування, опір хунті посилювався. Військовий президент Аргентини з грудня 1981 р. генерал Галтієрі спробував консолідувати націю шляхом невеликої переможної війни: 2 квітня 1982 р. аргентинські збройні сили захопили відторгнуті в Аргентини Великою Британією ще у 1833 р. Фолклендські (Мальвінські) острови. Проте розрахунки хунти на посередництво і підтримку США виявилися марними – Сполучені Штати, що мали рівнозначні військові зобов'язання щодо Аргентини і Великої Британії, однозначно стали на бік останньої. Аргентинська армія зазнала поразки, яка поглибила кризу. Новий військовий уряд генерала Бінйоне змушений був призначити на 30 жовтня 1983 р. загальні вибори, на яких переміг кандидат від радикалів Рауль Альфонсін. **10 грудня 1983 р.** період правління армії закінчився.

Цілих сім років довелося торувати дорогу для демократичних змін населенню Бразилії. Першою ознакою наближення краху режиму там став страйк 400 тис. робітників промислового комплексу Сан-Пауло у **травні 1978 р.** Цей та інші масові виступи під гаслами підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці та відновлення профспілок поступово приносили свої плоди. У 1979 р. влада оголосила амністію для політичних в'язнів і емігрантів. В умовах різкого погіршення рівня життя (інфляція в 1980 р. досягала 120 %) розпочався перехід до багатопартійності. На парламентських виборах у листопаді 1982 р. опозиційні партії підтримали майже 60 % виборців. Проте уряд усе ж таки наполіг на непрямій процедурі виборів президента, розраховуючи забезпечити собі більшість серед 686 членів колегії виборщиків, яка складалася з членів Національного конгресу і представників штатів. Утім, і за таких обставин урядовий кандидат зазнав поразки. **15 березня 1985 р.**, після 21-річного правління військових, країну очолив уряд цивільних.

У **березні 1985 р.** військові відійшли від влади в Уругваї, на початку 1986 р. – у

Гватемалі і Гондурасі. У **січні 1989 р.** нарешті настала черга Парагваю, де 35 років поспіль панувала диктатура А. Стресснера. Він був скинутий внаслідок військового перевороту.

Після падіння А. Стресснера останнім бастіоном військових диктатур деякий час залишався режим А. Піночета у Чилі. Хунта змогла протриматись 16,5 року, до **11 березня 1990 р.** Цього вдалося досягти значною мірою за рахунок припливу іноземних інвестицій і капіталів (переважно зі США). Також завдяки підви-



■ *А. Стресснер.*



щенню світових цін на мідь, прибутки від експорту 1984–1988 рр. збільшилися на третину. Проте це не позначалося на рівні життя основної частини населення. Хунта залишила у спадок наступникам багатомільярдний зовнішній борг (близько 19 млрд доларів). Заробітна плата залишалася значно нижчою, ніж за часів С. Альєнде. За межею бідності в Чилі наприкінці 1980-х рр. перебувало від 45 до 48 % чилійців.

Відходячи від влади, Піночет усталив за собою статус недоторканності. Проте, тільки-но він виїхав за кордон, у Англію, його заарештували на вимогу іспанського прокурора. Сполученим Штатам вдалося запобігти екстрадиції диктатора до Іспанії, але неприємності чекали його і вдома: уряд очолили соціалісти і Піночет був позбавлений недоторканності. Проти нього порушили декілька кримінальних справ, і решту життя колишньому диктатору довелося провести в судах або під домашнім арештом.

**9** *Тенденції і напрями розвитку країн регіону на сучасному етапі.* Навіть у віддаленій перспективі на економічному, соціально-політичному та культурному житті країн Західної півкулі позначатимуться наслідки діяльності диктаторських та деяких конституційних режимів, які заплушували очі на необхідність реформ, підміняючи їх зарубіжними кредитами. Ці наслідки виявляються, у першу чергу, в розмірі зовнішньої заборгованості, що має тенденцію до збільшення, сильній залежності від зарубіжного капіталу, вкрай низькому рівні життя подекуди досить значної частини населення і, відповідно, соціальній нестабільності. Нестача ресурсів для саморозвитку обмежує впровадження інноваційних технологій та можливості для пристосування до ситуації, що складається у глобалізованому світі.

**Таблиця основних соціально-економічних показників країн Латинської Америки**

Країна	Рівень безробіття у 2010 та 2018 рр., %	Населення, що проживає за межею бідності, %	Рівень інфляції, %	Зовнішній борг (млрд доларів США) у 2019 р.
Аргентина	7,9 / 8,7	30	22	280
Болівія	8,3 / 7,7	30,3	2,1 / 3,3	9,83
Бразилія	7 / 4,5	26	4,9	663,8
Венесуела	12,1 / 7,9	37,9	29,8 / 27,1	7487
Гватемала	3,2	56,2	3,9 / 1,9	156
Домініканська Республіка	14,2 / 14,9	42,2	6,3	21,55
Еквадор	7,6 / 8,5	35,1	3,6 / 8,4	32,5
Коста-Рика	6,6 / 7,8	16	5,8 / 7,8	28,65
Куба	2	–	0,76	18,2
Мексика	5,6 / 5,0	до 47	4,1 / 3,6	446
Нікарагуа	8 / 8,2	48	4,7 / 3,7	11,7
Панама	4,4 / 6,7	28,6	3,3 / 2,4	39,2
Парагвай	6,9 / 7,9	19,4	4,2 / 2,6	64,2
Перу	6,7 / 3,5	34,8	1,8 / 2,9	78,2
Уругвай	7,4 / 7,8	27,4	6,8 / 7,1	41,3
Чилі	8,7 / 3,0	18,2	1,7 / 1,5	185,1

Необхідність захисту своїх інтересів, пошуки можливостей для пришвидшення саморозвитку, створення кращих умов для продажу своєї продукції і здешевлення імпорту сприяють посиленню інтеграційних процесів у Латинській Америці як на регіональному, так і на світовому рівнях. Ще у 1991 р. для вирішення завдань економічного співробітництва група країн (Гватемала, Сальвадор, Нікарагуа, Гондурас, Коста-Рика і Панама) заснувала **Центральноамериканську інтеграційну систему** (ЦАІС). Пізніше до неї увійшли Домініканська Республіка і Беліз, а Гондурас був виключений після воєнного перевороту, що стався там у червні 2009 р. У межах системи діє зона вільної торгівлі, а також проробляються плани політичної інтеграції. Зокрема на саміті керівників держав ЦАІС у грудні 2006 р. був оприлюднений план, що передбачає введення єдиної регіональної валюти і спільних паспортів.

У 2004 р. за ініціативою президентів Венесуели і Куби Уго Чавеса й Фіделя Кастро було утворено об'єднання **АЛБА** (Боліварійська альтернатива для Америки), до складу якого входять вісім країн Латинської Америки і Карибського басейну: Болівія, Венесуела, Куба, Еквадор, Нікарагуа, Антигуа і Барбуда, Сент-Вінсент і Гренадіни. Дев'ятим членом організації з 2008 р. був Гондурас, але після воєнного перевороту там нове керівництво оголосило про вихід з АЛБА.

У квітні 2009 р. країни-учасниці об'єднання прийняли одностайне рішення про запровадження для взаєморозрахунків нової, поки що віртуальної, грошової одиниці – **сукре**. Офіційно сукре був уведений в обіг з 1 січня 2010 р. У майбутньому він має стати повноцінною валютою, що дозволить позбутися засилля долара.

Найбільшою у світі регіональною зоною вільної торгівлі, з населенням понад 400 млн осіб і сукупним ВВП понад 10 трильйонів доларів, є НАФТА (Північноамериканська зона вільної торгівлі), що діє із січня 1994 р. між Сполученими Штатами, Канадою і Мексикою. Основні пункти домовленостей між ними передбачають:

- ▶ *відміну всіх видів мита на товари, якими торгують між собою США, Канада і Мексика;*
- ▶ *створення режиму сприяння для північноамериканських вкладень у Мексиці;*
- ▶ *захист північноамериканського ринку від азійських і європейських компаній, які намагаються уникати сплати американських мит шляхом завезення своїх товарів через Мексику.*

Об'єднання НАФТА є принципово новим явищем у практиці інтеграції. Вперше держава «третього світу» добровільно вступила в економічний союз із двома високорозвинутими країнами. Адже за рівнем ВВП на душу населення Мексика відстає від Сполучених Штатів майже у 7 разів, а від Канади – більше ніж у 4.

**10** **Українці в країнах регіону.** Переважна більшість українців, які проживають у Латинській Америці, зосереджена в Аргентині та Бразилії.

В Аргентині історія українського поселення розпочалася 1897 р., коли сюди на постійне проживання прибула перша невелика група українських емігрантів. Українці прибували до Аргентини протягом 50 років. Українські громади селилися в 43 місцевостях майже в усіх провінціях країни. Із 250 тис. осіб українського походження близько 100 тис. є жителями столиці й провінції Буенос-Айрес, майже 55 тис. мешкають у провінції Чако і 10 тис. – у провінції Мендоса.

В Аргентині існує чимало українських громадських організацій. Це – «Просвіта», «Відродження», «Український національний клуб», «Січ». У 1947 р. було скликано 1-й конгрес українців в Аргентині, на якому було створено Українську центральну репрезентацію (УЦР).

Аргентина однією з перших у світі й першою в Латинській Америці визнала незалежність України (5 грудня 1991 р.). Українська громада активно виступає за розвиток торгово-економічного співробітництва між двома країнами. З цією метою на по-

чатку 1992 р. було створено Аргентино-українську торговельну палату, яка об'єднує 50 підприємців.

У Бразилії мешкає понад 200 тис. етнічних українців. Більшість із них зосереджена в південному штаті Парана, що межує з аргентинською провінцією Місьйонес, де також живе багато українців. Існують просвітницькі товариства, найбільшим з яких є Хліборобсько-просвітницька спілка в Парані. Наукову і видавничу діяльність здійснює Українсько-бразильський центр українознавства.



- 2 вересня 1947 р.** – підписання Міжамериканського договору
- 30 квітня 1948 р.** – прийняття статуту ОАД
- 2 січня 1959 р.** – перемога революції на Кубі
- Квітень 1965 р.** – вторгнення США в Домініканську Республіку
- Травень 1973 р.** – відновлення конституційного ладу в Аргентині
- 11 вересня 1973 р.** – переворот у Чилі
- 1975 р.** – створення Латиноамериканської економічної системи (ЛАСТ)
- 19 червня 1979 р.** – перемога революції в Нікарагуа
- 1994 р.** – створення НАФТА
- 2004 р.** – створення АЛБА

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Визначте, скільки часу минуло: 1) між затвердженням статуту Організації американських держав (ОАД) і створенням Центральноамериканської інтеграційної системи (ЦАІС); 2) між перемогою революції на Кубі та в Нікарагуа.

**Просторову.** Покажіть на карті країни, в яких у повоєнні роки відбулися воєнні путчі. Покажіть на карті країни, які входять до об'єднання АЛБА.

**Інформаційну.** Заповніть таблицю «Імпортзамінна індустріалізація в Латинській Америці».

Найбільш економічно розвинуті країни	Здобутки	Проблеми	Наслідки

**Логічну.** 1. Поясніть суть імпортозамінної індустріалізації. До яких наслідків вона призвела? 2. Чому, на вашу думку, частим явищем у латиноамериканських країнах у повоєнний час були військові заклоти? 3. Назвіть причини кубинської революції. 4. Із чим було пов'язане повалення диктаторських режимів у країнах регіону? 5. Що стало причиною нікарагуанської революції та які наслідки вона мала? 6. Які зміни відбулися у відносинах між США та Кубою в останні роки? З чим це, на вашу думку, пов'язано?

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до постаті Фіделя Кастро, який правив на Кубі більше ніж півстоліття.

**Мовленнєву.** Обговоріть, чи можливо в Україні використати досвід передових країн Латинської Америки.



# МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

## §26 Динаміка «холодної війни». Протистояння НАТО і ОВД

АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

На які «три світи» після завершення Другої світової війни поділилося світове співтовариство?

**1** *Причини та періоди «холодної війни».* Оголошення «холодної війни» для багатьох було несподіваним – воно викликало подив навіть у деяких членів американського уряду, зокрема в міністра торгівлі (колишнього віце-президента в уряді Ф. Рузвельта) Генрі Уоллеса.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

Ми мусимо визнати, що наш інтерес до справ Східної Європи є таким же обмеженим, як інтерес Росії до Латинської Америки, Західної Європи і Сполучених Штатів... Наші дії наводять на думку: 1) що ми готуємося... щоб перемогти у війні, яка видається нам неминучою; 2) або що ми збираємося накопичити переважаючі сили, щоб залякати решту людства. Як би почувалися ми, якби Росія мала атомну бомбу, а ми – ні, якби Росія мала 10 тис. бомбардувальників і повітряні бази поблизу наших берегів, а ми – ні? (3 листа Г. Уоллеса до президента США Трумена у вересні 1946 р.).



Прочитавши лист, спробуйте відповісти на запитання: чи була «холодна війна» об'єктивною необхідністю? Чому?

В основу доктрини «холодної війни» було покладено три взаємопов'язані програми:

► постійне створення вогнищ напруженості й балансування на межі «гарячої війни» між США та Радянським Союзом;





- ▶ гонка звичайних і ядерних озброєнь;
- ▶ психологічно-інформаційна та культурна війна.

Ще одним напрямом стало створення і фінансування різного роду підривних і терористичних організацій на зразок італійських «Червоних бригад» тощо.

«Холодна війна» мала як внутрішні, так і зовнішні причини.

До **внутрішніх причин** належать:

- ▶ зростання впливу військовиків та представників спецслужб на внутрішньо- та зовнішньополітичний курс США;
- ▶ мілітаризація економіки, що відбулася за роки Другої світової війни (створення військово-промислового комплексу);
- ▶ пошук зовнішньополітичного «ворога» як засіб консолідації суспільства.

До **зовнішніх причин** належать:

- ▶ перетворення СРСР і США на наддержави і виникнення між ними гострих протиріч із питань повоєнного устрою світу;
- ▶ встановлення радянської моделі суспільства в країнах Східної Європи і протидія цьому процесу з боку Великої Британії і США;
- ▶ боротьба за «сфери впливу» між СРСР і США в різних регіонах світу;
- ▶ цивілізаційне протистояння культур Сходу і Заходу.

#### ОСНОВНІ ЕТАПИ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» :

● **1946–1955 рр.** – період створення військових блоків (НАТО, СЕНТО, СЕАТО, ОВД), поділу Німеччини на ФРН і НДР, розробки планів ядерного нападу на СРСР («Дропшот» та інші), війни в Кореї;

● **1955–1960 рр.** – період спроб пошуку діалогу (Женевська нарада керівників СРСР, США, Великої Британії і Франції), призупинення ядерних випробувань, візит М. Хрущова до США;

● **1960–1975 рр.** – період криз і розрядки міжнародної напруженості (будівництво Берлінського муру, Карибська криза, конфлікт у В'єтнамі, підписання договорів про заборону ядерних випробувань у атмосфері та їх припинення в космосі і під водою та про обмеження стратегічних озброєнь – ОСВ-1, Заключного акту Ради Безпеки і співробітництва у Європі);

● **1979–1991 рр.** – період завершення «холодної війни» (підписання договору ОСВ-2, не ратифікованого сенатом США, конфлікт у Афганістані та його припинення, знищення ракет середньої дальності, ліквідація ОВД, розпад СРСР і європейського соціалістичного табору);

● **з 2018 р.** – період відновлення «холодної війни», тепер уже між РФ та її союзниками й країнами НАТО.

Заручниками і жертвами «холодної війни» стало немало політичних, військових діячів та держав світу, оскільки під приводом боротьби з комуністичною (чи антикомуністичною) активністю скрізь здійснювалося придушення національно-визвольних рухів у країнах, які прагнули позбутися економічної, військової або політичної залежності від наддержав.



#### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

Враховуючи події, що сталися в Чилі, Греції та інших країнах, англійці сьогодні дуже стурбовані можливістю того, що Сполучені Штати зможуть використовувати ЦРУ для прямого втручання в англійську політику... Ясно, що не тільки країни «третього світу» ризикують стати жертвою такої

підривної діяльності. Від неї не застрахована жодна країна... Ми повинні вжити заходів, щоб ніколи у майбутньому наша країна не стала об'єктом дій, які мали місце в Чилі. (Із телевізійного виступу члена парламенту Великої Британії С. Невінса, 1978 р.).



Прокоментуйте наведений текст.



■ *Одне з приміщень радіо «Вільна Європа» в період розпалу «холодної війни».*

Протистояння охопило публіцистику, живопис, кінематограф і, навіть, комп'ютерні ігри, що призвело до появи специфічних культових персонажів на зразок Джеймса Бонда та Рембо.

Одразу по закінченні Другої світової війни виникла проблема заборони «безвідповідальних радіопередач з однієї країни до громадян інших країн», з приводу чого Генеральна Асамблея ООН тричі (у 1947, 1949 та 1950 рр.) змушена була приймати відповідні резолюції. Відтак, з ініціативи президента США Д. Ейзенхауера, було створено мережу секретних приватних радіостанцій за кордоном, «на які б не поширювалися обмеження, властиві для урядових радіостанцій». Найбільш відомими з них є радіо «Вільна Європа» та «Звільнення» (з 1959 р. – «Свобода»). Перша з них вела радіопропаганду для населення Східної та Центральної Європи, сферою інтересів другої визначався Радянський Союз. Також у програмі «Голос Америки» – офіційного «рупору» уряду США – 40 % часу відводилося передачам на соціалістичні країни.

### Зверніть увагу!

Засобами «холодної війни» США і їх союзники сподівалися завдати глобальної поразки СРСР, підірвавши його зсередини («розклавши» еліту) та одночасно загрожуючи ззовні. Тоді як у СРСР вважали за основну лише зовнішню загрозу, забувши про зміцнення основ державності, проти яких спрямовувався основний удар.

### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



*Деякі з нас – до їхнього числа належав і я – сподівались, що те історичне і символічне рукостискання, яким обмінялися росіяни й американці сорок років тому на Ельбі, матиме далекосяжні наслідки... У нас з'явився б шанс зберегти єдність, створити спільний уряд і відпала б необхідність у швидкій ремілітаризації. У пожежі «холодної війни» загинуло те, що вимагало систематичного зміцнення довіри, дій, спрямованих на подолання минулого. Замість того щоб демонструвати вільнолюбство, гуманний спосіб життя, деякі задоволилися антикомунізмом...*

*Надії, що покладалися на ООН, не виправдалися. І не тому, що задум її виявився неправильним... Але... виник такий порядок, з яким недовго мирилася красива ідея*

плідного, вільного від агресії співробітництва Об'єднаних Націй. (Із виступу колишнього канцлера Німеччини, лауреата Нобелівської премії миру Віллі Брандта).



Прокоментуйте слова відомого політика. Чи погоджуєтесь ви з ним?

**2 Міжнародні конфлікти.** Першою серйозною сутичкою в Європі стала так звана «берлінська криза». Вона виникла 1948 р. після того, як американці в односторонньому порядку відмовилися від узгодженого раніше між союзниками по антигітлерівській коаліції чотиристороннього плану управління окупованою Німеччиною. Зони окупації США, Великої Британії і Франції були об'єднані, і там почалося формування уряду, а потім і запровадження нової грошової одиниці. **23 червня 1948 р.** було оголошено, що нові грошові знаки поширюються також на західні сектори Берліна. Радянська сторона розцінила цю акцію як крок, що веде до відродження німецького милітаризму і розколу країни.

Скориставшись із того, що в угоді про статус окупованого Берліна не були передбачені конкретні зобов'язання СРСР із забезпечення транспортним зв'язком західних секторів міста, **24 червня 1948 р.** Радянський Союз перекрив транспортні артерії Західного Берліна і Західної Німеччини, водночас відключивши енергопостачання. Фактично було встановлено блокаду Західного Берліна.



### ФАКТ

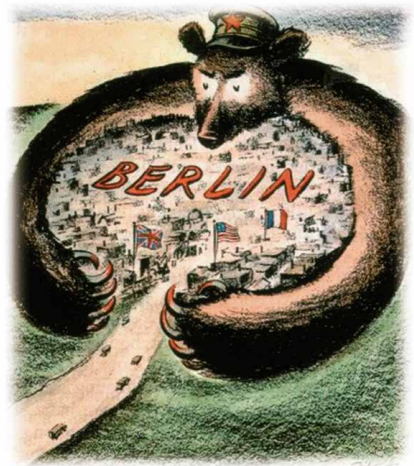
Очевидним здається намір Радянського Союзу витіснити нас із Берліна, оскільки чотиристоронній контроль над Берліном і над Німеччиною більше не діє. У радянських є певні підстави вважати так, беручи до уваги тристоронні дії, які ми здійснили стосовно Німеччини... Вони можуть аргументувати, що тристоронні переговори щодо Німеччини, розпочаті у Лондоні в лютому, є доказом наших намірів відмовитися від чотиристороннього контролю... Козирні карти росіян полягають у контролі над залізничними і шосейними магістралями, що ведуть до Берліна, у контролі над тепловою станцією, що постачає в місто електрику. (Із листа воєнного міністра США Ройола).

● Прокоментуйте наведений документ. Висловіть своє ставлення до слів Ройола.

У дні «берлінської кризи» постачання двохмільйонного міста всім необхідним взяла на себе англо-американська авіація. Було встановлено «повітряний міст», завдяки якому мешканці Західного Берліна отримували продовольство, медикаменти, паливо та інші товари.

Блокада тривала 324 дні – з **24 червня 1948 р.** до **12 травня 1949 р.**, коли на конференції у Нью-Йорку колишні союзники домовилися про компромісні умови її скасування.

Але конфлікт довкола Західного Берліна цим остаточно не було вичерпано. Адже, незважаючи на пізніше утворення двох німецьких держав – НДР і ФРН і їх ворожі відносини одна з одною, – кордони між ними були «прозорими». Для переходу із Східного Берліна до Західного навіть не потрібні були документи. Чимало «східних» німців працювали на Заході, і навпаки.



■ Тогочасна західна карикатура.





■ *Маленькі мешканці Західного Берліна радіють закінченню блокади.*

Висловте власну точку зору: чи варто було радянському керівництву вдаватися до блокади Західного Берліна? Чому? А як би вчинили ви?

### ДОКУМЕНТ

Становище, що склалося, створювало великі труднощі для НДР. Східна Німеччина і в минулому була менше розвинутою з економічного погляду, ...сильніше постраждала від воєнних дій... Загальний рівень життя в НДР був нижчим, ніж у ФРН... З НДР до ФРН переходили кваліфіковані робітники... і спеціалісти, де отримували значно вищу зарплату... У НДР існували низькі роздрібні ціни на основні продукти харчування. Чимало жителів ФРН вважали вигідним... купувати ці товари в НДР... Оскільки... ціни на споживчі товари дотувалися з державного бюджету, економіка НДР зазнавала великих збитків... Загальні втрати від... відкритих кордонів становили до 15 млрд марок на рік. (Із книги історика Р. Медведєва «Хрущов»).



Прокоментуйте наведений текст. Запропонуйте свій вихід із ситуації.

**12 серпня 1961 р.** Радою Міністрів НДР було прийнято рішення про запровадження контролю на кордонах республіки. Протягом однієї ночі на **13 серпня 1961 р.** була побудована потужна стіна, яка переділила Берлін на Східний і Західний. Її будівництво здійснювало близько 30 тис. військовослужбовців східнонімецької армії.

Реакція США на цю акцію була надзвичайно різкою. Американське командування почало перекидати додаткові частини на територію ФРН і Західного Берліна. 27 жовтня американські танки було підтягнуто до контрольно-пропускного пункту на Фрідріхштрассе, навпроти них на відстані 200 м зупинилися радянські танки. Цілу добу тривало протистояння. Напружена ситуація в місті зберігалася до укладення 3 серпня 1971 р. чотиристоронньої угоди щодо Західного Берліна.

**Війна в Кореї.** З 1948 р. на Корейському півострові існували дві держави: Республіка Корея зі столицею в Сеулі та **Корейська Народна-Демократична Республіка** (КНДР) зі столицею у Пхеньяні. Згідно з домовленістю СРСР і США кордон проходив по 38-й паралелі. Збройний конфлікт між двома державами розпочався **25 червня 1950 р.** нападом військ КНДР на Республіку Корея. Армія останньої виявилася небоєздатною і почала відступати. Майже вся територія Південної Кореї була зайнята військами КНДР.



27 червня, коли Рада Безпеки ООН збиралася для обговорення ситуації, що склалася, радянський делегат несподівано не з'явився на це засідання. Таким чином, СРСР не скористався своїм правом накладати вето на резолюцію, яка засудила агресію КНДР і на підставі якої війська США та деяких інших країн у вересні 1950 р. вступили у війну. Наприкінці жовтня вони захопили Пхеньян і вийшли до китайського кордону.

Здавалося, що війна завершиться для США успішно, але тут на допомогу КНДР прийшов північний сусід – Китай. 26 листопада 1 млн китайських добровольців за підтримки радянських танків та авіації перейшов у наступ і змусив американців відступити. Радянські льотчики під командуванням І. Кожедуба прикривали небо.

**30 листопада 1950 р.** президент Трумен виступив з погрозою використати будь-які військові засоби, у тому числі ядерну зброю. Вперше виникла небезпека переростання локального конфлікту в ядерну війну. І все ж здоровий глузд виявився сильнішим від воєнних і політичних амбіцій.

Наприкінці 1950 р. фронт стабілізувався в районі 38-ї паралелі. Два роки тривала позиційна війна. У 1953 р. було підписано перемир'я, яке зафіксувало існування двох держав на Корейському півострові.

**Карибська криза.** Ще одна серйозна загроза світові виникла 1962 р. під час Карибської кризи. Бізнесові кола у США вкрай негативно сприйняли прихід до влади у 1959 р. революційного уряду Ф. Кастро, який здійснив широку націоналізацію іноземної власності. Відносини між сусідніми країнами різко загострились. **2 січня 1961 р.** США розірвали дипломатичні відносини з Кубою і розпочали проти неї економічну блокаду. Неповдалі від Куби, у штаті Флорида, при підтримці американських спецслужб почали формуватись диверсійні групи кубинських емігрантів. У **квітні 1961 р.** ними був здійснений морський десант, який завершився невдачею.

Погіршення стосунків із США сприяло швидкому зближенню Ф. Кастро з Радянським Союзом. У липні-серпні 1962 р. було досягнуто домовленості про розміщення на території Куби радянської атомної зброї. Довідавшись про це, президент Дж. Кеннеді оголосив про встановлення з **22 жовтня 1962 р.** морської блокади Куби і про огляд усіх радянських кораблів, які пливли до острова. Водночас радянські та американські війська були приведені у стан бойової готовності. Ніколи раніше небезпека ядерної війни не була настільки реальною, як тоді. Вторгнення на Кубу вимагала більшість американських військових і навіть лідери конгресу. Войовничі заклики лунали і після того, як виявилось, що лише залп радянських ракет коштуватиме життя близько 20 млн американців.



■ *Тогочасна карикатура: Хрущов і Кеннеді.*



### ФАКТ

Президент сказав, що... біда у тім, що варто лише зібрати групу сенаторів, як серед них домінує той, хто пропонує найсміливішу, тверду лінію... Варто лише поговорити з ними окремо, як виявиться, що в них є розум... Сподіваюсь, ви розумієте, що для всіх не вистачить місця у сховищі Білого дому. (Зі спогадів помічника президента Кеннеді Т. Соренсена).

- *Що, на вашу думку, хотів сказати цим президент? Чи мав він рацію?*

Завдяки зваженій позиції керівників обох держав урешті-решт було досягнуто взаємоприйнятне рішення.

**Війна у В'єтнамі.** Ще в 1952 р. президент США Г. Трумен проголосив Індокитай найважливішим регіоном для нерозповсюдження комунізму на Близькому Сході та в Південно-Східній Азії. Малася на увазі, у першу чергу, допомога антикомуністичному режиму у В'єтнамі, де ще в 1946 р. розпочалася громадянська війна. Вже у 1953 р. 80 % військових ресурсів, використовуваних демократичним профранцузьким режимом Південного В'єтнаму, постачалося американцями. Війська Північного В'єтнаму (комуністів), своєю чергою, забезпечували Китай та СРСР. Французькі війська невдовзі залишили територію своєї колишньої колонії, і генерал де Голль радив американцям теж дати країні спокій.



### ФАКТ

Інтервенція в цьому районі призведе до того, що ви безнадійно зав'яжете у цій безкінечній війні. Я вас запевняю, що ви будете крок за кроком загрузати у бездонній військовій і політичній трясовині. Незважаючи на всі свої втрати і витрати. (Президент де Голль – президенту Кеннеді).

- Прокоментуйте висловлювання французького лідера. Свою точку зору аргументуйте.

Однак у 1964 р. президент США Л. Джонсон санкціонував широкомасштабне застосування американських військ у В'єтнамі. «Інформаційним приводом» для агресії став начебто обстріл північнов'єтнамськими торпедними катерами американського есмінця «Меддокс». Проте пізніше виявилось, що насправді ніякого обстрілу не було.

Війна у В'єтнамі велася з неабиякою жорстокістю, оскільки, крім наземних операцій і бомбардувань (загалом, було скинуто 17 млн авіаційних бомб та вистрілено 217 млн артилерійських снарядів), американські війська широко застосовували хімічні речовини. Зокрема над територією В'єтнаму було розпилено 72 млн літрів дефоліантів, що містили:

- ▶ «Agent Orange» – призначений для знищення лісових насаджень;
- ▶ «Agent Blue» – проти посівів рису та інших сільськогосподарських культур;
- ▶ Тетрахлородибензодіоксин – речовину, яка, потрапивши до організму людини, спричиняє захворювання внутрішніх органів і крові.

Дуже широко застосовувалися різні форми отруйних газів та напалм.

Унаслідок усього цього практично повністю було знищено більше 1,5 млн га лісів, від 40 до 100 % бананів, рису, картоплі, папайї та помідорів, а з 150 видів птахів залишилося лише 18. Різко скоротилася кількість риб.

Також в'єтнамська війна стала однією з найбільш кровопролитних воєн ХХ ст.

У ній загинуло або пропало безвісти:

- ▶ 8220 американців,
- ▶ 1 млн 100 тис. бійців регулярної армії Північного В'єтнаму,
- ▶ понад 2 млн мирного населення.



■ **Бойові дії на вулицях в'єтнамського міста.**

Проте, незважаючи ні на що, підтвердилося передбачення президента де Голля. Волелюбний в'єтнамський народ переміг – у 1973 р. американські війська зрештою змушені були залишити Індокитай.

### ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

- 24 червня 1948 р. – 12 травня 1949 р.** – блокада Західного Берліна
- 25 червня 1950 р.** – напад КНДР на Південну Корею
- 22 жовтня 1962 р.** – початок Карибської кризи

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Скільки часу минуло від фултонської промови У. Черчілля до початку корейської війни?

**Просторову.** Покажіть на карті країни-учасниці блоків НАТО і ОВД.

**Інформаційну.** 1. Поясніть значення терміна «холодна війна». 2. Проаналізуйте причини, хід та наслідки американсько-в'єтнамської війни.

**Логічну.** Поясніть виникнення «берлінської кризи».

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до застосування в ході військових дій отруйних речовин.

**Мовленнєву.** Обговоріть у групах питання, чи можна було уникнути «холодної війни». Свою думку аргументуйте.

## §27 Антивоєнні рухи. Міжнародні відносини в 1970-х – першій половині 1980-х рр.

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте основні міжнародні кризи в 1940–1960-х рр.

**1 Зародження антивоєнного руху.** Протистояння, яке супроводжувалося виснажливою гонкою озброєнь, викликало критику широких верств громадськості, які починали усвідомлювати необхідність колективних дій проти загрози загального знищення.

Перший всесвітній конгрес прихильників миру відбувся у **квітні 1949 р.** одночасно в Парижі й Празі. На ньому було започатковано рух за роззброєння і збереження миру. Цей рух набув значного поширення в різних куточках земної кулі. Підтвердженням того слугував факт збирання підписів під Стокгольмським зверненням, яке було прийнято в **березні 1950 р.** постійним комітетом Всесвітнього конгресу прихильників миру на сесії у Стокгольмі (Швеція). У документі йшлося про необхідність установити суворий контроль за виробництвом ядерної зброї, про заборону її застосування, про оголошення «воєнними злочинцями» тих державних діячів, які першими її використовують.

Протягом 6 місяців під Стокгольмським зверненням у різних країнах поставили свої підписи понад 500 млн осіб.

У наступні роки всесвітні конгреси прихильників миру проводилися регулярно і справляли великий вплив на міжнародні відносини.

У 1955 р. відомі вчені світу **Альберт Ейнштейн, Фредерік Жоліо-Кюрі, Бертран Рассел** та інші виступили з ініціативою створення руху вчених за мир, роззброєння, міжнародну безпеку і співробітництво. Рух дістав назву **Пагуоського** за місцем проведення першої конференції прихильників цього напрямку боротьби (м. Пагуош, Канада). Конференції прихильників руху, як правило, відбуваються раз на рік. У 1955 р. цьому рухові присвоєно Нобелівську премію миру.



**2 Спроби роззброєння. Договір про заборону випробувань ядерної зброї.** Проблеми роззброєння були в центрі уваги світової громадськості, зокрема сесій Генеральної Асамблеї ООН у 1950–1960-х рр. Так, XIV сесія Генеральної Асамблеї ООН у 1959 р. ухвалила резолюцію на підтримку ідеї загального і повного роззброєння, однак вона мала лише декларативний характер.

Першим реальним кроком на шляху роззброєння став Московський договір про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах: у повітрі, під водою та в космосі, підписаний 5 серпня 1963 р. головами урядів СРСР, США та Великої Британії.

### ДОКУМЕНТ

Сьогодні я звертаюся до вас з надією у серці... Світлий промінь надії прорізав темряву: підписано договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під водою. Вперше нам вдалося досягти угоди про міжнародний контроль над руйнівними силами ядерної зброї... Договір... не вирішить усіх конфліктів. Але це перший важливий крок – крок на шляху до миру, крок на шляху до розуму, крок від війни... Нас повинно турбувати кожне людське життя, природжений дефект кожної людини, що народиться через багато років. Договір стосується всіх. Перш за все, він стосується наших дітей і онуків, а в них немає заступників тут, у Вашингтоні... (Зі звернення до нації президента США Дж. Кеннеді 6 серпня 1963 р.).



Прокоментуйте текст виступу. Висловіть свою точку зору.

Переговори, що передували підписанню договору, йшли важко. Каменем спотикання було питання про контроль. Нарешті всі погодилися, що вибухи в трьох сферах можна контролювати національними засобами без міжнародного контролю. Тільки підземні ядерні вибухи було дозволено, але надалі відповідні переговори було проведено й щодо них. На жаль, Франція й Китай, які створили свої ядерні арсенали пізніше, не приєдналися до договору 1963 р. і продовжували випробування в атмосфері. Проте Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї мав велике значення, позаяк був першою конкретною угодою з обмеження гонки озброєнь. Згодом до Московського договору приєдналося понад 130 держав світу. У **1963 р.** Генеральна Асамблея ООН закріпила своїм рішенням радянсько-американську домовленість «не розміщувати в космічному просторі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення».

**3 Передумови розрядки міжнародної напруженості.** Від початку 1970-х рр. міжнародні відносини вступили в новий період – період переходу від протистояння та конфронтації до розрядки міжнародної напруженості. Серед передумов цих змін можна назвати такі:

- ▶ досягнення до початку 1970-х рр. воєнно-стратегічного паритету (рівноваги) між СРСР і США;
- ▶ негативні економічні наслідки виснажливої гонки озброєнь;
- ▶ загострення соціальних проблем у США внаслідок війни у В'єтнамі;
- ▶ усвідомлення керівниками провідних держав катастрофічності для життя на Землі будь-якого ядерного конфлікту.

**4 Радянсько-американські угоди.** Першим внеском в оздоровлення міжнародної ситуації в 1970-ті рр. стали радянсько-американські переговори на найвищому рівні, що відбулися в 1972–1974 рр. У лютому 1972 р. президент США Р. Ніксон у своєму посланні до конгресу заявив, що у виробництві ядерної зброї між СРСР і

США досягнуто паритету. Це стало поштовхом до початку переговорів, унаслідок яких було підписано:

- ▶ *Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), що має безстроковий характер;*
- ▶ *Тимчасову угоду про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-1), укладену терміном на 5 років;*
- ▶ *Угоду про запобігання ядерній війні.*

Важливе значення мала й підписана 1972 р. Великою Британією, СРСР і США Конвенція про заборону розроблення, виробництва й накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) й токсичної зброї та про їх знищення.

У листопаді 1974 р. у Владивостоці відбулася зустріч генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва і президента США Дж. Форда, на якій було підписано попередню угоду про подальші радянсько-американські дії у сфері контролю над озброєннями. Ця зустріч стала важливим кроком на шляху до наради 1975 р. у столиці Фінляндії.

У 1974 р. СРСР і США підписали Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї. Але особливе значення для приборкання гонки озброєнь мав підписаний двома країнами в 1979 р. договір ОСВ-2. Він не був ратифікований американським сенатом.

**5** *Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі.* Переговори й консультації з підготування Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі велися шість років (1969–1975 рр.). У цій роботі брали участь представники 33 європейських країн (за винятком делегації Албанії), а також США й Канади – держав, які відіграють велику роль у світовій та європейській політиці, зокрема – як члени НАТО. Нарада відбулася **31 липня – 1 серпня 1975 р.** у столиці Фінляндії – м. Гельсінкі.

Вона увінчалася підписанням 1 серпня Підсумкового акта – найважливішого політичного документа, що відіграє велику роль у формуванні міжнародних відносин і в наші дні. Цей акт мав такі розділи:

- ▶ *I – з питань безпеки в Європі;*
- ▶ *II – з економічного, науково-технічного співробітництва та охорони навколишнього середовища;*
- ▶ *III – з гуманітарних питань;*
- ▶ *IV – з урахування й виконання положень Підсумкового акта; продовження розвитку міжнародних контактів, зокрема організації нових зустрічей і нарад, подібних до Гельсінської. Такі зустрічі держав-учасниць загальноєвропейської наради відбулися згодом у Белграді (1977–1978 рр.), Мадриді (1980–1983 рр.), Стокгольмі (1984–1987 рр.), Відні (1986–1989 рр.).*

Гельсінська нарада була унікальним, безпрецедентним явищем у міжнародному житті, відігравши велику роль у стабілізації становища у світі, запобіганні сутичці між двома системами, що призвело б до загибелі людської цивілізації.

Одним із результатів форуму в м. Гельсінкі стало створення постійної **Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі** (НБСЕ), яка до 1990-х рр. охопила більш як 50 держав Європи, США і Канаду. Нині вона має політичні механізми, що забезпечують можливість оперативно реагувати на порушення прав людини. НБСЕ опікується також питаннями безпеки і роззброєння, співробітництва у сфері економіки й охорони навколишнього середовища, формування образу нової, позаблокової Європи.

Однак у 1970-х рр. розрядка міжнародної напруженості, кульмінацією якої була Гельсінська угода 1975 р., не стала незворотною. Головною причиною цього явища стало різке посилення національно-визвольних рухів у країнах «третього світу». Прихід до влади уряду С. Альєнде в Чилі (1970 р.), переворот в Ефіопії (1974 р.), здобуття незалежності Анголою та Мозамбіком після революції в Португалії (1975–1976 рр.), об'єднання В'єтнаму в єдину державу (1975 р.), встановлення прорадянських режимів у Камбоджі та Лаосі, переворот в Афганістані (1978 р.) та прихід до влади Д. Ортеги в Нікарагуа (1979 р.) – усе це викликало посилення протистояння між СРСР і США.

Зокрема у травні 1978 р. сесія ради НАТО у Вашингтоні схвалила довгострокову програму збільшення щорічних військових витрат на 3 % протягом 20 років. 12 грудня 1979 р. у Брюсселі було ухвалено рішення про виробництво й розміщення у Великій Британії, Бельгії, ФРН та Італії 574 крилатих ракет і ракет «Першинг-2».

СРСР відповів розміщенням у країнах Східної Європи ракет малого радіуса дії, які могли досягти західноєвропейських столиць за 2–3 хвилини. Небезпека виникнення війни збільшилася. У разі широкомасштабного конфлікту, навіть без використання ядерної зброї, Європа з її 200 атомними реакторами, розвиненою хімічною і нафтопереробною промисловістю перетворилася б на руїни.

**6 Радянсько-афганський конфлікт. 27 грудня 1979 р.** радянські війська здійснили вторгнення до Афганістану. Причиною цього кроку був намір політичного керівництва СРСР усунути від влади президента Аміна, з метою покласти край боротьбі між різними комуністичними угрупованнями, що загрожувала перерости у громадянську війну.

Проте стабілізувати становище в Афганістані радянським військам не вдалося. До того ж третім, «неофіційним» учасником конфлікту виступили Сполучені Штати, які заходилися надавати підтримку афганським партизанам.

Через деякий час після виводу з Афганістану радянських військ США вже самі продовжили там війну, воюючи тепер проти ними ж згуртованого, озброєного і навченого руху талібів. Станом на 2018 р. кількість загиблих в Афганістані американців уже перевищила втрати СРСР.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Якби Сполучені Штати прагнули миру в цьому регіоні, то президенту США достатньо було б дати команду припинити постачання зброї, ліквідувати бази найманців, власне припинити всі форми втручання, спрямовані проти уряду і народу Афганістану. (Зі статті Л. Замятіна «Відновити клімат розрядки і довіри» 27 лютого 1980 р.).*



*Прокоментуйте цей текст. Чи справді, на вашу думку, проблема полягала лише у втручанні Сполучених Штатів? Свою точку зору обґрунтуйте.*



**Радянські війська залишають Афганістан.**

Великі людські втрати із самого початку зробили афганську війну в радянському суспільстві непопулярною. Але минуло майже десятиріччя, перш ніж переговори між учасниками афганського конфлікту, що велися під егідою ООН, завершилися підписанням **14 квітня 1988 р.** Женевських угод делегаціями Афганістану, Пакистану, а також СРСР і США як держав-гарантів. ООН спостерігала за виконанням Женевських угод, відповідно до яких остаточне виведення радянських військ з Афганістану було завершено **15 лютого 1989 р.**



У березні 1983 р. президент США Р. Рейган повідомив про розроблення у США програми СОІ (Стратегічна оборонна ініціатива), яка передбачала створення глобальної протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь. Радянський Союз сприйняв цю розробку як спробу Сполучених Штатів порушити військовий паритет і вдався до відповідних заходів.

### ЗАПАМ'ЯТАЙМО ДАТИ

**1975 р.** – Нарада з питань безпеки і співробітництва в Європі.  
**27 грудня 1979 р.** – введення радянських військ у Афганістан

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Поставте у хронологічній послідовності: Гельсінська нарада, радянсько-афганський конфлікт, Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї.

**Просторову.** Покажіть на карті країни, в яких у 1970-х рр. відбулося посилення національно-визвольних рухів.

**Інформаційну.** Чому радянський уряд вирішив розпочати військову операцію у Афганістані?

**Логічну.** Чи можна вважати досягнення військово-стратегічного паритету між СРСР і США передумовою до закінчення «холодної війни»? Чому?

**Аксіологічну.** Чи мала розрядка міжнародної напруженості вплив на міжнародну політику США і СРСР?

**Мовленнєву.** Обговоріть причини загострення міжнародної обстановки у другій половині 1970-х рр.

## §28 Завершення, уроки і наслідки «холодної війни». Міжнародні відносини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Чому і за чиєю ініціативою розпочалася «холодна війна»? Пригадайте основні конфлікти цієї війни, їх причини і наслідки.

- 1 Нове політичне мислення.** Термін «нове політичне мислення» набув поширення в період горбачовської «перебудови», витіснивши з обігу більш звичну раніше фразу «розрядка міжнародної напруженості». Зміст цього терміна був широко викладений у Делійській декларації, підписаній керівниками Індії та СРСР у 1986 р.



### ФАКТ

В ядерну епоху людство повинно виробити нове політичне мислення, нову концепцію світу, що дає надійні гарантії виживання людства.

Світ, що дістався нам у спадок, належить теперішньому й майбутньому поколінням. І це вимагає, щоби пріоритет надавався загальнолюдським цінностям. Повинно визнаватися право кожного народу і кожної людини на життя, свободу, мир і прагнення до щастя. Повинно поважатися право кожного народу на власний вибір – соціальний, політичний, ідеологічний. (Із Делійської декларації про принципи вільного від ядерної зброї та ненасильницького миру від 27 листопада 1986 р.).

- **Висловіть і обґрунтуйте своє ставлення до змісту і характеру наведеного документа.**

Переважна кількість із перелічених у декларації прав принаймні вже кілька десятиріч до того гарантувалася у різних дво- і багатосторонніх документах, зокрема й укладених під егідою ООН. Інша річ, що вони завжди і беззастережно порушувались, як тільки справа доходила до життєво важливих інтересів конкретних країн. Отже, проблема полягала зовсім не в гучних політичних деклараціях, а у створенні реального механізму реалізації дотримання проголошених прав, узгодженого, у першу чергу, між наддержавами.

Так, державний секретар США під час президентства Дж. Буша-старшого **Дж. Бейкер** не без іронії констатував, що «ці політичні лідери (Горбачов, Яковлев, Шеварднадзе. – *Авт.*) дуже поспішають, начебто їх щось підштовхує, але схоже, що в них немає ніякого конкретного плану. Вони постійно перебувають у пошуку якихось ініціатив, аби лише були ініціативи». В образній формі цю саму думку висловлював і відомий радянський дисидент А. Сахаров: «Ми почали будувати дім з даху, а не з фундаменту».

Таку несподівано сприятливу ситуацію американці зуміли ефективно обернути собі на користь.

### ДОКУМЕНТ

Американські учасники переговорів з питань роззброєння були розпечені, поки доброзичливий Шеварднадзе займав свою посаду, і коли практично кожне спірне питання вирішувалося у такий спосіб, коли росіяни поступалися 80 %, а американці – лише 20 %. (*Із статті в газеті «Нью-Йорк таймс» 31 березня 1991 р.*)



Прокоментуйте наведений текст. Свою точку зору обґрунтуйте.

Насправді ж, як стверджував у спогадах Дж. Шульц, «ми не зробили жодної поступки». За цих обставин мало не кожний зовнішньополітичний крок Горбачова призводив до одностороннього зміцнення США і втрати позицій Радянським Союзом.

У **грудні 1987 р.** під час радянсько-американської зустрічі на вищому рівні М. Горбачов і Р. Рейган підписали **Угоду про скорочення озброєнь середнього радіуса дії** – ракет із дальністю польоту від 500 до 1500 км. При цьому СРСР мав на озброєнні близько 100 нових ракет СС-23 підвищеної точності, але радіусом дії до 400 км. Радянські військові спеціалісти резонно вказували, що ці ракети не повинні включатися до договору. Відповідні рекомендації були доведені до відома Горбачова, проте той, несподівано для членів радянської делегації, на переговорах із державним секретарем США Дж. Шульцем погодився на знищення СС-23.

### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ



Шульц сказав Горбачову, що (...) він може сміливо їхати до Вашингтона (...) для підписання важливої угоди (...) якщо він погодиться включити до угоди ракети СС-23. Після деяких вагань Горбачов, на превеликий наш подив... заявив: «Домовились» (...). Ахромєєв (начальник генштабу Збройних сил СРСР – *Авт.*) був вражений... Коли він запитав Горбачова, чому той так несподівано погодився включити до угоди (...) цілий клас наших нових ракет і нічого не отримав істотного взамін, Горбачов спочатку сказав, що він забув про попередження... Ахромєєв тут же запропонував повідомити Шульцу (...), що сталося непорозуміння (...). Горбачов вибухнув: «Ти що, пропонуєш сказати держсекретареві, що я, генеральний секретар, некомпетентний у воєнних питаннях і (...) відкликаю дане вже мною слово?». (Зі спогадів радянського дипломата А. Добриніна).



Прокоментуйте наведений текст. Висловіть своє ставлення до дій і аргументації радянського керівника.

Втім, незалежно від ракет СС-23, радянська сторона знищувала значно більшу кількість ракет і пускових установок, ніж США, оскільки під дію договору не підпадали:

- ▶ *крилаті ракети морського базування;*
- ▶ *британські і французькі ракети наземного базування;*
- ▶ *американські ракети, що запускалися з підводних човнів (50 % ядерного потенціалу США).*

У червні 1988 р. генштаб Збройних сил СРСР було зобов'язано підготувати плани одностороннього скорочення армії від кількох десятків тисяч до 1 млн осіб.

**19–21 листопада 1990 р.** у Парижі проходила зустріч керівників країн ОБСЄ, під час якої було урочисто підписано **Декларацію про безблокову Європу** (що проголошувала «кінець ери конфронтації» і побудову «нового партнерства») і **Договір про звичайні збройні сили в Європі**. Доля обох цих документів була однаковою: після самоліквідації ОВД та розпаду СРСР і європейського соціалістичного табору Захід відчув себе вільним від зобов'язань, а отже, Європа не стала безблоковою, а Договір про звичайні збройні сили не ратифікували окремі країни НАТО (зокрема Німеччина), тоді як нові члени альянсу (наприклад Латвія, Литва і Естонія) відмовились виконувати його умови.

Також Сполучені Штати в односторонньому порядку перестали виконувати умови договору щодо нерозміщення елементів протиракетної оборони в космосі.

Після терактів 11 вересня 2001 р., під час яких три з чотирьох захоплених терористами пасажирських літаків були спрямовані на башти Всесвітнього торгового центру і Пентагону, у Вашингтоні проголосили «тривалу, нову й важку» війну з міжнародним тероризмом. Загальноприйнятого визначення цього поняття не існує – адже в міжнародного тероризму відсутні чітко окреслені кордони, що робить боротьбу з ним безкінечною. А отже, джерелом терористичної загрози в будь-який момент може бути проголошена кожна країна світу. Так звинувачення Саддама Хусейна у створенні зброї масового знищення (якої насправді не існувало) стало формальним приводом для нападу на Ірак. У тероризмі звинувачувались М. Каддафі, Б. Асад та ін.



■ *Теракт 11 вересня 2001 р.*

**2** *Перехід від біполярного до багатополярного світу.* **Однополярність** передбачає домінування однієї держави на міжнародній арені у воєнно-політичній, економічній та культурній сферах. Після краху двополярної системи світового порядку глобальне лідерство на певний час перейшло до США. Однак однополярний світ не міг існувати нескінченно довго.

Сьогодні світ став **багатополярним**, тобто повернувся до свого природного стану. США, нехай ще й дуже могутня наддержава, проте поступово втрачає свій колишній вплив на міжнародній арені, оскільки з'являються нові потужні та впливові держави. Багатополярність передбачає існування держав, які здатні перебирати на себе вирішення регіональних і глобальних питань та мають для цього необхідні економічні, політичні, військові можливості і не підпорядковують (не узгоджують) свої національні інтереси з інтересами інших полюсів сили. Стабільна багатополярність потребує мінімум п'яти полюсів міжнародної сили і насамперед ракетно-ядерну могутність.





■ «Багатополярний світ».

Розгляньте ілюстрацію. Як ви розумієте її сенс?

188

Для США розвиток цього процесу означає поступове перетворення країни зі світового гегемона в регіональну державу. Безумовно, це триватиме не одне десятиліття – США володіють величезними ресурсами. Але зупинити цей процес практично неможливо.

Сучасний багатополярний світ на даний момент представлений США, Євросоюзом, Китаєм і Росією. Однак процес формування багатополярності триває, до нього активно включаються й інші найбільші країни: Індія, Бразилія, Південна Африка. Завдяки посиленню економічної могутності цих країн, зростатимуть і їх військові можливості. Навколо них будуть консолідуватися сусідні країни, вони будуть будувати союзницькі відносини з усталеними глобальними

центрами сили, що відбувається вже зараз.

Наприкінці 1960-х років американський держсекретар **Г. Кіссінджер** запропонував концепцію «багатополярного», або «плюралістичного», світу, в якому основні держави мали конкурувати і співробітничати водночас. Особливої популярності твердження про неминучість формування багатополярної системи міжнародних відносин після розпаду СРСР набуло серед російських дослідників, які ще з середини 1990-х років намагаються видати бажане за дійсне і ствердити Росію як одного з основних «полісів» нового світу.



**АНАЛІЗУЄМО**

*Втративши, значною мірою, після поразки у в'єтнамській війні великодержавні ілюзії, президент США Р. Ніксон в інтерв'ю журналу «Тайм» висловив думку: «Я вважаю, що наш світ стане краще і безпечніше, якщо сильні та здорові Сполучені Штати, Радянський Союз, Європа, Японія і Китай будуть урівноважувати одне одного».*

Таким чином, сучасна міжнародна політична система стала багатополярною. Тому стабільність існуючої системи значною мірою залежить від рівноваги між головними конфліктуючими групами. Така рівновага за своєю природою є нестабільною, і марно сподіватись, що її можна буде втримати.

Отже, формування і становлення нового міжнародного порядку відбувається у нас на очах, тож поки що доволі важко однозначно визначити стійкі тренди світового розвитку. Сучасні міжнародні відносини характеризуються низкою суперечливих процесів з безпрецедентною динамікою, причому постійно з'являються і проявляють себе нові фактори невизначеності.

**3 Проблема міжнародного тероризму.** Глобалізація в її нинішній формі не сприяє підвищенню стабільності на світовій арені. Навпаки, вона виявилася каталізатором соціально-політичної напруги й конфліктів. Поляризація багатства та бідності, боротьба за ринки, за доступ до енергетичних та інших природних ресурсів, інформаційна й культурна експансія Заходу, яка сприймається іншими як загроза їх культурній, національній і цивілізаційній самобутності, – усе це слугує підґрунтям для національного й релігійного екстремізму і фундаменталізму, для етнічного сепаратизму, ксенофобії та тероризму.

Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується такими ознаками:

- ▶ широким розмахом;
- ▶ відсутністю чітко виражених державних кордонів, наявністю зв'язку і взаємодії з міжнародними терористичними центрами та організаціями;

- ▶ жорсткою організаційною структурою, яка складається з керівної і оперативної ланок, підрозділів розвідки, контррозвідки;
- ▶ суворою конспірацією і ретельним добором кадрів;
- ▶ якісним технічним оснащенням.

Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Обов'язковими елементами, які характеризують тероризм, є:

- ▶ наявність насильства, як правило, збройного або його загрози;
- ▶ заподіяння чи загроза заподіяння шкоди здоров'ю людини, або матеріальних, моральних збитків;
- ▶ позбавлення або загроза позбавлення життя людей.



■ Після нападу терористів.



### ФАКТ

«Тероризм (...) це не тільки й не стільки вибухи, вбивства, захоплення заручників й інші фізичні засоби знищення людей, скільки моральний та психологічний вплив на свідомість людей. (...) Саме в цьому й полягає стратегічна мета ідеологів тероризму. Свідомість і тільки свідомість є головним об'єктом їхнього злочинного впливу». (Генерал-лейтенант Служби безпеки України В. Крутов).

- Прокоментуйте ці слова. Які заходи, на вашу думку, можна запропонувати для ефективної боротьби з тероризмом?

Причини міжнародного тероризму криються у:

- ▶ зростанні кризових явищ в економіці;
- ▶ нездатності суспільства регулювати складні соціально-політичні процеси;
- ▶ швидкій зміні систем людських і політичних ідеалів, цінностей;
- ▶ втягуванні до активного політичного життя широких мас населення з низькою духовністю, культурою та освітою, при цьому позбавленого політичного досвіду.

Сучасний тероризм розрізняють за такими різновидами:

- ▶ державний (організовується чи підтримується однією державою проти іншої);
- ▶ міжнародний (здійснюється міжнародними терористичними організаціями);

- ▶ *внутрішньодержавний (здійснюється замах на основи державності);*
- ▶ *релігійний (насаджується своє віросповідання);*
- ▶ *точковий (терористичний акт на окремо взятому об'єкті).*

З прийняттям країнами додаткових заходів безпеки міжнародний тероризм може зосередити свою діяльність на нових цілях – нафтопроводах, системах енергопостачання, водних комунікаціях та інших важливих об'єктах стратегічного характеру.

Велику роль у поширенні тероризму відіграє релігія. Це особливо актуально з огляду на те, що міжнародні терористичні організації у своїх підривних та протиправних діях прикриваються релігійною атрибутикою та ідеологією.

Серед терористичних організацій світу найвідоміші:

- **«Аль-Каїда»** (Міжнародний ісламський фронт джихаду проти іудеїв і християн», або «Ісламська армія звільнення мусульманських святинь»). Створена в 1988 р. Мета угруповання – створення мусульманської держави в цілому світі. Штаб-квартира в Афганістані.

- **«Хезбула**, або організація ісламського правосуддя», «Послідовники пророка Мухаммеда». Створена у Лівані 1982 р. Це радикальне угруповання налічує близько 3 тисяч членів. Має підтримку Ірану і Сирії. Її осередки створено в багатьох країнах.

- **«Об'єднані акти самооборони Колумбії»** – ультраправа воєнізована організація, що налічує 8 тис. членів. Мета – боротися з «лівими повстанцями». Організація фінансує свою діяльність здебільшого за рахунок контрабанди наркотиків.

- **Японська релігійна секта «АУМ Сінрікьо»** (нині «Альф»). Створив її 1987 р. Секо Асахара. 20 березня 1995 р. секта організувала газову атаку в токійському метро, внаслідок якої загинуло 12 осіб.

- **«Вітчизна басків і свобода» (ЕТА)**. Заснована 1959 р. на початковому етапі ідеологія угруповання базувалась на марксизмі: ЕТА діє в Іспанії і на Південному Заході Франції. Налічує кількисот членів, має суспільну підтримку в Країні Басків.

Усі ці організації залучають до своєї діяльності молодих людей. Саме в молодому віці гостро відчувається недосконалість навколишнього світу і виникає бажання переробити або ж створити свій власний світ. При цьому вибір припадає на користь екстремальної та групової поведінки, яка надалі може завдати шкоди оточенню.

До напрямів запобігання проявам екстремальної поведінки та тероризму можна зарахувати:

- ▶ *розробку сучасних освітніх проектів, з урахуванням закордонних освітніх практик, спрямованих на виховання свідомих громадян; збереження та підтримку культурного різноманіття; запобігання проявам тероризму та екстремізму;*

- ▶ *виховання толерантного світогляду і поваги до інших людей;*

- ▶ *розробку онлайн-платформ, на яких представлено тероризм від історії зародження і до сьогодення задля підвищення рівня обізнаності молоді щодо ризиків та можливих наслідків їх проявів, практичного їх використання в освітніх програмах;*

- ▶ *розробку індивідуальних програм з попередження тероризму та молодого екстремізму;*

- ▶ *удосконалення умов дозвілля та відпочинку молоді, пропагування здорового способу життя, організацію відвідування музеїв, гуртків, кіно-театрів та інших соціально-культурних закладів ;*

- ▶ *надання допомоги у працевлаштуванні молодим спеціалістам, а також підтримання житлових програм для молоді.*



**4 Збройна агресія Російської Федерації проти України.** У лютому 2014 р. в Україні, після кількомісячних масових заворушень, формальним приводом до яких стала відмова тодішнього президента України В. Януковича підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, відбулося повалення чинної влади. Після втечі В. Януковича до Російської Федерації влада в Україні перейшла до рук прозахідної частини політичної еліти.

Ситуацією, що склалася, скористалися проросійські сепаратисти на Сході та Півдні країни. Першим об'єктом агресії РФ став Крим, де ще 4 лютого 2014 р. президія Верховної Ради автономії ухвалила рішення щодо розгляду питання внесення змін до кримської конституції та звернення до російського керівництва про захист прав місцевих мешканців. 23 лютого у Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було вирішено не перераховувати більше податки в український бюджет, а міським головою проголошено громадянина Російської Федерації О. Чалого. 25 лютого перед кримським парламентом у Сімферополі одночасно відбулися проросійський і проукраїнський мітинги. Дивом пощастило уникнути зіткнень. У проукраїнських мітингах брали участь переважно кримські татари, на чолі з лідером Меджлісу Р. Чубаровим.



■ Події на Майдані, 2014 р.

У ніч на 27 лютого приміщення парламенту і уряду Криму були захоплені російськими спецпідрозділами, над будівлями підняли прапор Російської Федерації. Захоплені були також інші адміністративні будівлі, аеропорти в Сімферополі та Севастополі, установи зв'язку, зупинено поромну переправу в Керчі. До парламенту Криму прийшла частина депутатів, які проголосували за проведення референдуму про розширення автономії Криму **25 травня 2014 р.**, у день президентських виборів в Україні. Невдовзі дату референдуму було перенесено спершу на **30 березня**, а потім – на **16 березня**. Також було змінено формулювання питання: замість розширення автономії йшлося про приєднання до складу Російської Федерації. При цьому, оскільки Україна є унітарною державою, питання про відокремлення регіону можна було вирішувати лише на загальнодержавному референдумі.

**1 березня** новопризначений голова Ради Міністрів АР Крим Сергій Аксьонов звернувся до президента Росії з проханням посприяти в «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. У відповідь того ж дня В. Путін відправив до Ради Федерації пропозицію про введення російських військ у Крим, підтриману обома палатами Державної Думи.

Починаючи з 1 березня російські війська розпочали масштабні силові акції, спрямовані на блокування українських військових баз на території Криму. Після майже місячної облоги і силових дій воєнні об'єкти України в Криму були захоплені.

**16 березня 2014 р.** був проведений псевдореферендум щодо статусу Криму, який суперечив законодавству України. В умовах бойкотування референдуму частиною кримських татар та українськими патріотами кримська влада заявила, що начебто він «засвідчив вибір за воз'єднання Криму з Росією». **18 березня 2014 р.** було підписано договір про прийняття Криму до складу Російської Федерації. 20 березня договір був ратифікований Державною Думою Російської Федерації (майже одноголосно), а 21 березня – Радою Федерації і одразу набув чинності.

27 березня Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку територіальної цілісності України. 2 липня 2014 р. Парламентська асамблея Організації з безпеки і співробітництва в Європі визнала такі дії Росії воєнною агресією, заснованою на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах.

Події у Криму стали прикладом для роздмухування антиукраїнських рухів в інших регіонах України, що були інспіровані російськими спецслужбами. Перші масштабні проросійські виступи на Сході та Півдні України відбулися **1 березня 2014 р.** в Донецьку, Луганську, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні та Одесі. Стрімке загострення ситуації відбулося у квітні. **7 квітня** було проголошено так звану Донецьку народну республіку (ДНР), **28 квітня** – так звану Луганську (ЛНР). Незабаром на боці сепаратистів з'явилися збройні загони. Незаконні збройні формування захоплювали адміністративні приміщення, знищували українську символіку, влаштовували збройні напади на військові об'єкти.

Через пряму загрозу територіальній цілісності та суверенітету України керівництво держави **14 квітня** прийняло рішення про проведення «антитерористичної операції» (АТО) на Донбасі, а Генеральна прокуратура **17 травня** визнала ДНР і ЛНР терористичними організаціями. Проте розгромити сепаратистські сили виявилось складно. Головною проблемою для України в умовах війни стала нестача боєздатних частин. Для її вирішення розпочалося форсоване проведення низки мобілізацій, створення нових бригад, збройних частин тощо.

Тим часом у **травні 2014 р.** на боці самопроголошених республік на Донбасі вже воювали загони, озброєння для яких поставляла Росія. Міста і численні шахтарські селища перетворювалися на обладнані укріпайони. З **червня 2014 р.** в Донецькій та Луганській областях розпочалися інтенсивні бойові дії. Вогневі сутички переросли в повномасштабні бої з використанням авіації, артилерії, установок залпового вогню «Град». За даними «Книги пам'яті України», де зафіксовано точно встановлені імена полеглих, у травні 2014 р. загинули 70 українських військовослужбовців, у червні – 140, у липні – 335, у серпні 700, а всього в 2014 р. – 1 739 осіб. Населення тимчасово окупованих територій було змушене покинути свої домівки та переселитися в центральні, південні та західні регіони України. Загалом близько 2 млн громадян України стали внутрішньо переміщеними особами.

Під час переговорів лідерів Німеччини, Франції, України, Росії («норманський формат») у столиці Білорусі в Мінську в **лютому 2015 р.** були підписані домовленості про умови припинення вогню та врегулювання конфлікту, проте ці домовленості залишилися невиконаними.

Станом на **травень 2018 р.** унаслідок збройної агресії Росії загинуло щонайменше 2 725 і поранено 7–9 тис. цивільних. Головною причиною смертей є обстріли. Населення в зоні конфлікту постійно потерпає від обстрілів та матеріальних труднощів, його права та свободи (зокрема пересування) обмежуються.

Збройний конфлікт на Сході України триває й досі. Українська сторона за підтримки міжнародної спільноти докладає значних зусиль задля його розв'язання та повернення до мирного життя. **21 лютого 2019 р.** набув чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)».

Важливим кроком на шляху до досягнення духовної незалежності від Росії є отримання Томосу про автокефалію Православній Церкві України. Текст Томосу було оприлюднено **7 січня 2019 р.** у Софійському соборі Києва.

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Спробуйте відновити хронологічний ланцюжок подій захоплення Криму Російською Федерацією.

**Просторову.** Покажіть на карті держави, які вважаються центрами багатопольного світу.

**Інформаційну.** Використавши відому вам інформацію, розкажіть про причини збройної агресії Російської Федерації проти України.

**Логічну.** Визначте причини створення біполярного світу після Другої світової війни.

**Аксіологічну.** Висловіть своє ставлення до міжнародного тероризму.



# ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

**§29–30** Загальна характеристика глобальних проблем сучасності та шляхи їх подолання

**АКТУАЛІЗАЦІЯ  
ПРЕДМЕТНИХ  
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що ви знаєте про глобалізацію.



**1** *Актуальні проблеми людства.* Науково-технічна революція, що відбувалася протягом останніх десятиріч, істотно змінила обличчя світу. Перш за все на інший рівень вийшла комунікація: електронний лист у лічені секунди досягає адресата у найвіддаленіших місцях Землі. Завдяки Інтернету спростився доступ до інформації. Побут і дозвілля людини полегшують десятки різноманітних технічних пристроїв.

Технічна революція значно наблизила людей, але вона ж їх одночасно й розшарувала: за проживанням у багатих чи бідних країнах і за рівнем доступу до технічних та інших благ. Можна скільки завгодно говорити і слухати про суспільство рівних можливостей, вільну конкуренцію, подолання різниць у розвитку, але на практиці це не так, бо саме в цей час мільйони людей потерпають від голоду, а інші лікуються від надміру ваги. Те ж саме стосується медичної допомоги, роботи, грошей, освіти та житлових умов – їх не можна навіть порівнювати. Крім того, у країнах «третього світу» давно розміщуються шкідливі для екології і людей виробництва. Причому країни Заходу і, особливо, США робили і роблять усе можливе, аби й надалі зберігати таке становище.

За даними ООН, через різні перешкоди та обмеження на шляху до експорту своєї продукції країни, що розвиваються, щорічно втрачають до 700 млрд доларів. Ця сума набагато перевищує загальний обсяг вкладених у ці країни іноземних інвестицій, які, у принципі, і не дають позитивного результату. Гроші значною мірою потрапляють до рук корумпованих чиновників або йдуть на формування економічної системи, не здатної до самостійного існування.

Відтак, на долю найбагатших держав припадає близько 76 % від світового валового внутрішнього продукту, країн із середніми доходами – більше 20, а на бідні (120–





130 країн) – усього-на-всього 3 %. Тобто йдеться про ту саму колоніальну залежність, тільки виявляється вона тепер в інших формах.

Проте сьогодні ні для кого вже не секрет, що ми не тільки живемо на одній планеті, але й залежні одне від одного. Причому залежимо набагато сильніше, ніж могло б видаватися комусь раніше. Найкращою ілюстрацією тут можуть служити наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, що досі відчуваються не тільки в Україні, але й у Польщі та Білорусі. Розміщення шкідливих виробництв поза жилими зонами або навіть у чужих країнах не забезпечує від виникнення глобального парникового ефекту, посилення впливу ультрафіолетового випромінювання, підвищення рівня Світового океану та зміни клімату. Державні кордони не здатні вплинути на чистоту повітря та стан водоймища, у яке в сусідній державі хтось звик вихлюпувати отруту. Також багаті суспільства, наче іржа, ізсередини роз'їдає нелегальна міграція, створюючи вогнища економічної, політичної, релігійної та міжетнічної напруженості. І все це відбувається на тлі поступового зменшення впливу Заходу.

Отже, жити за рахунок інших або хижацького ставлення до багатств природи з кожним роком стає дедалі проблематичніше. Постає низка складних проблем, невирішення яких реально загрожує подальшому існуванню людства:

- ▶ 1) проблема екологічна;
- ▶ 2) проблема вичерпання природних ресурсів і їх збереження;
- ▶ 3) проблема демографічна;
- ▶ 4) проблема міжнародної безпеки у світі;
- ▶ 5) проблема поширення невиліковних хвороб;
- ▶ 6) проблема загальної кризи моралі.

**2) Екологія: сучасне становище та перспективи.** Забруднення навколишнього середовища на сьогодні досягло безпрецедентних масштабів. Так, «екологічне житло» людини становить близько однієї четвертої земного суходолу, але лише десята частина цієї площі придатна для землеробства.

Між тим, через використання непродумано інтенсивних сільськогосподарських технік ця площа щороку зменшується близько як на 5 млн гектарів. Масове застосування пестицидів і гербіцидів знищує ґрунтоутворювальну флору і фауну, водночас сприяючи розмножуванню шкідливих комах і бактерій. Нині близько 400 видів шкідників рослин є стійкими до впливу хімічних препаратів.

Швидкими темпами забруднюється атмосфера, зокрема шкідливими продуктами металургійної, хімічної, залізорудної промисловості, а також індивідуальних транспортних засобів. Щорічно до атмосфери потрапляє понад 200 млн тонн вуглекислого газу, 150 млн тонн двоокису сірки, 55 млн тонн окислів азоту та багато іншого – загалом близько 23 млрд тонн газів і понад 1 млрд тонн інших сполук. 350 млн автомашин поглинають кисень, необхідний для дихання 1 млрд людей, і викидають у повітря близько 200 різноманітних отруйних речовин. У рік на кожного жителя Землі припадає більше як 20 тонн промислових та інших відходів.

Унаслідок цього рівень забрудненості повітря у великих містах у десятки і сотні разів перевищує встановлені граничні екологічні норми, а озоновий атмосферний шар дедалі слабкіше захищає Землю від ультрафіолетового випромінювання. Пошкодження озонового шару (воно прогресує із швидкістю 1–2 % на рік), своєю чергою, спричинює так званий парниковий ефект, що виявляється у кліматичних змінах, пов'язаних із підвищенням температури поверхні Землі, наслідки чого навіть важко передбачити. Так, танення льодовиків у Антарктиді і Гренландії може призвести до затоплення значної частини земного суходолу.



■ Пошкодження озонового шару.



### ГОВОРЯТЬ УЧАСНИКИ ПОДІЙ

*Я теж була журналісткою і знаю, як спокушає можливість сказати: от це – біле, а те – чорне, а далі справа за слухачами, читачами й глядачами вирішити самим, де ж факти. Я вважаю, що саме в питаннях клімату надзвичайно важливо повідомляти людям про те, що нам відомо, розповідати про наукові факти. Тому що, в остаточному підсумку, ті з нас, хто займається політикою, усвідомлюють, що ми не зможемося своїй цілей, поки в громадян не буде базового розуміння, що клімат – це важлива проблема. Особливо під час кризи, коли в них і без того вистачає проблем. (Із виступу К. Хедегард, європейського комісара з питань клімату, на зустрічі з журналістами у Брюсселі).*



**Поясність, чому, на вашу думку, люди мають бути поінформовані про небезпеку змін клімату.**

Не краще виглядає становище і з водою, головним споживачем якої (близько 70 %) є сільське господарство. Учені стверджують, що наявних джерел вистачатиме, навіть якщо потреби подвоються. Проте непокоїть якість цієї води, забрудненої каналізаційними відходами, промисловими технологіями та пестицидами. Кожні 5 років кількість споживачів неякісної води у світі збільшується приблизно на 100 млн. Три чверті населення країн «третього світу» взагалі користуються водою, що не проходить жодної санітарної обробки. Між тим, забруднена вода – причина майже 80 % інфекційних захворювань.

Під загрозою перебуває і Світовий океан, «остання природна зона», куди протягом лише одного року скидається понад 600 млрд забруднених промислових відходів тощо. Існують великі «мертві» ділянки води, забруднені нафтою. Риба, виловлювана у Світовому океані, відповідно, також є забрудненою.

Незважаючи на заходи світового співтовариства, спрямовані на збереження і відновлення лісів, які справедливо називають «легенями» планети, їх кількість продовжує катастрофічно скорочуватись. Кожного дня це веде до зникнення близько 135 видів рослин, тварин і комах, а в рік ці втрати становлять уже понад 50 тис. видів. Аналогічна картина і в інших лісах. Основною причиною цього явища залишається діяльність людини: комерційні вирубки, розширення площ під посиви сільськогосподарських культур, пасовища, тваринницькі ферми й інші сільськогосподарські угіддя, а також будівництво гребель, прокладання доріг і трубопроводів, гірничоруд-



■ Плями із сміттям у Тихому океані.

ні розробки тощо. У світовому масштабі площі лісів скорочуються із швидкістю 13 млн га на рік (відновлюється лише одна десята). На територіях країн колишнього СРСР сюди ще додається значне засмічення – навіть у Сибіру поблизу великих міст ліси перетворюються на звалища.



### ФАКТ

Різноманіття біологічних видів, які живуть в океанах, перебуває під загрозою, що неухильно зростає. Надмірна експлуатація живих ресурсів моря, зміна клімату й забруднення океанів небезпечними для них речовинами й відходами виробничої діяльності – усе це є серйозною загрозою для морського середовища. Рівною мірою це стосується і злочинної діяльності, зокрема піратства, що має серйозні наслідки для безпеки судноплавства й мореплавців... У цю другу річницю Всесвітнього дня океанів я настійливо закликаю уряди й громадян, хоч би де вони перебували, визнати неминучу цінність Світового океану – і зробити свій внесок у забезпечення його здоров'я й життєздатності. *(Із відозви Генерального секретаря ООН з нагоди Всесвітнього дня океанів).*

- Прокоментуйте наведений текст. Чому, на вашу думку, ООН мусить обмежуватися лише закликами?

З метою врятування «зелених легень» у розвинутих країнах дедалі більше ділянок, що користуються статусом особливої охорони, їх все частіше беруть під контроль держави – частка приватних лісів повсюдно скорочується. Ця тенденція найбільш яскраво проявляється в Північній Америці. Так, сьогодні в Канаді 95 % лісів належать графствам, а в США державних лісів хоча й набагато менше (усього 55 %), але протягом останніх років їх частка зростає.

### ДОКУМЕНТ

Багато лісозаготівників і лісопереробників... говорять про те, що позбутися незаконної вирубки і припинити нинішнє свавілля можна буде, лише передавши ліс у приватну власність... Проти приватизації лісових ділянок (...) Росії найсильніше заперечують керівники «лісових» республік... стверджуючи, що приватні власники просто вирубають всі цінні дерева на своїх ділянках, після чого втрачать до них... інтерес. Саме так найчастіше виходить сьогодні при передачі лісів в оренду на 49 років. Представники бізнесу заперечують: оренда – це одне, а власність – зовсім інше... Втім, супротивники приватизації вважають, що завести приватний ліс можна вже сьогодні. Досить просто купити землі сільськогосподарського призначення та посадити там саджанці: І ліс виросте сам... Правда, років через сто, але зате після цього ніхто не зможе засумніватися в його статусі. *(Зі статті Ю. Єлдишева).*



Висловіть своє ставлення до порушеної проблеми. Свою точку зору обґрунтуйте.

- 3 **Природні ресурси.** Проблема нестачі природних ресурсів і ресурсозбереження має безпосереднє відношення до кризи в екології і, так само як і вона, носить значною мірою суб'єктивний характер, оскільки наявні можливості, безумовно, можна використовувати раціональніше. Так, зокрема, у 1960-х рр. більшість країн не виходили за рамки своїх екологічних ресурсів. І тільки між 1970 і 2005 рр. біологічна розмаїтість знизилася приблизно на третину, а наслідки шкоди від руйнівної діяльності людини подвоїлися. Але навіть наявні ресурси розподіляються непропорційно.



Природними ресурсами називаються об'єкти і процеси природи, використовувані суспільством для задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Відповідно, вони включають корисні копалини, джерела енергії, ґрунт, водні шляхи й водойми, мінерали, ліси, дикоростучі рослини, тваринний світ, генотип культурних рослин і свійських тварин, мальовничі ландшафти, оздоровчі зони тощо.

Природні ресурси людина використовує безпосередньо або в переробленому вигляді. Невичерпні ресурси мають здатність до поновлення, тож можуть бути використані багаторазово, і запаси їх, таким чином, є практично необмеженими. До цих ресурсів належать водні (зв'язані єдиним кругообігом), атмосферне повітря, космічні (сонячна радіація), енергія морських припливів тощо, а також кліматичні ресурси.



■ Уже невдовзі ці види тварин можуть остаточно зникнути.



### ФАКТ

Як і за часів колоніальних імперій, переважна частина земних ресурсів прямо або опосередковано перетікає до багатих країн. Ресурсний голод, що відчувається... має, окрім економічних наслідків, і негативний соціальний ефект. Зокрема... тут важко сподіватися на становлення і зміцнення середнього класу... Загалом, за оцінками експертів ООН, до 2025 р. 7,8 млрд, або 90 %, жителів планети належатимуть до третього світу, з усіма його антигуманними атрибутами. (Із праці українського вченого О. Шнипка «Інноваційний дефолт України»)

● Прокоментуйте наведений текст.

До вичерпуваних ресурсів належать ресурси, які витрачаються й знищуються в процесі їх споживання. Це, у першу чергу, стосується ґрунту, рослинності, тваринного світу, поверхневих і підземних вод, а також деяких видів мінеральних ресурсів.

У минулому людина використовувала, головним чином, відновлювані енергетичні ресурси біомаси, води й повітря. Лише в XIX ст. вугілля стало відігравати провідну роль в енергетиці країн, що стали на шлях промислового розвитку, а з другої половини XX ст. вугілля почала витісняти нафта. Так відбувся перехід на невідновлювані ресурси, що забезпечують зараз близько 75 % усієї споживаної енергії. Тому запаси нафти стрімко скорочуються і можуть бути вичерпані вже через 40–100 років, так само як і природний газ.

Учені прогнозують, що вже в недалекому майбутньому нестача природних ресурсів стане катастрофічною, оскільки біозапас планети виснажується з небаченою в історії людства швидкістю. За даними Всесвітнього фонду дикої природи, природні ресурси споживаються сьогодні швидше, ніж планета їх здатна відтворити. За умови збереження нинішніх темпів споживання ресурсів до 2050 р. їх буде удвічі менше від потреби.

**4 Проблема демографії.** Нині у світі щосекунди народжується 21 дитина і помирає 18 людей. Із цієї причини населення Землі щодня збільшується на двісті п'ятдесят тисяч і до дев'яноста мільйонів осіб на рік. Процес безперервного збільшення населення світу вимагає зростання виробництва енергії, їжі, споживання

мінеральних ресурсів, що посилює навантаження на біосферу планети та сприяє появі апокаліптичних прогнозів.

### ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ:

- дві третини земного населення зосереджуються в бідних країнах (Азії, Африці та Латинській Америці);
- скорочення та старішання корінного населення у розвинутих країнах;
- посилення міграції з бідних країн до розвинутих.

Унаслідок цього і в провідних, індустріально розвинених, країнах небезпека появи надлишкового населення стає неприемною реальністю.

Демографи не очікують стабілізації чисельності раніше 30-х років ХХІ ст., коли вона досягне 10–12 мільярдів. Натомість слід очікувати триразового загострення всіх негативних процесів, помітних уже сьогодні. Причому процеси, що практично неминуче супроводжують зростання населення, охоплюють практично всі сфери життя. Зокрема йдеться про падіння життєвого рівня, спричинене багатодітністю, що відбивається на стані сімейного бюджету, збільшення цін на землю, особливо в містах, подорожчання житлового будівництва, ресурсів, систем життєзабезпечення, зростання непродуктивних витрат.



■ *У деяких країнах світу чимало людей живуть просто неба.*

Паралельно відбувається неконтрольоване збільшення кількості населення міст. Оскільки розширення площі сільськогосподарських угідь уже практично неможливе, надлишок населення спрямовується в міста, які обростають багатомільйонними трущобними зонами, котрі не тільки забруднюють середовище, але й поступово насуваються на орні землі й національні парки.

У деяких країнах щільність населення становить сотні душ на квадратний кілометр. Майже половина людства мешкає в містах. У цих регіонах видобувається половина сировинних і паливних ресурсів планети, але самі країни цих континентів споживають лише 1/8 частку своїх багатств. Розрив між

багатими та бідними країнами з кожним роком дедалі більшає, що спричинює збільшення внутрішньої напруги серед останніх. Масова легальна і нелегальна міграція до розвинених країн цю проблему не зможе вирішити, зате здатна породити нові, з непередбачуваними наслідками. Недавні конфлікти на національному ґрунті у Греції та Франції можуть бути першими ластівками майбутніх, значно відчутніших потрясінь.

При цьому в більшості країн Сходу дуже високі темпи народжуваності збігаються з одночасним зниженням темпів смертності. Перед деякими країнами, насамперед західноєвропейськими, а також Японією і США постала проблема старішання населення. У глобальному вимірі кількість людей похилого віку (понад 60 років) зростає щороку на 2 %. Це відбивається на всіх сторонах життя суспільства – економічній, соціальній, політичній, культурній тощо. Натомість у бідних країнах кількість дітей і молоді значно перевищує можливості освіти і забезпечення робочих місць.

**5** *Проблема міжнародної безпеки у світі.* Соціально-економічні проблеми, які дедалі відчутніше нуртують людство, об'єктивно сприяють створенню критичної маси напівголодних, охоплених відчаєм здебільшого молодих людей, які, зав-

дяки засобам масової комунікації, уперше в історії мають нагоду в режимі реального часу спостерігати життя імперії багатів у своїй країні і за кордоном, страждаючи при цьому від почуття власної слабкості і нікчемності. Багато хто з них згодом пробують сили в армії, а то й у «гарячих точках» планети, звідки повертаються ще більш агресивними і замкнутими, до того ж «збагаченими» навичкою вбивати. Їм досить лише вказати ворога і вкласти до рук зброю.



### ФАКТ

Захід намагається і буде намагатися зберегти своє... положення і захищати свої інтереси, називаючи їх інтересами «світової спільноти». Цей вираз... покликаний надати правочинності в очах усього світу діям, що виражають інтереси США та інших західних держав... За допомогою міжнародних економічних інститутів Захід... змушує інші країни вести ту економічну політику, яку вважає прийнятною. (Із праці американського дослідника С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій»).

- Прокоментуйте текст. Наведіть приклади, що проілюстрували б думку автора.

Нестабільності світового порядку сприяє й цивілізаційне протистояння:

- ▶ між Заходом та ісламом;
- ▶ між арабським світом та іудаїзмом;
- ▶ між ісламом і Заходом та слов'янською цивілізацією.

США вже втратили статус найбільшої економіки світу, у кризовому стані перебуває більшість країн Євросоюзу, а їх місце у світовому рейтингу поступово займають інші держави. Економічні і політичні виклики США надходять з різних боків, і вони будуть посилюватись. Отже, у світі формуються нові центри економічної та політичної сили, зокрема в Азії та Латинській Америці. Динамічно розвивається Китай – «наддержава XXI століття». Також на шлях пришвидшеного розвитку стала Індія.

Джерелом потенційного виникнення вибухонебезпечних конфліктів, за якими вимальовується привид війни, що нависав над людством усю другу половину XX ст., стає і боротьба за економічне панування. Загроза війни із застосуванням зброї масового знищення (термоядерної, хімічної, бактеріологічної) загострюється через нестачу природних ресурсів. Наприклад, поклади такої важливої сировини, як нафта, занадто швидко вичерпуються, а заміника їй наразі немає. Боротьба за доступ до нафтових родовищ, чимало яких зосереджено в районі Перської затоки, може призвести до виникнення локальних або глобальних конфліктів. Тому перехід до альтернативних джерел енергії з часом допоможе подолати цю проблему.



■ У багатьох європейських країнах поширені альтернативні джерела енергії.

Які види джерел відновлюваної енергії ви знаєте?



**6 Проблема поширення «хвороб цивілізації».** Щороку мільйони людей у світі стають жертвами «хвороб цивілізації», перше місце серед яких посідає пандемія синдрому набутого імунного дефіциту (СНІД), кількість носіїв якого вже наближається до 40 млн осіб. Хвороба передається при прямому контакті слизових оболонок або крові з біологічними рідинами, що містять вірус (наприклад кров'ю, спермою або грудним молоком). Вона виникла в Західно-Центральній Африці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а вперше була описана на початку 1980-х рр. За прогнозами, протягом найближчих 20 років від СНІДу можуть померти близько 68 млн осіб (під час Другої світової війни загинуло майже стільки само).

Хоча лікувальні методи сповільнюють розвиток цієї хвороби, вакцини проти неї досі не створено, як невідомі й випадки повного зцілення. Враховуючи цю обставину, затримати пандемію можна лише шляхом профілактики зараження.



■ «Хвороби цивілізації» – візуалізація.

Чому, на вашу думку, автор візуалізації зобразив її саме так? Свою точку зору аргументуйте.

Значну небезпеку для людства становлять і онкологічні захворювання. Хоча в галузі досліджень і лікування впродовж ХХ ст. було досягнуто значного прогресу, не існує абсолютних методів лікування цих хвороб, проти яких найширше застосовуються хіміотерапія, променева терапія, хірургія й імунотерапія.

Серед інших важких хвороб варто згадати астму – хронічне запалення дихальних шляхів. Астма є реакцією гіперчутливості, яку викликають, зокрема, пилові кліщі, пилок, забруднення повітря, лікарські препарати, погодні умови і навіть цигарковий дим. Характерними ознаками астми є задишка, приступи кашлю та інші симптоми, які можуть іноді загрожувати життю. Лікування зводиться до використання анти-алергенних і протизапальних препаратів, які дозволяють лише дещо послабити симптоми.

**7 Проблема загальної кризи моралі.** Мораль людей і суспільства в цілому є зовсім не ізольованим від інших фактором. Навпаки, її стан багато в чому є визначальним для подолання негативних явищ, з якими стикається людство. Адже необхідність не завдавати шкоди природі, суспільству або людині диктують лише закладені з дитинства моральні принципи. Тому стан екології водночас є віддзеркаленням сьогоdnішнього морального стану людства. Нинішня криза моралі виявляється у:

- ▶ зростанні проявів антисоціальної поведінки (злочинності, зловживанні спиртними та слабоалкогольними напоями, наркотичними речовинами, фактів невмотивованої жорстокості);
- ▶ збільшенні фактів корупції, шахрайства, агресії щодо людини та природи;
- ▶ поширенні соціальної терпимості до поведінки, яка раніше вважалася неприйнятною;

- ▶ руйнуванні традиційного типу сім'ї, розлучення, неповні сім'ї;
- ▶ поширенні стереотипного мислення, упереджень, забобонів;
- ▶ зниження рівня етичних засад бізнесу (недобросовісна конкуренція, обмани споживачів).

**8 Пошуки рівноваги людини і середовища.** Переважна більшість проблем, з якими доводиться мати справу людству, є наслідком вчинків самої людини. А отже, людина здатна побороти ці негативні процеси. З цією метою під егідою ООН і ЮНЕСКО запроваджуються продовольчі, екологічні та інші програми, які сприяють подоланню проблем забруднення довкілля, зокрема захисту лісів, протидії глобальним змінам клімату.

Важливим кроком уперед у питаннях скорочення або стабілізації викидів в атмосферу, які спричиняють парниковий ефект, стало підписання Кіотського протоколу – додаткового документу до Рамкової конвенції ООН про зміни клімату, прийнятого в Кіото (Японія) у грудні 1997 р. Згідно з протоколом розвинені країни, а також країни із перехідною економікою зобов'язані скоротити та стабілізувати викиди парникових газів, що завдають шкоди екології планети.

Економічною основою Кіотського протоколу є ринкові механізми, передбачені в цьому міжнародно-правовому акті. Одним з таких механізмів є політика торгівлі надлишками скорочення викидів. У цьому випадку в межах певної території (регіону або країни) встановлюється загальна припустима норма викиду тієї або іншої забруднювальної речовини. У межах цієї норми власні викиди підприємства визначають самостійно.

Такий підхід має стимулювати підприємства до пошуку способів досягнення загального нормативу викиду за рахунок:

- ▶ переходу до більш екологічно чистого виду палива;
- ▶ заміни технологій;
- ▶ зміни профілю виробництва;
- ▶ скорочення його обсягу;
- ▶ закриття особливо «брудних» виробництв.

Ще одним цікавим ринковим механізмом, закладеним у Кіотському протоколі, є торгівля дозволами на викид забруднювальних речовин або торгівля надлишками скорочення викидів. Суть його полягає в тому, що фірма, яка знизила сумарний викид забруднювальної речовини на своєму підприємстві нижче встановленого їй рівня, має право продати ці «надлишки» комусь іншому, отримавши за це відповідну грошову винагороду.

До Кіотського протоколу долучилися практично всі світові держави, за винятком Західної Африки, Афганістану, Андорри, Сомалі, Сан-Маріно і Ватикану. Сполучені Штати Америки підписали протокол, але не ратифікували його.

У ефективному здійсненні екологічних програм провідну роль відіграють країни Євросоюзу, які виступають ініціаторами програм із захисту довкілля, розробки екологічно безпечних видів транспорту, протидії використанню двигунів внутрішнього зго-



Як ви розумієте це зображення, що ілюструє мету Кіотського протоколу?

ряння. Зовсім новим явищем стали національні екологічні програми в таких країнах, як Мексика, Індонезія, Сінгапур, Китай, Індія, ПАР та ін. Це досягнення є одним з реальних кроків людства в боротьбі з екологічною кризою.

**9 Подолання глобальних проблем сучасності.** Отже, покроковий підхід до розв'язання загальносвітових проблем може приносити позитивні результати. Це відбувалося би, мабуть, швидше, якби ухвали ООН і ЮНЕСКО мали обов'язковий для виконання, а не рекомендаційний характер. Саме тому в недалекому майбутньому постане питання створення єдиного світового координаційного органу, який буде призначений для здійснення ефективної координації всіх глобальних процесів – глобальної економіки, світової торгівлі, контролю над ресурсами, екології, політичної структури, проблем бідності, війни і миру, прав людини, міграції тощо.

У зв'язку із проблемами зростання кількості населення й обмеженості ресурсів дедалі важливішу роль в забезпеченні охорони навколишнього середовища й раціонального використанні природних ресурсів відіграють і відіграватимуть економічні методи регулювання. Основу такого підходу становить платність природокористування. Будь-яка фізична або юридична особа, яка використовує природні ресурси, зобов'язана вносити відповідну плату у вигляді податків або спеціальних платежів. Це забезпечуватиме, з одного боку, економність споживача, а з іншого – формування централізованих джерел фінансування охорони і відтворення природних ресурсів.

Останніми роками окреслилися певні напрямки міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища. Основні з них такі:

- ▶ створення міждержавних банків екологічної інформації;
- ▶ співробітництво щодо ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф;
- ▶ створення міжнародних фінансових фондів охорони навколишнього середовища;
- ▶ координація національних природоохоронних заходів з урахуванням екологічної взаємозалежності держав;
- ▶ об'єднання міжнародних організацій, їхніх фінансових зусиль для розв'язання глобальних проблем охорони екосистем;
- ▶ співробітництво у використанні та експлуатації природних ресурсів, що належать до категорії «спільної спадщини людства» (Світовий океан, Антарктида, повітряний басейн, космічний простір).

Крім екологічної, є ще чимало інших проблем, невіршеність яких суттєво ускладнює життєдіяльність суспільства. Насамперед це:

- ▶ різномірність країн і народів щодо їх політичного устрою, рівня економічного й культурного розвитку;
- ▶ інтеграція слаборозвинених країн у світову економіку і збереження їх суверенітету;
- ▶ створення та передача (поширення) екологічно придатних технологій;
- ▶ стабілізація чисельності населення;
- ▶ формування етики стійкого розвитку суспільства та інші.

Для розв'язання глобальних проблем є різні підходи, зокрема так званий *технократичний*. Такий підхід пов'язаний з використанням енергозберігальних технологій, що застосовують вторинну сировину, працюють за замкненим або близьким до нього циклом виробництва. Позитивною рисою підходу є те, що вже сьогодні можна запропонувати різні способи реорганізації виробництва, впровадження технічних новацій, які сприяють зменшенню негативного впливу людини на довкілля.



## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Просторову.** Покажіть на карті території, де зосереджені основні лісові ресурси світу.

**Інформаційну.** 1. Дізнайтесь, чому виникла проблема збереження енергоресурсів. 2. Які заходи потрібні для підтримання бідних регіонів?

**Логічну.** Чим можна пояснити, що людство на початку XXI ст. опинилося в кризовому стані?

**Аксіологічну.** Визначте своє ставлення до проблемної кризи моралі. Наскільки актуальна вона в Україні?

**Мовленнєву.** У парах обговоріть питання ефективності подолання «хвороб цивілізації».

**Виконайте проект.** Розділіться на групи, кожна з яких обирає окрему глобальну проблему людства, аналізує її та презентує шляхи її подолання. Людство можна намалювати у вигляді корабля, перевантаженого товаром. Вирішуючи проблему, людство викидає за борт частину вантажу й починає швидше пливати далі.

## §31 Нові тенденції у розвитку культури і освіти

### АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Які наукові відкриття першої половини XX ст. ви вважаєте найважливішими для розвитку людства?

**1 Формування постіндустріального суспільства.** Індустріальну стадію розвитку суспільства, на якій західні держави та Японія перебували від кінця XIX ст., в останній третині XX ст. заступила постіндустріальна (від лат. *post* – після). Таке суспільство характеризується перевагою сфери послуг над сферою виробництва. Так, в усіх розвинених країнах в останні десятиріччя XX – на початку XXI ст. у 2–4 і більше рази зменшилася частка населення, зайнятого в сільському господарстві, значно скоротилася армія промислових робітників. Деякі професії, пов'язані з виробництвом, просто зникли; водночас збільшилася кількість людей, зайнятих у сфері послуг, у науковій сфері, в освіті.

У цілому важливою складовою соціальної структури постіндустріального суспільства стають середні верстви, частка яких становить від 1/4 до 1/3 самодіяльного населення. Серед цієї групи можна вирізнити принаймні дві підгрупи: дрібних і середніх підприємців та «нові середні верстви», що складаються з людей, безпосередньо пов'язаних з науково-технічною революцією (НТР).



### ФАКТ

Як лідер у розробці новітніх електронних та інших технологій, Захід привласнив собі практично монополієне право формувати інформаційні потоки... Монополізувавши контроль над інформацією і виробництвом передових технологій, держави Заходу забезпечили собі інформаційно-технологічне панування на планеті та поставили цим у залежність від себе низку країн. (Із дослідження О. Шнипко «Інноваційний дефолт в Україні»).

● *Висловте своє ставлення до наведеного тексту. Чи має рацію його автор?*

Слід відзначити, що теорію нового суспільства в 1960–1970-ті рр. XX ст. було висунуто американським соціологом Д. Беллом, директором Гудзонівського інституту



■ **Інформація.**

Як ви розумієте ілюстрацію?

цінностей, зміни стереотипів, формує новий стиль життя, поведінки, моралі, впливає на цивілізаційні процеси в усьому світі.

**2 Науково-технічна революція (НТР), найзначніші відкриття, поява нових галузей наук.** Докорінний переворот у продуктивних силах суспільства, коли наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу, дістав назву науково-технічної революції (НТР). Початком НТР вважають **1950-ті рр.**, коли стали до ладу перші атомні електростанції, було запущено перший супутник Землі, розпочалося використання у промисловості електронно-обчислювальних машин. Характерні риси НТР: універсальність (охоплює всі галузі) і пришвидшення науково-технічних перетворень (скорочує час між відкриттям і впровадженням). Розгортання НТР привело до активізації соціально-економічних процесів у світі. Наука, що раніше виступала лише як джерело нових технічних ідей, перетворилася на безпосередню виробничу силу. Виробництво ставило завдання перед наукою, а наука пропонувала нові технології виробництву. Якщо на **першому етапі** НТР тільки робилися перші кроки в цьому напрямі, то на **другому етапі**, у 1960-ті рр., масовою стала автоматизація виробництва: широко використовувалися роботи, автоматизовані системи управління виробництвом.

Від початку 1980-х рр. настав **третій етап** НТР. Автоматизація та роботизація виробництва досягли такого рівня, що робітник дедалі більше відходив від процесу виготовлення продукції та здійснював лише регулювання і контроль виробничого процесу. Ведуться пошуки заміни вугілля, нафти та газу енергією води та сонця. Величезні можливості має сучасна медицина, особливо після відкриття антибіотиків і створення діагностичних апаратів.

Винайдення комп'ютера вважають одним із найбільших досягнень людства і прирівнюють до відкриття вогню й колеса. Мікроелектроніка створює величезні можливості для інтелектуалізації праці представників більшості професій. Слідом за мікроелектронікою починають стрімко розвиватися біотехнологія, а також технологія створення матеріалів із задалегідь заданими властивостями.

Удосконалюються системи транспорту і зв'язку. Невід'ємною частиною життя більшості жителів Землі стало телебачення. Супутники зв'язку зробили засоби масової інформації глобальними. Значна частина людей у розвинених країнах уже не уявляє свого життя без Інтернету – світової системи інформації. Із цього випливає, що наукова і технічна революція принципово змінила обличчя суспільства.

**3 Загальна характеристика напрямків розвитку культури.** Друга половина ХХ ст. стала черговим етапом розвитку світової культури, який почався після Другої світової війни і характеризується новими рисами, що виникли внаслідок змін у суспільстві.

- *По-перше*, на розвиток культури впливає індустріалізація, оскільки вона створила нові умови для тиражування й передавання культурної інформації про

Г. Каном та економістом і соціологом Р. Тібогдом. У 1980-ті рр. концепція постіндустріального суспільства набула розвитку в теорії «інформаційного суспільства» (Л. Масуда, Дж. Нейстріт), у якій надається більшого значення виробництву, розподілу й використанню інформації. Ця теорія має підтвердження на практиці, оскільки в останні десятиріччя ХХ ст., і особливо на початку ХХІ ст., інформаційні потоки значно збільшилися. З цієї причини інформація стає найціннішим і найдорожчим продуктом людської діяльності. Той, хто володіє інформацією, володіє ситуацією. Це веде до переоцінювання

концерти, фестивалі, конкурси, експозиції. Зникла різниця між тим, де перебуває глядач, а де – витвір мистецтва. Споживачем «культурної продукції» є все суспільство.

● *По-друге*, відбувається інформатизація культури, тобто надання духовному виробництву інформативного характеру. Розвиваються комп'ютерні мережі, найяскравішим втіленням яких є Інтернет, що сприяє виникненню «інформаційного суспільства».

● *По-третє*, поряд з інформатизацією культури відбувається її технізація – адже тепер комп'ютер може створювати витвори мистецтва.

● *По-четверте*, у культурі формується нова тенденція – космізація, тобто розуміння загальної (космічної) єдності людини і навколишнього природного середовища. А космізація культури, своєю чергою, привела до екологізації культури, спрямованої на охорону навколишнього середовища. У 1970-х рр. виник масовий рух за охорону природи – «зелені», було сформовано міжнародний рух «Грінпіс» («Зелений світ»). Космізація та екологізація сприяють поширенню гуманістичних аспектів у культурі.

● *По-п'яте*, у науці й суспільній свідомості поширюється усвідомлення глобалізації соціальних і культурних процесів у сучасному світі, що сприяє активному діалогу різних культур.

● *По-шосте*, у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. провідну роль починають відігравати масова культура і поп-культура, які, на відміну від елітарної, не орієнтуються на реалістичні образи, а створюють світ міфічних героїв (Супермен, Бетмен, Міккі-Маус та ін.).

● *По-сьоме*, у багатьох галузях мистецтва в повоєнні роки з'явилися нові течії та стилі, наприклад, в архітектурі – споруди з бетону і скла. У кінематографі широко використовується комп'ютерна графіка, виникають нові напрями в музиці: рок-музика, поп-музика, рок-опера – поєднання класичного й сучасного стилів тощо.

● *По-восьме*, у повоєнний час було створено авторитетні міжнародні організації (наприклад ЮНЕСКО), які опікуються проблемами культури у світовому масштабі.

Отже, зі змінами у суспільстві відбуваються значні зміни в культурі.

**4** *Освітні системи.* Розвиток системи освіти – одна з найважливіших сфер діяльності держави, оскільки у такий спосіб держава піклується про своє майбутнє. Обов'язкове навчання дітей шкільного віку закріплено в законодавстві переважної більшості країн світу. Парламенти ухвалюють закони, які регламентують освітній рівень, гарантований державою. В одних країнах це – обов'язкове початкове навчання, в інших – 9-річне, у найпередовіших – загальна середня освіта.

Міністерства освіти, які існують практично в усіх країнах, відповідають за розвиток освітньої галузі. У розвинених державах практично всі, хто прагне вчитися, мають змогу здобути принаймні середню освіту. Концепція безперервного навчання від дошкільного віку до вищої школи прийнята більшістю країн як стратегічна лінія освітньої діяльності.

Сучасна освіта передбачає:

- ▶ відкритість майбутньому;
- ▶ подолання замкненості;
- ▶ надання освітньому процесу творчого характеру;
- ▶ створення нової освітньої моделі, яка відповідає б реаліям постіндустріального суспільства.



■ *Освіта – ключ до успіху в житті.*



У другій половині ХХ ст. сформувалися сучасні системи шкільної освіти в провідних державах Європи та США. У повоєнний час кардинальні зміни відбулися в системі освіти Японії.

Високим рівнем освіти відзначалися країни, що належали до соціалістичного табору. До гурту провідних країн у царині освіти в 1970–1990-х рр. прорвалися нові індустріальні держави – Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, які впродовж короткого часу впровадили загальну середню освіту, зробили її доступною для більшості дітей шкільного віку, піднесли її рівень до сучасного світового.

Рівень розвитку освітніх систем вимірюється й порівнюється. Так, кожні три роки Програма міжнародного оцінювання учнів **PISA** проводить оцінку освітніх програм в усьому світі. Тест вимірює знання та навички з читання, математики та природничих наук у 15-річних дітей у більш ніж 70 країнах. Наведемо декілька прикладів найуспішніших освітніх систем за 2017 р.

**1. Канада.** Система канадської освіти має децентралізований характер. Кожна провінція і територія має контроль над навчальною програмою. У Канаді суворий відбір учителів та навчальних практик.

**2. Фінляндія.** Школи мають право обирати власні навчальні матеріали. Учителі повинні мати ступінь магістра. Учителі у Фінляндії мають велику свободу в тому, як вони організують свої заняття.

**3. Японія.** Японська система освіти вже давно зосереджена на підготовці школярів до майбутнього працевлаштування та участі в житті суспільства. В Японії націлюють дітей добиватися результатів відповідно до своїх здібностей. Японський навчальний план відомий своєю суворістю і щільністю, однак він зосереджений на практичних заняттях.

**4. Польща.** У 2000 році Польща отримала оцінку PISA нижче середньої, а вже в 2012 році увійшла до 10 кращих освітніх систем у світі. Зокрема у Польщі покращилася підготовка вчителів, які не тільки отримують теоретичні знання, але й навчаються використовувати інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології. Також тут запроваджена нова модель розробки та відбору підручників, у якій головну роль відіграє вчитель.

**Університети як автономні осередки науки й освіти.** Автономія університетів є однією із найстаріших форм самоврядування, яка ще з середньовіччя сприяла перетворенню їх у найбільш вагомий чинник суспільного наукового прогресу. Автономія – це інституційна форма академічної свободи, яка є необхідною передумовою для того, щоб вищий навчальний заклад (надалі – ВНЗ) ефективно виконував належні йому функції без надмірного тиску держави і комерціалізації.

Університетська автономія окреслює взаємозв'язок між урядом, суспільством та ВНЗ. З самого початку, з ХІІ ст., університети мали чотири привілеї:

- ▶ *виняткове право надавати наукові ступені;*
- ▶ *право навчати в усьому християнському світі;*
- ▶ *автономію в юрисдикції та право до страйку і сецесії (відокремлення) з міста.*

Університети, які діяли на українських землях: Львівський, Чернівецький, Харківський, Київський, Одеський (у порядку заснування), – довгий час користувалися університетською автономією.

У ХІХ ст. була сформована модель *класичного університету*, у межах якої виділяють його чотири концепції:

- ▶ *наполеонівська (французька);*
- ▶ *гумбольдтівська (німецька);*

- ▶ *ньюманівська (англійська);*
- ▶ *американська.*

Згідно з **німецькою моделлю** університет повинен бути налаштований тільки на пізнання всієї повноти знань та осягнення істини, мусить вчити мислення, а не професії і характеризуватись поєднанням навчання і наукових досліджень.

Згідно з **англійською моделлю** університет також не повинен служити вузько практичним інтересам, а лише пізнанню задля осягнення самої істини. Від німецької моделі різнить його деяке відокремлення навчання від наукових досліджень, а також переконання, що університет повинен займатись лише навчанням і вихованням доброї і мудрої людини.

Відповідно до **американської концепції** університету, обов'язковим є тісне поєднання навчання і наукових досліджень у глибокій переконанні, що лише викладачі, які ведуть наукові дослідження, мають достатній потенціал творчості, щоб забезпечити інтелектуальний розвиток молоді, яку вони навчають. Університет має бути місцем, де завершується навчання теорії, яка розуміється як засіб розвитку цивілізації.

Відповідно до **французької концепції**, різко відмінної від вищепредставлених, університет розумівся як місце навчання спеціалістів для державної служби.

Звичайно, жодна з представлених моделей не виступає в Європі в чистому вигляді, а інституції вищої освіти є певною комбінацією щонайменше двох з них (у різних співвідношеннях). Незалежно від моделі, що домінує в такій комбінації, у різних країнах роль університету базується на кількох основних елементах:

- ▶ *навчання молоді;*
- ▶ *наукові дослідження;*
- ▶ *формування цінностей і надання послуг суспільному оточенню.*

Українська традиція вищої освіти, виходячи з базових характеристик європейських систем (більшою мірою німецької та англійської), мала також свої особливості: зокрема, це сильна гуманітарна спрямованість академічної підготовки.

Істотним кроком у процесі автономізації українських навчальних закладів став новий Закон України «Про вищу освіту», ухвалений у червні 2014 р., який визначає автономію ВНЗ як самостійність, незалежність і відповідальність ВНЗ у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, установлених цим законом.

Під **академічною автономією** мається на увазі право викладачів та наукових співробітників розвивати свою галузь знань та виражати свої професійні погляди без побоювань щодо пригноблення або звільнення. Вона проявляється у свободі досліджень, у публікації їх результатів, у свободі вибору форми подачі матеріалу студентам.

Під **автономією організації освітнього процесу** розуміють право університету самостійно формувати навчальні плани за кожною спеціальністю, визначати їх зміст, обов'язкові курси та курси за вибором, критерії оцінювання знань. Студенти мають свободу у виборі навчальних курсів як у межах одного факультету, так і в межах університету на засадах міждисциплінарності.

Під **автономією науково-дослідних процесів** розуміється створення профільних науково-дослідних структур, гнучких систем взаємодії навчальних та науково-дослідних структур кількох вищих навчальних закладів тощо.

**Автономія у внутрішньому управлінні** (інша назва «структурно-адміністративна автономія», або «організаційна автономія») полягає в тому, що ВНЗ повинні

самостійно визначатися зі створенням нових кафедр і відкриттям нових спеціальностей, кількістю студентів, яких приймають на навчання з урахуванням державного замовлення, встановлювати гнучкий взаємозв'язок між нормативною кількістю годин (навантаження на викладача), створювати, реорганізувати та ліквідувати структурні підрозділи, створювати вчені ради, спеціалізовані вчені ради, студентські асоціації, органи самоврядування тощо.

До **економічної автономії** (інша назва – фінансової) належить вирішення питань адміністрування та фінансового менеджменту, зокрема поширення різних форм залучення та розподілу коштів, здатність до самофінансування завдяки отримуваним коштом від фізичних та юридичних осіб у формі плати за навчання, можливість кредитування (боргового фінансування) і диверсифікації джерел надходження коштів, здатність ефективно володіти і користуватись земельними ділянками та будівлями, а також процедури і форми звітності. Така автономія надає ВНЗ можливість швидко і гнучко реагувати на потреби ринку.

Наступним елементом автономії ВНЗ є **кадрова автономія**, тобто можливість самостійного підбору педагогічного та науково-педагогічного персоналу, визначення заробітної плати та надбавок до неї, просування по службі, відповідальність за умови праці.

Таким чином, принцип автономності університетів є найважливішим принципом надання та отримання вищої освіти, що закріплено на рівні декількох міжнародних та національних документів.

**5 Література.** На розвиток повоєнної літератури великий вплив справили війна з її трагічними наслідками для людської цивілізації, розгром нацизму, «холодна війна», ядерна небезпека, глобальні проблеми, що постали перед людством, і насамперед – проблема місця й ролі людини в новому постіндустріальному суспільстві.

Основними течіями в літературі другої половини ХХ ст. були **реалізм** і **модернізм**. Суспільно-політичне піднесення перших повоєнних років привело до посилення реалістичних традицій у літературі. Реалістична література, позначена психологізмом, морально-етичною проблематикою, усвідомленням антагонізмів сучасної цивілізації, посіла пріоритетне місце після війни.



■ *Л. Арагон.*

До реалістичного зображення життя тяжіло багато видатних письменників Франції: М. Дрюон (трилогія «Кінець людей»), Ерве Базен («Родина Резо»), Ф. Ерріа («Родина Буссардель») та інші. Значне місце в післявоєнній літературі Франції посідає творчий доробок **Луї Арагона**. У поетичній збірці «Знову ніж у серце» він гнівно засудив мілітаризм. У 1950-х рр. створив дві прекрасні поеми «Очі і пам'ять» і «Незакінчений роман» – про любов, війну і мир, про себе та свої шляхи в мистецтві, про долю свого часу.

Дуже популярними письменниками Великої Британії у другій половині ХХ ст. були Джон Бойнтон Прістлі (роман «Ця стара країна»), Грехем Грін («Тихий американець», «Комедіанти») і Чарлз Сноу («Коридори влади», «Пора надій»), які піднімали у своїх творах соціально-політичні та морально-психологічні проблеми. Важливе місце в літературі реалістичного напрямку посідають письменники США: Вільям Фолкнер, Ернест Гемінгвей, Джон Стейнбек.

Особливим явищем став «міфологічний реалізм», представником якого є латиноамериканський письменник Габріель Гарсія Маркес. Він міфологізовано зображував у своїх творах реальні диктаторські режими останніх десятиріч у країнах Латинської Америки. У романах «Сто років самотності», «Осінь патріарха» письменник сатирично зобразив три різні іпостасі диктатора і його влади.



Підносили проблеми добра і зла, сенсу життя, людських стосунків і найсвітлішого почуття – кохання – радянські письменники В. Астаф'єв, Ч. Айтматов, В. Биков, Г. Бакланов, поети Є. Євтушенко, Р. Рождественський. С. Залигін та В. Шукшин показували життя людей у російській глибинці. Існувала й «екологічна» проза (В. Распутін «Прощання з Матьорою»; **Б. Васильєв** «Не стріляйте в білих лебедів»), яка торкалася питань збереження довкілля в умовах наступу НТР; збереженню культурної спадщини присвятив ряд свої творів В. Солоухін («Чорні дошки»).

Популярними авторами, творами яких зачитувалися мільйони людей у Радянському Союзі, були В. Пікуль та Ю. Семенов. Перший писав в основному історичні романи, другий – політичні детективи.

У цілому треба відзначити, що люди в СРСР читали найбільше у світі.

Центральне місце в модернізмі цього періоду посідає екзистенціалізм, що вийшов за межі суворої реальності і став світовідчуттям, нерідко надзвичайно життєвим, емоційним. Найяскравіші представники цього напрямку: Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Сімона де Бовуар (Франція); Айріс Мердок і К. Вілсон (Англія); Н. Мейлер (США).

Та найбільшою популярністю в повоєнні роки користувалися жанри масової культури, зокрема детектив і фантастика. Детектив багатьом дає змогу позбутися втоми від переповнених вулиць, гуркоту автомобілів, одноманітної виробничої діяльності і труднощів життя. Письменники різних літературних напрямів випробовують себе в детективному жанрі. Справжніми королями детективу стали англійська письменниця Агата Крісті та французький письменник Жорж Сіменон.

В епоху бурхливого розвитку НТР важливе значення має розвиток такого напрямку в літературі, як наукова фантастика. Яскравими представниками цього напрямку стали А. Азимов, А. Кларк, Р. Шеклі, П. Андерсон, Ф. Корсак, Р.-Д. Бредбері.

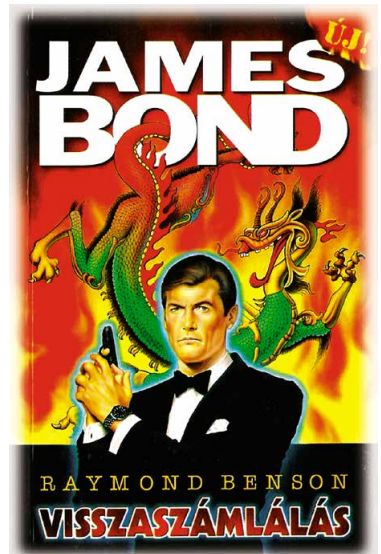
Отже, літературний процес другої половини ХХ ст. вирізняється великим різноманіттям течій і стилів, багатобарвністю письменницьких пошуків, глибиною та значущістю піднятих тем, значним впливом на життя суспільства.

Своєрідним феноменом кінця ХХ – початку ХХІ ст. став бум масової «літератури факту» – сенсаційно-історичної та псевдобіографічної публіцистики, присвяченої спекулятивним «дослідженням» явищ історії або культури та запрограмованим на скандал «життєписам» більш-менш визначних осіб. Для творів такого типу характерні, як правило, украй довольне ставлення до фактів, тенденційність, перекошування і навіть вигадкування подій, що не мають нічого спільного з дійсністю.



■ **Б. Васильєв.**

Чим ви можете пояснити, що на фотоколажі є і зображення В. Бикова?



■ **Д. Бонд – один із феноменів масової культури.**



## ФАКТ

Добре відомо, якій спокусі піддаються вигадники всіх фантастичних історій подібного типу... Ця спокуса – гроші. Але ціна, яку доводиться сплатити за це, не обмежується лише грошовою сумою, витраченою на скандальну книгу. Витрати охоплюють також втрату ідеалів, втрату віри в людей, презирливу зневагу до доброго імені чесних осіб і цілковиту байдужість до прискіпливого з'ясування істини. (Із праці американського письменника Д. Спто «Мерилін Монро»).

- Чи можна погодитися, на вашу думку, з точкою зору дослідника?

**6** Основні течії в образотворчому мистецтві. З-поміж усієї строкатості й розмаїтості течій у повоєнному мистецтві вирізняються дві основні: **соціальний реалізм** та **абстракціонізм**. Соціальний реалізм об'єднав художників, які вбачали зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, у суспільних діях, служінні цій меті засобами художньої творчості. Своєю чергою до абстракціонізму тяжіли художники, які віддавали перевагу формам, фарбам, кольору.

Художники реалістичного напрямку прагнули максимальної узагальненості образів своїх картин. Вони переходили в образи-символи, зображали не особистість, якій притаманні окремі якості, а масового героя; велику увагу приділяли кольору, який ніс і змістове, і емоційне навантаження.



■ Картина Р. Гуттузо.

Розквіт італійського неореалізму припав на середину 1950-х рр. Ренато Гуттузо намалював твори: «Захоплення пусток батраками в Сицилії», «Битва біля мосту Амміральйо», які стали класикою цього напрямку. Андре Фужерон зі своїм реалістичним полотном «Слава Андре Ульє» і Борис Тислицький із серією графічних портретів в'язнів Бухенвальда репрезентували французький неореалізм. Всесвітньої популярності набула робота японських майстрів Маруки Іри і Маруки Поамо «Страхіття Хіросіми». Автори з величезною художньою переконливістю зобразили трагічну картину загибелі жителів міста від атомного вибуху. Теплою, людяністю, любов'ю до природи пронизані твори Т. Яблонської.

Течію повоєнного абстракціонізму можна поділити на три великі групи. Перша з них – абстрактний експресіонізм. Засновником його став американець Джексон Поллок. Він запропонував термін «дрипінг» – розбрикування фарб на полотні без використання пензля, за допомогою інших предметів. У цьому мистецтві наголос робиться на самій дії, процесі створення картини. Інший представник цього напрямку, Жорж Матьє, супроводжував свої творчі сеанси у присутності публіки маскарадними переодеваннями і музикою. Друга група абстракціоністів тяжіє до деякої загадковості, автори вкривають свої полотна беззмістовними знаками. Третю групу складають послідовники технізованого, абстрактно-геометричного мистецтва – вони створюють геометричні декоративні композиції.

Наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр. у світовому мистецтві виникли нові стилі – **поп-арт** (популярне мистецтво) та **оп-арт** (оптичне мистецтво). Характерною рисою поп-арту було створення різноманітних композицій, часто абстрактних, із цілком

реальних предметів побуту, зокрема сільськогосподарських знарядь, шматків труб, частин автомобілів тощо. Стиль поп-арту виник у США. Його засновниками були Р. Раушенбах і Дж. Джонс.

Оп-арт – це ефект кольору і світла, пропущених крізь оптичні прилади на складні геометричні конструкції. На повну силу цей напрямок продемонстрував себе на виставці «Чуйне око» у Нью-Йорку, де брали участь 75 художників із 10 країн.

У повоєнні роки продовжував розвиватися **сюрреалізм**, в основі якого лежить переконання, що мистецтво покликане зображати насамперед не навколишню дійсність, а власний духовний світ художника, стан його душі. Найяскравішим представником цього напрямку став іспанець Сальвадор Далі. Його найвідоміші картини повоєнного періоду – «Три сфінкси Бікіні», «Атомний Нерон», «Атомна Леда», «Атомістичний хрест».

Найвідоміший французький художник, іспанець за походженням Пабло Пікассо, з ім'ям якого пов'язана ціла епоха в сучасному живописі, активно працював і в повоєнні роки. У той час у творчості Пікассо переважали ідеї любові до життя й добра, ненависті до війни, властиві більшості художників його покоління. Його найвідоміші твори – статуя «Людина з ягням» і малюнки голуба миру, над якими Пікассо працював починаючи з 1942 р., – втілюють ідеали добра і миру. Апогеєм творчості майстра на антивоєнну тему став розпис храму Миру у Валлорісі, де на протилежних стінах невеликої капели було створено дві фрески «Війна» і «Мир».

З 1970-х рр. розпочалася нова епоха у світовому мистецтві, яку називають **постмодернізмом**. Ця епоха ознаменувалася прагненням мистецтва повернутися до реального світу. Водночас реалізм, який десятиліттями зазнавав гоніння, знову привернув до себе жвавий інтерес. Особливе місце в цьому процесі посідає гіперреалізм (або фотореалізм) – живопис, що буквально імітує реальні сцени і предмети з фотографічною точністю. Ця течія виникла у США і набула поширення в інших країнах.

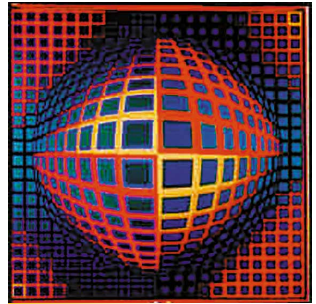
**7 Музика.** Для музики більшою мірою, ніж для інших видів мистецтва, характерний поділ на «елітарну» й «масову». Головною відмінною рисою «масової культури» порівняно з «елітарною» (що орієнтується на смаки обраної публіки) є свідома ставка на середнього масового споживача.

Основними напрямками «масової» музики стали **рок-музика** і **джаз**. У 1954 р. уперше пролунала пісенька Білла Хейлі «Rock around clock», яка дала назву новому музичному стилю рок-н-рол. Того ж року вийшла перша платівка майбутнього короля рок-н-ролу Елвіса Преслі, для творчості якого були характерними прості, позбавлені змісту солодкі мелодії та інтимний характер виконання.

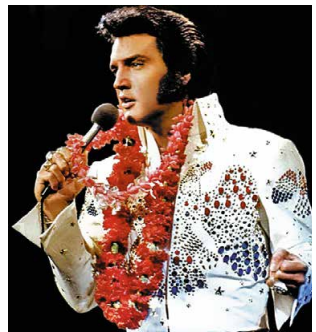
У 1960-ті рр. з'явилися легендарні групи «Бітлз» і «Ролінг Стоунз». «Бітлз» оспівували любов, протестували проти війни у В'єтнамі, вимагали повернення Ірландії ірландцям, збирали гроші для жителів Бангладеш. Прикла-



■ Поп-арт. Е. Вархол.  
Діамант.



■ Оп-арт. В. Вазарелі.  
Vega-Nor.



■ Е. Преслі.



дами політизованого року були їхні пісні «Дамо світу шанс», «Не хочу бути солдатом», «Скажи мені хоч трохи правди» та ін.

Різко аполітичний, бунтарський, «непрстойний» напрямок символізувала група «Ролінг Стоунз», що, на їхню думку, було протестом проти обивательської буржуазної культури. Вершиною цього етапу розвитку року стала широко відома в 1960-ті рр. рок-опера «Ісус Христос – суперзірка» (музика Ендрю Веббера). Дія рок-опери охоплює останні шість днів життя Ісуса, але в тексті говориться й про його минуле. Ідеї, закладені у творі та оформлені сучасними, зрозумілими молодим людям 1960-х рр. засобами, зробили твір надзвичайно привабливим.

У рок-музиці розвивались і розвиваються інші напрямки: **панк-рок, брейк, рок-метал, хард-рок** та ін.



■ *Л. Паваротті.*



■ *М. Кабальє.*

Найвідомішими естрадними співаками цього періоду були Френк Сінатра, Мірей Матьє, Джо Дассен, Шарль Азнавур, Патрісія Каас, гурт «Абба», Муслім Магомаєв, Софія Ротару та інші.

В останні десятиріччя суперзірками естради стали Майкл Джексон, Мадонна, Принц, Стінг, ансамбль «Спайс Гьорлз» та деякі інші.

Джаз став фаховим мистецтвом; радянські оркестри О. Лундстрема, К. Орбеляна набули всесвітньої популярності. До кращих зразків мюзиклу 1950-х рр. належать надзвичайно популярні твори «Звуки музики» Роджерса, «Моя чарівна леді» Ф. Лоу, «Вестсайдська історія» Л. Бернстайна.

Надзвичайно відомими були й «серйозні» музиканти: композитори Родіон Щедрін, Альфред Шнітке, піаністи Ван Клайберн, Святослав Ріхтер, віолончеліст Ростислав Ростропович, скрипаль Давид Ойстрах. Вони перемагали на престижних музичних конкурсах, збирали тисячні зали на свої концерти.

Всесвітню славу мали й оперні співаки: Лучано Паваротті, Пласідо Домінго, Монсеррат Кабальє, Хосе Каррерас, Галина Вишневська, Іван Козловський, Анастолій Солов'яненко та деякі інші.

**8** *Театр і кіно.* У повоєнні роки театральне мистецтво переживало не кращі часи, тому що увагу глядача привертало більш доступний і видовищний кінематограф, а потім і телебачення. За цих умов для повернення глядачів у театральні зали величезну роботу було здійснено драматургами і театральними режисерами, які підносили проблеми цінності внутрішнього світу людини, його неповторності, відповідальності кожного за те добро і зло, яке він учинив.

Найвідоміші представники цього періоду – Ежен Йонеско (Франція) і Семюель Беккет (ірландець за походженням).

На відміну від кіномистецтва, розрахованого на мільйонні аудиторії та значною мірою пересічного споживача, театр усе ж таки залишається елітарним мистецтвом.

У Радянському Союзі театральне мистецтво було на високому рівні. У кожному обласному центрі існували театри: музичні, драматичні, дитячі, цікаві творчі колективи, очолювані відомими режисерами, у яких працювали талановиті актори, відомі в усій країні. Зокрема Великий драматичний театр у Ленінграді, Московський театр на Таганці, МХАТ, театр «Сучасник» та інші. На весь світ були відомі балетні трупі Великого театру в Москві, ленінградського Маріїнського театру, Київського театру опери та балету. Відомі балерини Г. Уланова, М. Плісецька, танцювальні колективи

під керівництвом І. Моїсеєва, ім. П. Вірського, хор ім. Г. Верьовки під час закордонних гастролей демонстрували найвищий мистецький рівень.

Кіно другої половини ХХ ст. розвивалося в руслі основних художніх напрямків цього часу, але кожний національний кінематограф мав свої особливості. З іменами Р. Росселіні, Л. Вісконті, А. Антоніоні, Ф. Фелліні пов'язаний розквіт філософського, поетичного кінематографа – дослідження психологічних і соціальних мотивів поведінки сучасної людини (фільми «Дорога», «Солдатське життя», «Хроніка одного коханя», «Крик»).

Наприкінці 1960-х рр. почали формуватися головні жанри політичного кіно, яке в Італії сягнуло вершин у першій половині 70-х рр. Фільми «Зізнання комісара поліції прокуророві республіки», «Сто днів у Палермо» та інші і сьогодні виглядають актуальними.

Характерною рисою англійського кіно залишилася вірність національним традиціям. Знаменитий режисер і актор Лоуренс Олів'є з успіхом знімав стрічки за класичними творами В. Шекспіра «Гамлет», «Генріх V», «Річард VI».

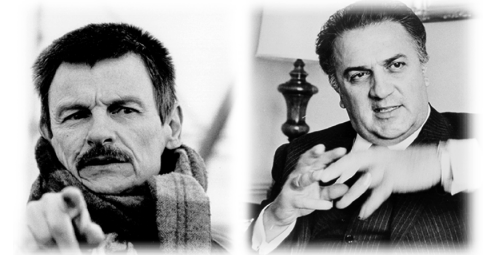
У Франції в 1970-ті рр. зняв свої кращі сатиричні стрічки знаний метр сюрреалізму в кіно іспанець Л. Бунюель («Цей невизначений об'єкт бажання», «Привид свободи»). Традиційний і популярний у Франції жанр кінокомедії відкрив глядачам імена Ж.-П. Бельмондо, Л. де Фюнеса, П. Рішара.

Для розвитку кінематографа в СРСР цього періоду характерні декілька тенденцій: епічність («Війна і мир», «Червоні дзвони», «Мексика у вогні» С. Бондарчука); екранізація літературної класики («Дама з собачкою» Й. Хейфеца, «Тихий Дон» С. Герасимова), спрямованість на яскраву особистість («Початок», «Прошу слова», «Васса» Г. Панфілова) та філософське осмислення сенсу буття у фільмах А. Тарковського («Андрій Рубльов», «Дзеркало», «Сталкер», «Іванове дитинство»). Величезною популярністю користувалися комедійні фільми режисера Л. Гайдая («Кавказька полонянка», «Іван Васильович змінює професію», «Операція "І"»).

Наприкінці ХХ ст. телебачення перехопило пальму першості у традиційного кінематографа, оскільки стало невід'ємною частиною побуту кожної родини. Герої телесеріалів, що розтягувалися на довгі місяці й роки, сприймалися як гарні знайомі, за перипетіями життя яких глядачі стежили з увагою і співчуттям. Проте з розвитком Інтернету, соціальних мереж та портативних гаджетів телебачення починає відходити на другий план; нинішня молодь і підлітки ним уже практично не користуються.



■ М. Плісецька.



■ А. Тарковський та Ф. Фелліні.

**9 Архітектура. Функціоналізм** став практично основним архітектурним напрямком кінця ХХ – початку ХХІ ст. Для нього характерний принцип, відповідно до якого архітектурну форму визначають функції, призначення будинку. Функціоналізм дав світу нові типи житлових будинків (коридорного типу, галерейного типу, з квартирами у двох рівнях) із покриттями, економічними квартирами з умонтованим устаткуванням і зручним для трансформації інтер'єром. Принципи функціоналізму легко пристосовувалися до національних особливостей різних країн, що зробило цей напрямок інтернаціональним. У більшості міст світу з'явилися нові будівлі громадського призначення, художній образ яких визначається як «скляний паралелепіпед» або «скляна призма», – тобто будинок, який складається із суворо



■ Музей Гуггенхайма.

лиці Австралії. Його архітектор, датчанин Йорг Утзон, пояснює, що був натхнений вітрилами яхт у порту Сіднея, а ще – храмовими спорудами майя та ацтеків у Мексичі.

Виник також стиль **хайтек** (висока технологія), що полягає у створенні технічних конструкцій і багатоярусних галерей.

Найвидатніший архітектор ХХ ст. **Ле Корбюзьє** прагнув зблизити та об'єднати сильні риси функціоналізму та органічної архітектури (житловий будинок у Марселі). У 1951 р. він дістав можливість здійснити свою мрію: побудувати ціле місто. Північний штат Пенджаб (Індія) втратив свою столицю після поділу держави 1947 р., і Ле Корбюзьє було запропоновано спроектувати нову столицю Чандігарх. Було вирито велике штучне озеро, навколо якого проклали прогулянкову дорогу. Усе місто засадили квітучими деревами. Чандігарх переділено на сектори-мікрорайони широкими бульварами. Утім, критики вважають, що архітектор не врахував особливостей Індії, способу життя індусів.

Ще один визначний архітектор-бразилець **Оскар Німейєр** теж дістав пропозицію збудувати місто. За його проектом у незайманих тропічних джунглях за три роки було збудовано нову столицю Бразилія. **21 квітня 1960 р.** відбулося офіційне відкриття міста. Сьогодні його нерідко називають одним із найкрасивіших міст планети.

З останніх десятиріч ХХ ст. поступового поширення в архітектурі почав набувати такий своєрідний стиль, як деконструктивізм, покликаний в образній формі відбивати складність сучасного світу з його моральними та екологічними проблемами. Яскравими представниками цього напрямку є **П. Айзенман** і **Д. Лібескінд**, а кращими зразками деконструктивізму вважаються пожежна частина «Вітра» у Вайльам-Райні (Німеччина, архітектор **З. Хадід**, 1993 р.) та музей Гуггенхайма у Більбао (Іспанія, архітектор **Ф. Гері**, 1997 р.).

Отже, нові естетичні принципи, нова стилістика, пластика, принципово нова організація художньої реальності – ось характерні ознаки розвитку мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Розташуйте мистецькі течії у хронологічній послідовності: поп-арт, сюрреалізм, постмодернізм, хайтек.

**Просторову.** Покажіть на карті центри основних образотворчих напрямів у сучасному мистецтві.

**Інформаційну.** Напишіть есе про когось із видатних співачок сучасності (на вибір).

**Логічну.** Кого вважають найвідомішим архітектором ХХ століття? Чому?

**Аксіологічну.** Які проблеми порушуються у творчості сучасних американських та європейських драматургів?

**Виконайте проект.** Розділіться на групи і оберіть різні напрями в образотворчому мистецтві. Зробіть презентації творів мистецтва кожного напрямку.



**1 Основні тенденції розвитку світу в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.**

Серед найважливіших тенденцій світового розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст. можна виділити такі:

**1. Глобалізація.** В економічній сфері глобалізація полягає у зростанні взаємозалежності країн, розширенні міжнародної торгівлі, загальносвітовому характері економічних спадів та криз, формуванні загальносвітового ринку праці тощо. Характерною рисою економічної глобалізації є перенесення транснаціональними корпораціями багатьох виробництв до країн «третього світу» з метою скорочення витрат. З одного боку, це сприяє створенню нових робочих місць і стимулюванню економіки цих країн, а з другого – подібні тенденції викликають звинувачення в економічній експлуатації менш розвинутих країн, особливо транснаціональними корпораціями. Тому економічна глобалізація часто критикується як прояв неоколоніалізму.

Проте глобалізація не зводиться лише до економічних процесів: вона знаходить прояв також в інтенсифікації міжнародної політики, культурного обміну, туризму, спорту тощо. Таким чином, глобалізація дедалі більше визначає обличчя сучасного світу, стає однією з найвиразніших рис суспільного прогресу.

**2. Інтеграція.** У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. інтеграційні процеси відбувалися в політичній, економічній, військових сферах. Зокрема після Другої світової війни були створені військово-політичні блоки НАТО та ОВД, економічні об'єднання ЄЕС та РЕВ, пізніше НАФТА та інші. Інтеграційні процеси мають багато позитивного, оскільки примножують потенціал кожного з учасників об'єднання, сприяють обміну досвідом, новітніми технологіями, фінансами, людськими ресурсами. Проте в міжнародних об'єднаннях формуються лідери, які перебирають на себе основні важелі впливу та вирішення спільних питань. Однак у цілому інтеграція – прогресивне явище.

**3. Науково-технічна революція,** яка призводить до занепаду старих галузей виробництва та появи нових, заснованих на використанні новітніх інформаційних технологій. Вплив НТР на життя людей надзвичайно широкий – від використання сучасних стільникових засобів зв'язку, інформаційно-комунікаційних методик в освіті до лазерних технологій у медицині. Проте розмах і якість використання досягнень НТР залежить від рівня загального розвитку економіки кожної конкретної країни.

**4. У перші десятиріччя після Другої світової війни відбувся розпад колоніальної системи.** У 40–50-х рр. ХХ ст. цей процес проходив в азійських країнах, у 60–80-х рр. він завершився звільненням країн Африканського континенту. На міжнародній мапі з'явилися десятки незалежних держав, які стали частиною торгово-економічних відносин між Північчю та Півднем, тобто розвинутими країнами і тими, що розвиваються. Проте відносини між ними почали мати нерівноправний характер, і слабкорозвинуті країни Азії, Африки та Латинської Америки об'єднуються в боротьбі проти «золотого мільярда» – найбільш розвинутих країн.

**5. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. небувалого розмаху досягла «масова культура»,** розрахована на масове споживання: читачів детективів та любовних романів; слухачів поп-музики; глядачів комедій та фільмів жахів тощо. Стандартизована продукція «масової культури» з країн Західної Європи та США розповсюдилась по всьому світу. В останні роки виникло нове явище глобального масштабу – культура «віртуальної реальності» – яке пов'язане з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Значна кількість населення, особливо молодь, в усіх куточках світу велику частину вільного часу проводить, занурившись у «віртуальну реальність», і це стає дедалі популярнішим.

6. Загрозою всьому людству в наш час є **активізація міжнародного тероризму**, який пройшов декілька стадій свого розвитку – від індивідуальних терористичних актів терористів-смертників, терористичних організацій до сучасних напівдержавних утворень на кшталт ІДІЛ. Боротьбу з міжнародним тероризмом ведуть як державні установи більшості країн світу, так і міжнародні організації.

7. Для розвинутих країн Заходу в період після Другої світової війни характерним було поширення демократії, утвердження правової держави та формування громадянського суспільства. В останні десятиріччя ХХ – на початку ХХІ ст. в цих країнах на основі науково-технічної революції сформувалося **постіндустріальне суспільство**, якому притаманне домінування «класу інтелектуалів», переважання населення, зайнятого у сфері обслуговування, над сферою виробництва, пріоритет науки та освіти.

8. У міжнародних відносинах у період після Другої світової війни домінуючим було протистояння двох наддержав СРСР та США, що призвело до **«холодної війни»**, яка неодноразово наражала людство на можливість виникнення третьої світової війни. Після розпаду Радянського Союзу та завершення «холодної війни» світ на певний час став однополюсним, у ньому провідну роль відігравали Сполучені Штати. В останні десятиліття ситуація змінюється в бік багатополуєсності, коли Європейський Союз, Китай, Росія (інколи сюди додають Індію та Бразилію) стають рівноправними гравцями на «шаховій дошці» світу.

9. Цікавою тенденцією розвитку світу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. була успішна боротьба політичних партій та громадських організацій за гендерну рівність, права національних, релігійних та сексуальних меншин, яка вписувалася в рамки **боротьби за права людини**, закріплені в декількох важливих міжнародних документах. У цілому динаміка розвитку світу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. була позитивною, спрямованою на демократизацію в усіх сферах життя людства.

## 2 Національні та глобальні виклики.

Національні виклики для різних країн кардинально відрізняються один від одного. Для країн Африки актуальним викликом є боротьба з бідністю та голодом, у той час як у європейських країнах та США люди ведуть боротьбу з ожирінням та пропагують здоровий спосіб життя. Для одних країн важливим викликом є корупція (серед них і Україна), для інших – демократизація суспільного життя, для третіх – подолання наслідків стихійних лих тощо.

Проте існують глобальні виклики, які стосуються життя більшості народів світу.

Серйозну проблему становить **демографічна криза**, викликана неконтрольованим зростанням чисельності населення планети: упродовж другої половини ХХ ст. воно збільшилося з 2,5 до 6,3 млрд, тобто в 2,5 раза. Протягом останніх двох десятиліть приріст населення в цілому становив близько 2,4 %. При цьому в більшості розвинених країн він не перевищував 0,5–1 %, зате в країнах, що розвиваються, досягав 4 %.

Максимальних цифр досягнуто на Індійському субконтиненті, у Західній Азії й деяких африканських країнах. Загалом, дві третини населення Землі припадає на так звані «однодоларові країни» (де люди в день отримують не більше одного долара) – країни Азії, Африки і Латинської Америки.

Забезпечити всіх харчами на сьогодні – завдання практично нереальне, оскільки в результаті хижацької експлуатації природних ресурсів майже повсюди відбувається виснаження угідь та катастрофічне зниження рівня ґрунтових вод, що, у свою чергу, призводить до порушення екологічного балансу планети.

Існує й **диспропорція в розподілі земних благ**: так, США, кількість населення яких не перевищує 5 % населення планети, споживають до 40 % глобальних ресурсів, ще майже стільки ж розподіляється між Японією, Німеччиною, Китаєм, Ве-

ликою Британією, Францією, Італією, Іспанією, Канадою і Бразилією. При цьому більше половини американців страждають від надлишкової ваги. Варто згадати, що лише на святкування дня Святого Валентина у США витрачається майже 15 млрд доларів. Цієї суми вистачило б, щоб забезпечити всіх голодних не тільки продуктами харчування, але й медичними послугами.

Нерівномірності в можливостях забезпечення потреб більшості людей у країнах, різних за рівнем економічного розвитку, ілюструє таблиця:

Категорія	Розвинені країни	Бідні країни
<i>Продукти харчування</i>	Вільна купівля для споживання вдома або в ресторанах, кафе, їдальнях	Самозабезпечення з власних або орендованих ділянок землі
<i>Житло</i>	Власне або орендоване	«Бідонвілі» з підручних матеріалів
<i>Одяг</i>	Для різних сезонів та обставин	Мінімум
<i>Електроніка, мас-медіа</i>	Аудіо- та відеотехніка, преса, телефон, комп'ютер, Інтернет	Недоступні
<i>Інші послуги</i>	Електрика, опалення, прання, хімчистка тощо	Недоступні
<i>Транспорт</i>	Залізничне сполучення, повітряний та автотранспорт	Недоступний
<i>Медицина</i>	Приватні та державні лікувальні заклади, ліки, медичне страхування	Недоступні; міжнародна гуманітарна допомога для запобігання епідеміям
<i>Інше</i>	Освіта, соціальний захист, туризм, спорт тощо	Крім початкової освіти, недоступні

Таке становище, своєю чергою, провокує значну міграцію з бідних до більш заможних і стабільних держав. Нині легальні й нелегальні мігранти становлять понад 15 % населення в більш ніж 50 країнах. Ця кількість і надалі зростатиме, сприяючи посиленню в країнах, що приймають мігрантів, соціальної і політичної напруженості. У поєднанні з перспективою масового безробіття (вчені прогнозують, що за нових умов до 80 % населення виявиться зайвим на ринку праці) це породжує колосальні проблеми криміногенного, терористичного та революційного характеру. Захиститись від них можна лише шляхом реалізації всіх, без винятку, норм Декларації прав людини, під якою стоять підписи представників усіх розвинутих країн світу.

У той же час **людство безупинно старішає**: якщо в 1950-му людей старше 60 років у світі було 200 млн, то 2050 р. таких людей буде вже 2 млрд, тобто п'ята частина населення. Люди старшого віку, які потребують соціальної допомоги від держави, у різних країнах складають різну частину населення. Наприклад у Японії люди живуть найдовше: кількість людей, яким виповнилося більше 100 років, за останні 20 літ збільшилася в 7 разів, таких людей зараз понад 70 тисяч. У той же час в Індії люди старші за 65 років складають лише 6 % населення. Старіння населення тягне за собою проблему скорочення робочої сили. Уже зараз робочих місць у Японії,



як і в інших розвинутих країнах, значно більше, ніж робочих рук. Їх заповнюють іммігранти, вихідці з країн Азії, Африки, Латинської Америки, колишнього Радянського Союзу. В умовах НТР великий обсяг робіт виконують «розумні машини». Швидке зростання народонаселення та збільшення споживання викликали загрозу продовольчої кризи. Голод є супутником життя багатьох народів країн Сходу та Латинської Америки.

Назріває **енергетична та сировинна криза**: вичерпуються традиційні джерела енергії та сировини, родовища корисних копалин. Учені прогнозують, що вже в недалекому майбутньому нестача природних ресурсів стане катастрофічною, оскільки біозапас планети виснажується з небаченою в історії людства швидкістю. За даними Всесвітнього фонду дикої природи, природні ресурси споживаються сьогодні швидше, ніж планета їх здатна відтворювати. Уже в 2003 р. біологічні можливості Землі перевищувалися приблизно на 25 %. За умови збереження нинішніх темпів споживання ресурсів до 2050 р. їх буде удвічі менше від потреби.

Величезної шкоди людству завдає **екологічна криза**. Забруднення навколишнього середовища сьогодні досягло безпрецедентних масштабів. Так, «екологічне житло» людини становить близько однієї четвертої земного суходолу, але лише десята частина цієї площі придатна для землеробства. До того ж, через використання непродумано інтенсивних сільськогосподарських технік і ця площа щороку зменшується на близько 5 млн гектарів. Масове застосування пестицидів і гербіцидів знищує ґрунтоутворювальну флору і фауну, водночас сприяючи розмноженню шкідливих комах і бактерій. Нині близько 400 видів шкідників рослин є стійкими до впливу хімічних препаратів.

Проживання в мегаполісах, через перенасичення їх автомобілями, що викидають шкідливі речовини, є вже небезпечним для життя. Проте переселення за місто теж не є панацеєю. Продукти життєдіяльності людини потрапляють до атмосфери, викликаючи «парниковий ефект» у вигляді загального потепління, що становить загрозу для існування цивілізації в цілому.

Ще одним викликом для світового співтовариства є небезпека кожному громадянину від здійснення **терористичних актів**. А особливу загрозу становить поширення зброї масового знищення – ядерної, хімічної, бактеріологічної, передовсім небезпека заволодіння такою зброєю терористичними структурами.

Отже, людство стоїть перед багатьма викликами та загрозами, які необхідно розв'язувати в мирний цивілізаційний спосіб.

### 3 **Виміри цінностей людського буття в сучасному світі.**

Цінностями людського буття є як матеріальні речі, так і духовні. Розглянемо духовну складову людського буття. Як правило, поняття **«духовність»** можна окреслити через рівень знань, освіченість, етико-моральну систему співвідношень людини як особистості та її ставлення до соціальної реальності. У процесі соціалізації людини відбувається формування її внутрішнього світу, ціннісно-смыслових вимірів буття. На кожному етапі розвитку історії сутність людини більшою чи меншою мірою набуває нових форм і смыслових значень. Людина та її життєві орієнтири розглядаються в різних координатах. Зокрема в сучасному світі завдяки розповсюдженню соціальних мереж та зануренню молоді у «віртуальну реальність» спостерігається повсюдна знеособленість комунікації, відсутність співпереживання у спілкуванні. Це поглибило властивий для західноєвропейської традиції **індивідуалізм**, що виявляє суперечливий характер буття сучасної людини через замкненість та соціальний інфантилізм.

У той же час процес глобалізації дедалі більше вносить свої корективи в сучасний світ, змінюючи свідомість та соціальний характер життєдіяльності людини. Революція в галузі засобів масової комунікації, що зумовила збільшення швидкості обміну інформацією, прийняття рішень, динаміку економічних, культурних та політичних явищ, визначила такі нові якості людини, як самостійність і рішучість. Необхідність



оперативно орієнтуватися в мінливому інформаційному просторі, здатність швидко аналізувати, приймати рішення та сприяти їх втіленню дедалі більше стають ознаками нових вимірів людського життя.

Крім того, завдяки науково-технічній революції значний обсяг важкої та нудної роботи виконують машини, тому людина має змогу більше часу витратити на саморозвиток та творчість, а відкритий характер демократичного суспільства передбачає виховання почуття свободи та відповідальності.

**Категорія відповідальності** характеризує людину з погляду виконання нею конкретного практичного завдання, морального обов'язку. Своєю чергою, ця категорія пов'язана з її уявленнями про свободу, адже, не володіючи свободою, людина не змогла б відповідати за власні вчинки. Свобода і відповідальність завжди передбачають осмислений вибір. Відповідно, обґрунтування вибору (дій чи бездіяльності) свідчить про рівень розвитку особистісної свободи та відповідальності.

Серед «вічних» категорій людського буття продовжують залишатися категорії **«добра і зла», «віри», «надії», «любові»**. У сьогодиншньому світі вони мають нові обриси, оскільки добро і зло рідко виступають у своєму первісному сенсі. Наприклад, у деяких країнах, зокрема у США, дозволений продаж зброї. З одного боку, зброя використовується для захисту самої людини та її оточення, з другого – нерідко застосовується для скоєння терористичних нападів, жертвами яких стають безневинні люди.

Використання природних ресурсів є благом для людини та злом для природи. Можна наводити й інші приклади такого внутрішнього протиріччя у відносинах людини і природи, людини і суспільства, людини і нації, людини і малої групи, людини і людини. Проте духовність є найвищим виміром людського життя, а духовно розвинена людина усвідомлює себе і свої вчинки, здатна ними керувати й спрямовувати на досягнення суспільно значущих цілей відповідно до норм права і моралі; головним внутрішнім регулятором її поведінки є совість.

**4** **Україна у світовому співтоваристві.** Після здобуття незалежності Україна почала стверджуватись на міжнародній арені як суверенна держава. Її зовнішня політика спрямована на розвиток добросусідських відносин, зміцнення безпеки в Європі та світі.

**Внесок України в поліпшення загальної атмосфери безпеки у світі.** Важливою подією у зовнішній політиці незалежної України стало її приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Це стало можливим після того, як на будапештській зустрічі у верхах країн НБСЄ у грудні 1994 р. президенти США та Росії, а також прем'єр-міністр Великої Британії поставили свої підписи під меморандумом про гарантії безпеки Україні. Аналогічні гарантії надали Україні уряди КНР і Франції, які мають ядерну зброю.

**Участь України в діяльності міжнародних організацій.** Найбільшою та найвпливовішою міжнародною організацією є ООН. Україна стала співзасновницею цієї організації та бере участь у її роботі з 1945 р. За роки незалежності наша країна декілька разів була непостійним членом Ради Безпеки ООН (строком на 2 роки) та удостоювалась честі головувати на засіданнях Ради Безпеки. Одною з важливих місій, які виконує Україна як член ООН, є участь у миротворчих контингентах збройних сил у різних країнах світу.

Міжнародна торгівля регулюється правилами СОТ, членом якої є Україна.

В основу системи СОТ закладено чотири принципи:

- ▶ **членство в СОТ передбачає добровільне визнання країною-учасницею організації правил цієї системи;**
- ▶ **країни, які належать до цієї системи, користуються режимом найбільшого сприяння в торгівлі;**

- ▶ зниження торговельних бар'єрів між країнами-членами СОТ шляхом переговорів;
- ▶ між членами СОТ діє принцип «справедливої торгівлі», згідно з яким країни-учасниці, по-перше, не можуть збільшувати тарифи після того, як вони під час переговорів погодилися на зниження; по-друге, зобов'язані дотримуватися того податкового режиму, який був у країні, де вироблялися ці товари; по-третє, використовувати експортні субсидії.

Україна також активно підтримує співпрацю з ЮНЕСКО, яка має великий досвід вирішення проблем у галузі культури, проблем збереження культурної спадщини, ліквідації неписьменності, розповсюдження медичних знань та ін. Україна є членом Всесвітньої організації охорони здоров'я, за допомогою якої зникли деякі небезпечні інфекційні хвороби на планеті; українські медики брали участь у ліквідації епідемії у різних куточках світу. Всесвітня організація охорони здоров'я своєю чергою направляє медичні препарати та вакцини для українських громадян.

**5** *Участь України в міжнародних спортивних змаганнях.* Українські спортсмени відомі в усьому світі в багатьох видах спорту. Особливо популярними є **Андрій Шевченко**, **Яна Клочкова**, брати **Віталій** та **Володимир Кличко**, **Олександр Усик**, **Василь Ломаченко** та ін. Вони мають чемпіонські титули, виступали на провідних аренах світу, ними захоплюються сотні тисяч уболівальників. Прості люди на різних континентах починають пізнавати Україну саме завдяки цим та іншим нашим спортсменам.

Україна має імідж спортивної держави й тому, що проводить різні міжнародні змагання. Одним із наймасштабніших змагань було Євро-2012, коли Україна і Польща приймали чемпіонат Європи з футболу. До Києва та інших міст приїхали сотні футбольних уболівальників з різних країн Європи, які були гостинно зустрінуті, а матчі відбулися в оновлених спортивних спорудах.

До символічної збірної кращих спортсменів України часів незалежності увійшли **Руслан Пономарьов** – перший український чемпіон світу з шахів; **Лілія Подкопаєва** – абсолютна чемпіонка світу зі спортивної гімнастики; легкоатлетка **Інеса Кравець**, яка в секторі для потрійних стрибків єдина у світі змогла досягти позначки 15,5 м; перша олімпійська чемпіонка з фігурного катання **Оксана Баюл**; стрибун у висоту **Сергій Бубка** та інші.

У такий спосіб поступово формується позитивний образ нашої країни у світовому співтоваристві.

## НАБУВАЄМО КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

**Хронологічну.** Визначте, скільки років Україна є членом ООН.

**Просторову.** Покажіть на карті країни, які дали гарантії безпеки Україні за Будапештським меморандумом.

**Інформаційну.** Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть таблицю «Глобальні виклики людству в сучасних умовах» за схемою: назва проблеми, її сутність, шляхи подолання.

**Логічну.** 1. Які тенденції світового розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст., на вашу думку, найважливіші? 2. Чи згодні ви з тим, що зануреність молоді у «віртуальну реальність» призводить до знеособленості комунікацій, відсутності співпереживання у спілкуванні? Відповідь аргументуйте.

**Аксіологічну.** Сформулюйте ваші власні цінності людського буття.



## ЗМІСТ

<i>Дорогі одинадцятикласники та одинадцятикласниці!</i> .....	3
---	---

### ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

§ 1. Зміни у світі внаслідок Другої світової війни .....	4
§ 2. Створення ООН та її діяльність .....	11
§ 3. «Радянізація» Східної Європи .....	18
§ 4. Початок «холодної війни» .....	25

### ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

§ 5. Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. США й Канада .....	31
§ 6. Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. Країни Західної Європи .....	49
§ 7. Велика Британія .....	55
§ 8. Франція .....	62
§ 9. Німеччина .....	68
§ 10. Італія .....	74
§ 11. Падіння авторитарних режимів .....	78

### ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

§ 12. Особливості створення і розпаду європейського соціалістичного табору: Польща, Чехословаччина, Угорщина .....	86
§ 13. Польща .....	91
§ 14. Чехословаччина, Чеська та Словацька Республіки .....	96
§ 15. Угорщина .....	100
§ 16. Румунія .....	104
§ 17. Болгарія .....	108
§ 18. Югославія .....	110
§ 19. СРСР у 1945–1991 рр. та нові незалежні країни .....	114

### ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

§ 20. Японія .....	126
§ 21. Китай .....	130
§ 22. Індія .....	136
§ 23. Країни Близького та Середнього Сходу .....	141
§ 24. Країни Африки .....	150
§ 25. Країни Латинської Америки .....	154

## МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§ 26. Динаміка «холодної війни». Протистояння НАТО і ОВД .....	174
§ 27. Антивоєнні рухи. Міжнародні відносини в 1970-х – першій половині 1980-х рр. ....	181
§ 28. Завершення, уроки і наслідки «холодної війни». Міжнародні відносини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. ....	185

## ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

§ 29–30. Загальна характеристика глобальних проблем сучасності та шляхи їх подолання.....	193
§ 31. Нові тенденції у розвитку культури і освіти .....	203
§ 32–33. Узагальнення до курсу .....	215

*Навчальне видання*

ЛАДИЧЕНКО Тетяна В'ячеславівна  
ЗАБЛОЦЬКИЙ Юрій Іванович

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ**  
(профільний рівень)

Підручник для 11 класу  
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.  
Продаж заборонено**

Головний редактор *Н. Заблоцька*  
Редактор *Ю. Заблоцький*  
Обкладинка *Ю. Куц*  
Технічний редактор *Ц. Федосіхіна*  
Комп'ютерна верстка *К. Шалигіної*  
Коректор *В. Бондаренко*

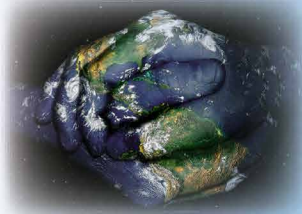


Формат 70×100/16.  
Ум. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 17,54.  
Тираж 8 774 пр. Вид. № 2003.  
Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

# ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ



Створена 24 жовтня 1945 р. після закінчення Другої світової війни з ініціативи країн антигітлерівської коаліції

## Основні органи

Генеральна Асамблея (Нью-Йорк) 

Рада Безпеки (Нью-Йорк) 

Економічна і Соціальна ради (Нью-Йорк) 

Міжнародний суд (Гаага) 

Рада з опіки (Нью-Йорк) 

Секретаріат (Нью-Йорк) 


Діяльність ООН фінансується добровільними пожертвами країн-членів

Решта держав 58,549 %




ООН створена для підтримання і зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку співробітництва між державами


## Спеціалізовані органи


Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) (Женева) 

Всесвітній поштовий союз (ВПС) (Берн) 

Міжнародна організація праці (МОП) (Женева) 

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) (Рим) 

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) (Рим) 

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) (Женева) 

Міжнародна морська організація (ІМО) (Лондон) 

Міжнародний валютний фонд (МВФ) (Вашингтон) 

ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (Париж) 

Група Всесвітнього банку (ГВБ) (Вашингтон) 

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) (Женева) 

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) (Монреаль) 

Міжнародна спілка електрозв'язку (МСЕ) (Женева) 

ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) (Відень) 

Всесвітня організація з туризму (ВОТ) (Мадрид) 



1. Албанія,
2. Хорватія,
3. Вірменія,
4. Азербайджан,
5. Боснія та Герцеговина,
6. Грузія,
7. Румунія,
8. Чорногорія,
9. Македонія,
10. Росія,
11. Словаччина,
12. Україна,
13. Швейцарія,
14. Норвегія,
15. Ісландія,
16. Ліхтенштейн,

17. Кіпр,
18. Італія,
19. Австрія,
20. Бельгія,
21. Фінляндія,
22. Франція,
23. Німеччина,

24. Греція,
25. Ірландія,
26. Люксембург,
27. Мальта,

28. Португалія,
29. Нідерланди,
30. Словаччина,
31. Словенія,

32. Іспанія,
33. Естонія,
34. Болгарія,
35. Молдова,
36. Велика Британія,
37. Чехія,

38. Данія,
39. Швеція,
40. Угорщина,
41. Латвія,
42. Литва,
43. Польща,
44. Андорра,
45. Туреччина,
46. Сан-Маріно,
47. Монако,
48. Чорногорія,
49. Ватикан.

